

2022. 24. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

48.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének
kiadványa

Készült az ELTE BTK Egyetemi Kiválósági Alap támogatásával

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)

Horváth Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Robin Edina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Seidl-Pécs Olivia (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Tanácsadó testület

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Korrektor

Sulyok Kamilla

2022. 24. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:
<https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Információ a korábbi nyomtatott évfolyamok köteteiről:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)
ISSN 2732 1924 (online)

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Tanulmányok

Károly Krisztina, Karádi Gerda, Olgyay-Fekete Judit, Sulyok Kamilla <i>A szövegkohézió újratereztése műfordításban: esettanulmány Salinger The Catcher in the Rye című művének két magyar fordításáról</i>	5
Károly Krisztina, Csiborné Horváth Andrea, Engel Izolda, Van Waarden Franciska <i>A makrostruktúra újratereztése műfordításban: esettanulmány Salinger The Catcher in the Rye című művének két magyar fordításáról</i>	41
Malaczkov Szilvia <i>Az önkéntes fordítás jelene és jövője: a magyar TED-fordítók profilja</i>	82
Horváth Péter Iván <i>Mire (nem) jók a párhuzamos szövegek?</i>	116
Cseh Lilla Zsófia <i>A mangafordítás szemiotikai kérdései és Mona Baker új ekvivalenciaelmélete</i>	131
Szilágyi-Kósa Anikó <i>Tulajdonnevek fordítása a gyakorlatban – nyelvi és kulturális megfontolások</i>	150

Konferenciabeszámolók

Engel Izolda <i>OFFI Akadémia XXIV. Fordítástudományi Konferencia (Online konferencia, 2022. március 25.)</i>	167
Karádi Gerda, Robin Edina <i>TransELTE 2022 Konferencia (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, 2022. április 7–8.)</i>	172

Benedek Enikő <i>LITHME 2. (Language in the Human-Machine Era)</i> (Jyväskyläi Egyetem, Finnország, 2022. június 30. – július 1.)	181
---	-----

Robin Edina, Eszenyi Réka <i>BME TFK Őszi Konferencia Translating Europe Workshop</i> (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ, 2022. szeptember 30.)	184
---	-----

Sárvári Kinga Fanni translationale berlin 2022 – Műfordítói fesztivál polifón együttműködésben (2. Collegium Hungaricum Berlin-rendezvénysorozat, helyszíni és élőben online közvetített esemény, 2022. szeptember 30. – október 3.)	192
---	-----

Recenziók

Nagy Nóra <i>Gulyás Adrienn, Mudriczki Judit, Sepsi Enikő, Horváth Géza (szerk.):</i> <i>Klasszikus művek újrafordítása</i>	195
---	-----

Szabó Csilla <i>Bakti Mária: Explicitáció és tolmácsolás</i>	199
---	-----

Laszlóczki László <i>Basil Hatim, Jeremy Munday (eds): Translation.</i> <i>An Advanced Resource Book</i>	204
--	-----

Summaries in English	208
-----------------------------	-----

Útmutató szerzőinknek	212
------------------------------	-----

A szövegkohézió újratерemtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról

Károly Krisztina, Karádi Gerda, Olgyay-Fekete Judit, Sulyok Kamilla

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu, karadigerda@gmail.com,
feketejudit@outlook.com, sulyok.kamilla@gmail.com

Kivonat: Esettanulmányunk a szövegkohézió célnyelvi újraalkotásának sajátosságait tárja fel Salinger *The Catcher in the Rye* című műve két magyar fordításának mélyreható szövegnyelvészeti elemzése alapján, különös tekintettel a strukturális és a nem strukturális szövegkohézió célnyelvi újratерemtésének kérdéseire. A vizsgálat relevanciáját az adja, hogy (1) a mű – a születése korában még szokatlan – beszélt nyelvet tükröző, szleng vonásokat is tartalmazó szövege komoly kihívást jelent a fordító számára, és (2) a kutatások tanúsága szerint bizonyos tényezők (pl. a fordítás célja és célközönsége, a szöveg fajtája, a nyelvek rendszerbeli tulajdonságai, korábbi fordítás(ok) sajátosságai) függvényében változhatnak a szövegszerűség célnyelvi megteremtésével kapcsolatos fordítói feladatok és döntések. Leíró jellegű, kvalitatív megközelítésű vizsgálatunk ezért a (nem strukturális) kohéziós szerkezet és a strukturális topikszerkezet minőségi és mennyiségi elemzése alapján térképezi fel a szövegkohézió kétféle újratерemtését kísérő szövegszintű fordítói stratégiákat. A dolgozat kitér az elemzés szempontjából releváns fordítási univerzálénak tartott jelenségek, így az explicitáció és az ismétléskerülés, valamint az újrafordítási hipotézis vizsgálatára is. Az eredmények azt mutatják, hogy a strukturális és a nem strukturális kohézió célnyelvi újratерemtése során (1) szövegszintű szerkezeti eltolódások keletkeznek az angolról magyarra fordítás során; (2) az explicitációs hipotézis részben teljesül, ugyanis egyes kohéziós változókat a fordítók explicitálnak, bár ez bizonyos esetekben redundanciához vezet; (3) az ismétléskerülési hipotézis nem feltétlenül igazolható; (4) az újrafordítási hipotézis a nem strukturális kohézió vonatkozásában részben, a strukturális kohézió esetében pedig egészében teljesül.

Kulcsszavak: szövegkohézió, topikszerkezet, ismétléskerülési hipotézis, explicitációs hipotézis, újrafordítási hipotézis, szleng

1. Bevezető

Az újrafordítások korát éljük. Gyakoriságának és komplexitásának köszönhetően a témával sokan foglalkoznak tudományos igénnyel (ld. pl. Brownlie 2006, Tahir Gürçağlar 2020 áttekintését), mégis mind a mai napig számos kérdés és ellentmondás merül fel mind a fogalom körül, mind pedig az újrafordítás célja és létjogosultsága tekintetében. Az újrafordítás fogalmát több értelemben is használják: (a) egy már korábban lefordított szöveg ugyanazon vagy más fordító által történő újbóli lefordítására adott nyelvre (mint folyamatra), (b) az így keletkezett (új) fordítási szövegre (mint produktumra), valamint (c) olyan esetekre is, különösen egymástól távol eső kultúráknál, amikor fordítás alapján készítenek el harmadik nyelven egy célnyelvi szöveget (ha például a fordító nem beszéli a forrásnyelvet) (Montgomery 2000: ix). Az újrafordítást több tényező is motiválhatja – akár együttesen is. Ilyen például egy újraértelmezés lehetősége, a fordítás mint szöveg elévülése/előregedése (ha idővel, a nyelv változása révén a megfogalmazásai a célnyelvi olvasók számára már nem kellően korszerűek), a könnyebb érthetőség/olvashatóság biztosítása, a nyelvi és/vagy a fordítási normák változása, a honosítás, vagy éppen az elidegenítés igénye. Abban többnyire egyetértenek a kutatók, hogy bármely okból is kerül rá sor, az újrafordítást általában a jobbítás szándéka vezérli. Ez a gondolat vezetett az ún. újrafordítási hipotézis megalkotásához (Berman 1990, Chesterman 2004), amely a jobbítás szándékát a forrásszöveg mind hübb visszaadásában ragadta meg, s ami szerint „a később megjelenő újrafordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők”¹ (az újrafordítási hipotézis történeti alakulásáról és a kapcsolódó kutatásokról áttekintés Tahir Gürçağlar (2020: 486–489) munkájában olvasható).

Gyakorisága és nyelvi érintettsége ellenére azonban viszonylag kevesen vizsgálják az újrafordítást kifejezetten nyelvészeti szempontból és empirikus módszerekkel, és kevés adat áll rendelkezésre az újrafordítási hipotézis hitelességére vonatkozóan is (Brownlie 2006). Kérdések övezik azt is, hogy milyen szintű (jelentés-/mondanivalóbeli, nyelvi, kulturális vagy más jellegű) „közelségről”/közelítésről beszélhetünk az újrafordításban, milyen szövegszintű stratégiák kísérik a fordítás folyamatát, illetve hogy ezeken belül mi történik például a szövegalkotási szempontból és a nyelvek rendszerbeli eltérései miatt egyaránt figyelmet igénylő és potenciónalisán fordítási problémákat/nehézségeket felvető szövegkohéziós szerkezettel (Károly 2014) a szöveg fordítása, majd újrafordítása során.

Dolgozatunk ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához kíván hozzájárulni a nyelvi közelítés egyes szövegszintű változóinak mélyreható, empirikus vizsgálatával az újrafordításban. Fókuszában – de Beaugrande és Dressler (1981) hét szövegszerzési kritériuma² közül – a strukturális és a nem strukturális³ kohéziós szerkezet „közelségének” (vagy éppen távoliségének) feltárása áll, Salinger *The Catcher in the Rye* című műve egy részletének két magyar nyelvű, időben egymástól távol eső (1964-es és 2015-ös) fordításában. Míg a mű amerikai angol szleng szavai és kifejezései első magyar nyelvű megfigyelésének kérdéseiről vannak

irodalmi/stilisztikai viták és nyelvi elemzések (pl. az első fordítás megjelenésekor Koroknai 1964, Nemeskürty 1964, Rot 1978, Vidor 1964 tollából; majd közel négy évtized távlatából visszatekintve: Sebestyén 2002, majd a közelmúltban Szakály 2021), a két fordítás szövegnyelvészeti szempontú összevetésével, s azon belül a szövegszerkezeti megformálás sajátosságaival ismereteink szerint még nem foglalkoztak.

Fontos szem előtt tartanunk, hogy minden szöveg komplex struktúrát alkot, ezért a szöveget alkotó összes nyelvi szint – a megközelítés jellegétől függően az ún. szintaktikai, szemantikai, pragmatikai (de Beaugrande és Dressler 1981); mikro-, mezo-, makroszint (Tolcsvai Nagy 2001: 116); makro-, mikro- és szuperstrukturális (Tirkkonen-Condit 1985)⁴ szintek –, valamint ezek interakcióinak tanulmányozása is szükséges ahhoz, hogy kellő mélységben megértsük a szöveg „működésének” sajátosságait. Terjedelmi okokból e dolgozat keretein belül erre nem vállalkozhattunk, ezért elemzésünk fókuszául a szöveg lineáris előrehaladását és összetartását biztosító egyik szemantikai szintű változót, a szövegkohéziót választottuk, mely az angol és a magyar nyelv rendszerbeli különbségei miatt különösen érdekes fordítási kérdéseket, problémákat vet fel.

Esettanulmányunk célja annak feltárása, hogy (1) a 2015-ös újrafordítást kísérő, a kohéziós szerkezet újratерemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák változtatnak-e a forrásszöveg, valamint az 1964-es fordítás kohéziós mintázatán, (2) amennyiben változtatnak, akkor hogyan: közelebb vagy távolabb kerül a 2015-ös újrafordítás kohéziós szerkezete a forrásnyelvi és az 1964-es fordítás kohéziós szerkezetétől, valamint (3) e változás módosít-e a szöveg jelentésén/mondanivalóján. Ezek azért különösen érdekes kérdések angol–magyar fordításban, mert a két nyelv rendszere és szerkezete eltérő, s ezért az eddigi kutatások (ld. Károly (2014) áttekintését) arról tanúskodnak, hogy a forrásnyelvi kohéziós szerkezet egy az egyben történő átültetése a célnyelvbe nem mindig lehetséges, és nem is feltétlenül kívánatos feladat. Logikusan feltételezhető tehát, hogy ez a korpusz – szövegszerkezeti szempontból – nem támasztja alá az újrafordítási hipotézist. Dolgozatunk ezt a feltevést is megvizsgálja.

2. Elméleti háttér

2.1. Az újrafordítás kutatásának legfontosabb eredményei

Ahogy a bevezetőben említettük, az újrafordítás fogalmát sokféleképpen értelmezik. Tág értelemben, Berman (1990: 1) szerint az újrafordítás a mű „első fordítása után készült bármely fordítás”. Albert (1996) pontosabb megfogalmazásában akkor beszélünk újrafordításról, ha a forrásnyelvi szövegről több változat készül ugyanazon célnyelven, mely változatok származhatnak egy vagy több fordítótól, és időben is elkülönülhetnek egymástól.

Az újrafordítást számos tényező indokolhatja. M. Nagy műfordító az újrafordítás három alapvető okát nevezi meg (erről bővebben ld. Elekes (2022) munkáját). Az egyik ilyen, ha valamilyen jelentősnek számító klasszikus fordítása nem elég jó (mert pl. sok benne a hiba, a pontatlanság, vagy elavult a stílusa). Az is előfordulhat, hogy egy népszerű író halála óta ugyan eltelt a törvény által megszabott hetven év, így művei már szabadon kiadhatók, de a fordítói jog le van kötve valamelyik kiadónál. Ebben az esetben is születhet újabb fordítása egy műnek. Végül a szakmai elhivatottság is hozhat újrafordításokat; ilyenkor nem a fordítás (esetleg rossznak ítélt) minősége indokolja az új célnyelvi megközelítést, sokkal inkább az, hogy a fordítónak más az elképzelése arról, hogy a modern kor olvasóinak hangján hogyan lehet megszólaltatni az adott művet.

Az újrafordítási hipotézis szerint a később megjelenő újrafordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők. Többen is felvetik, hogy az újrafordítási hipotézis nehezen bizonyítható, mert bár látszólag csak a definíció két alapfogalmának – „újrafordítás” és „közelebb” – tisztázására van szükség, e feladat rengeteg olyan további módszertani problémát is felvet, amelyek megoldása során a tudós komoly nehézségekbe ütközik (Williams és Chesterman 2002: 72, Klaudy 2006a: 209–210). Ha megállapodtunk abban, hogy mit tartunk újrafordításnak akkor az olyan egyszerű kérdésekből, mint pl. a „Mi számít közelségnek?”, eljutunk az objektív mérés lehetséges nézőpontjaihoz, nyelvészeti dimenzióihoz és eszközeihez, amelyeket részletesen tisztáznunk kell. A közelség ugyanis vizsgálható az olvasói reakciók, és a fordítások szövege nézőpontjából is – ebben a kutatásban az utóbbi szempontból vizsgálódunk. Ami pedig a közelség nyelvészeti dimenzióit illeti: mérhetővé kell tennünk a fordítások közelségét; meg kell határoznunk, hogy a szöveg mely jellemzőit (pl. szerkezeti/szemantikai eltolás, modulációk száma) milyen módszerekkel vizsgáljuk. Jelen munkánkban erre is teszünk kísérletet.

2.2. A *The Catcher in the Rye* fordításának és újrafordításának körülményei

Jerome David Salinger a *The Catcher in the Rye* című regényét 1951-ben írta. A mű egy középiskolás fiúról szól, aki a kamaszok tipikus problémájával küzd: próbálja megtalálni a helyét a világban. A téma ugyanakkor úgy is értelmezhető, hogy a második világháború utáni ember keresi a helyét a Földön; aki a viszontagságos idők után visszahúzódik a saját világába, a saját gondolataiba.

A regény a nyelvezete miatt óriási újdonságnak számított korában. A főszereplő, Holden Caulfield beszélgetést folytat az olvasóval, és ezt a beszélgetést teljes egészében a beszélt nyelv formájában adja vissza az író. Ez a stílus akkoriban még nem volt megszokott a szépirodalomban. Salinger ráadásul a korra jellemző szleng-kifejezésekkel is gazdagította a mű szövegét, ami azonnal sikert aratott nem csupán a kamaszok, hanem a felnőttek körében is. A beszélt nyelvet tükröző, szleng-elemeket tartalmazó szöveg azonban igazi kihívást jelent és jelentett fordítási szempontból.

Az első magyar fordítás Gyepes Judit tollából, 1964-ben látott napvilágot. Gyepes Judit – saját elmondása szerint – nem akart műfordító lenni (Zelki 2010). Éppen befejezte az egyetemet, pályája legelején járt. Középiskolai tanárként dolgozott, ezért naponta találkozott a tizenévesek által beszélt nyelvvel, ami megkönnyíthette a dolgát. Fordításában hűen visszaadja a hatvanas évek kamaszaira jellemző beszédstílust, ugyanakkor a regény magán viseli a klasszikus szépirodalmi vonásokat is.

A dolgozat bevezetőjében mutattunk rá arra, hogy egy szépirodalmi mű újrafordításának többféle indítéka lehet. Egyik, ha egy regény fordítása a maga korában megfelelőnek számított, de több évtized elteltével már nem alkalmas például a nyelvezete arra, hogy az aktuális kor embereit megszólítsa, s így ez a fordítás már nem állja meg a helyét egy újabb generáció körében. Így vélekedett Barna Imre is, aki 2015-ben, 64 évesen fordította újra a regényt. Ő ekkorra már számos regény fordításán volt túl, és jelentős tapasztalata volt a műfordítás terén. Talán ez az oka annak, hogy munkájában bátrabban elszakadt (és elszakadhatott) a szépirodalmi stílustól, és a kétezres évek tizenéveseire jellemző szlenget használta, mivel úgy vélte, hogy így tudja megszólítani a kor tizenéveseit.

A két fordítást nehéz, talán nem is lehet minőségi szempontból (mint jó vagy rossz fordítást) összehasonlítani. A maga korában mindkét fordítás kiváló munka, egyik sem jobb vagy rosszabb a másiknál, egyszerűen csak más. A másságuk leginkább abban rejlik, hogy a két fordítás 51 év különbséggel született, két egymástól nagyon különböző fordítótól. Gyepes Judit fiatal, huszonéves nő volt a szocializmus kellős közepén. Akkoriban még nem volt elterjedt a hétköznapi beszéd regény formában való megjelenítése, a szocialista irodalom pedig nem a forradalmian újító megoldásokról volt híres. A hatvanas években közel sem volt olyan egyszerű a forrásnyelvi kultúra jellegzetességeinek tanulmányozása, hiszen nem volt könnyű külföldre utazni és nem álltak rendelkezésre olyan eszközök, mint napjainkban, amikor az interneten azonnal utána lehet nézni bárminek. Gyepes Judit maga is elmondta, hogy jócskán akadtak a szövegben olyan kifejezések, amelyekről el sem tudta képzelni, mit jelenthetnek, és az egyedüli ember, akihez fordulni tudott a kérdéseivel, az Amerikában élő testvére volt (Zelki 2010). Így az apróbb félrefordítások (például *falsie* – műhaj) valószínűleg emiatt történhettek. Abban a korban pedig – fiatal, pályakezdő nőként – nem használhatott akármilyen nyelvezetet, trágár szavakról nem is beszélve.

Ötven évvel később már más volt a kontextus: elterjedtek azok a regények, amelyek a hétköznapi, beszélt nyelven íródtak, és a nyelvezetük sem volt valós vagy vélt korlátok közé szorítva; szinte bármit le lehetett már írni, hiszen egy sokkal nyitottabb világban éltünk. Ebben az érában egy tapasztaltabb műfordító már sokkal szabadabban fejezhette ki magát, és (pl. az internet segítségével) könnyedén utána tudott járni, hogy egy-egy esetleg számára ismeretlen kifejezés mit jelent és mikor használatos a forrásnyelvi kultúrában.

Az újrafordításnak van létjogosultsága, hiszen a *The Catcher in the Rye* igazi remekmű, amelynek mondanivalója ma is érvényes, és amelyet az újrafordítás által

közelebb lehet hozni a mai kamaszokhoz, hiszen a „saját nyelvükön” olvashatják a könyvet. A 2015-ös fordítás oly módon hasonlítható az eredeti mű helyét kereső főhőiséhez, hogy ebben a szocializmus utáni ember keresi a helyét az új, szabad világban. A *Rozsban a fogót* így Nádasdy Ádám *Bánk bán* magyar nyelvű, 2019-ben készült újrafordításához lehet hasonlítani, hiszen Nádasdy Ádámnak is az volt a célja, hogy a mai kor olvasói számára érthetőbbé, követhetőbbé tegye a darabot, amely ezáltal még több emberhez tud eljutni, és még tovább élhet a szépirodalomban.

2.3. A fordítás mint szöveg(re)produkció

Dolgozatunk bevezetőjében egyebek mellett arra mutattunk rá, hogy a vizsgálat fókuszában álló szövegkohéziós szerkezet és annak célnyelvi átültetése azért különösen érdekes kutatási téma, mert a strukturális és a nem strukturális kohézió mind szövegalkotási szempontból, mind pedig a nyelvek rendszerbeli eltérései miatt a fordítás során külön figyelmet érdemel, mert fordítási problémákat vethet fel. A következőkben röviden ennek okaira térünk ki.

Károly Krisztina 2007-es munkájában amellett érvelt, hogy a fordításra nem tekinthetünk csupán úgy, mint egy egyszerű szöveg reprodukciós folyamatra, hanem összetettsége miatt egyszerre szükséges szövegprodukciónak és szöveg reprodukciónak vizsgálni (Károly 2007: 45–54). A fordítási szövegalkotást legalább olyan komplex folyamatnak tartja (bizonyos szempontból még komplexebbnek), mint az eredeti szövegalkotást. A fordítás kommunikatív megközelítésével ugyanis (ld. Reiss és Vermeer 1984) előtérbe kerülnek a kommunikáció kulturális és helyzetspecifikus vonatkozásai, melyben a fordító feladata az, hogy olyan célnyelvi szöveget alkosson, amely képes megvalósítani a célját. Reiss és Vermeer (1984) szerint kommunikatív szemléletű fordítás eredményeként jön létre olyan célnyelvi szöveg, amely szemantikai, pragmatikai és kulturális szempontból is megfelelő, s ez által minőségét tekintve az eredeti (célnyelvi) szövegekhez mérhető. A teljes szövegekvivalencia megteremtése tehát nem feltétlenül cél a fordításban, és sok esetben nem is valósítható meg.

Fordítás során a fordító szöveget alkot. Bár a szöveg által kommunikálandó gondolatokat nem ő találja ki, mégis átéli a szövegalkotási folyamat minden lépését, a legmegfelelőbb kifejezés vagy mondat szerkezet megtalálásától a szövegjelentés egyértelműsítéséig. Alkotói szabadsága azonban korlátozott, mert a fordítás szoros intertextuális kapcsolatban áll azzal a forrásnyelvi szöveggel, amelynek a célnyelvi fordítása (erről bővebben ld. Jakobsen 1993: 153). Ez a különleges intertextuális reláció határozza meg a fordító munkájának korlátait és ezáltal válik a fordítás speciális jellegű szövegprodukciónak: bár függ egy másik szövegtől, „van saját élete is” (Jakobsen 1993: 153). A fordítás során tehát

az egyik szövegből indulunk ki, majd egy másikat hozunk létre, egy másik nyelven. Ily módon a folyamat egyszerre foglal magába szövegprodukción és -reprodukciót. Reprodukció, mivel a fordítás valami fordítása. Ugyanakkor produkció is, mert számos szempontból teret enged a fordító kreativitásának. (Károly 2007: 47)

A produktív, ill. kreatív tevékenység mértéke függ a szóban forgó szöveg műfajától és a fordítás céljától/funkciójától. A műfordítás – természetéből fakadóan – jóval nagyobb teret enged ezeknek a tevékenységeknek, ez is motiválja a jelen kutatást. A fordítónak ugyanis módot kell találnia arra, hogy a fordítás tartalma és nyelvi megformálása a célkultúra befogadóiban ugyanazt a hatást keltse, mint a forrásszöveg az eredeti kontextusában. Ez gyakran kihívást jelent, mert a két kontextusban a befogadók nyelvi, kulturális, társadalmi, valamint értelmi–érzelmi háttere és elvárásai általában eltérőek, de a keletkező szövegnek az eredeti szövegekkel egyenértékű műként kell érvényesülnie a célkultúrában. Különösen igaz ez a jelen vizsgálat tárgyát képező regény esetében, ami a maga korában a forráskultúrában is számos tekintetben – és különösen nyelvi megformálásában – forradalmian új megoldásokat hozott. Nem túlzás ezért azt állítanunk, hogy a fordítójának sok szempontból a szerzőnél is több találékonysággal, kreativitással és interkulturális ismerettel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy a mű a kívánt hatást a másik kultúrában és korszakban elérje.

A munkánk másik indítéka az, hogy a fordítás időben és térben dinamikusan változó természete komoly felelősséget is ró a fordítóra, ami konkrét feladatok elvégzésében ölt testet. Döntéseket kell hoznia a fordítás módszerére és a fordítási stratégiára vonatkozóan (hogy mennyi szabadsága van, ill. mennyire kell szó szerint fordítania), valamint a reprodukív és produktív feladataival kapcsolatosan (hogy a forrásszöveg mely aspektusait „emelje át”/reprodukálja a célnyelven és melyeken változtasson kreatív/alkotó módon, vagy a nyelvek rendszerbeli különbségei okán), hogy funkcionális és kommunikatív értelemben ekvivalens célnyelvi szöveget alkosson (Károly 2007: 48). Ez a folyamat azon részben tudatos, részben intuitív döntésekből áll, amelyeket a fent említett elvárások között konkrétan a szövegszerűség érdekében hoz: hogy a célszöveg megfeleljen a szövegszerűség de Beaugrande és Dressler (1981) által azonosított hét kritériumának. Klaudy (2006b: 206) táblázatban mutatja be (1. táblázat), hogy a fordítás három szakaszában (forrásnyelvi szöveg megértése, átvitel és célnyelvi szövegalkotás) az egyes kritériumok tekintetében milyen feladatai vannak a fordítónak.

1. táblázat: *A szövegszerűség ismérvei és megteremtésük eredeti és fordítási szövegalkotásban (Klaudy 2006b: 206 alapján)*

	Eredeti szövegalkotás	Fordítási szövegalkotás		
	FNy-i produkció	FNy-i percepció	Átvitel	CNy-i produkció
Kohézió	+	+	–	+
Koherencia	+	+	+	–
Szándékolttság	+	–	–	–
Elfogadhatóság	+	–	–	+
Hírérték	+	+	+	–
Helyzetszerűség	+	–	–	–
Intertextualitás	+	+	–	+

Rövidítések: FNy: forrásnyelv; CNy: célnyelv;

(+) a fordítónak produktív feladata van; (–) a fordítónak reproduktív feladata van

Klaudy (2006b: 206) szerint a szövegkohézió terén a fordítónak percepciós és produkciós feladata egyaránt van. A kohéziós szerkezetnek rendkívüli szövegszervező ereje van, s ezáltal befolyásolja a szöveg értelmezhetőségét és feldolgozhatóságát (Halliday és Matthiessen 2004). Ez esetünkben azt jelenti, hogy a fordítónak fel kell tudnia ismerni a kohéziós eszközök és az általuk létrehozott kohéziós szerkezet sajátosságait az eredeti szövegben, és döntéseket kell hoznia arra vonatkozóan, hogy ezeket a kívánt célnyelvi szövegminőség elérése érdekében egy az egyben (szó szerint) „feleltesse meg” a célnyelven, vagy másként (más kohéziós vagy egyéb nyelvi eszköz felhasználásával) „ültesse át”. Fontos azonban megjegyezni, hogy e döntések általában csak részben tudatosak fordítás során (Károly 2014). Elemzésünkben a kohéziós szerkezet célnyelvi újraalkotásának sajátosságait tárjuk fel a mű kétféle fordításában. Erre azért van szükség, hogy adatokkal támaszthassuk alá azt a feltevést, miszerint a szövegszerűség (s így a szövegkohézió) megteremtésével kapcsolatos fordítói feladatok módosulhatnak a fordítás célja, a szöveg fajtája és a célnyelvi közönség világról és társadalomról alkotott tudása függvényében (Károly 2007: 50–51). Kutatásunk e tényezőket is figyelemmel kíséri.

2.4. Szövegkohézió a fordításban

Dolgozatunkban a szövegkohéziós szerkezet két összetevőjét vizsgáljuk: a strukturális kohéziót (információs/ismert–új információ struktúra, tematikus/téma–réma szerkezet), valamint a nem strukturális kohéziót (referencia, helyettesítés, ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió). A forrás- és a célnyelvi szövegek kohéziós szerkezetének feltárása mellett azonosítjuk a kétféle magyar fordítás során keletkező kohéziós szerkezeti változásokat, az ún. „kohéziós eltolódásokat” (*shifts in cohesion*; Blum-Kulka 1986: 21; pl. kohéziós eszköz betoldását, kihagyását vagy helyettesítését). Ezek a változtatások részben a nyelvek rendszerbeli különbségei (pl. grammatikai eltérései) miatt szükségszerűen (kötelezően) végrehajtandók, részben pedig a fordító döntésén múlnak, tehát opcionálisak. Az opcionális (választható) módosításokat legtöbbször stiláris, ideológiai vagy kulturális megfontolások, konvenciók vagy preferenciák idézik elő (Bakker, Koster és van Leuven-Zwart 1998: 228).

A nem strukturális kohézió Halliday és Hasan (1976), illetve Halliday és Matthiessen (2004) elmélete szerint a szöveg két eleme közötti kohéziós kapcsolat eredményeként jön létre. Ezt a kapcsolatot „kötés”-nek (*tie*) nevezték el. A kohéziós eszközök öt különböző típusát határozták meg az angol nyelvben: a referencia, a helyettesítés, az ellipszis, az összekapcsolás és a lexikai kohézió. Vizsgálatunk a grammatikai kohéziós eszközök esetében (ideértve az összekapcsolást is) Halliday és Hasan (1976) elméletére épít, a lexikai kohéziós elemzést azonban az elméleti és módszertani szempontból megalapozottabb és kidolgozottabb, Hasan-féle (1984) taxonómiájára alapozza.

A referencia fogalom olyan grammatikai elemeket foglal magába, amelyek egy másik elemre tett utalásukon keresztül nyernek értelmezést a szövegben. Szemantikailag tehát ezek nem értelmezhetők önmagukban. Halliday és Hasan (1976) három referenciatípust különít el: személyre utaló referencia (pl. személyes névmások, birtokos névmások; *he, mine, her* stb.); mutató referencia (a mutatószók és a határozott névelő, pl. *this, that, these, those, here, there, then, the*); hasonlító referencia (olyan jelzők és határozók, amelyek azonosságot, hasonlóságot, különbözőséget, mennyiségi vagy minőségi hasonlítást fejeznek ki, pl. *the same, similar, different*). Az (1)-es példa dőlt betűvel szedett szavai alkotják a különféle referenciális kötések:

- (1) Személyre utaló referencia: *John* threw a party. *He* invited me.
 Mutató referencia: The *party* was great. Everybody was *there*.
 Hasonlító referencia: The party is great. It's *similar* to last year's.

A referencián belül kétféle utalás különíthető el: a szövegen kívülre, a szituációra történő utalás vagy exofora, amely a beszédhelyzet egy elemére vonatkozik és a szövegen belüli utalás, az endofora. Az első típust Halliday és Hasan nem tekinti kohézívnek, mert nem a szöveg egy bizonyos elemére utal. A második típust, az

endoforát azonban a kohéziós eszközök közé sorolják, és további két csoportra bontják attól függően, hogy a szövegben előre, vagy hátrafelé utalnak. Az előre mutató utalást kataforának (2), a hátra mutató utalást anaforának (3) nevezik:

- (2) I would never have beleived it. *They have accepted the whole scheme.*
- (3) *John* threw a party. *He* invited me.

Grammatikai reláció az ellipszis is. Halliday és Hasan (1976) elméletében a helyettesítés és az ellipszis hasonló folyamatokat képviselnek: helyettesítés során a szöveg egyik elemét egy másik helyettesíti, ellipszis esetében pedig az elem kimarad (= zéró helyettesítés). Az angol nyelvben a helyettesítést végző nyelvi elem névszói, igei, vagy mellékmondat/mondat funkciót tölthet be, ezért a helyettesítés három fajtáját különítik el: a névszói (*one, ones, the same*), az igei (*do, be, have*) és a mondathelyettesítőket (*so, not*). Például:

- (4) My axe is too blunt. I must get a sharper *one*. (= névszói helyettesítés);
- (5) You think Joan already knows? I think everybody *does*. (= igei helyettesítés);
- (6) Is there going to be an earthquake? – It says *so*. (= mondathelyettesítés).

Ellipszis esetében az marad kimondatlanul, ami a szövegből kiderül. Az ellipszisnek ezért strukturális feltétele, hogy olyan szerkezetű mondatban forduljon elő, mely előtt áll egy olyan mondat, amelynek a szerkezetéből kikövetkeztethető a kihagyott információ. Ellipszis mondaton belül is előfordulhat, de az ellipszis mint grammatikai kohéziós eszköz csak mondatok között értelmezhető (Halliday és Hasan 1976: 146). Háromféle ellipszis különíthető el az angol nyelvben:

- (7) névszói ellipszis (pl. *Which last longer, the curved rods or the straight rods? The straight are less likely to break.*);
- (8) igei ellipszis (pl. *Have you been swimming? Yes, I have.*);
- (9) mondatellipszis (pl. *What was the Duke going to do? Plant a row of poplars in the park.*).

Az összekapcsolást a szövegben a kötőszók végzik. A kötőszók azonban nem tekinthetők önmagukban kohézívnek, mert szövegösszetartó erejük nem anaforikus jellegükből, hanem a jelentésükből fakad. Olyan szemantikai relációt közvetítenek, amely alapján kikövetkeztethető, hogy ami a szövegben következik, milyen viszonyban áll azzal, ami már elhangzott. Kapcsolatot teremtenek így a szöveg olyan részei között, amelyek bár egymást követik, strukturálisan nem kapcsolódnak össze. Attól függően, hogy a kötőszók milyen természetű kapcsolatot jelölnek a szövegben, Halliday és Hasan (1976) négy csoportba osztja őket:

- (10) kapcsoló (pl. *in addition, besides, in other words, that is, alternatively*);
- (11) ellentétes (pl. *however, but, yet, instead, nevertheless, as a matter of fact*);

- (12) okozati (pl. *so, then, hence, because, it follows, to this end, as a result*);
 (13) időhatározói összekapcsolás (pl. *then, next, finally, in conclusion, up to now*).

Ahogy a fenti példák is mutatják, ezek között már nem csupán grammatikai (mint pl. *so, but*), hanem lexikainak számító elemek is találhatók (pl. *in conclusion, as a result*), tehát köztes (grammatikai és lexikai kötések egyaránt biztosító) kategóriáról van szó.

A lexikai kohézió a szöveg lexikai egységei között létrejövő kötések eredménye. Hasan (1984) Halliday és Hasan 1976-os lexikai kohéziós taxonómiáját annak elméleti és módszertani hiányosságai miatt jelentősen átdolgozta. A lexikai kohézió két fő típusát különítette el: az ún. „általános lexikai relációkat”, melyek a szöveg keretein túlmutató, általános érvényű lexikai-szemantikai kapcsolatokat ölelik fel (ismétlés, szinonima, antonima, hiponima, meronima), és az ún. „pillanatnyi” (vagy szövegfüggő) relációkat (*instantial relations*), melyeknél a két lexikai elem között nem általános lexikai-szemantikai reláció áll fenn, hanem a szövegkörnyezet által lépnek kapcsolatba egymással. Hasan felosztása (2. táblázat) lehetővé teszi a kategóriáknak a korábbinál pontosabb, szemantikai alapon történő definiálását, ami megbízhatóbb elemzést is eredményez. Ezért a jelen vizsgálat is erre a lexikai kohéziós taxonómiára épül.

2. táblázat: *A lexikai kohézió típusai (Hasan 1984 alapján)*

Általános szemantikai relációk	
1. ismétlés:	<i>leave, leaving, left</i>
2. szinonima:	<i>leave, depart</i>
3. antonima:	<i>leave, arrive</i>
4. hiponímia:	<i>travel, leave</i> (a ko-hiponímia is, pl. <i>desk, table</i>)
5. meronímia:	<i>hand, finger</i> (a ko-meronímia is, pl. <i>finger, thumb</i>)
Pillanatnyi (szövegalapú) relációk	
1. azonosság:	<i>the sailor was their daddy; you be the patient, I'll be the doctor</i>
2. elnevezés:	<i>the dog was called Toto; they named the dog Fluffy</i>
3. hasonlat:	<i>the deck was like a pool; all my pleasures are like yesterdays</i>

A strukturális kohéziót a topikszerkezet elemzésén keresztül írja le Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési (*Topical Structure Analysis*) modellje. A modell sajátos módon értelmezi a topik (*topic*) és a topikszerkezet (*topical structure*) fogalmát. Topikfelfogása az információs és a tematikus struktúra számos releváns aspektusát ötvözi: a topikot az ismert információval azonosítja, és felhasználja a „téma” (*theme*) fogalmát is, amely arra utal, amiről a mondat szól. A topikstruktúra-elemzési modell legfontosabb előnye a korábbi tematikus szerkezeti megkö-

zelítésekkel szemben az, hogy vizsgálódási köre a mondat szintje fölé is kiterjed: a mondatban/tagmondatban a topikot megfogalmazó ún. topikális alanyok azonosításával nyomon követi a szöveg „topikfejlődését” (*topical progression*) és rámutat az egyes mondatok/tagmondatok topikjai, valamint a diskurzustopik közötti kapcsolatra. A modellben a „topik” fogalom tehát nem a „topikalizált”, vagy elsőként megjelenő elemre utal (mint pl. Halliday és Matthiessen 2004: 79), hanem arra, amiről a mondatban/tagmondatban szó van (Lautamatti 1987: 89).

Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje abból a feltevésből indult ki, hogy az angolban általában a mondat alanya fejezi ki, hogy miről szól a mondat, az jelöli meg a topikot, és nem új információt közöl. Ezzel jelentős szereppel ruházza fel a mondatot a diskurzustopik kifejtésében: a szöveg előrehaladásában a mondatok egymásutánját olyan láncolatként értelmezi, amelyben először egy altopik jelenik meg, utána a mondat állítmányi részében hozzákapcsolódik egy újabb információ, majd megjelenik egy következő altopik stb. (ld. (14)–(17) példák). Lautamatti (1987: 88–100) a topikfejlődés három különböző típusát különíti el a szövegben:

- (a) **párhuzamos progresszió:** az egymást követő mondatokban megegyezik az altopik és a topikális alanyok referense (14-15-ös példa);
- (b) **követő progresszió:** a mondat állítmányi, vagyis rematikus része adja a következő mondat topikját (topikális alanyát; 15-16-os példa);
- (c) **kiterjesztett párhuzamos progresszió:** egy korábbi altopik visszatér (15-17-es példa).

(14) When a <i>human infant</i> is born into any community [...]	(14)–(15):
(15) Without care from some other human being or beings, [...], a <i>child</i> is very unlikely to survive.	párhuzamos
(16) This <i>helplessness of human infants</i> is in marked contrast with the capacity of many new born animals [...].	(15)–(16):
(17) It is during this very long period in which the <i>human infant</i> is totally dependent on others [...].	követő
	(15)–(17):
	kiterjesztett
	párhuzamos

A topikstruktúra-elemzési modell csak az alanyi helyzetben álló, ún. modális alanyokat vizsgálja és csak azokat tekinti topikális alanyoknak, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a diskurzustopikhoz. A diskurzustopikhoz közvetlenül nem kapcsolódó alanyokat „nem topikális alanyoknak” hívja. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szövegben a nem topikális nyelvi elemek ne lennének fontosak, hanem csupán annyit, hogy ezek más funkciót töltenek be: rendezik a mondanivalót, explicitté teszik az állítás illokúciós erejét, jelzik a szerző témához kapcsolódó viszonyát, kifejezik a szerző véleményét stb. (Lautamatti 1987: 91).

2.5. A kapcsolódó fordítási univerzálék

Elemzésünk az újrafordítási hipotézis mellett egyes fordítási univerzálék⁵ érvényességének a kérdését is felveti. A kohéziós szerkezet szempontjából két fordítási univerzálénak tartott jelenség vizsgálata különösen érdekes: az explicitációs hipotézisé és az ismétléskerülési hipotézisé. Az explicitációs hipotézis fogalma Blum-Kulka (1986) nevéhez és kohéziós elemzéseire kötődik. Az explicitáció olyan tudatos vagy ösztönös fordítási művelet, amely révén a forrásnyelvi szövegben impliciten (beleértve) szereplő információ a célnyelvi szövegbe explicit módon (kifejtett formában) kerül bele (Vinay és Darbelnet 1995). Blum-Kulka (1986) elemzései azt mutatták, hogy a fordítások – nyelvtől, műfajtól és regisztertől függetlenül – általában hosszabb és redundánsabb szövegek, mint az eredetiek, ami a megnövekedett kohéziós explicitóságukra vezethető vissza. Az explicitációs hipotézis empirikus vizsgálatok hosszú sorát indította el különféle nyelvpárok és fordításfajták vonatkozásában (ezekről áttekintés Károly 2014-es munkájában olvasható). Ezek azonban nem egyértelműen igazolták a hipotézis helytállóságát. Sok kritika érte elméleti hiányosságai és a hipotézis által motivált vizsgálatok empirikus eredményeinek félreértelmezéséből eredő problémák miatt (ld. Becher 2011: 20–76). E kritikák ösztönözték a jelen kutatás vonatkozó kérdéseinek a vizsgálatát.

Az ismétléskerülési hipotézis szerint a fordítások általában kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg az adott nyelven íródott szövegek (Baker 1993). Az ismétlés kerülése az ugyancsak fordítási univerzálénak tartott egyszerűsítés, azon belül a stiláris egyszerűsítés egyik formája is. A szó szerinti ismétlés elkerülésében fontos szerepet játszhat a névmási behelyettesítés, ami a referenciális kohézió megteremtésének egyik módja. A fordító választását (hogy az újraemlítést elkerüli vagy szóismétléssel, referencia elemmel – pl. személyes névmással – vagy más módon oldja meg) azért érdekes vizsgálni, mert azt a nyelvek rendszerbeli sajátosságai, a nyelvhasználati és a fordítási normák is befolyásolhatják.

3. Módszerek

3.1. A kutatás céljai és kérdései

Az eddigi kutatások eredményeire támaszkodva, feltáró (kvalitatív) szemléletű, leíró jellegű, esettanulmányunk négy fő cél megvalósítására vállalkozik:

1. A kohéziós változók mennyiségi és minőségi elemzése alapján a szövegkohézió kétféle célnyelvi újateremtését kísérő szövegszintű fordítói stratégiák feltárása
 - 1.1. a kohéziós kötések (betoldása, kihagyása, helyettesítése, konkretizálása⁶) tekintetében és

- 1.2. a topikszerkezet (különösen a topikprogresszió és a topikális alany megőrzése/megváltoztatása) vonatkozásában.
2. A fordítási univerzálénak tartott explicitációs, illetve ismétléskerülési hipotézis vizsgálata a kohéziós szerkezet célnyelvi újratерemтésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában.
3. A fordítások során keletkező kohéziós eltolódások
 - 3.1. azonosítása,
 - 3.2. mennyiségi (gyakorisági) és minőségi (kötelező/fakultatív jellegének) elemzése,
 - 3.3. szövegjelentésre (a mondanivalóra) gyakorolt hatásának vizsgálata.
4. Az újrafordítási hipotézis vizsgálata az újrafordítás sajátosságainak feltárásán keresztül, a kohéziós szerkezet és a szövegjelentés újratерemтésének szempontjából
 - 4.1. a forrásszöveghez képest és
 - 4.2. a korábbi fordításhoz képest.

A fenti célok megvalósításához az alábbi kutatási kérdések megválaszolására van szükség.

Fő kérdés:

1. A 2015-ös újrafordítást kísérő, a kohéziós szerkezet újratерemтésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák változtatnak-e a forrásszöveg, illetve az 1964-es fordítás kohéziós mintázatán? Amennyiben igen,
 - 1.1. hogyan változtatnak rajtuk: közelíti vagy távolítja a fordító a forrásszöveg kohéziós szerkezetétől?
 - 1.2. a változás módosít-e a szöveg jelentésén/mondanivalóján?

Alkérdeések:

1. Milyen szövegszintű fordítói stratégiák eredményeként teremтik újra a fordítók a célnyelven a strukturális és a nem strukturális szövegkohéziót?
2. A korpusz igazolja vagy cáfolja a fordítási univerzálénak tartott explicitációs, illetve ismétléskerülési hipotézist a kohéziós szerkezet újratерemтésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában?
3. Milyen mennyiségű és minőségű kohéziós eltolódás keletkezik a két fordítás során?
4. Hogyan hatnak a kohéziós eltolódások a fordítások jelentésére/mondanivalójára?
5. Mi jellemzi az újrafordítást a kohéziós szerkezet és a szövegjelentés/mondanivaló újratерemтésének szempontjából: közelítés vagy távolítás?

3.2. A korpusz

Az elemzés korpuszául a regény nyelvezetét és szövegszerkezetét megfelelően reprezentáló, önmagában tartalmilag és formailag is koherens egészet alkotó szövegrészletet választottunk. Ez fontos feltétel volt ahhoz, hogy a korpusz elemzése alapján megfogalmazott következtetések alapján (1) hipotéziseket lehessen megfogalmazni a mű egészére, ill. a regény (mint műfaj) újrafordítására vonatkozóan és (2) olyan kutatási eredményekre jussunk, amelyek alkalmazhatóak más hasonló műfajú és jellegű irodalmi művek újrafordítására (vagyis teljesítik a kvalitatív, feltáró jellegű kutatások transzferabilitási⁷ minőségi kritériumát).

A korpusz három alkorpuszból áll: az eredeti regény első fejezete legelső bekezdéséből (ld. 1. függelék), valamint a regény két, időben egymástól távol eső (1964-es és 2015-ös) magyar nyelvű fordításából. A forrásszövegrészlet összesen 17 mondatot tartalmaz, míg a *Zabhegyező* azonos részletében Gyepes Judit a mondathatárokat megváltoztatta (az első két mondatot, valamint a 9. és 10. mondatot összevonta, a 15. mondatot pedig kettébontotta; ld. 2. függelék), Barna Imre pedig a *Rozsban a fogó* című fordításban megőrizte az eredeti mondathatárokat (ld. 3. függelék).

A kiválasztott 17 mondat dominánsan a főszereplő bátyjáról szól, az ő életéről és személyiségéről ad szubjektív leírást, ezért típusát tekintve a leíró jellegű szövegek (Kirsznér és Mandell 2004) közé sorolható. Nyelvezetét tekintve a részlet a megfogalmazásaiban egyszerű, a beszélt nyelv sajátosságait tükrözi, tartalmaz szlengelemeket, de nincsenek benne többszörösen összetett mondatok, bonyolult nyelvtani szerkezetek, amelyek megnehezíthetnék a megértést. A részlet kiválasztásakor fontos szempont volt az is, hogy az olvasó számára koherens, könnyen követhető szöveg legyen. A részletben megfogalmazott leírás tartalmát és szerkezeti felépítését tekintve egy **asszociációs láncot** követ rendező elvként: a szereplő egyik gondolatából kiindulva, képzettársítás útján jut el a következő gondolatához.

E gondolatmenet szerint a bátyja (Débé) a közeli Hollywoodban van, ezért gyakran meglátogatja a főszereplőt. Következésképp a kezelést követően haza is a bátyja viszi majd az autójával, a Jaguárral, amelyet nemrégiben vett. Erről eszébe jut, hogy Debé azért tudta megvenni és fenntartani a luxusautót, mert sok pénzhez jutott. Ennek kapcsán visszaemlékezik, hogy otthon még szegény íróként élt. Az írás apropóján felidézi Debé régi novelláskötetét, amely egy szegény fiúról szól. Mindez azonban már a múlté: a bátyja már gazdag, lévén hogy forgatókönyvíróként „prostituálta” magát. Amikor itt újra eszébe ötlük Hollywood, már a filmekre asszociál, amelyeket utál. Összefoglalva a fentieket, röviden a lánc a következőképpen ábrázolható (az előre mutató nyilak a következtető logikai relációt, az egymással szembe forduló nyilak az ellentétes viszonyt mutatják):

a bátyám Hollywoodban van → Hollywood közel van → ezért gyakran meglátogat → egy látogatás alkalmával kocsival visz majd haza → a kocsit nemrég vette → mivel luxusautó, drága a fenntartása → ← de nem számít, mert gazdag

lett →← valaha csak egy szegény író volt → novellákat írt, az egyik egy szegény fiúról szólt →← de többé nem szegény, mert prostituált Hollywoodban → Hollywoodról eszembe jutnak a filmek → utálok a filmeket

Az asszociációs lánc elemei elsősorban egyes lexikai szavak (pl. *Hollywood, kocsi, drága, szegény, író, novelláskötet, gazdag*) mondathatárok feletti szó szerinti vagy más lexikai elem (pl. ellentét, szinonima) általi újraemlítésében (ismétlődésében) ragadhatók meg, melyek – ahogy a későbbiekben az elemzés is rámutat – lexikai kohéziós láncokat alkotnak a szövegben.

3.3. Az elemzés módszere

Az elemzés manuálisan történt mind a nem strukturális kohéziós szerkezeti változók (referencia, szubsztitúció, ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió: ismétlés, szinonímia, antonímia, hiponímia, meronímia, azonosság, elnevezés, hasonlat), mind a topik szerkezeti változók (párhuzamos, követő, kiterjesztett párhuzamos progresszió, valamint tematikus mélység⁸) tekintetében, mert a változók többsége automatikus (gépi) kereséssel nem azonosítható és a kvalitatív, feltáró jellegű elemzés minden egyes változó részletes, mélyreható, a szövegbeli kontextusukra is kiterjedő vizsgálatát kívánta meg.

Az elemzés menete a grammatikai kohézió esetében Halliday és Hasan (1976), a lexikai kohéziónál Hasan (1984), a topik szerkezeti változók vonatkozásában pedig Lautamatti (1987) elemzési módszerét követte. Az elemzés megbízhatóságát kettős kódolással biztosítottuk: minden szöveget először a kutatócsoportban (szerzők) legalább ketten egymástól függetlenül a fenti módszerekkel elemeztek, majd az eredményeket összevetettük, az eltéréseket megvitattuk, és az eredményeket közös megegyezéssel véglegesítettük.⁹

Fontos megjegyezni, hogy mivel az alkalmazott taxonómiákat az angol nyelvre dolgozták ki, a két nyelv rendszerbeli különbségei miatt az angol és a magyar szövegek összevetéséhez egy elemzésmódszertani döntés meghozatalára volt szükség. Szembeötlő különbség a két nyelv között, hogy míg az angol a személyes névmást (pl. *I, he*) mindig kiteszi a mondatban, a magyarban csak akkor jelenik meg különálló szóként (pl. „Ő írta azt a bombajó novelláskötetet...”), ha hangsúly kerül rá, egyébként az igei személyragban (pl. *mondtam*) érhető tetten. Mivel ezáltal ugyanúgy jelen van a szövegben, mintha különálló szó lenne és betölti vissza-, illetve előre utaló vagy topikjelző funkcióját, az ilyen esetekben is beleszámítottuk az elemzésbe. Kihagyása torzítaná az adatokat, hiszen drasztikusan lecsökkenne a referenciális kötések vagy a topikok száma, holott az igei személyrag által a szövegben ott van.

4. Eredmények

A kutatási célok megvalósítása érdekében elsőként megvizsgáltuk a korpuszt alkotó mindhárom szöveg lexikai és grammatikai kohézióját (a kohéziós kötések mennyiségét és minőségét/típusait; 4.1. és 4.5. rész), valamint topikszerkezetét (a párhuzamos, a követő és a kiterjesztett párhuzamos topikprogressziók számát és a szövegek tematikus mélységét; 4.5. rész), hogy az eredmények alapján következtetéseket vonhassunk le a két fordításra jellemző fordítói stratégiákról (pl. kohéziós kötés betoldása, kihagyása, helyettesítése, konkretizálása; a topikprogresszió típusának, valamint a topikális alanyoknak a megőrzése vagy megváltoztatása). Ezt követte a kohéziós eltolódások (4.2. rész és 4.4. rész), majd a két fordítási univerzálé és az újrafordítási hipotézis érvényességének vizsgálata (4.3. rész és 4.7. rész). Az elemzés eredményeit a következőkben a kutatási célok logikája mentén mutatjuk be.

4.1. A kohéziós szerkezet célnyelvi újraalkotásának mennyiségi és minőségi elemzése

Az eredeti angol szöveg és a két fordítás kohéziós elemzésének mennyiségi eredményeit (a kohéziós kötések számát) a 3. táblázat mutatja. Mivel a forrásszöveg és a fordítások mondat száma nem egyezik meg (a forrásszöveg és a második fordítás 17 mondatból, míg az első fordítás 16 mondatból áll), az eredmények összevetethetősége érdekében a táblázatban nem a nyers adatokat, hanem az egy mondatra jutó átlagos kötőszámot (kötőszám/mondat) adtuk meg két tizedesre kerekítve. A forrásnyelvi szövegrészletben a legrepresentatívabb grammatikai kohéziós eszköz a referencia: a 17 mondatnyi szövegrészletben 32 előfordulását azonosítottuk. Ez azt jelenti – ahogy a 3. táblázat is mutatja –, hogy a részletben egy mondatra közel két (1,88) referenciális kötés esik, ami jelentős mértékben meghaladja a többi grammatikai kötés mennyiségét. Ennek több, mint a fele (17 előfordulás) a leírás tárgyára, D.B-re vonatkozik (pl. *D.B. – he; D.B. – him*), ami így jól látható módon – explicit nyelvi eszközökkel is jelezve – mutatja be őt mint a szövegrészlet főszereplőjét. Emellett az *én* (a narrátor) személyes névmás az összesen hét referencia-előfordulásával (pl. *I – me*) ugyancsak jelentős elemként jelenik meg. A referencia hangsúlyos jelenléte részben adódhat a szöveg leíró jellegéből, mivel a grammatikai kohéziós eszközök túlnyomó többsége a leírás tárgyára utal. A további három grammatikai kohéziós eszközre (szubsztitúció, ellipszis, kötőszó) az előbbihez képest elenyésző számú előfordulás azonosítható a forrásszövegben: szubsztitúcióra (pl. *Jaguar – one*) és ellipsziszre (pl. *Has got a lot of dough – didn't use to (have)*) két-két eset (ami egy mondatra vetítve egyenként 0,12 előfordulást jelent), míg a kötőszóra egy sem található.

Szembevetve a grammatikai és a lexikai kohéziós kötések előfordulásának aránya is az angol szövegrészletben, ugyanis míg grammatikai kötésből 36 (ami egy

mondatra vetítve 2,12 kötést jelent), lexikai kohéziós kötésből kevesebb, mint fele-ennyi, mindössze 16 azonosítható (ami egy mondatra vetítve 0,94 kötést jelent). A lexikai kohéziós eszközökön belül ugyanakkor egyenlőbb eloszlás található a különféle típusok között, mint a grammatikai kohézióon belül volt: itt nincs olyan kiugró mennyiségben jelen lévő kohéziós eszköz, mint amennyire a grammatikai eszközök sorában a referencia. Az angol szövegben az általános lexikai szemantikai relációk közül ismétlésre négy (pl. *D.B. – D.B.*), szinonímiára egy (pl. *dough – money*), antonímiára kettő (pl. *used to – didn't use to*), hiponímiára szintén kettő (pl. *Jaguar – English jobs*), meronímiára három (pl. *The Secret Goldfish* (a kötet) – *“The Secret Goldfish”* (a novella a kötetben)), és az ún. „pillanatnyi”, vagy más szóval szövegfüggő relációkon belül pedig elnevezésre négy (pl. *D.B. – writer; D.B. – prostitute*) előfordulás azonosítható. Az utóbbi csoportból az azonosságra és a hasonlatra nem találtunk példát. D.B. azonban itt is kitűnik a szövegből: az összesen 16 lexikai kötésből öt kötés, azon belül pedig mind a négy elnevezés hozzá köthető.

Az első fordítás, a *Zabhegyező* grammatikai kohézióját vizsgálva az figyelhető meg, hogy a szöveg a lehetséges kohéziós eszközök közül – a forrásszöveghez hasonlóan – (az igeragozásban megjelenő) referenciát (pl. *D.B. – meglátogat/ő, Jaguár/fut – az*) és ellipsziseket (pl. *Hollywood – Ø nincs túl messze, vágott zsebre – nem szokott Ø, mozira – ne is mondd Ø*) tartalmaz, de szubsztitúciót és összekapcsolást nem (miközben a forrásszövegben kis számban, de előfordultak szubsztitúciós kötések). Referenciából összesen 32-t azonosítottunk (ami egy mondatra vetítve átlagosan két referenciális kötést jelent; ld. 3. táblázat), ellipsziszből pedig – az angol eredetihez hasonlóan – jelentősen kevesebbet, csupán háromat (vagyis mondatonként 0,19-et). A referenciális kötésekben belül csak személyre utaló referencia fordul elő a szövegben, és ezek túlnyomó többségben – hasonlóan a forrásszöveghez – D.B.-re, vagyis a leírás alanyára vonatkoznak. Érdekes, hogy a korpuszban csak endoforikus (szövegen belülre utaló), tehát kohéziós referencia fordul elő, azon belül is anafora (pl. *D.B. – neki*). Ezzel a nem strukturális kohéziós szerkezet a 3.2. részben bemutatott asszociációs láncot mint rendező elvet támogatja a szöveg szintjén, mivel az egyes mondatok szereplői (alanyai vagy tárgyai) mindig az előző mondatban szereplő személyekről, tárgyakról jutnak a főhős, Holden eszébe. Az ellipszisek esetében két névszói (pl. *mozi – ne is mondd*) és egy igei ellipszis (pl. *vágott zsebre – nem szokott Ø*) azonosítható a szövegben.

A *Rozsban a fogó* grammatikai struktúráját tekintve szintén az igeragozáson vagy hangsúlyos helyzeten keresztül jelölt referenciából (*Débé – visz, Débé – ő*) és ellipsziszből (*vett – Ø egy ilyen kis angol verdát*) tartalmazott a legtöbb (mondatonként 2,06 és 0,12) kötést. Megfigyelhető, hogy referenciából ezúttal is több volt a forrásszöveghez képest, míg ellipszis egyenlő számban fordul elő a forrásszövegben és a későbbi fordításban. Szubsztitúció és összekapcsolás ezúttal sem volt azonosítható. Összesen harmincöt referencia található a szövegrészletben, azaz átlagolva mondatonként kevéssel több, mint két (2,06) referenciális kötés számolható.

Összességében tehát elmondható, hogy a grammatikai kohézió tekintetében a korábbi fordítás igen csekély mértékben, de mutat mennyiségi változást (eltolódást), mivel a fordításban kevéssel több a grammatikai kötések száma, mint a forrásszövegben (2,19 kötés jut egy mondatra, szemben a 2,12-vel az angol szövegrészletben).¹⁰

3. táblázat: *Az angol eredeti szövegrészlet és a két fordítás grammatikai és lexikai kohéziós elemzésének eredményei*

Grammatikai kohézió	<i>The Catcher in the Rye</i>	<i>Zabhegyező</i>	<i>Rozsban a fogó</i>
Referencia (R/mondat)	1,88	2	2,06
Szubsztitúció (Sz/mondat)	0,12	0	0
Ellipszis (E/mondat)	0,12	0,19	0,12
Összekapcsolás (K/mondat)	0	0	0
Gr. kohézió összesen/mondat	2,12	2,19	2,18
Mondatok száma	17	16	17

Lexikai kohézió	<i>The Catcher in the Rye</i>	<i>Zabhegyező</i>	<i>Rozsban a fogó</i>
Ismétlés (I/mondat)	0,23	0,23	0,29
Szinonima (Sz/mondat)	0,06	0,31	0,12
Antoníma (A/mondat)	0,12	0	0,06
Hiponímia (H/mondat)	0,12	0,13	0,35
Meronímia (M/mondat)	0,17	0,06	0,12
Általános relációk összesen/mondat	0,7	0,73	0,94

Azonosság (Az/mondat)	0,24	0,31	0
Elnevezés (E/mondat)	0	0	0,12
Hasonlat (Ha/mondat)	0	0	0
Pillanatnyi összesen / mondat	0,24	0,31	0,12
Lexikai kohézió összesen / mondat	0,94	1,04	1,06
Gr. és lex. kohézió összesen / mondat	3,06	3,23	3,24

A lexikai kohézió vonatkozásában megállapítható, hogy a *Zabhegyező* négy ismétlést (pl. *D.B. – D.B.*), öt szinonimát (pl. *négyezerbe – dohány*), két hiponímiát (pl. *kocsin – Jaguárt*), egy meronímiát (pl. a *Titokzatos aranyhal – aranyhalat*) és öt azonosságot (pl. *bátyám – író/D.B.*) tartalmaz. Nem található azonban példa a szövegben antonimára, elnevezésre és hasonlatra. Ebből következően a grammatikai kohéziós eszközökből több, mint kétszer annyi fordul elő a szövegben (2,19), mint ahány lexikai kohéziós eszköz (1,04).

Az eredeti angol szöveghez és a *Zabhegyező*höz hasonlóan a *Rozsban a fogó* esetében is a referencia a leggyakoribb kohéziós kötés, ezek közül is a személyre utaló. Utóbbiban nem található hasonló referenciát a kiválasztott szövegrészben. A későbbi fordításban jelentős különbség a *The Catcher in the Rye*hez képest, hogy a magyar szövegrészletekben jóval kevesebb volt a személyes névmással jelzett utalás. Ugyanezen fordításban azonban három esetben rejtett referenciát találtunk (például: *Most vett egy Jaguárt. [...] Majdnem négy rongya ráment [az autóra]*), ebből kettő ugyanarra a jelöltre (az autóra) vonatkozik.

Ellipsis – a forrásszöveghez hasonlóan – mindössze két esetben fordult elő, ám ez nem meglepő, hiszen mindössze tizenhét mondatból áll a szövegrészlet. Ezek közül az egyik igei (*vett – Ø egy ilyen kis angol verdát*), a másik névszói (*Jaguar – ráment Ø*).

A grammatikai kohéziós kötések közül szubsztitúcióra és összekapcsolásra – a *Zabhegyező*höz hasonlóan – nem található példa a *Rozsban a fogó* részletében. Ezúttal is megállapítható, hogy bár szubsztitúcióra található példa a forrásszövegben, azonban ezek kimaradnak a fordításokból. Noha voltak benne kötőszók, ezek mindig mondaton belüli kötést hoztak létre, így nem mondatok közötti (kohéziós) kötések alakultak.

Ami a lexikai kohéziós eszközöket illeti, legtöbbször hiponímiát és ismétlést alkalmazott a fordító. Mindkettő az ismétlés eszköze, a különbség mindössze annyi, hogy míg utóbbi a tágabb értelemben vett újraemlítés, előbbi a szó szoros értelmében megismétli a már elhangzott fogalmat (Károly 2014: 83). Az ismétlést demonstrálja például a *Hollywoodban* szó, mely a második és a tizenötödik mondatban is előfordul. Ugyanakkor a *A titokzatos aranyhal* kifejezés, bár alakilag meg egyezik a két említés során, nem tekinthető szó szerinti ismétlésnek, mert egyik esetben a novelláskötetről, a másikban az egyik novella címéről van szó, vagyis nem azonos diskurzusentitásra utalnak, ezért a két előfordulás meronímiát alkot, mivel a novella a kötet egy részének tekinthető. Szinonimára jó példák a szövegben a *lővé* és a *pénz* szavak, melyekre később hiponímiával visszautal a *rongy* szó is (ami jelen esetben ezer dollárt jelent; e jelenség mindhárom vizsgált szövegben előkerül). Érdekes ugyanakkor a standard *pénz* szó után a két erősen szleng kifejezés használata. Bár az egész szöveg ellentétpárookra épül (múlt és jelen, művészi tevékenység és szellemi prostitúció, gazdagság és szegénység), meglepő módon mindössze egyetlen antonima, a nyolcadik mondat *mostja* és a kilencedik mondat *régebben* szava jelöli lexikailag is a relációt a kohéziós eszközök szintjén.

A pillanatnyi (más szóval szövegalapú) lexikai kohéziós kötések közül kizárólag azonosságra található példa a *Rozsban a fogóból* vett szövegben (pl. *bátyám – író*).

A szövegszintű stratégiák vonatkozásában érdekes, hogy Barna Imre öt alkalommal ott is kiteszi például a személyes névmást, ahol a magyar nyelv agglutináló jellegéből fakadóan nem volna rá szükség (pl. *régebben ő csak egy rendes író volt*). Ugyanez nem jellemzi Gyepes Judit fordítását: nála ennyi konkretizálással nem találkozunk az olvasó. Ő jellemzően az angol személyes névmást a magyar ige személyragjával adja vissza (pl. *I told – elmondtam*). Gyepesnél tehát e tekintetben a kihagyás mondható jellemző stratégiának. Szembeötlő tendencia rajzolódik ki a hiponímia vizsgálatakor is. A *Rozsban a fogóban* ugyanis háromszor annyit (mondatonként 0,35-öt) találhatunk belőle, mint a *Zabhegyezőben* (ahol csupán 0,13) vagy a *The Catcher in the Rye*-ben (ahol 0,11 előfordulás látható mondatonként).

4.2. Kohéziós eltolódások a fordításokban

A grammatikai kötések szempontjából a két fordítás közel azonos kötőszámmal rendelkezik (a *Zabhegyezőben* 2,19, a *Rozsban a fogóban* 2,18 grammatikai kötés jut átlagosan egy mondatra), egyedül a referencia mutat némi eltérést (a korábbi fordításban 2, a későbbiben 2,06 referencia jut egy mondatra) Barna Imre fordításában. A valamivel magasabb referenciaszám oka, hogy a *Rozsban a fogó* című újrafordításban jelentősen nagyobb számban fordulnak elő a személyes névmással jelzett utalások, mint a *Zabhegyezőben* (pl. *tele van ő most lővével*, míg a *Zabhegyezőben*: *most vágott zsebre egy csomó dohányt*). Barna hat alkalommal jelöli az ő személyes névmást, szemben Gyepessel, aki mindössze egyetlen egyszer jelölte, akkor is pusztán a hangsúlyozás miatt (*Ő írta azt a bombajó novellás kötetet, a*

Titokzatos aranyhalat, ha még nem hallottad volna.). Ennek valószínűsíthető oka, hogy a magyarban a személyrag miatt redundánsnak hat a névmások rendszeres dupla jelölése. Mindazonáltal a konkretizálás egyértelműbb, s emiatt könnyebben követhető, tehát koherensebb szöveget eredményezett.

Ahogy a személyre utalókból, úgy a mutató referenciákból is valamivel több található Barna fordításában (pl. *Hollywoodban van. Az nincs túl messze [...] – mindez Gyepes verziójában: [...] aki Hollywoodban van. Nincs túl messze [...]*). E példa egyébként jelentős eltérést mutat a korábbi fordítással szemben, ugyanis az angol eredetiben pontosan kiderül, hogy Hollywood nincs túl messze (*That isn't too far*). Gyepes a redundancia elkerülése érdekében nem konkretizálja, hogy Débé vagy Hollywood nincs-e túl messze az elbeszélőtől (ezen információ egyébként a tartalom szempontjából irreleváns, az elemzés szempontjából azonban nagyon is fontos).

Összegzésül elmondható, hogy Barna Imre fordítása a kohéziós eltolódások vonatkozásában csupán nagyon csekély mértékben áll közelebb az eredeti angol műhöz, mivel abban az egy mondatra jutó grammatikai kötések száma 2,12, míg Barna fordításában 2,18, Gyepesében pedig 2,19. A lexikai kohézió esetében fordított tendencia látható: a forrásszöveg egy mondatra jutó 0,94 lexikai kötésével szemben Gyepes fordításában 3,23, Barnáéban pedig 3,24 lexikai kötés jelenik meg mondatonként. A grammatikai és lexikai kötések együttesen pedig szintén az utóbbi tendenciát mutatják: a forrásszöveg összesen 3,06 kohéziós kötésével szemben egy mondatra Gyepes fordításában ennél valamivel több (3,23), és Barna fordításában ennél is kevéssel több, összesen 3,24 kötés jut.

4.3. Az explicitációs és az ismétléskerülési hipotézis vizsgálata

A korpuszadatok a fordítások emelkedett kohéziós kötésszáma révén (3,23 és 3,24 a forrásszöveg 3,06-os mondatonkénti értékével szemben) a nem strukturális kohézió tekintetében igazolni látszanak az explicitációs hipotézist. Barna Imre *Rozsban a fogó* című fordításáról ugyanakkor elmondhatjuk, hogy – ha csekély mértékben is, de – a nem strukturális kohézió, és különösen a grammatikai kohézió, valamint azon belül a referencia szempontjából explicitebb, mint Gyepes Judit *Zabhegyezője*. Ennek oka, hogy Barna sok helyen kiteszi az *ő* személyes névmást (hatszor), amivel konkretizál, s így explicitebbé teszi a szöveget. Ezzel szemben Gyepes csak egyszer teszi ki, ez esetben is csak a hangsúlyozás céljából. Az angol eredetiben a személyes névmások folytonos feltüntetése (tizenegyszer) természetesen hat, hiszen ott szükség van a személyes névmás kitételére ahhoz, hogy tudjuk, kiről szól az adott mondat, ám a magyarban ez nem így van, hiszen az igék ragozása révén értjük, kiről van szó; a személyes névmást – ahogy a korábbiakban rámutattunk – a magyar jellemzően hangsúlyozás/kiemelés céljából használja. A későbbi fordítás 3. mondatában azonban segíti a megértést az „Az” mutató névmás beszúrása („Az nincs túl messze ettől a lepusztult helytől, és ő gyakorlatilag minden hétfőgén lejön ide hozzám.”), vagyis az utalás explicitálása, mivel így

egyértelművé válik, hogy Hollywood az, amely nincs messze ettől a helytől, nem pedig a testvér. Ugyanez nem mondható el Gyepes fordításáról, mert ott kérdéses marad az olvasó számára, hogy a helyről vagy a testvérről van-e szó (valószínűsíthető, hogy ezúttal az utóbbiról, ellentétben a forrásszöveg és a későbbi fordítás megfogalmazásával): „*Vagyis azt, amit már D. B.-nek is elmondtam, a drága bátyámnak, tudod, aki Hollywoodban van. Nincs túl messze ettől a nyomor helytől, majdnem minden hétvégen meglátogat.*”

Az ismétléskerülés vonatkozásában az eredmények azt mutatják, hogy a fordítások nem igazolják e hipotézist, mivel az eredeti angol műben az egy mondatra eső ismétlések száma 0,23, a *Zabhegyező*ben ugyanennyi (0,23), a *Rozsban a főgóban* pedig kevéssel több (0,29). Barna fordítása a vizsgált korpuszban öt szó szerinti ismétlést tartalmaz, Gyepesé pedig négyet, vagyis a fordítók nem próbálták csökkenteni a szó szerinti ismétlések számát. Ezt okozhatja a szöveg szándékoltan közvetlen, hétköznapi stílusa és szlenges szóhasználata, amelyben nem záró az egyszerű, szűkös szóhasználat, szemben a hagyományos, klasszikus szépirodalom választékos nyelvhasználatával, gazdag szókészletével.

4.4. Az újrafordítási hipotézis vizsgálata

Ahogy a 4.2. rész végén rámutattunk, a nem strukturális kohézió egésze tekintetében (vagyis ha a grammatikai és a lexikai kohéziót együttesen nézzük) a vizsgált korpusz nem támasztja alá az újrafordítási hipotézist, mert a későbbi fordítás nem mutat kisebb mértékű kohéziós eltolódást a forrásszövegtől, mint a korábbi fordítás, tehát összességében nem került közelebb a későbbi fordítás az eredeti műhöz a korábbinál (a forrásszöveg 3,06/mondat értékéhez képest az első fordítás 3,23, a későbbi fordítás pedig 3,24 kohéziós kötést tartalmaz mondatonként). A különféle kohéziós változók mélyreható vizsgálata ugyanakkor arra mutatott rá, hogy vannak olyan változók, amelyek esetében bizonyos mértékű közelítés tetten érhető: ilyen a grammatikai kohézió belül az ellipszis (forrásszöveg: 0,12/mondat; Gyepes: 0,19/mondat; Barna: 0,12/mondat), a lexikai kohézió belül a szinonima (0,05; 0,31; 0,12), az antonímia (0,11; 0; 0,06), a meronímia (0,17; 0,06; 0,12) és az azonosság (0,23; 0,33; 0).

Érdemes ugyanakkor megfigyelni azt, hogy bár a referenciális kohézió esetében összességében nem figyelhető meg közelítés a forrásszöveghez a második fordításban (1,88; 2; 2,06), egy bizonyos referenciatípusban, a személyes névmások használatában a korpuszadatok alátámasztják az újrafordítási hipotézist, valamint azt a feltevést, hogy az újrafordítást egyebek mellett a szöveghűség iránti igény is motiválta. Már e viszonylag kis korpuszon is szemmel látható, hogy Barna Imre fordítása – az angol és magyar nyelv rendszerbeli különbségei ellenére – a személyes névmások használata szempontjából szövegszerkezetileg közelebb áll az eredetihez, mint Gyepes Judit korábbi szövege: Barna gyakran olyan helyre is betold személyes névmást a szövegbe, ahol a magyar nyelvben ez nem volna szükségszerű (ld. 3. számú függelék). Ezekkel a nem kötelező (nem a nyelvek rendszerbeli

különbségei által diktált), hanem opcionális – a fordító választásán múló – betoldásokkal mintegy az angol nyelv referenciális mintázatát leképező szerkezetet alakít ki, egyúttal megnövelve a referenciális kötések számát a szövegrészletben. Barna Imre „ragaszkodása” az eredeti szöveghez tehát sok esetben redundáns elemek beillesztésével is jár. E jelenség nem csak abban érhető tetten, hogy hangsúlytalan helyzetben is jelöli a személyes névmásokat, hanem abban is, hogy Gyepessel ellentétben például konkretizálja, hogy „Az” [Hollywood] nincs túl messze a főszereplőtől (ld. a 4.3. rész vonatkozó magyarázatát). E döntések eredményeként Barna fordítása a célnyelvi beszélő számára némiképp idegenül hathat – ennek motivációja azonban lehet a beszélt nyelvi hatás fokozása is. A pontos okok kiderítésére további vizsgálatokra van szükség (pl. retrospektív interjú készítésére a fordítóval). Fontos különbség még, amely szintén az eredetihez való közelítést igazolja, hogy a *Zabhegyező*vel ellentétben, a *Rozsban a fogó* fordítója nem bont fel vagy von össze mondatokat, hanem megtartja az eredeti mondathatárokat.

Összefoglalva a fentieket, a 3. táblázatban található adatokhoz kapcsolódóan a 4. táblázat tételesen megjeleníti a vizsgált korpuszban az egyes hipotézisek vonatkozásában talált eredményeket. A hipotéziseket alátámasztó változókat az oszlopokban $\checkmark$ jelzi, az azokat nem igazoló változók esetében $\emptyset$ szerepel. A szürke mezők jelzik, ha a hipotézis szempontjából a változó nem releváns. Az újrarendelési hipotézis esetében a cellákban megjelenő információ arra utal, hogy a későbbi fordító a szöveget közelítette ($\checkmark$), távolította ($\leftrightarrow$) vagy nem változtatta meg ($\emptyset$) a forrásszöveghez képest.

4. táblázat: Az explicitációs, az ismétléskerülési és az újrarendelési hipotézist alátámasztó, ill. azt nem igazoló nem strukturális kohéziós változók

Grammatikai kohézió	Explicitációs hipotézis <i>Zabhegyező – Rozsban a fogó</i>	Ismétléskerülési hipotézis	Újrarendelési hipotézis
Referencia	$\checkmark - \checkmark$		$\leftrightarrow$
Szubsztitúció	$\emptyset - \emptyset$		$\emptyset$
Ellipszis	$\checkmark - \emptyset$		$\checkmark$
Összekapcsolás	$\emptyset - \emptyset$		$\emptyset$
Mondatok száma			$\checkmark$

Lexikai kohézió	Explicitációs hipotézis <i>Zabhegyező – Rozsban a fogó</i>	Ismétléskerülési hipotézis	Újrarendelési hipotézis
Ismétlés	$\emptyset - \checkmark$	$\emptyset$	$\leftrightarrow$
Szinonima	$\checkmark - \checkmark$		$\checkmark$
Antonima	$\emptyset - \emptyset$		$\checkmark$

Hiponímia	$\sqrt{} - \sqrt{}$		$\leftrightarrow$
Meronímia	$\emptyset - \emptyset$		$\sqrt{}$
Azonosság	$\sqrt{} - \emptyset$		$\sqrt{}$
Elnevezés	$\emptyset - \sqrt{}$		$\leftrightarrow$
Hasonlat	$\emptyset - \emptyset$		$\emptyset$

Gr. és lex. kohézió összesen/mondat	$\sqrt{} - \sqrt{}$		$\leftrightarrow$
--	---	--	-------------------

4.5. A topikszerkezet célnyelvi újraalkotásának mennyiségi és minőségi elemzése

A topikszerkezeti elemzés egyértelműen rávilágít arra, amit már a grammatikai kohéziós vizsgálat is mutatott, hogy a szövegrészlet alanya a főszereplő (a narrátor) bátyja, D.B., róla szól a leírás. A topikszerkezeti elemzés eredményeit részletesen az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat: A topikszerkezeti elemzés kvantitatív eredményei

Szöveg	Párhuzamos témafejlődés	Követő témafejlődés	Kiterjesztett párhuzamos témafejlődés	Σ téma- fejlődés	Tematikus mélység (=különböző témák száma)
<i>The Catcher in the Rye</i>	7 0,41/mondat	5 0,29/mondat	4 0,24/mondat	16	6
<i>Zabhegyező</i>	8 0,5/mondat	5 0,31/mondat	2 0,13/mondat	16	6
<i>Rozsban a fogó</i>	7 0,41/mondat	5 0,29/mondat	4 0,24/mondat	16	6

Ahogy az 5. táblázat mutatja, az angol szövegben a tematikus mélység értéke hat, ami azt jelenti, hogy a korpuszt alkotó szövegrészletben összesen hat különböző témát említ a szerző. A forrásnyelvi szöveg tekintetében a kohéziós elemzéssel bizonyos értelemben összhangban állnak topikstruktúraelemzés eredményei, minek következtében megállapítható, hogy a szövegben D.B. elsődleges, a narrátor pedig másodlagos topikként jelenik meg. Lautamatti (1987) elemző modellje arra mutat rá, hogy a forrásnyelvi szövegben párhuzamosan hét téma jelenik meg (az elbeszélő, D.B., Hollywood, a Jaguár, a *Titokzatos Aranyhal* c. novelláskötet, a

Titokzatos Aranyhal c. novella és az olvasó), követő témafejlődés pedig öt topik esetén figyelhető meg. A harmadik típusú témafejlődésre (kiterjesztett párhuzamos témafejlődés) pedig négy esetben (2–4. mondat, 5–8. mondat, 11–15. mondat, 1–16. mondat) találtunk példát (ld. 1. ábra; a közvetlenül egymás alatt szereplő témák párhuzamos témafejlődést képviselnek, a megszakítással, de egymás alá kerülő témák kiterjesztett párhuzamos témafejlődést, míg a jobbra eltoló témák követő témafejlődést; amennyiben a témára nem lexikai szó utalt, azt zárójelben adtuk meg; az utolsó oszlopban a témák kódszáma szerepel).

A *Zabhegyező* tematikus mélysége – az angol eredetihez hasonlóan – hat. A témák, amelyekről szó esik: D.B., az autója, a novelláskötet és abban egy novella, az elbeszélő és az olvasó. A szövegben párhuzamos témafejlődésből nyolc (pl. *D.B. – ő, tragacs – Jaguar*), követő témafejlődésből öt (pl. *D.B. – tragacs, D.B. – Titokzatos aranyhal*), a kiterjesztett párhuzamos témafejlődésből (az ötödik és nyolcadik mondat, illetve a 11. és a 15. mondat között) pedig kettőt azonosítottunk (ld. 2. ábra; az első oszlopban a D.B. mellett zárójelben megadott szavak azon szavakra utalnak, melyekből a szövegben visszakövetkeztettünk az alanyra).

A *Rozsban a fogó* tematikus mélysége szintén hat. Az érintett témák a következők: Débé, Hollywood, a Jaguar, *A titokzatos aranyhal* című novelláskötet, *A titokzatos aranyhal* című novella, az elbeszélő személye. A szövegben párhuzamos témafejlődésre hét eset azonosítható (pl. a 7–8. mondatban: *Majdnem négy rongyaráment* [Débének]. *Tele van ő* [Débé] *most lóvéval*). Követő témafejlődés a szövegrészletben öt esetben fordul elő (pl. a 2–3. mondat: *Hollywoodban van* [Débé]. *Az* [Hollywood] *nincs túl messze ettől a lepusztult helytől, és ő gyakorlatilag minden hétvégén lejön ide hozzám*). Kiterjesztett párhuzamos témafejlődésből négy található (pl. a 11. és 15. mondat: *Írt* [Débé] *egy baromi jó novelláskötetet, A titokzatos aranyhal-at, ha még nem hallottál volna róla. Most meg kint van* [Débé], *Hollywoodban, elkurvult, na*) (ld. 3. ábra). E fordítás topikprogressziója a 3. ábrán látható. A *Rozsban a fogó* tematikus szerkezete tehát hasonló az angol eredetihez, a párhuzamos, a követő és a kiterjesztett témafejlődések száma is megegyező (hét, öt és négy).

1. ábra: Az eredeti angol szövegrészlet topikprogressziója

1. I							1
	2. he					követő	2
		3. that (Hollywood)				követő	3
	4. he					kiterjesztett	2
	5. he					párhuzamos	2
			6. that (Jaguar)			követő	4

			7. it			párhuzamos	4
	8. he					kiterjesztett	2
	9. he					párhuzamos	2
	10. he					párhuzamos	2
	11. he					párhuzamos	2
				12. The Secret Goldfish		követő	5
				13. it		párhuzamos	5
				14. it		párhuzamos	5
	15. he					kiterjesztett	2
16. I						kiterjesztett	1
					17. them (movies)	követő	6

2. ábra: A Zabhegyező szövegrészletének topikprogressziója

1–2. D.B.							1
3. Ő (D.B., nincs)						párhuzamos	1
4. Ő (D.B., visz)						párhuzamos	1
5. Ő (D.B., vett)						párhuzamos	1
	6. angol tragacs (Jaguár)					követő	2
	7. Jaguár (van)					párhuzamos	2
8. Ő (D.B., vágott)						kiterjesztett	1
9–10. Ő (D.B., szokott, lakott, volt)						párhuzamos	1

11. Ő (D.B.)						párhuzamos	1
		12. Titokzatos aranyhal (kötetre)				követő	3
			13. Titokzatos aranyhal (novellára)			követő	4
			14. volt (novellára)			párhuzamos	4
15.1. Ő (D.B., van)						kiterjesztett	1
15.2. Ő (D.B., elkurvult)						párhuzamos	1
				16. én		követő	5
					17. Te (olvasó)	követő	6

3. ábra: A Rozsban a fogó szövegrészletének topikprogressziója

1. ő (Débé)							1
2. (ő) = Débé						párhuzamos	1
	3. Az (Holly- wood)					követő	2
4. Ő (Débé)						kiterjesztett	1
5. (ő) (Débé)						párhuzamos	1
		6. angol verda (Jaguar)				követő	3
7. őneki (Débének)						kiterjesztett	1
8. ő (Débé)						párhuzamos	1
9. neki (Débének)						párhuzamos	1

10. ő (Débé)						párhuzamos	1
11. ő (Débé)						párhuzamos	1
			12. <i>Titokzatos aranyhal (kötet)</i>			követő	4
				13. az <i>(Titokzatos aranyhal) (novella)</i>		követő	5
					14. én	követő	6
15. ő (Débé)						kiterjesztett	1
					16. én	kiterjesztett	6
					17. én	párhuzamos	6

4.6. Topikszerkezeti eltolódások a két fordításban

Az eredmények azt mutatják, hogy a *Rozsban a fogó* tematikus szerkezete hasonló az angol eredetihez: a párhuzamos, a követő és a kiterjesztett párhuzamos témafejlődések száma is megegyező. Ebből is láthatjuk, hogy Barna Imre idegenítő stratégiát választ a tematikus szerkezet tekintetében a fordítás során, és igyekszik megőrizni a magyar nyelvtől kissé idegen szerkezeteket. (A *Rozsban a fogó* sokkal inkább őrzi az angol tematikus struktúrát (pl. *régebben ő csak egy rendes író volt, amikor még otthon lakott*) szemben Gyepes fordításával (*mikor még otthon lakott, és rendes író volt*).) A 2. ábrán látható, hogy a *Zabhegyező* jobban eltér a forrásszöveg és az újrafordított verzió felépítésétől, valószínűleg éppen ezért magyarsabb, gördülékenyebb (koherensebb) a szöveg a célnyelvi olvasó számára.

4.7. Az újrafordítási hipotézis vizsgálata a topikszerkezet vonatkozásában

A három szöveg topikszerkezetének mélyreható vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy topikszerkezet tekintetében Barna Imre *Rozsban a fogó* című fordítása közelebb áll az eredeti angol műhöz, mint Gyepes Judit *Zabhegyezője*. A fenti 5. táblázatban, valamint a 3. ábrán láthatjuk, hogy Barna szorosabban követi az eredeti angol szöveg topikszerkezetét, mint Gyepes; Barna valójában egyáltalán nem tér el attól, ám a jelentés szempontjából ez nem okoz változást a *Zabhegyező* esetében, hiszen ugyanazok a topikok jelennek meg mindkét fordításban. A vizsgált adatok alapján tehát arra lehet következtetni, hogy tematikus szerkezetét tekintve a jelen

korpusz alátámasztja az újrafordítási hipotézist, amely szerint egy mű időben későbbi fordítása közelebb áll az eredeti szöveghez, mint a korábbi fordítás.

5. Összegzés

Dolgozatunkban Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordítását elemeztük szövegnyelvészeti szempontból, különös tekintettel a strukturális és a nem strukturális szövegkohézió célnyelvi újateremtésének problematikáira. A tanulmány három fő kérdésen keresztül vizsgálta a témát: vajon módosul-e a kohéziós és a topikszerkezeti mintázat, amennyiben a vizsgált szövegekben eltérnek a kohéziós és a tematikus szerkezet újateremtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák; ha igen, akkor milyen mértékben: közelebb vagy távolabb hozzák-e Barna 2015-ös újrafordításának szerkezetét a forrásnyelvi vagy a Gyepes-féle (1964-es) fordítás szerkezetéhez; s végül, hogy az esetleges változás módosít-e a szöveg jelentésén. Az elemzés során kitértünk egyes, a téma szempontjából releváns, fordítási univerzálénak tartott jelenségek, így az explicitációs és az ismétléskerülési hipotézis vizsgálatára is, valamint megnéztük, hogy a korpuszadatok igazolják-e az újrafordítási hipotézist.

A korpuszok elemzése alapján megállapítható, hogy mind a nem strukturális, mind pedig a strukturális kohézió (a tematikus szerkezet) tekintetében eltolódások a fordítások során, még ha ezek nem nagymértékűek is. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy Barna Imre fordítása a nem strukturális szövegkohézió szempontjából csak részben igazolja az újrafordítási hipotézist, míg a tematikus szerkezet vonatkozásában egyértelműen. Az időben későbbi fordítás ugyanis csak egyes kohéziós kötések (ellipszis, szinonima, antoníma, meronímia és azonosság) esetében követi szorosabban az eredeti szöveg kohéziós mintázatát, illetve ezeken felül a referenciális kohézióon belül – fordítói döntésre, és nem a nyelvek rendszerbeli különbségei okán –, a személyes és a mutató névmások használatában. Mindazonáltal az utóbbiak révén megjelenő explicitálás (többszöveges információk) némiképp redundánssá teszik a fordítás szövegét, a magyar nyelv strukturális sajátosságainak köszönhetően ugyanis a korábbi fordításban is beazonosíthatók voltak az itt explicitált információk (a leírás alanya/tárgya és a narrátor). Ugyanakkor már első olvasatra is szembeötlő: a későbbi fordítás szövegstruktúrájában és stílusában (a beszélt nyelvi jelleg erősítése miatt) érezhetően közelebb áll az angol eredetiben használt szövegszerkezethez és szlenghez. A tematikus szerkezet mélyreható vizsgálata még szorosabb kapcsolatot (szinte teljes egyezést) alapított meg a forrásszöveg és a későbbi fordítás tematikus szerkezete között, s ez által igazolta az újrafordítási hipotézist.

Az explicitációs hipotézist a korpuszadatok a fordítások emelkedett kohéziós kötésszáma által a nem strukturális kohézió tekintetében igazolni látszanak. Barna Imre *Rozsban a fogó* című fordítása a nem strukturális kohézió (különösen a grammatikai kohézióhoz tartozó referencia) szempontjából explicitebb, mint Gyepes

Judit Zabhegyezője. Az ismétléskerülési hipotézist azonban az eredmények nem igazolják, mert az eredeti angol műben az egy mondatra eső ismétlések száma közel azonos a fordításokban fellelhető szó szerinti ismétlések mennyiségével. A fordítók tehát nem próbálták csökkenteni a szó szerinti ismétlések számát. Mindezek révén a szöveg közvetlen, hétköznapi stílusát és szlenges szóhasználatát tükrözik a fordítások – a későbbi fordításban még inkább, mint a korábbiakban.

Bár a jelen esettanulmány relatív kis korpuszra épül, a számos változó és a mélyreható elemzés eredményeként megfogalmazott következtetések alapján a következő hipotéziseket lehet megfogalmazni a mű egészére, illetve e sajátos regényműfajra vonatkozóan is: a strukturális és a nem strukturális kohézió célnyelvi újratereemtése során

- (1) szövegszintű szerkezeti eltolódások keletkeznek az angolról magyarra fordítás során;
- (2) az explicitációs hipotézis részben igazolható, ugyanis egyes kohéziós változókat a fordítók explicitálnak, bár ez bizonyos esetekben redundanciához vezethet;
- (3) az ismétléskerülési hipotézis nem feltétlenül igazolható;
- (4) az újrafordítási hipotézis a nem strukturális kohézió vonatkozásában részben, a strukturális kohézió esetében pedig egészében teljesül.

További kutatásokra van azonban még szükség a hipotézisek nagyméretű, reprezentatív korpuszon való teszteléséhez, valamint az egyéb szövegszintű változók (pl. makropropozicionális szerkezet, retorikai szerkezet, műfaji szerkezet) (újra)-fordítási viselkedésének vizsgálatához. Korlátai ellenére a dolgozatban bemutatott vizsgálat hasznos eredményekkel gyarapítja a témában született eddigi fordítástudományi és a szövegtani vizsgálatokat, különös tekintettel az újrafordítás, a kohézió kutatás és a műfajelemzés terén. Már e kisméretű korpuszból is jelentős újszerű következtetések vonhatók le, amelyek empirikus eredményekkel gazdagítják a témában korábban megfogalmazott hipotézisek, valamint az azok vizsgálatából származó tudományos eredmények körét.

Irodalom

- Albert S. 1996. Some aspects of the philosophy of literary translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (ed.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica Kiadó. 53–59.
- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233–243.
<https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>

- Bakker, M., Koster, C., van Leuven-Zwart, K. 1998. Shifts of translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge. 226–231. <https://doi.org/10.4324/9780203359792>
- de Beaugrande, R. A., Dressler, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London & New York: Longman.
- Becher, V. 2011. *Explicitation and implicitation in translation. A corpus-based study of English-German and German-English translations of business texts*. PhD-disszertáció. Hamburg: Universität Hamburg.
- Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* Vol. 13. No. 4. 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17–35.
- Brownlie, S. 2006. Narrative theory and retranslation theory. *Across Languages and Cultures* Vol. 7. No. 2. 145–170. <https://doi.org/10.1556/Acr.7.2006.2.1>
- Chesterman, A. 2004. Hypotheses about translation universals. In: Hansen, G., Malmkjær, K., Gile, D. (eds) *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 1–14. <https://doi.org/10.1075/btl.50>
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K., Matthiessen, C. M. I. M. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. <https://doi.org/10.4324/9780203783771>
- Hasan, R. 1984. Coherence and cohesive harmony. In: Flood, J. (ed.) *Understanding Reading Comprehension*. Delaware: International Reading Association. 181–219.
- Jakobsen, A. L. 1993. Translation as textual (re)production. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 1. No. 2. 155–165. <https://doi.org/10.1080/0907676X.1993.9961209>
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2014. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kirszner, L. G., Mandell, S. R. 2004. *Patterns for College Writing: A Rhetorical Reader and Guide*. 9th edition. Boston: Bedford and St. Martin Press.
- Klaudy K. 2006a. Hipotézisalkotás a fordítástudományban. In: Heltai P. et al. (szerk.) *A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs–Gödöllő: MANYE-Szent István Egyetem. Újraaközlés In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás*. 2007. Budapest: Tinta Kiadó. 207–214.
- Klaudy K. 2006b. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass L. (szerk.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGYTF Kiadó. 204–211. Újraaközlés: In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás*. 2007. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 138–145.
- Koroknai Zs. 1964. J. D. Salinger: Zabhegyező. *Kortárs* 8. évf. 9. szám. 1509–1510.
- Lautamatti, L. 1987. Observations on the development of the topic of simplified discourse. In: Connor, U., Kaplan, R. B. (eds) *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley. 87–114.
- Lincoln, Y. S., Guba, E. G. 1985. *Naturalistic Enquiry*. Newbury Park, C.A.: SAGE Publications.
- Montgomery, S. L. 2000. *Science in Translation. Movements of Knowledge through Cultures and Time*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Nemeskürty I. 1964. Zabhegyező? *Új Írás* 4. évf. 8. szám. 991–992.
- Reiss, K., Vermeer, H. J. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Linguistische Arbeiten, 147, Band 147. Tübingen: Niemeyer.
- Rot S. 1978. J. D. Salinger művei a modern stilsztika fényében. *Filológiai Közlöny* 24. évf. 1. szám. 37–54.
- Szakály Sz. 2021. Leuven-Zwart modelljének tesztelése angol nyelvű irodalmi próza magyar fordításaiban. *Fordítástudomány* 23. évf. 1. szám. 82–100.
<https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.5>
- Sebestyén R. 2002. Salinger Zabhegyezője és magyar nyelvű fordítása körül kialakult vita. *Fordítástudomány* 4. évf. 1. évf. 86–96.
- Tahir Gürçağlar, Ş. 2020. Retranslation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 3rd edition. London and New York: Routledge. 484–489. <https://doi.org/10.4324/9781315678627>
- Tirkkonen-Condit, S. 1985. *Argumentative Text Structure and Translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vidor Zs. 1964. A diák jassznyelv és jasszmagatartás. A *Zabhegyező* ürügyén. *Valóság* 7. évf. 9. szám. 69–75.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam: John Benjamins. Fordította: J. C. Sager és M. J. Hamel.
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map*. Manchester: St Jerome.

Internetes hivatkozások

- Elekes D. 2020. „Tökéletes fordítás nincsen” – Interjú M. Nagy Miklóssal. *Kortárs Online*. (<https://www.kortaronline.hu/aktual/m-nagy-miklos.html?fbclid=IwAR243gF0VH6rC1bPrrGzW4AqmsFfeDxplf7HbGpP6sDXggewc8sOqZyIaBg>) [Letöltve: 2022. 06. 14.]
- Schiller M. 2019. Magyarról magyarra – egy dráma túlélési esélyei. Katona József – Nádasdy Ádám: Bánk Bán. (<https://revizoronline.com/hu/cikk/7868/katona-jozsef-nadasdy-adam-bank-ban>). [Letöltve: 2022. 10. 14.]
- Zelki J. 2010. „Nem akartam műfordító lenni”. Beszélgetés Gyepes Judit műfordítóval. (<https://litera.hu/magazin/interju/nem-akartam-mufordito-lenni.html>). [Letöltve: 2022. 10. 14.]

Források

- Salinger, J. D. 1991. *The Catcher in the Rye*. Boston: Little, Brown and Company.
- Salinger, J. D. 2000. *Zabhegyező*. (Eredeti cím: *The Catcher in the Rye*; fordította: Gyepes Judit.) Budapest: Európa Kiadó.
- Salinger, J. D. 2021. *Rozsban a fogó*. (Eredeti cím: *The Catcher in the Rye*; fordította: Barna Imre.) Budapest: Európa Kiadó.

1. számú függelék: Részlet J. D. Salinger *The Catcher in the Rye* című regényéből (17 mondat)

- (1) I mean that's all I told D.B. about, and he's my brother and all.
- (2) He's in Hollywood.
- (3) That isn't too far from this crummy place, and he comes over and visits me practically every week end.
- (4) He's going to drive me home when I go home next month maybe.
- (5) He just got a Jaguar.
- (6) One of those little English jobs that can do around two hundred miles an hour.
- (7) It cost him damn near four thousand bucks.
- (8) He's got a lot of dough, now.
- (9) He didn't use to.
- (10) He used to be just a regular writer, when he was home.
- (11) He wrote this terrific book of short stories, *The Secret Goldfish*, in case you never heard of him.
- (12) The best one in it was "The Secret Goldfish."
- (13) It was about this little kid that wouldn't let anybody look at his goldfish because he'd bought it with his own money.
- (14) It killed me.
- (15) Now he's out in Hollywood, D.B., being a prostitute.
- (16) If there's one thing I hate, it's the movies.
- (17) Don't even mention them to me.

2. számú függelék: Részlet a *Zabhegyező* c. fordításból (ford.: Gyepes Judit, 1964; 16 mondat)

- (1-2) Vagyis azt, amit már D. B.-nek is elmondtam, a drága bátyámnak, tudod, aki Hollywoodban van.
- (3) Nincs túl messze ettől a nyomor helytől, majdnem minden hétvégen meglátogat.
- (4) Jövő hónapban kocsin visz haza a diliházból, persze csak ha elengednek.
- (5) Most vett egy Jaguárt.
- (6) Egy olyan kis angol tragacs, tudod, kétszázzal fut óránként.
- (7) Majdnem négyezerbe van neki.
- (8) Most vágott zsebre egy csomó dohányt.
- (9-10) Azelőtt nem szokott, mikor még otthon lakott, és rendes író volt.
- (11) Ő írta azt a bombajó novellás kötetet, a *Titokzatos aranyhalat*, ha még nem hallottad volna.
- (12) A legjobb benne a *Titokzatos aranyhal*.
- (13) Egy kis krapekről szól, aki senkinek se engedi az aranyhalat megnézni, mert a saját pénzén vette.

- (14) Halálos volt.
- (15.1) Most Hollywoodban van D. B.
- (15.2) Tisztára elkurvult.
- (16) Ha van valami a világon, amit utálok, az a mozi.
- (17) Ne is mondd.

3. számú függelék: Részlet a *Rozsban a fogó c. fordításból* (ford.: Barna Imre, 2015; 17 mondat)

- (1) Mondjuk, a Débének se mondtam el mást, pedig ő a bátyám meg ilyenek.
- (2) Hollywoodban van.
- (3) Az nincs túl messze ettől a lepusztult helytől, és ő gyakorlatilag minden hétvégén lejön ide hozzám.
- (4) Ő visz majd haza, ha hazamehetek, talán már a jövő hónapban.
- (5) Most vett egy Jaguart.
- (6) Egy ilyen kis angol verdát, kábé kétszázat is bír.
- (7) Majdnem négy rongya ráment.
- (8) Tele van ő most lóvéval.
- (9) Régebben nem volt neki.
- (10) Régebben ő csak egy rendes író volt, amikor még otthon lakott.
- (11) Írt egy baromi jó novelláskötetet, *A titokzatos aranyhal*-at, ha még nem halottál volna róla.
- (12) A legjobb pont az benne, *A titokzatos aranyhal* című.
- (13) Egy ilyen kiscsávóról szól, akinek nem szabad ránézni az aranyhalára, mert hogy azt ő vette, a saját pénzéből.
- (14) Behaltam tőle.
- (15) Most meg kint van, Hollywoodban, elkurvult, na.
- (16) Ha valamit utálok, hát az a mozi.
- (17) Filmekről hallani sem akarok.

Jegyzetek

- ¹ Az eredetiben: “later translations tend to be closer to the source text” (Chesterman 2004: 8).
- ² Kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség, intertextualitás.
- ³ Strukturális kohézió – Halliday és Matthiessen (2004) munkája nyomán – a tematikus szerkezetet, nem strukturális kohézió pedig a mondat szintje feletti grammatikai és lexikai kohéziós kötések (referencia, szubsztitúció, ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió) által létrehozott szövegszerkezetet értjük (bővebben ld. 2.4. rész).
- ⁴ A különféle strukturális megközelítések részleteiről Károly (2007: 23–24) munkájában olvasható összefoglaló.

- ⁵ A fordítási univerzálék olyan nyelvi jelenségek (pl. egyszerűsítés, explicitáció, az ismétlés kerülése, a normalizáció, a diskurzustranszfer), amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzők és függetlenek a fordításban résztvevő nyelvek hatásától (Baker 1993: 243).
- ⁶ A szövegszintű fordítói stratégiák fajtái a kohéziós kötések és a topikszerkezet tekintetében Károly (2014: 249–250) kutatási eredményeire épülnek.
- ⁷ A kvalitatív kutatások fontos minőségi kritériuma a hitelesség (ez a kvantitatív kutatások érvényességi kritériumának kvalitatív „megfelelője”). Lincoln és Guba (1985) szerint négy feltételnek kell teljesülnie a kutatásban ahhoz, hogy az hiteles legyen: hihetőség (*credibility*; vagyis a kutatásnak legyen igazságértéke; transzferabilitás (*transferability*, vagyis az eredmények legyenek alkalmazhatóak más kontextusokban is); következetesség (*dependability*, vagyis az elemzés és eredményei legyenek következetesek); bizonyíthatóság (*confirmability*, vagyis az eredmények legyenek elfogulatlanok).
- ⁸ A tematikus mélységet a szövegben megjelenő új (egymástól eltérő) témák száma adja meg.
- ⁹ A kisméretű korpusz a megbízhatóság statisztikai elemzését nem tette lehetővé.
- ¹⁰ A relatív kisméretű korpusz nem tette lehetővé statisztikai elemzés készítését.

A makrostruktúra újateremtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról

Károly Krisztina, Csiborné Horváth Andrea,
Engel Izolda, Van Waarden Franciska

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu, csibornehorvathandrea@gmail.com,
izoldaengel@hotmail.com, franciska1998@gmail.com

Kivonat: Az újrafordítások korában számos kutatás foglalkozik az újrafordítások miértjeinek és mikéntjeinek nyelvészeti aspektusaival, keveset tudunk azonban arról, hogy a különféle szövegszintű változók célnyelvi újateremtését milyen fordítói stratégiák és (esetlegesen) milyen szövegszintű eltolódások kísérik. Berman (1990) újrafordítási hipotézise szerint, melyet Chesterman fejlesztett tovább (2000) az újrafordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők. E gondolat vezetett el Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) esettanulmányához, amely a szövegszintű változók (Károly 2014a) közül a kohéziós szerkezet fordítási „viselkedését” tárja fel ebből a szempontból Salinger *The Catcher in the Rye* c. műve és magyar fordításai korpuszán, és arra mutat rá, hogy a kohéziós változóknak csak egy része támasztja alá a hipotézist. Feltáró jellegű és kvalitatív megközelítésű esettanulmányunk ezt a munkát viszi tovább, hogy a lineáris kohéziós adatokat makrostrukturális változókkal kiegészítve információt nyújtson arról, hogy a regény fordításai hogyan teremtik újra az eredeti mű szövegkoherenciájának egyes makroszerkezeti (makropropozicionális és kapcsolódási propozicionális) aspektusait, és mennyiben támasztják alá az újrafordítási hipotézist. Az eredmények azt mutatják, hogy a Hoey (1991) ismétlésmodellje alapján végzett makropropozicionális korpuszelemzés adatai bizonyítják az újrafordítási hipotézist, ugyanakkor a Mann és Thompson (1986) féle retorikastruktúra-elemzéssel feltárt kapcsolódási propozíciók nem mutatnak jelentős különbséget a vizsgált szövegek retorikai szerkezetében. Egymásnak ellentmondó eredményeink további kutatási kérdéseket vetnek fel az újrafordítást és Chesterman hipotézisét illetően egyaránt.

Kulcsszavak: szövegkoherencia, makrostruktúra, ismétlésmodell, retorikastruktúra-elmélet, műfordítás, újrafordítás, újrafordítási hipotézis

1. Bevezető

Feltáró jellegű és kvalitatív megközelítésű esettanulmányunk Károly Krisztina, Karádi Gerda, Olgyay-Fekete Judit és Sulyok Kamilla (2022, megjelenés alatt) munkájára épül, és azt viszi tovább a szövegszerűség egyes kritériumai fordítási viselkedésének alaposabb megértése céljából. Károly és mtsai. Salinger *The Catcher in the Rye* című regénye egy részletének magyar nyelvű fordításaiiban vizsgálták a szövegösszetartó erőt adó strukturális és nem strukturális kohéziós szerkezetet és Chesterman (2000, 2004: 8) újrafordítási hipotézisének érvényesülését. Az újrafordítási hipotézis szerint az újrafordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők. Vizsgálatunk fókuszában szintén a fordításokat kísérő szövegszintű fordítói stratégiák feltárása és az újrafordítás sajátosságainak leírása áll, de a szövegszerűségnek egy másik, a szövegekben kevésbé explicit módon nyomon követhető – s ezért számos elméleti és módszertani kérdést felvető – kritériuma (de Beaugrande és Dressler 1981), a koherencia egyes aspektusai (a makropropozicionális és kapcsolódási propozicionális tartalom) szempontjából. Ismereteink szerint ebből a perspektívából az újrafordításokat még nem vizsgálták a szakirodalomban, annak ellenére, hogy számos empirikus kutatás bizonyította (ld. Károly 2014a áttekintését), hogy a szövegszintű fordítói stratégiák és az ezek következtében keletkező eltolódások befolyásolják a létrejövő célnyelvi szöveg jelentését.

A koherencia lehetséges nyelvi és nem nyelvi összetevői közül az elemzésünk szintje a szöveg hierarchikus makroszerkezete¹, tárgya pedig a lexikai ismétlések szisztematikus rendszerében megragadható makropropozicionális tartalom (Hoey 1991), valamint az ún. kapcsolódási propozíciók (*relational propositions*)² alapján meghatározható retorikai struktúra (Mann és Thompson 1986, 1988). Az újrafordítás közelségének mértékét tehát a szöveg lényegi gondolatain keresztül, a tartalmi és kapcsolódási propozíciók hierarchikus szerkezetének hasonlóságai és eltérései alapján határozzuk meg. Dolgozatunk célja kettős: (1) feltárja a forrásnyelvi szöveg makroszerkezetének célnyelvi átültetésére (újraateremtésére) irányuló szövegszintű fordítási stratégiákat, valamint az ezekből fakadó esetleges eltolódásokat a két, időben eltérő magyar fordításban és (2) teszteli az újrafordítási hipotézis érvényességét e konkrét regény egy részletének esetében. Mivel a vizsgálat elméleti háttere két fordítási univerzálénak tartott jelenséget, az explicitációt és az ismétlések kerülésére vonatkozó hipotézist is érinti, az elemzés során arra is kitérünk, hogy a vizsgált korpusz igazolja-e ezeket. A propozicionális és a retorikai makrostruktúra célnyelvi újraateremtésének célzott vizsgálata azért fontos a fordításban, mert objektív változók vizsgálata alapján szubjektív/intuitív minőségek meghatározását teszik lehetővé, s ezzel közvetlen információt nyújtanak a szöveg legfontosabb/lényegi gondolatairól, majd ezeken keresztül annak fő mondanivalójáról.

2. Elméleti háttér

2.1. Az újrafordítás fogalma, okai és sajátosságai

Az újrafordítás egy szöveg „első fordítása után készült bármely fordítás” a Berman-féle (1990: 1) tág értelmezésben. Albert Sándor (1996) pontosabb megfogalmazása szerint – melyre tanulmányunk is épül – akkor beszélhetünk újrafordításról, ha a forrásnyelvi szövegből többféle fordítás készül adott nyelven. A különféle változatok születhetnek azonos vagy eltérő időben, ugyanattól a fordítótól vagy más fordító(k)tól, és az újrafordítás indítéka is sokféle lehet. M. Nagy Miklós műfordító (idézi Elekes 2022) az újrafordítások mögött három lehetséges okot sorol fel. Az egyik fő motivációt abban látja, ha egy jelentősnek vélt klasszikus mű fordítását bizonyos szempontból nem tartják megfelelőnek (pl. mert hibás, pontatlan, vagy elavult a stílusa). Másik fontos tényező lehet a szakmai elhivatottság. Ebben az esetben nem a fordítás minősége sarkall új célnyelvi megközelítésre, hanem az, ha a fordítónak más a víziója arról, hogy a modern kor olvasóinak hangján hogyan kellene megszólaltatni az adott művet. Végül pedig M. Nagy Miklós egy „technikai” problémát is lát a lehetséges okok között, mégpedig azt, ha egy író halála óta eltelik hetven év, így művei szabadon kiadhatók lennének, de a fordítói jog le van kötve valamelyik kiadónál. Ez is készíthet újabb fordítás(ok) készítésére.

Bármely okból kerül is rá sor, az újrafordítást általában a jobbítás szándéka vezérli. Ebből a gondolatból indult ki az ún. újrafordítási hipotézis is (Chesterman 2000, 2004), amely a jobbítás szándékát abban látta, hogy az új fordítás a forrás-szöveget minél hűbben közvetítse a célnyelvi befogadó számára. Az újrafordítási hipotézis szerint „a később megjelenő fordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők” (Chesterman 2004: 8; ford.: szerzők).

Az újrafordítási hipotézishez kapcsolódó elméleti és empirikus kutatásokról Tahir Gürçağlar (2020: 486–489) munkájában olvasható történeti áttekintés. A szakirodalom kritikusan közelít a hipotézishez és tudományos vizsgálatához. Többen is felvetik, hogy az újrafordítási hipotézis nehezen bizonyítható, mert bár az igazolhatóságához látszólag csak a definíció két alapfogalmának – az „újrafordítás” és a „közelebb” terminusok – tisztázására van szükség, e feladat számos olyan további módszertani problémát is felvet, amelyek megoldása során a tudós komoly nehézségekbe ütközik (Williams és Chesterman 2002: 72, Klaudy 2006a: 175). Ha megállapodunk abban, hogy mit tartunk újrafordításnak, ami már önmagában is komoly megfontolást von maga után, akkor az olyan egyszerű kérdésektől, mint például, hogy „Mi számít közelségnek?”, eljutunk az olyan, rendkívüli körülményt igénylő feladatokhoz, mint az objektív mérés lehetséges elméleteinek, nyelvészeti dimenzióinak és eszközeinek a kiválasztása, amit részletesen indokolni is szükséges. A közelség ugyanis egyfelől vizsgálható az olvasói reakciók és a fordítások szövege nézőpontjából is – e dolgozatban az utóbbi szerint vizsgálódunk. Ami pedig a közelség nyelvészeti dimenzióit illeti, „mérhetővé” kell tenni a fordí-

tások közelségét és meg kell határozni, hogy a szöveg mely jellemzőit milyen mód-szerekkel vizsgáljuk. Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) munkájából kiindulva, mely a közelség mértékét a szövegösszetartó erőt adó kohéziós szerkezet szempontjából vizsgálta Salinger *The Cather in the Rye* című regénye magyar nyelvű fordításában, jelen tanulmányunkban a szöveg lényegi gondolatairól, s ezeken keresztül annak fő mondanivalójáról információt nyújtó tartalmi és kapcsolódási propozíciók hierarchikus szerkezetébe nyújtunk betekintést. Mindezt Hoey (1991), valamint Mann és Thompson (1986, 1988) elmélete és elemzés módszertana felhasználásával tesszük, melyeket hosszú ideje sikerrel alkalmaznak mind a diskur-zuselemzés (Tyler 1995), mind a fordítás kutatása terén (Gayor 2008, Károly 2014a, b), mert kellően objektív, megbízható és hiteles mérést tesznek lehetővé még olyan szövegváltozók esetében is, amelyek azonosítása értelmezésfüggő.

2.2. A *The Catcher in the Rye* című mű magyar fordításai

Jerome David Salinger *The Catcher in the Rye* című regénye 1951-ben született. A mű főszereplője, Holden Caulfield, egy középiskolás kamasz fiú, aki igyekszik megtalálni a helyét a világban. A téma áttételesen úgy is érthető, hogy a második világháborút követően az ember keresi a helyét a Földön, a nehéz idők után visszahúzódva saját belső világába, gondolataiba. A regény igazi újdonságnak számított a korában, különösen nyelvezete miatt. A főszereplő közvetlenül beszélget olvasójával, így a szöveg a beszélt nyelvet tükrözi, számos szleng kifejezéssel és -megfogalmazással, ami akkoriban még nem volt jellemző a szépirodalomban. A mű hatalmas sikert aratott nem csupán a kamaszok, hanem a felnőttek körében is.

A beszélt nyelvet tükröző, szleng elemeket is tartalmazó szöveg ugyanakkor komoly kihívást jelent fordítási szempontból. Az első magyar fordítást Gyepes Judit készítette 1964-ben. Ő ekkor még a pályája legelején járt és középiskolai tanárként dolgozott, ezért nap, mint nap találkozott a tizenévesek beszédével, ami fontos forrás volt számára. Fordítása ezért hűen tükrözi a hatvanas évek magyar kamaszaira jellemző beszédstílust, miközben visel klasszikus szépirodalmi vonásokat is. A regény újrafordítása 2015-ben született meg, Barna Imre tollából, aki ekkor már 64 éves volt, és jelentős műfordítói tapasztalattal rendelkezett. Részben ez magyarázhatja, hogy ő jobban el mert szakadni a megszokott szépirodalmi stílustól, és a kétezres évek tizenéveseire jellemző beszédstílust és szlenget használva sikerrel szólítja meg a kor kamaszeit.

A saját korában tehát mindkét fordítás nagyszerű munka, még ha nagyon eltérőek is. Eltérőek részben azért, mert a két fordítás között 51 év telt el, ami sok változást hozott mind a szépirodalom, mind a történelem terén, és mert a fordítók is nagyon eltérő személyiségek voltak. Vizsgálatunk azonban nem a kontextus vagy a fordító személye, hanem a fordítási szöveg³ felől közelíti meg a kérdést, és szövegnyelvészeti szempontból, a szövegszerűség egyes alkotóelemeinek mélyreható elemzésén keresztül kívánja feltárni a két fordítás – mint szövegalkotási produktum és folyamat – másságának „lenyomatait”. Kiemelt célja, hogy feltárja azo-

kat a szövegtulajdonságokat, amelyek (a) bár csak részben jelennek meg a szöveg felszíni szerkezetében, mégis változásokat eredményeznek a mű szövegszerűségében épp úgy, mint a jelentésében, mondanivalójában, és (b) megkülönböztetik az újrafordítást az első fordítástól és a fordításokat az eredeti szövegtől.

2.3. A fordítás mint szöveg vizsgálatának relevanciája

Károly Krisztina 2007-es munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy „a fordítási szöveg sajátosságainak alaposabb megismerése a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek megválaszolásához egyaránt szükséges” (2007: 11). Nem véletlen, hogy a fordítástudomány és a fordításelmélet céljait és feladatait körülhatároló tanulmányok, ha eltérő szemszögből is, de mind utalnak a fordításra mint szövegre, pontosabban a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveg vizsgálatának jelentőségére. Popovič (1976: 23) például a fordításelmélet⁴ tevékenységi köréhez sorolja – a fordítás folyamata mellett – a fordítási szöveg modellálásának szükségességét. Holmes (1988: 98) tudományrendszertani megközelítésében is központi helyet foglal el a fordítási szöveg mint „fordítási produktum”, felfogásában ugyanis a leíró fordítástudomány legalább három „alelméletre” támaszkodik: a fordítási folyamatéra, a fordítási produktumára és a fordítás funkciójára. A fordítási szöveg kifejezetten szövegszempontú (szövegnyelvészeti) vizsgálatának jelentőségére Snell-Hornby (1991: 19) hívja fel a figyelmet azzal, hogy a fordítástudományt olyan „interdiszciplinaként” határozza meg, amely számos egyéb tudományterület (pl. terminológia, lexikográfia, szemantika, szociolingvisztika, pszicholingvisztika) mellett magába foglalja a szövegnyelvészetet is.

Elméleti relevanciája mellett a fordítási szöveg tanulmányozása jelentős gyakorlati haszonnal is jár. Newmark (1981/1988) szerint ugyanis „a fordítás elméletének fő feladata egyfelől a megfelelő fordítási módszerek meghatározása, másfelől elvi és szabályi keret alkotása a szövegek fordításához és a fordításkritikához” (Newmark 1981/1988: 19; ford.: K.K.). A fordítási szöveg vizsgálatának jelentőségét jól mutatja az is, hogy a szövegcentrikus megközelítés mindig jelen volt a fordítás tanulmányozásában, s ez a különféle megközelítések elnevezésében is megjelent. A „forrásnyelvi szövegre orientált fordításkutatás” (*source text-oriented translation studies*) fogalmat például Toury azokra az elsősorban irodalmi fordításokkal foglalkozó megközelítésekre használta, amelyek a forrásnyelvi szöveg bizonyos jegyeinek reprodukálását várták a fordítástól és erősen normatív jellegűek voltak. Ő ezzel a megközelítéssel nem értett egyet, hanem a „célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás” (*target text-oriented translation studies*) jelentőségét hangsúlyozta (Toury 1984: 75–76), ami a fordítást nem csupán a forrásnyelvi szöveg reprodukciójának/rekonstrukciójának tartja, hanem olyan, saját „identitással” bíró célnyelvi szövegnek, amely az eredeti szövegtől függetlenül, önállóan is megállja a helyét a célnyelvi kulturális és nyelvi környezetben.

Ez a felfogás a mi megközelítésünk szempontjából is meghatározó. Az 1960–1970-es években a szövegnyelvészet és a diskurzuselemzés előretörésével a fordításkutatásban is felismerték, hogy kizárólag a nyelvi rendszer vizsgálatán keresztül nem lehet kellő mélységben megérteni és leírni a fordítás (mint folyamat) és a fordítási szöveg (mint produktum) sokrétű tulajdonságait. De Beaugrande és Dressler a következő módon magyarázta a szövegtan és a fordítástudomány összekapcsolásának jelentőségét:

[a] szövegtan a fordítástudomány számára is hasznos lehet. A fordítás legfőképpen a nyelv aktualizálásából áll, éppen ezért a virtuális és önkörűbe zárt rendszerekbe való hagyományos belefeledkezés hátráltatta a fordításelmélet fejlődését. Ez a felismerés drámai módon világossá vált, amikor a virtuális rendszereket a gépi fordítás kizárólagos alapjaként próbálták használni: az a számítógép, amely csak egy nyelvtannal és egy szótárral (mindkettő virtuális rendszer) volt felszerelve, képtelennek találtatott a megbízható működésre, mivel nem tudta figyelembe venni a szöveggörnyezetet. (de Beaugrande és Dressler 2000: 276)

A szöveggörnyezet és a szövegalkotás kontextusa az újrafordítások vizsgálatakor is fontos tényező, hiszen az új fordítás térben és/vagy időben eltérő körülmények között lát napvilágot. Az a szöveg, amely adott kontextusban jól értelmezhető, koherens szöveg, nem feltétlenül marad az egy másikban. Ahhoz, hogy ezt megértsük, szükség van egy rövid kitérőre a koherencia⁵ fogalmának és „működésének” tisztázása érdekében a jelen tanulmány céljai tükrében. Míg például a kohézió a felszíni folyamatosság megteremtésében játszik szerepet, a koherencia a mögöttes tartalom folyamatosságát jelenti. De Beaugrande és Dressler értelmezésében ez „a szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín *alatt* meghúzódó fogalmak és viszonyok *kölcsönösen elérhető és releváns* voltára utal” (2000: 25; kiemelés az eredetiben). Fogalmakon a kognitív tartalmat (az ún. „tudás-alakzatot”) értik, amely a szöveget értelmezők számára többnyire egységesen és következetesen elérhető vagy aktivizálható tudatban. A viszonyok pedig az adott szövegvilágban együtt megjelenő fogalmak közötti kapcsolatot jelentik. Míg a kohézió esetében a szövegben explicit módon megjelenő nyelvi elemek által létrehozott folytonosságról beszélhetünk, a koherencia esetében a fogalmak közötti viszonyok „nincsenek közvetlenül aktivizálva felszíni kifejezések révén”, vagyis nem mindig jelennek meg explicit formában (de Beaugrande és Dressler 2000: 25). Ezért a szöveg befogadójának (s így a fordítónak is) annyi „viszonyt” kell hozzátennie a szöveg olvasása során, amennyi ahhoz szükséges, hogy a szöveg számára (illetve a célnyelvi olvasóközönség számára) értelmes legyen. A koherencia tehát relatív minőség: különböző olvasóknak – az eltérő háttértudás és világról alkotott ismeretek miatt –, különböző mennyiségű és minőségű viszony hozzáátételére van szüksége egyazon szöveg megértéséhez. A koherencia tehát nem csupán a szöveg jellemzője, hanem az olvasó fejében végbemenő mentális folyamatok eredménye is. Mindebb-

ből Károly Krisztina (2007: 31) azt a számunkra igen jelentős következtetést vonja le, hogy a szövegminőség (és a fordítási szöveg minősége) nem határozható meg abszolút értelemben, hanem leginkább egy skálán értelmezhető, amely az olvasó számára érthető és feldolgozható, vagyis „koherens” szövegtől az olvasó számára már nem érthető és nem feldolgozható, „nem koherens” szövegig terjed.

Fordítás során a fordító szintén koherens szöveg létrehozására törekszik célközönsége számára. Klaudy Kinga (2006b: 206) táblázatos formában (1. táblázat) tekinti át, hogy a fordítás három szakaszában (a forrásnyelvi szöveg megértése, az átvitel és célnyelvi szövegalkotás során) milyen feladatai vannak a fordítónak. A koherencia célnyelvi megteremtésében meglátása szerint a fordítónak „csak percepciós és átviteli feladata van, a fogalmak közötti viszonyokat az eredeti szöveg létrehozója teremti meg” (2006: 206). Ebből a megállapításból fontos kiemelnünk azt, hogy a fordítónak van „átviteli feladata”.

1. táblázat: *A szövegszerűség ismérvei és megteremtésük az eredeti és a fordítási szövegalkotásban (Klaudy 2006b: 206) alapján)*

A szövegszerűség ismérvei	Eredeti szövegalkotás	Fordítási szövegalkotás		
	FNy-i produkció	FNy-i percepció	Átvitel	CNy-i produkció
Kohézió	+	+	–	+
Koherencia	+	+	+	–
Szándékolttság	+	–	–	–
Elfogadhatóság	+	–	–	+
Hírérték	+	+	+	–
Helyzetszerűség	+	–	–	–
Intertextualitás	+	+	–	+

Rövidítések: FNy: forrásnyelv; CNy: célnyelv;

(+): a fordítónak produktív feladata van; (–): a fordítónak reprodukzív feladata van

Ahogy fent rámutattunk, a koherencia relatív minőségnek tekintendő, ezért különböző olvasóknak különböző mennyiségű és minőségű viszonyokat kell „hozzátenniük” a szöveghez, hogy megértsék. Mivel a célnyelvi olvasóközönség háttértudása és világról alkotott ismeretei eltérhetnek az eredeti közönségétől (és újrafordítás esetén jó eséllyel az első fordítás közönségétől), Károly Krisztina (2007: 50) arra figyelmeztet, hogy előfordulhat, hogy a fogalmak közötti viszonyok egy az egyben történő átvitele olyan célnyelvi szöveget eredményez, amelynek értelemszerkeze-

tét a célnyelvi befogadó nem tudja feldolgozni. Az „átvitel” jellege tehát szerinte meghatározó lehet, ezért a fordítónak fontos szövegalkotói szerepet tulajdonít:

[a]mennyiben a fordító ezt felismeri, és a forrásnyelvi szöveg fogalmi és relációs hálóját (mélystruktúráját) képes a célnyelvi közönség számára értelmezhető módon átültetni a célnyelvi szövegbe, valójában aktívan részt vesz a célnyelvi szöveg szövegszerűségének a megteremtésében, vagyis a szövegprodukciónban. (Károly 2007: 50)

Példaként erre Sidiropoulou (1995) kutatási eredményeit idézi, aki a koherencia egyik összetevőjét, a logikai relációkat vizsgálta az angol és a görög nyelv vonatkozásában. Azt találta, hogy a fordítók, a célnyelvi szövegfeldolgozás megkönnyítése érdekében, változtatásokat hajtanak végre a forrásnyelvi szöveg logikai struktúráján: például ok-okozati viszonyt tartalmazó magyarázó betoldásokat tesznek a célnyelvi görög szövegbe olyan helyeken is, ahol a forrásnyelvi angol szövegben ilyen nem szerepelt. Ebből Károly Krisztina arra következtet, hogy

a textualitás megteremtésére irányuló önálló fordítói feladatok tekintetében még tovább lehet menni és amellett érvelni, hogy nemcsak az átvitel, hanem a koherencia megteremtése is feladata lehet a fordítónak, mert az új célnyelvi közönség miatt, neki kell gondoskodnia arról, hogy a célnyelvi szöveget olyan értelemszerkezettel ruházza fel, amely a befogadók számára könnyedén feldolgozható (2007: 50).

A fentiekből következően a fordítások és az újrafordítások mint szövegek minőségének (koherenciájának, értelmezhetőségének) összevetésére olyan elemzési módszerre van szükség, amely meg tudja ragadni azokat a „szövegfelszín alatt meghúzódó” (de Beaugrande és Dressler 2000: 25) fogalmakat és viszonyokat is, amelyek adott esetben nem expliciten, hanem csak implicit módon (nyelvileg kifejtetlenül) vannak jelen a szövegben. Ez motiválta a jelen vizsgálat alapját adó két szövegelemző modell alkalmazását, amelyek bár a szöveg felszíni mikroszerkezetének elemzéséből indulnak ki, információval tudnak szolgálni a szövegek mögöttes tartalmi és kapcsolódási propozicionális sajátosságairól is.

2.4. Makroszerkezeti változók fordítása

Dolgozatunkban a makroszerkezet makropropozicionális tartalmat adó összetevőinek (a) a szövegmondatok által kifejtett makropropozícióknak (Hoey 1991) és (b) a mondatok/tagmondatok közötti logikai relációk hierarchikus struktúrájának, vagyis a „kapcsolódási propozícióknak” (Mann és Thompson 1986, 1988) a célnyelvi újrateemtését vizsgáljuk.

Hoey (1991) ismétlésmodellje a szövegfelszínen megjelenő különféle lexikai ismétlődések szisztematikus vizsgálata alapján kimutatja az egymáshoz „szignifi-

kánsan”, a lexikai elemek legalább háromszori újraemlítése által nyomatékosítva kapcsolódó mondatokat. Elmélete fókuszában azért a lexikai ismétlődések állnak, mert (1) a lexikai elemek tükrözik vissza leginkább a szöveg témáit és (2) Halliday (1978) kutatásai szerint a szövegkohézió⁶ 40%-a a lexikai kohézióból ered (amely kategória nagyjából megegyezik Hoey tág értelemben használt lexikai ismétlés kategóriájával), s ezért meghatározó szerepet tölt be a szövegszerűség megformálásában. Ezeket az egymáshoz szignifikánsan kapcsolódó (a makropropozíciókat tartalmazó) mondatokat „centrális” mondatoknak nevezi, mivel lényegi szerepet töltenek be a szöveg mondanivalójának (fő témájának) a kifejtésében; a centrális mondatokból áll össze a szöveg ún. makropropozicionális tartalma.

Hoey a különféle lexikai kohéziós kapcsolatokat tág értelemben a lexikai ismétlődések különböző típusainak fogja fel. Míg azokat a mondatokat, amelyeket legalább három ismétlés kapcsol össze, centrális mondatoknak tartja, az egymással lexikai kapcsolatot nem (vagy csak legfeljebb két kapcsolatot) formáló mondatokra úgy tekint, mint „marginális” (a mondanivaló szempontjából mellékes) mondatokra. Felfogásában ezek nem járulnak közvetlenül hozzá a fő téma, ill. a mondanivaló kifejtéséhez, s így a kihagyásuk által nem sérül a szöveg globális jelentése. Hoey azt is állítja, hogy a marginális mondatok elhagyásával, és a centrális mondatok megfelelő módon történő összekapcsolásával a szöveg rövid összefoglalása is elkészíthető, amely tartalmazza a szöveg lényegét (globális jelentését).

Hoey elméletének egyik központi fogalma a „kapcsolat” (*link*) szó, másik kulcseleme a „kötelék” (*bond*). Két kapcsolódó lexikai elem ún. ismétléskapcsolatot alkot, azok a mondatok pedig, amelyek között három vagy annál több ismétléskapcsolat van, ún. ismétlésköteléket hoznak létre. Kötelék pedig nemcsak egymást követő, hanem egymástól távol eső mondatok között is létrejöhet. A szöveget alkotó mondatok közötti kötelékek rendszere, hálójá (*net of bonds*) tükrözi a szöveg egészének ismétlésmintázatát. Hoey a lexikai ismétléskapcsolatok két nagy csoportját különíti el: magát a lexikai ismétlést (amely lehet egyszerű és komplex attól függően, hogy inflexiós vagy derivációs váltás van közöttük: pl. *medve*–*medvék* vagy *ital*–*iszik*), valamint a parafrázist (amely szintén lehet egyszerű és komplex). Az egyszerű parafrázis szinonima alkalmazását jelenti (akár inflexiós változással is; pl. *kivált*–*okoz*), míg a komplex parafrázis kategória magába foglalja antonima használatát (szintén inflexiós váltással is; pl. *meleg*–*hideg*) éppúgy, mint az ún. „kapcsolati háromszöget”, amikor két lexikai elem egy harmadikon keresztül lép kapcsolatba egymással (pl. az *író*–*szerző*–*írás* hármassban a *szerző* és az *írás* szavak komplex parafrázist alkotnak, mert az *író* szinonimája a *szerző*, és komplex ismétlése az *írás*) és egyéb olyan lexikai kapcsolatokat, mint a fölérendelés (pl. *biológusok*–*tudósok*) és a koreferencia (pl. *Augustus*–*császár*). A lexikai ismétléskapcsolatok mellett Hoey a rendszerébe belefoglalja azokat a nem lexikai jellegű ismétléseket is, amikor egy lexikai elemet egy grammatikai elem (pl. személyes névmás: *Mária*–*ő*) segítségével említenek újra.

Az elemzés – megközelítést tekintve – eltér az egyéb kohéziós elemzési módszerektől, amelyek bizonyos elemek újbóli említését azok lineáris előrehaladásá-

ban követik nyomon (mint pl. Halliday és Hasan 1976-os kohéziós modellje). Hoey (1991) megvizsgálja minden mondat összes ismétléskapcsolatát a szöveg összes többi mondatával, majd felrajzolja a kötelékek (a legalább három ismétléskapcsolatot tartalmazó mondatok) hálóját (erről részletesen ld. 4.1. rész). A fordításkutatásban ez az elemzési modell azért kifejezetten hasznos, mert segítségével felrajzolható majd összevethető a forrás- és a célnyelvi szövegek ismétléshálózata⁷, vagyis makropropozicionális szerkezete. Mivel a fordító célja a szöveg globális jelentésének közvetítése (Neubert és Shreve 1992: 139), jó fordítás esetében a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg makropropozicionális tartalma (azon lényegi gondolatai, amelyek körül a lexikai ismétlések sűrűsödnek) feltehetően megegyezik. Ideális esetben tehát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg ismétléskötelék-hálója megegyezik. Eltérő hálózat eltérő makropropozicionális tartalomra utalhat, ami azt jelenti, hogy a két szövegnek más a globális jelentése, s így feltehető, hogy nem megfelelő a fordítás (Károly 2014a).

Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete a szöveg kapcsolódási-propozicionális szerkezetének feltárása alapján teszi lehetővé a retorikai struktúra leírását. Retorikai struktúrán az egyes szövegrészek *közötti* logikai-szemantikai kapcsolatok hierarchikus elrendeződését értik. Felfogásuk szerint a szöveg akkor koherens⁸, ha különböző – egymáshoz közel, vagy egymástól távol eső – részei valamilyen módon kapcsolódnak egymáshoz. A részek kapcsolódása azonban nem véletlenszerű, hanem a nyelvhasználó különféle mentális folyamatainak az eredménye. Az emberi agy ugyanis képes arra, hogy összekapcsolja egy vizuális kép (jelen esetben a szöveg) láthatóan (pl. kötőszókkal, utalásokkal) össze nem kapcsolt elemeit. Az ehhez szükséges kognitív folyamatokat írja le Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete.

Az elmélet kiindulópontját a kapcsolódási propozíciók alkotják, amelyek olyan logikai-szemantikai relációk által közvetített propozíciók, amelyek bár a szöveg két különálló részéből származtathatók, mégsem egymástól függetlenül következnek valamelyik részéből – tehát kombinatív jelenségnek tartják. Mann és Thompson (1986) szerint a szöveget akkor érzékeljük koherensnek, ha képesek vagyunk e relációk érzékelésére és értelmezésére. Mann és Thompson 1986-os, majd Mann 2005-ös továbbfejlesztett elemzési modellje azonosítja a tagmondatok/mondatok kapcsolódási propozícióit, majd ezek alapján feltérképezi a szövegek hierarchikus logikai/retorikai struktúráját. Saját és mások kutatásaira építve, de a teljesség igénye nélkül, számos lehetséges kapcsolódási propozíció típust különítenek el (az 1986-os taxonómiát a 3. táblázat mutatja be példákkal illusztrálva, amelyek magyar fordítását szintén megadtuk; az azóta azonosított típusok és ezek definíciói Mann (2005) honlapján olvashatók).

2. táblázat: *A kapcsolódási proposíciók típusai*
(Mann és Thompson 1986 alapján)

Kapcsolódási proposíciók	Angol elnevezés	Példák (a relációk a mondatpárok között létesülnek)
MEGOLDÁS	SOLUTIONHOOD	I'm hungry. Let's go to the Fuji Gardens. [Éhes vagyok. Menjünk el a Fuji Gardens-be.]
BIZONYÍTÉK	EVIDENCE	They're having a party again next door. I couldn't find a parking space. [A szomszédban megint bulit rendeznek. Nem találtam parkolóhelyet.]
INDOKLÁS	JUSTIFICATION	I'm Officer Krupke. You are under arrest. [Krupke rendőrfelügyelő vagyok. Le van tartóztatva.]
MOTIVÁCIÓ	MOTIVATION	Go jogging with me this afternoon. You'll be full of energy. [Gyere el velem kocogni délután. Teli leszel energiával.]
MAGYARÁZAT	REASON	I'm not going to start learning Dutch. You can't teach an old dog new tricks. [Nem fogok elkezdni hollandul tanulni. Öreg vagyok én már ehhez.]
KÖVETKEZÉS	SEQUENCE	The huge rod was released at an altitude of 6 miles. It struck with such force that it buried itself into the ground. [A rudat 6 mérföld magasságból dobták le. Olyan erővel csapódott be, hogy betemette a föld.]
LEHETŐVÉ TÉTEL	ENABLEMENT	Could you open the door? Here's the key. [Kinyitnád az ajtót? Itt a kulcs.]
KIDOLGOZÁS	ELABORATION	I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1899 Duryea. [Nagyon szeretek régi autókat gyűjteni. A kedvencem az 1899-es Duryeám.]
ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	RESTATEMENT	He sure beat me up. I really took a thrashing from him. [Jól megvert. Igazán alaposan elvert.]
FELTÉTEL	CONDITION	Slowly stir the powder into the fluid. The mixture will be very thick. [Lassan keverje bele a port a folyadékba. A keverék nagyon sűrű lesz.]

KÖRÜLMÉNY	CIRCUMSTANCE	I went hitchhiking in Norway. Nobody would pick me up. [Stoppoltam Norvégiában. Senki nem vett fel.]
OK	CAUSE	There were landslides in Malibu last week. Four neighborhoods lost their electricity. [Földcsuszamlás volt Malibun a múlt héten. Négy településen szűnt meg az áramellátás.]
ENGEDMÉNY	CONCESSION	I know you have great credentials. You don't fit the job description because this job requires someone with extensive experience. [Tudom, hogy remek ajánlásai vannak. Nem felel meg a kiírásnak, mert erre a munkára olyan valakit szeretnénk felvenni, akinek nagy tapasztalata van.]
HÁTTÉR	BACKGROUND	Hayes just resigned. He's our chancellor. [Hayes most mondott le. Ő a kancellár.]
TÉZIS- ANTITÉZIS	THESIS- ANTITHESIS	This book claims to be a guide to all the trees of Indiana. It's so incomplete that it doesn't even have oak trees in it. [Ez a könyv azt állítja, hogy Indiana minden fájának leírását tartalmazza. Annyira hiányos, hogy még a tölgyfa sem szerepel benne.]

Mann és Thompson (1986, 1988) a kapcsolódási proposíciókkal kapcsolatban öt lényeges elméleti és módszertani tulajdonságot határozott meg: a kapcsolódási proposíciók

1. **alap-proposícióknak** tekinthetők, mivel miközben más inferenciák (pl. következtetések, proposíciók) függhetnek tőlük, a kapcsolódási proposíciók nem függhetnek másoktól, ezért bizonyos inferenciákon keresztül további proposíciókhoz vezethetnek;
2. **explicit nyelvi jelölés nélkül is** megvalósulnak, mivel implicit (mélyszerkezeti) relációk (előfordulhat, hogy nyelvi eszközökkel, pl. kötőszókkal utalnak rájuk a szövegben, de ezek jelenléte, vagyis a jelöltség, nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a kapcsolódási proposíció létrejöjjön);
3. a **kommunikatív aktusok részei**, mivel állítások, kérdések vagy felszólítások illokúciós erejével közvetítik őket;
4. nemcsak a szövegfelépítést érintik, mert kombinatív jellegükből fakadóan nemcsak szövegrészek összekapcsolását végzik, hanem **összekapcsolják a szöveg témájához kapcsolódó fogalmakat** is; így szerepük van a szövegben megfogalmazott mondanivaló/üzenet közvetítésében is;

5. feltételei a szöveg hatékony működésének, ami nélkülük nem érzékelhető koherensnek.

A retorikaistruktúra-elmélet a szövegfelépítés funkcionális elemzését teszi lehetővé, célja a szövegek hierarchikus logikai struktúrájának feltérképezése a többnyire kimondatlanul maradó (implicit), de a szöveg egyes részeiből a szövegértelmezési folyamat során kikövetkeztethető kapcsolódási proposíciók azonosítása alapján. A kapcsolódások két egymást *nem* átfedő szövegrész között jönnek létre: a szövegrész, amelyhez mint központi egységhez más szövegrészek kapcsolódnak a „mag” (*nucleus*), a maghoz kapcsolódó egy vagy több szövegrész pedig a „szatellit” (*satellite*). A mag és szatellitje(i) által létrehozott mintázat a séma (a tanulmány 1., 2., 3. diagramjában a függőleges vonalak a magot jelölik, a nyilak a szatellit maghoz fűződő viszonyát). A sémák szövegrészekből összetevődő, a szöveg logikai szerkezeti elrendeződésének kialakításáért felelős absztrakt minták, amelyek meghatározzák, hogy az egyes szövegrészek (magok), hogyan viszonyulnak a szöveg egészéhez (Mann és Thompson 1988: 247). Ily módon a sémák határozzák meg a szöveg retorikai struktúráját. Az alábbiakban Mann és Thompson (1987) elemzéseiből egy példán keresztül (1. példa) illusztráljuk a relációk működésének mechanizmusát (a zárójelben feltüntetett „M” a reláció magjaként funkcionáló szövegrésze, az „Sz” a szatellitje; a szögletes zárójelben megadott fordítás K.K. fordítása):

- (1) 1(M) The program as published for calendar year 1980 really works.
[Az 1980-as naptári évre megjelentetett program valóban működik.]
- (2–3)(Sz) In only a few minutes, I entered all the figures from my 1980 tax return and got a result which agreed with my hand calculations to the penny.
[Néhány perc alatt felvittem rá az 1980-as adó-visszaigénylésem adatait és az eredmény fillérre pontosan megegyezett a kézi számításaimmal.]

A reláció magjában az az állítás áll, hogy a program működik (=M). Ezt az állítást két bizonyíték (=Sz) támasztja alá: az egyik bizonyíték a működésre az, hogy a program gyorsan dolgozik (*Néhány perc alatt felvittem rá ...*), a másik, hogy helyes eredményt adott (mivel egyezett a saját számításaival). A szöveg írójának szándéka a szatellitként funkcionáló mellékmondatokkal az, hogy elhitesse az olvasóval a magban megfogalmazott állítást. Mann és Thompson a reláció jellemzőit a következő módon írja le (minden egyes reláció esetében külön-külön):

- *A reláció neve*: BIZONYÍTÉK
- *A magra vonatkozó korlátozás*: az olvasó lehet, hogy nem ért egyet annyira a magban megfogalmazott állítással, mint azt a szöveg írója elvárna.

- *A szatellitre vonatkozó korlátozás*: az olvasó vagy elhiszi a szatellit állítását, vagy hihetőnek értékeli.
- *A mag + szatellit kombinációra vonatkozó korlátozás*: ha az olvasó megérti a szatellitben megfogalmazott állítást, akkor jobban fog hinni a mag hitelességében.
- *Hatás*: az olvasó jobban elhiszi a mag által megfogalmazott állítást.
- *A hatás helye*: a mag.

Ahogy a fenti példa is mutatja, az elemzés alapegységének (a legkisebb szövegegységnek, amely relációt alkot egy másik szövegegységgel) Mann és Thompson a tagmondatot jelöli meg és ezeket számozással jelzi. Az elemzést követően a szöveg hierarchikus retorikai szerkezetét vizuálisan is megjeleníti, ami nagymértékben megkönnyíti a különböző szövegek, így a fordítások retorikai szerkezeti felépítésének összehasonlítását is (ld. pl. 1., 2., 3. diagram). Mivel az elméletet eredeti (nem fordítás eredményeként keletkezett) szövegekre dolgozták ki, az eredeti és fordításaik elemzéséhez szükség volt speciális módszertan kidolgozására, amely nyomon tudja követni a tagmondatokat abban az esetben is, ha azok (a) a fordításban más helyre kerülnek (mondaton belül vagy azon kívül), (b) kimaradnak, vagy (c) ha a célnyelvi szövegbe új, a forrásnyelvi szövegben nem szereplő tagmondatot told be a fordító. A retorikai szerkezeti szempontú fordításelemzés módszertanának részleteit Károly Krisztina (2014a: 201–210) könyve mutatja be és illusztrálja példákkal.

Mann és Thompson elemző modelljének legjelentősebb hozadéka, hogy segítségével meghatározhatók a szöveg domináns, vagyis a hierarchikus logikai szerkezet legfelső szintjein elhelyezkedő logikai relációk, s ezzel kimutathatóvá válik a diskurzus jellemző logikai/retorikai felépítése. Ez számunkra azért különösen lényeges, mert az empirikus kutatások tanúsága szerint a különféle nyelvek és kultúrák retorikai hagyományai jelentős eltéréseket mutathatnak (Kaplan 1966, Connor 1996), amelyek befolyásolhatják a szöveg értelmezhetőségét (koherenciáját) is, s ezért célnyelvi megfeleltetésük gyakran komoly kihívást jelent a fordítók számára (Károly 2014a). A Hoey, valamint a Mann és Thompson féle elméletek további előnye, hogy felhasználásukkal „objektív” (tehát a szöveg felszíni struktúrája alapján azonosítható) jelenségek szisztematikus vizsgálata alapján következtetések fogalmazhatók meg a szöveg egyes „szubjektív”/intuitív minőségeire (pl. jelentéstartalmára, koherenciájára) vonatkozóan is.

2.5. A vizsgálathoz kapcsolódó fordítási univerzálék

A fordítási univerzálék

olyan nyelvi jelenségek, amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzőek, és függetlenek a fordítás folyamatában részt vevő konkrét nyelvpárok hatásától. Ilyen jelenségek például az egyszerűsítés, a forrásszö-

vegben fellelhető ismétlés kerülése, az explicitáció, a normalizáció, a diskurzustranszfer, a lexikai elemek sajátos eloszlása (Laviosa-Braithwaite 1998: 288; ford.: K.K.).

A felsoroltak közül a jelen korpuszok makroszerkezeti elemzésének szempontjából fontos kiemelnünk két univerzálét, az explicitációt és az ismétléskerülést, mert ezek közvetlenül kapcsolódnak a vizsgált változók egy részéhez.

A fordítástudományban explicitáción a fordított szöveg kifejtettebb, konkrétabb megfogalmazását értjük. Levý (1965) ír arról, hogy a fordítók a forrásszövegben például implicit módon jelenlévő logikai kapcsolatokat gyakran explicitálják, vagyis nyelviileg is jelölik, kifejtik. E jelenségre épül Blum-Kulka (1986) fordított szövegek kohéziós eszközeinek és koherencia eltolódásának vizsgálatakor megfogalmazott hipotézise:

A forrásnyelvi szöveg értelmezése során a fordító olyan célnyelvi szöveget hozhat létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez a redundancia a célnyelvi szöveg kohézív explicitiségének növekedésében mutatkozhat meg. Ezt az érvelést „explicitációs hipotézisként” fejezhetjük ki, amely megfigyelhető növekedést feltételez a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kohézív explicitége között, függetlenül a két nyelvrendszer szövegépítési különbségeiből fakadó növekedéstől. (Blum-Kulka 1986: 19; ford.: Robin Edina)

Az explicitációs hipotézist az empirikus vizsgálatok többnyire, de nem mindig igazolják (Károly 2014b). Konšalová (2007) párhuzamos és összehasonlító korpuszon végzett vizsgálatai például megerősítették a hipotézist, viszont Károly (2014a) fordított szövegek lexikai kohéziós eszközeinek vizsgálatakor arra az eredményre jutott, hogy korpuszában nem igazolható az explicitációs hipotézis, noha a vizsgált szövegekben számos példát találunk a jelenségre.

Az ismétléskerülési hipotézis arra a jelenségre vonatkozik, amikor a fordítók a célnyelvi szövegben tendenciózusan csökkentik a forrásnyelvi szövegben jelen levő lexikai ismétlődéseket. A fordításkutatók körében eltérő nézetekkel találkozhatunk arról, hogy az ismétléskerülés külön univerzálénak számít-e (pl. Baker 1996), vagy egy másik univerzális jelenség hatókörébe sorolható (pl. Laviosa-Braithwaite 1998). Ez utóbbi az egyszerűsítés körébe érti bele a szó szerinti ismétlés kerülésének jelenségét is. Ezzel szemben Baker (1996) önálló fordítási univerzáléként hivatkozik az ismétléskerülésre. Ismétléskerülési hipotézise (Baker 1993) szerint a fordítók a célnyelvi szöveg megalkotása során a lexikai elemek ismétlését szinonima használatával vagy kihagyással kerülik el.

Ahogy az ismétléskerülés univerzális jellegéről is eltérő nézetek vannak a szakirodalomban, úgy az ismétléskerülési hipotézis tesztelése is különféle eredményeket hozott a fordítástudományba. Károly (2014b) megállapítása szerint az empirikus kutatások túlnyomó többsége nem igazolja a hipotézist⁹. Klaudy és Károly (2000) például szakfordító szakos hallgatók és hivatásos fordítók lexikaiismét-

lés-kezelését vizsgálta az angol–magyar nyelvpárban. Eredményeik szerint érdekes módon a hallgatók fordításában lényegesen kevesebb egyszerű ismétlés volt található, mint a már végzett, hivatásos fordítók szövegeiben, akik esetében az ismétlések száma nem tért el szignifikánsan a forrásnyelviéktől. Elemzésük tehát nem igazolta az ismétléskerülési hipotézist. Károly (2010) magyarról angolra fordított sajtószövegek vizsgálatakor is hasonló következtetésre jutott: a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek között a szóismétlések tekintetében nem mutatkozott szignifikáns különbség. Klenk (2019) a lexikai kohéziós eszközök változásában bekövetkező eltolódásokat vizsgálta egy magyarról angolra fordított politikai témájú cikkben. Kutatásának célja az volt, hogy felfedje a lektor és a fordító stratégiájának eltéréseit a lexikai kohéziós eszközök eloszlásának vizsgálatával. Eredményei sem a fordító, sem a lektor stratégiájának vonatkozásában nem igazolják az ismétléskerülési hipotézist.

Amint láhattuk, az explicitáció és az ismétléskerülés jelensége bár kutatott területnek számít a fordítástudományban, de továbbra is rengeteg kérdést vet fel, és számos kutatási irányt kínál a kutatók számára. Tanulmányunkban a makrostruktúra célnyelvi újratерemtésének fordítói stratégiáit vizsgáljuk irodalmi szövegen, amely során az explicitációs hipotézis és ismétléskerülési hipotézis egyaránt kiemelt figyelmet kap majd.

3. Módszerek

3.1. A kutatás céljai és kérdései

Az eddigi vizsgálatok eredményeire támaszkodva, feltáró szemléletű, leíró jellegű, kvalitatív kutatásunk négy fő cél megvalósítására vállalkozik a hierarchikus szövegszerkezet célnyelvi átültetése vonatkozásában:

1. A forrásszöveg és a célszövegek tartalmi és kapcsolódási propozicionális változóinak mennyiségi és minőségi elemzése alapján a makrostruktúra célnyelvi újratерemtését kísérő szövegszintű fordítói stratégiák feltárása
 - 1.1. az ismétléskapcsolatok, -kötelek és makropropozíciók (betoldása, kihagyása, helyettesítése, konkretizálása) tekintetében (Károly 2014a: 249 alapján),
 - 1.2. a retorikai struktúra (a kapcsolódási propozíciók betoldása, kihagyása, helyettesítése, gyakoriságának megváltoztatása) vonatkozásában (Károly 2014a: 253–254).
2. A fordítási univerzálénak tartott explicitációs, illetve ismétléskerülési hipotézis tesztelése a vizsgált makroszerkezeti változók célnyelvi újratерemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában.

3. A tartalmi és kapcsolódási propozicionális változókban bekövetkezett módosulások és azok szövegjelentésre gyakorolt hatásának elemzése alapján a kétféle fordítás során keletkező makroszerkezeti eltolódások
 - 3.1. azonosítása,
 - 3.2. mennyiségi (gyakorisági) és minőségi (kötelező/fakultatív jellegének) elemzése,
 - 3.3. szövegjelentésre (a mondanivalóra) gyakorolt hatásának vizsgálata.
4. Az újrafordítási hipotézis vizsgálata az újrafordítás sajátosságainak feltárásán keresztül, a makroszerkezeti változók és a szövegjelentés újratemtésének szempontjából
 - 4.1. a forrásszöveghez képest és
 - 4.2. a korábbi fordításhoz képest.

A fenti célok az alábbi két fő **kutatási kérdés**, majd további – a fő kérdésekhez kapcsolódó – alkérdések megválaszolását teszik szükségessé:

Fő kérdések:

1. A 2015-ös újrafordítást kísérő, a makroszerkezet újratemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák változtatnak-e a forrásszöveg, illetve az 1964-es fordítás makroszerkezeti mintázatán?
2. Amennyiben igen,
 - 2.1. hogyan változtatnak rajta: közelíti vagy távolítja a forrásszöveg szerkezetétől?
 - 2.2. a változás módosít-e a szöveg jelentésén/mondanivalóján?

Alkérdések:

1. Milyen szövegszintű fordítói stratégiák eredményeként teremtik újra a fordítók a célnyelven a makropropozicionális tartalmat és a retorikai struktúrát?
2. A korpusz igazolja vagy cáfolja a fordítási univerzálénak tartott explicitációs, illetve ismétléskezelési hipotézist a makroszerkezet újratemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában?
3. Milyen mennyiségű és minőségű makroszerkezeti eltolódás keletkezik a fordítások során?
4. Hogyan hatnak e makroszerkezeti eltolódások a célnyelvi fordítások jelentésére/mondanivalójára?
5. Mi jellemzi az újrafordítást a makroszerkezet és a szövegjelentés/mondanivaló újratemtésének szempontjából: közelítés vagy távolítás?

3.2. A korpusz

Mivel vizsgálatunkat Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) a szövegösszetartó erőt biztosító nyelvi eszközök – a strukturális és a nem strukturális kohézió – fordítási viselkedését feltáró elemzése motiválta, az eredmények összevethetősége érdekében jelen dolgozat is ugyanazzal a három alkorpuszból álló szövegkorpuszszal dolgozik¹⁰: az eredeti regény első fejezete legelső bekezdéséből (ld. 4. táblázat), valamint a regény két, időben egymástól távol eső, 1964-es és 2015-ös magyar nyelvű változatából, a *Zabhegyező*ből és a *Rozsban a fogóban* című fordításból. A forrásszöveg-részlet összesen 17 mondatot tartalmaz, míg a *Zabhegyező* azonos részletében Gyepes Judit az első két mondatot, valamint a 9. és 10. mondatot összevonta, a 15. mondatot pedig kettébontotta (ld. 4. táblázat), Barna Imre pedig megőrizte az eredeti mondathatárokat (ld. 4. táblázat). A mondathatárok tekintetében tehát az újrafordítás megegyezik a forrásszöveggel.

A kiválasztott 17 mondat a főszereplő bátyjáról szól, az életét és személyiségét mutatja be. A részlet tehát leíró típusú szöveg (Kirszner és Mandell 2004). Nyelvezete egyszerű, a beszélt nyelvet adja vissza, időnként szleng elemekkel. A részlet kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy reprezentálja ezeket a tulajdonságokat, az olvasó számára koherens, könnyen követhető szöveg legyen, és hogy mindkét elemzési modellt alkalmazni tudjuk rajta. Bár a kutatók jelentős része szerint (pl. Hatch 1992, McCarthy 1991, Károly 2007) a narratív szöveg a legkönnyebben feldolgozható szövegtípus, Hoey (1991: 188) az elméletében egyértelműen kiköti, hogy ismétlésmodellje nem alkalmas mindenféle szöveg elemzésére, és külön kiemeli, hogy elbeszélő (narratív) szövegek vizsgálatára nem alkalmazható. Ezt azzal magyarázza, hogy narratív szövegekben a rendezőelv elsősorban kronologikus (időbeli sorrendben láttatja az eseményeket) és nem hierarchikus (ami fő- és azokhoz tartozó al gondolatokban nyilvánul meg), és az események helye, illetve szereplői játszanak fontos szerepet benne. Ezért meglátása szerint jó eséllyel feltételezhető, hogy egy narratív szöveg mondatai egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán alkotnának ún. szignifikáns (kettőnél több) ismétléskapcsolatot, s így köteleket, ami nem tenné lehetővé a szöveg lényegi gondolatainak (makropropozícióinak) azonosítását, majd ezek alapján a szöveg tartalmának/mondanivalójának adekvát összefoglalását. A kiválasztott részletben megfogalmazott leírás tartalmát és szerkezeti felépítését tekintve egy asszociációs láncot követ rendező elvként, amelyben a szereplő egyik gondolatából kiindulva, képzettársítás útján jut el a következő gondolatához (ld. Károly és mtsai. 2022, megjelenés alatt). Az asszociációs lánc elemei elsősorban lexikai szavak (pl. *Hollywood, kocs, drága, író*), amelyek a mondatokban gyakran újraemlítődnek vagy szó szerint vagy más lexikai elem (pl. szinonima, ellentét) által, így a részlet megfelelő korpuszául szolgál a jelen vizsgálatnak.

3.3. Az elemzés módszerei és megbízhatósága

Ahogy dolgozatunk 2.1. részében utaltunk rá, Chesterman (2004) szerint az újrafordítási hipotézis bizonyos elméleti és módszertani kérdések miatt nehezen bizonyítható. Ezek a következőkben összegezhetők:

- a hipotézis két alapfogalmát (az újrafordítást és a közelebb/közelség terminusokat) tisztázni szükséges;
- a közelség mérésére objektív, a megfelelő nyelvészeti dimenziókat reprezentáló változók kellene;
- a közelség mérésére objektív eszközre van szükség.

Annak érdekében, hogy a vizsgálatunk során tesztelni tudjuk a hipotézist, az újrafordítás fogalmát, valamint a vizsgálat tárgyát képező újrafordítást a tanulmány 2.1. és 2.2. részeiben tisztáztuk. Szintén meghatároztuk azokat a változókat (a 2.3., 2.4. és 3.1. részekben), amelyeken keresztül a vizsgálni kívánt nyelvi és nem nyelvi, explicit és implicit jelenségek közelsége (vagy szükség esetén távolsága) mérhető. Végül pedig két olyan elemző modell (mint mérőeszköz) alkalmazása mellett döntöttünk (Hoey 1991-es ismétlésmodellje; Mann és Thompson 1986/1988-as retorikaistruktúra-elmélete), amelyek az eddigi kutatások tanúsága alapján a közelség (vagy a távolság) mérésének objektív eszközeinek tarthatók mind elméleti, mind kutatómódszertani szempontból (ld. 2.4. rész). E modellek elméleti háttérére támaszkodva pedig meghatározhatóvá válnak a „közelebb/közelség” fogalmak is: tanulmányunkban közelségen a vizsgált szövegszerkezetek (a makropropozicionális szerkezet és a retorikai szerkezet) hasonlóságát értjük; más szóval: minél hasonlóbb egymáshoz pl. a forrás- és a célszöveg szerkezete vagy a két fordítás struktúrája, ezek annál közelebb állnak egymáshoz, és minél inkább eltér a szerkezetük, annál távolabb vannak egymástól.

Az elemzés manuálisan történt mind az ismétlés-, mind a kapcsolódási propozicionális változók esetében. Ennek két oka volt: egyfelől az, hogy ezek nagy része gépi úton (automatikusan) nem kereshető, másfelől pedig az, hogy a relatív kis korpusz lehetővé tette a változók nem csupán kvantitatív (mennyiségi), hanem mélyreható, kvalitatív (minőségi) elemzését is, amely kitért ezek szövegben elfoglalt helyének, mintázatának, interakciójának és típusainak is a feltárására.

Az ismétléselemzést Hoey 1991-es ismétlésmodellje alapján végeztük el, azonosítva minden mondat összes ismétléskapcsolatát (egyszerű és komplex ismétlés, egyszerű és komplex parafrázis, nem lexikai ismétlés) a szöveg minden más mondatával. A különféle lexikaiismétlés-kategóriák azonosítása során az elemzés alapegysége a „lexikai egység” (Károly 2002: 97) volt, amely magába foglal minden egyszavas egységet (a jelen korpuszban pl. *brother*, *drive* vagy *drága*, *nyomor*), illetve összetett szót (pl. *goldfish* vagy *diliház*, *bombajó*), idiómát és állandósult szókapcsolatot (pl. *short story*). A lexikai ismétlés szövegszervező funkciójának alaposabb megértése érdekében a kvantitatív elemzést az adatok kvalitatív elem-

zésével egészítettük ki. A lexikai ismétlések kombinációinak vizsgálatához ismétlésmátrixokban jelenítettük meg vizuálisan a szövegek ismétléskötélék-mintázatát, vagyis azt, hogy pontosan mely mondatok alkotnak egymással ismétléskötéléket (ld. pl. 1. ábra). A függőlegesen és átlósan elhelyezkedő számok a mondatok számát jelölik, a fekete kockák pedig a köteléket alkotó mondatokat.

A kapcsolódási propozicionális elemzés Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete alapján történt, amelyet – mivel fordításokat is elemeztünk – Károly Krisztina (2014a: 201–210) kifejezetten az eredeti és a fordítási szövegek összevethetőségét biztosító kódolás- és elemzésmódszertanával egészítettük ki. Az elemzés során a következő lépéseket követtük:

- az elemzés legkisebb, ún. minimális egységeinek (a szöveg mondatainak/tagmondatainak) azonosítása és kódolása (= címkézés számok és betűkódok alkalmazásával¹¹; ld. 4. táblázat);
- a szövegek alapos megismerése és többszöri elolvasása után a kapcsolódó szövegrészek, valamint az ezeket összekötő kapcsolódási propozíciók azonosítása mindhárom szövegben;
- ágrajzok készítése, amelyek vizuálisan megjelenítik mindegyik szöveg hierarchikus retorikai szerkezetét (ld. 1., 2. és 3. diagram);
- a fenti lépések megbízhatóságának ellenőrzése (Károly 2014a: 203).

A manuális elemzést az adatok kvantitatív elemzése követte. Az elemzések megbízhatósága érdekében többszörös kódolást végeztünk: a tanulmány összes szerzője kódolta a teljes korpuszt mindkét elemzésben. Ez azért volt különösen fontos, mert egyes változók (különösen a kapcsolódási propozíciók) értelmezésfüggőek. Mann és Thompson (1986) is felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a koherencia relatív szövegminőség, egyazon szövegnek – olvasói függvényében – több retorikai szerkezeti mintázata is lehet. A kódolás következetessége és megbízhatósága érdekében ezért – időigényes volta ellenére – a többszörös kódolás mellett döntöttünk. A kódolások eredményét azután összevetettük és az eltéréseket megvitattuk, majd elméleti alapokon döntéseket hoztunk a kérdéses változók kódolásának módjáról. Így véglegesítettünk minden elemzést. E szisztematikus folyamatnak köszönhetően az elemzések megbízhatónak tekinthetők.

4. Eredmények és következtetések

Az elemzések eredményeinek ismertetése során elsőként az ismétléselemzés körében feltárt ismétlésváltozókat, ismétléskötélékeket és a kapcsolódó makroszerkezeti eltolódásokat mutatjuk be, mind kvantitatív, mind kvalitatív megközelítésben. Ezt követően – ugyanezen megközelítés szerint – a retorikai szerkezet vizsgálata során kapott eredményeket szemléltetjük. Utóbbihoz kiegészítésül a kapcsolódási propozíciók nyelvi jelölésével összefüggésben megfigyelteket is vázoljuk. Végül a

komplex szövegelemző modell segítségével azonosított szövegszintű fordítói stratégiákra térünk ki. Az eredmények bemutatásával egyidejűleg az azokból levont következtetéseinket is itt ismertetjük.

4.1. Az ismétlésváltozók mennyiségi és minőségi elemzése a három szövegben

A Hoey 1991-es ismétlésmodelljén alapuló korpuszelemzés számszerű eredményeit a 4. táblázat mutatja be szövegenkénti bontásban (az eredeti angol szövegre, az 1964-es, valamint a 2015-ös fordításra vonatkoztatva). Mivel a leíró jellegű szövegben a lexikai egységeket gyakran nem lexikai szavakkal (hanem grammatikai szavakkal, pl. személyes névmás használatával) említik újra – összhangban Hoey (1991) mintaelemzéseivel – a jelen vizsgálatba is belefoglaltuk az ilyen ún. nem lexikai ismétléseket.

3. táblázat: *Az ismétlésváltozók gyakorisága a forrásszövegben és a fordításokban*

Ismétlésváltozók	Angol forrásszöveg	1964-es magyar fordítás	2015-ös újrafordítás
egyszerű ismétlés	3	7	7
komplex ismétlés	1	1	1
egyszerű parafrázis	7	7	3
komplex parafrázis	0	6	11
nem lexikai ismétlés	153	127	197
lexikai ismétléskapcsolatok összesen	11	21	22
ismétléskötélékek	10	5	10
centrális mondatok	10	5	10
marginális mondatok	7	11	7
szomszédos mondatok közötti kötélekek száma	4	3	7

A leggyakoribb ismétlésváltozók, a nem lexikai ismétlések tekintetében elmondható, hogy az első magyar fordításban kevesebb (127), míg az újrafordításban számottevően több (197) található belőlük, mint a forrásnyelvi szövegben (153). A nagyszámú nem lexikai ismétlés hátterében többek között a személyes névmások (pl. ő) explicit említése áll. Az eredeti, angol nyelvű szövegben ez nyelvtanilag

kötelező elem (*'s got a lot of dough, now.), míg a magyarban akkor is nyelvtanilag teljes és jól formált megnyilatkozást kapunk az igeragozásból adódóan, ha nem tesszük ki a személyes névmást. (*Tele van (ő) most lóvéval.*) Az eredeti műben az angol nyelv szintaxisa miatt kötelezően szereplő alanyt (ő) nem találjuk meg a korábbi fordításban, viszont az újrafordításban jelen van – annak ellenére, hogy az igei személyrag miatt jelenléte indokolatlan, mert redundanciát okoz, és olykor értelemzavaró. A személyes névmás ily mértékű – nem a nyelvek rendszerbeli különbségeiből adódó automatikus, hanem a fordító döntésén múló opcionális – használata is alátámasztja az újrafordítási hipotézist.

Szintén jelentős eltérés figyelhető meg a lexikaiismétlés-kapcsolatok számában a forrásnyelvi szöveg és a fordítások között is: a 2015-ös fordításban 21 ismétléskapcsolat található, amely közel háromszor annyi, mint az eredeti műben, amelyben nyolc lexikaiismétlés-kapcsolat van. További érdekesség, hogy miközben az angol nyelvű regény vizsgált részletében egyáltalán nem szerepel komplex parafrázis, addig az 1964-es fordításban négyet (pl. *bátyám – D. B., nyomor hely – diliház*) az újrafordításban 11-et találhatunk (pl. *Jaguar – verda, Hollywood – filmek*). Ennek egyik oka lehet, hogy a magyar nyelvben, főként szépirodalmi kontextusban, a szóismétlés kerülése végett a cselekvő kifejezésére az angollal ellentétben nem névmással, hanem egy szinonimával, vagy rokon értelmű megnevezéssel illetjük a jelölendőt. Az angol–magyar irányú fordításokban Heltai és Juhász (2002) végeztek behatóbb vizsgálatot, amely során megállapították, hogy erre a fordítási irányra jellemző a „kötelező implicitáció”, vagyis, hogy az angol névmások számottevő részét nem fordítjuk le magyarra.

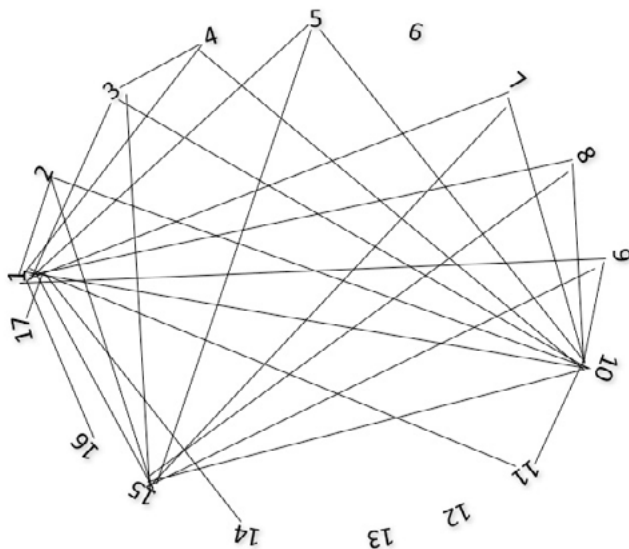
Mindez – a vizsgált nyelvpártól függetlenül is – Baker (1993) ismétléskerülési hipotézisét igazolhatja, amely szerint a fordítások többnyire kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg a forrásnyelven írt szövegek.

Ahogy a tanulmányunk elméleti háttérében bemutattuk (2.4. rész), a lexikai ismétléseknek – mivel a téma folytonosságát mutatják – kulcsfontosságú szerepük van a szöveg strukturálásában, s következésképp a koherenciában és a szöveg globális üzenetének átadásában is. Mindkét fordítás jelentősen több lexikai ismétlést tartalmaz, mint az angol forrásszöveg, ezért megállapítható, hogy igazolódni látszik az explicitációs hipotézis (2.5. rész). A szövegben a lexikai ismétlések magasabb számával megnövekedett a szövegösszetartó erő, ezzel jobban kifejezve, hogy a vizsgált szövegrészben a főszereplő testvérenek jellemzését olvashatjuk, szemben az eredeti szöveggel, ahol érzékelhetően hangsúlyosabb elemeit képezik a felmerülő, bátyhoz köthető, tematikusan különböző kijelentések.

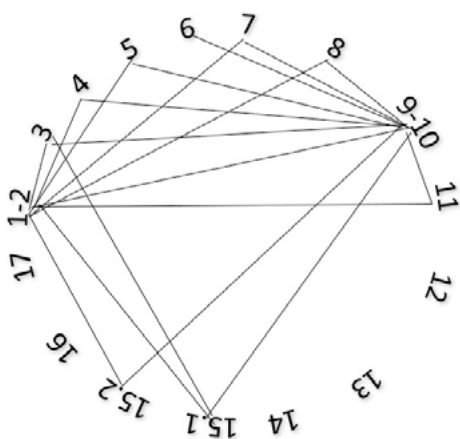
Az ismétléskötelékek, vagyis a három, vagy annál több ismétléskapcsolaton keresztül összekapcsolódó mondatok száma az eredeti szöveg és az újrafordítás esetében szinte megegyezik. Itt is megfigyelhető, hogy az 1964-es fordítás ugyanakkor „alulmúlja” e tekintetben az angol forrásszöveget: 5 darab, azaz feleannyi található benne, mint a 2015-ös fordításban (10). Ez is összhangban állhat azzal a műfordítói szándékkal, hogy lehetőleg minél jobban közelítse az újrafordítást az eredetihez.

A szomszédos mondatok közötti kötelékek száma a 2015-ös fordításban a legmagasabb: itt hét kötelék van egymást követő mondatok között, míg ez az eredeti műben négy, illetve a *Zabhegyező*ben három mondatot érint. Ez szintén alátámasztja azt a feltételezést, miszerint a fordított szövegben jobban láthatóvá válik, hogy egy jellemrajz leírását tartalmazzák a vizsgált mondatok; azaz egy elem több mondaton „átnyúlva” bontakozik ki benne.

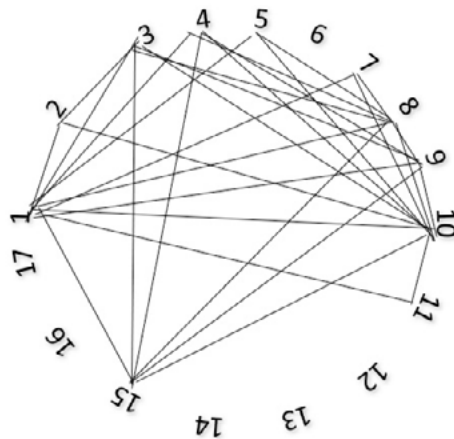
1. ábra: *Ismétléskötélékek a The Catcher in the Rye című műben*

2. ábra: *Ismétléskötélékek a Zabhegyező c. műben*

3. ábra: *Ismétléskötélékek a Rozsban a fogó c. műben*

Szembetűnő eredmény, hogy az eredeti szövegben és a 2015-ös fordításban meg-
egyeznek a centrális és marginális mondatok, vagyis a köteléket alkotó, illetve nem
alkotó mondatok száma. Az ismétléskötelékeket tartalmazó hálókat (ld. 2., 3. ábra)
vizsgálva láthatjuk, hogy a (12), (13), (14), (16), (17) mondatok tekinthetők margi-
nálisnak a *Zabhegyező*ben és a *Rozsban a fogóban* is. Az eltérést a két fordítás
között a (6)-os mondat adja: ez ugyanis a *Zabhegyező*ben az angol forrásszöveghez
képest marginálisból centrálissá vált.

A fenti eredmények alapján arra következtethetünk, hogy az eltérő számú
centrális mondatok miatt a makropropozicionális tartalomban eltolódás figyelhető
meg az 1964-es fordításban. Ha az első mondatot („*I mean that's all I told D.B.
about, and he's my brother and all.*”) tekintjük kiindulási pontnak a gondolatmenet
kibontakozása, illetve a „személyleírás” szempontjából, az ismétléshálókat össze-
hasonlítva megfigyelhetjük, hogy eltérés mutatkozik a két fordítás között. Az elté-
rő mondat szerkezet ellenére is megállapíthatjuk, hogy az eredeti szövegrész 1. és
2. mondata, amelyek lexikailag az 1964-es fordítás összevont (1–2) mondatának
felelnek meg, tizenhat darab kapcsolatot létesít, míg a *Zabhegyező*ben kilenc kap-
csolat figyelhető meg. A 2015-ös újrafordításban az 1. és a 2. mondat összesen tí-
zenkettő kapcsolatot létesít. Ez szintén alátámasztja azt a korábban már említett
feltételezést, miszerint a makropropozicionális szerkezet szempontjából jobban
hasonlít az újrafordítás az eredetihez (közelebb áll hozzá), mint az első fordítás,
tehát az adatok ebből a szempontból igazolják az újrafordítási hipotézist.

Egy aspektusból azonban a *Zabhegyező* áll közelebb az angol forrásszöveghez:
a lexikai ismétléskötéseket tekintve mindkét szövegben az (1) és a (15), ill. (1–2) és
(15.1) mondatok között figyelhetünk meg lexikai kötést. Ez a kötés a *Rozsban a
fogó* ismétléshálójában egyáltalán nem jelenik meg; az újrafordításban az (1)-es és
a (10)-es mondatok között találunk lexikai köteléket, amely a másik két szövegben
csupán a lexikai kapcsolat szintjén jelentkezik.

4.2. A retorikastruktúra-elemzés eredményei

4.2.1. A mennyiségi elemzés eredményei a három szövegben

Kvantitatív elemzésünkkel először azonosítottuk a kapcsolódási propozíciókat a
korpuszban és meghatároztuk ezek számát az eredeti angol szövegben és mindkét
magyar fordításban. Ehhez a módszertani részben leírtaknak megfelelően (ld. 3.3.
rész) elvégeztük az ún. címkézést, a 4. táblázatban bemutatottak szerint.

4. táblázat: *A forrás- (FNY) és a célnyelvi (CNY) szövegrészek minimális egységekre bontása*

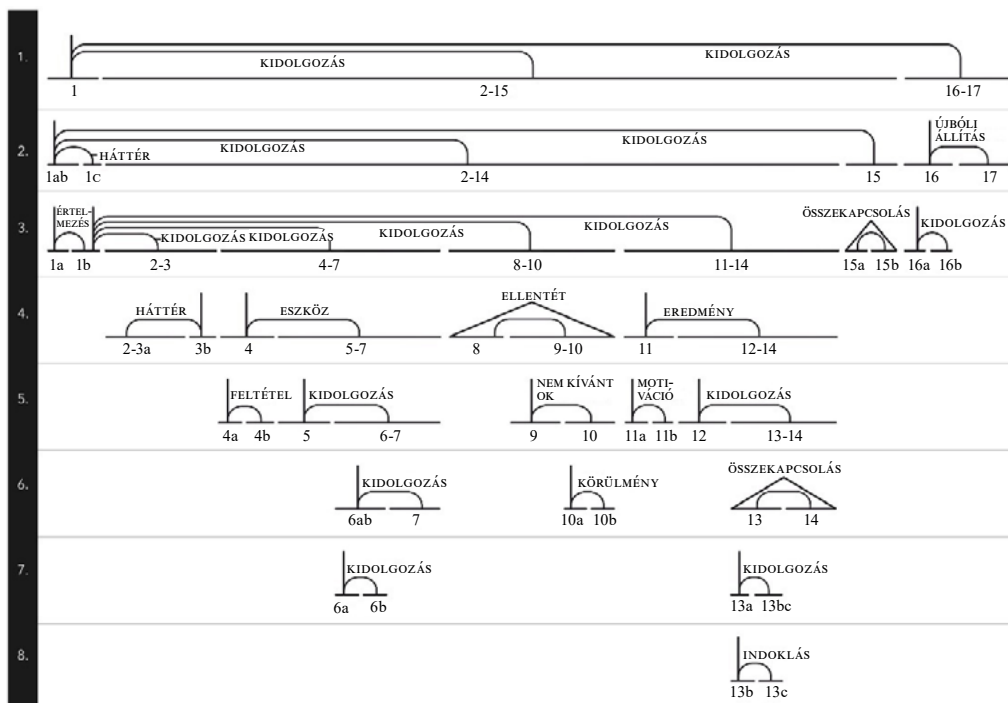
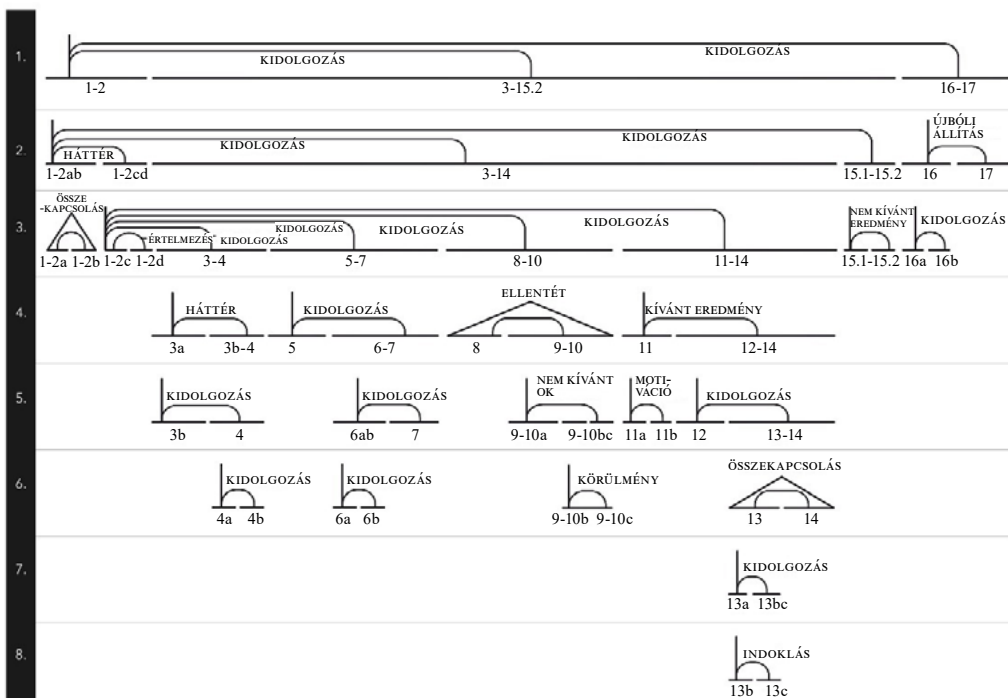
<i>Extract from J. D. Salinger: The Catcher in the Rye</i>	<i>Részlet a Zabhegyező c. fordításból (ford.: Gyepes Judit, 1964)</i>	<i>Részlet a Rozsban a fogó c. fordításból (ford.: Barna Imre, 2015)</i>
(1a) I mean (1b) that's all I told D.B. about, (1c) and he's my brother and all.	(1-2a) Vagyis azt, (1-2b) amit már D. B.-nek is elmondtam, (1-2c) a drága bátyámnak, tu- dod, aki Hollywoodban van.	(1a) Mondjuk, (1b) a Débének se mondtam el mást, (1c) pedig ő a bátyám meg ilyenek.
(2) He's in Hollywood. (3a) That isn't too far from this crumby place, (3b) and he comes over and visits me practically every week end.	(3a) Nincs túl messze ettől a nyomor helytől, (3b) majdnem minden hétvé- gen meglátogat.	(2) Hollywoodban van. (3a) Az nincs túl messze ettől a lepusztult helytől, (3b) és ő gyakorlatilag min- den hétvégén lejön ide hozzám.
(4a) He's going to drive me home (4b) when I go home next month maybe. (5) He just got a Jaguar. (6a) One of those little Engli- sh jobs (6b) that can do around two hundred miles an hour. (7) It cost him damn near four thousand bucks.	(4a) Jövő hónapban kocsin visz haza a diliházból, (4b) persze csak ha elenged- nek. (5) Most vett egy Jaguárt. (6a) Egy olyan kis angol tra- gacs, (6b) tudod, kétszázzal fut óránként. (7) Majdnem négyezerbe van neki.	(4a) Ő visz majd haza, (4b) ha hazamehetek, talán már a jövő hónapban. (5) Most vett egy Jaguárt. (6a) Egy ilyen kis angol ver- dát, (6b) kábé kétszázat is bír. (7) Majdnem négy rongya ráment.
(8) He's got a lot of dough, now. (9) He didn't use to. (10a) He used to be just a regular writer, (10b) when he was home.	(8) Most vágott zsebre egy csomó dohányt. (9-10a) Azelőtt nem szokott, (9-10b) mikor még otthon lakott, (9-10c) és rendes író volt.	(8) Tele van ő most lóvéval. (9) Régebben nem volt neki. (10a) Régebben ő csak egy rendes író volt, (10b) amikor még otthon lakott.
(11a) He wrote this terrific book of short stories, The Secret Goldfish, (11b) in case you never heard of him.	(11a) Ő írta azt a bombajó novellás kötetet, a Titokzatos aranyhalat, (11b) ha még nem hallottad volna.	(11a) Írt egy baromi jó novel- láskötetet, A titokzatos aranyhal-at, (11b) ha még nem hallottál volna róla.

(12) The best one in it was “The Secret Goldfish.”	(12) A legjobb benne a Titokzatos aranyhal.	(12) A legjobb pont az benne, A titokzatos aranyhal című.
(13a) It was about this little kid	(13a) Egy kis krapekről szól, (13b) aki senkinek se engedi	(13a) Egy ilyen kiscsávóról szól,
(13b) that wouldn’t let anybo- dy look at his goldfish	az aranyhalát megnézni,	(13b) akinek nem szabad
(13c) because he’d bought it with his own money.	(13c) mert a saját pénzén vette.	ránézni az aranyhalára,
(14) It killed me.	(14) Halálos volt.	(13c) merthogy azt ő vette, a saját pénzéből.
		(14) Behaltam tőle.
(15a) Now he’s out in Holy- lywood,	(15.1) Most Hollywoodban van D. B.	(15a) Most meg kint van, Hollywoodban,
(15b) D.B., being a prostitute.	(15.2) Tisztára elkurvult.	(15b) elkurvult, na.
(16a) If there’s one thing I hate,	(16a) Ha van valami a vilá- gon, amit utálok,	(16a) Ha valamit utálok,
(16b) it’s the movies.	(16b) az a mozi.	(16b) hát az a mozi.
(17) Don’t even mention them to me.	(17) Ne is mondd.	(17) Filmekről hallani sem akarok.
Σ 17 mondat	Σ 16 mondat	Σ 17 mondat

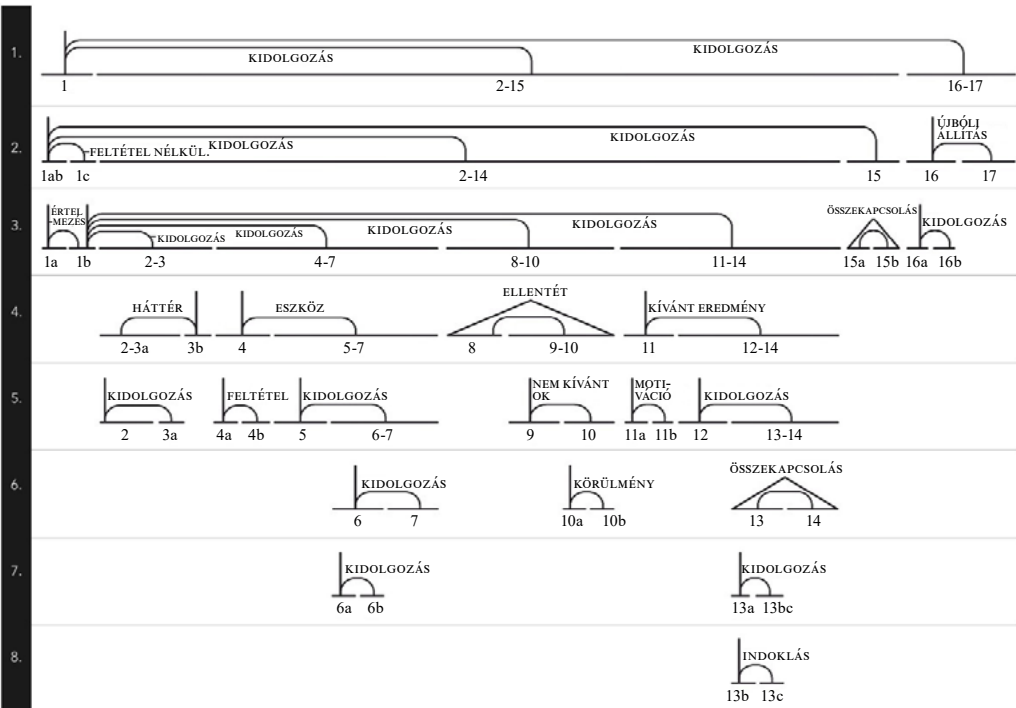
A továbbiakban mindhárom szöveg vonatkozásában fadiagramot készítettünk (ld. 1–3. diagram), amelyek a relációkat (a kapcsolódási proposíciókat; röviden KP-kat) és azok hierarchikus viszonyát vizuálisan jelenítik meg.

A diagramokban a vízszintes vonalak (alattuk számmal) a kapcsolódó szöveg-egységeket, az ívek (felettük a KP-k nevével) az ezeket összekötő relációkat jelölik. Az ívek a szatellitből indulnak ki és a mag felé mutatnak, amelyet függőleges vonal jelöl (Károly 2014a: 205).

A vizsgálat megmutatta a fordítás során keletkező kapcsolódási proposícionális és – az ezekből fakadó – retorikai szerkezeti eltolódásokat is. Az 5. táblázat összesíti a forrásnyelvi szövegrészletben, az 1964-es magyar fordításban és a 2015-ös újrafordításban található kapcsolódási proposíciók gyakoriságát (az eltolódásokat a fekete és a szürke háttér jelzi). A kapcsolódási proposíciók gyakorisági sorrendben szerepelnek, a leggyakoribbtól a legritkábban előforduló relációk felé haladva.

1. diagram: *A FNY-i szöveg hierarchikus retorikai szerkezete*2. diagram: *Az 1964-es CNY-i szöveg hierarchikus retorikai szerkezete*

3. diagram: A 2015-ös CNY-i szöveg hierarchikus retorikai szerkezete

5. táblázat: A kapcsolódási proposíciók gyakorisága a forrás- (FNY) és a célnyelvi (CNY) szövegrészletekben

Kapcsolódási proposíciók (KP)	FNY-i szöveg	CNY-i szöveg 1964.	CNY-i szöveg 2015.
1. KIDOLGOZÁS	15	15	15
2. ÖSSZEKAPCSOLÁS	2	2	2
3. HÁTTÉR	2	2	1
4. ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	1	1	1
5. ÉRTELMEZÉS	1	1	1
6. ESZKÖZ	1		1
7. ELLENTÉT	1	1	1
8. KÍVÁNT EREDMÉNY	1	1	1
9. NEM KÍVÁNT OK	1	1	1

10. FELTÉTEL	1	1	1
11. MOTIVÁCIÓ	1	1	1
12. KÖRÜLMÉNY	1	1	1
13. INDOKLÁS	1	1	1
14. NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		1	
15. FELTÉTEL NÉLKÜLI			1
Összesen:	29	29	29

Ahogy az 5. táblázat is mutatja, a FNY-i szövegben és mindkét fordításban azonos számú és nagyon hasonló típusú kapcsolódási proposíciók jelennek meg. Szembetűnő az is, hogy a domináns (vagyis a leggyakrabban előforduló) relációk is ugyanazok: a leggyakoribb kapcsolódási proposíció a KIDOLGOZÁS (mindhárom szövegben 15 alkalommal fordul elő). E relációban a szatellit a magban tárgyalt vagy abból kikövetkeztethető témához kapcsolódó helyzetről vagy annak valamely eleméről szolgál további részletekkel (Mann 2005). Ez összhangban áll a FNY-i szövegrészlet legfőbb céljával, hogy bemutassa az elbeszélő bályját és az ő korábbi és jelenlegi életkörülményeit. Így például a FNY-i szöveg (1) mondat–(2–15) mondat (ld. 1. diagram) közötti kapcsolat.

A gyakorisági rendben az ÖSSZEKAPCSOLÁS (mindhárom szövegben 2 alkalommal fordul elő) és HÁTTÉR (a FNY-i szövegben és az 1964-es CNY-i szövegben 2 alkalommal, míg a 2015-ös CNY-i szövegben 1 alkalommal fordul elő) relációk következnek. Előbbi esetében az olvasó felismeri, hogy az összekapcsolt elemek összefüggenek, míg utóbbinál a szatellitben szereplő háttérinformációk a magban foglaltak megértésében segítik az olvasót (Mann 2005). Ezek a relációk szintén jól illeszkednek a szöveg funkciójához, mivel leíró jellegűek és olyan szövegrészeket kötnek össze, amelyek bizonyos részleteket vagy tényszerű adatokat tartalmaznak (Károly 2014a: 215). Előbbit jól szemlélteti a FNY-i szövegrészlet (15a)–(16b) mondata közötti kapcsolat (ld. 1. diagram), míg utóbbira a 2015-ös CNY-i szöveg (2–3a)–(3b) mondata közötti reláció kiváló példa (ld. 3. diagram).

Mindhárom szöveg a továbbiakban is szinte egyformának tekinthető a relációk mennyiségét illetően. Csak néhány eltolódás figyelhető meg mindkét fordítás esetében. Az 5. táblázatban ezeket az eltolódásokat a szürke és fekete színek jelzik. A 6. táblázat pedig elkülöníti azokat az eltolódásokat (ld. a magyarázat oszlopban feltüntetve), amelyek a nyelvi rendszerek közötti különbségekből fakadnak azoktól, amelyek – feltételezhetően – a fordítók eltérő értelmezésére vezethetők vissza.

6. táblázat: *A kapcsolódási propozíciók eltolódásai és magyarázatuk*

Kapcsolódási propozíciók (KP)	FNY-i szöveg	CNY-i szöveg 1964.	CNY-i szöveg 2015.	Magyarázat
HÁTTÉR	2	2	1	eltérő értelmezésből fakad: M(1ab)–M(1c) FNY-i szövegben HÁTTÉR → 2015-ös CNY-i szövegben FELTÉTEL NÉLKÜLI ok: kötőszó megváltozása <i>and</i> [lit.: és] → <i>pedig</i>
ESZKÖZ	1		1	eltérő mondat/tagmondat szerkezetből fakad: FNY-i szöveg M(1), M(2) → 2015-ös CNY-i szöveg M(1–2) - 1 mondat kapcsolódási propozíciók áthelyeződése: M(4)-M(5–7) → M(3a)-M(3b–4a,b) és M(5)-M(6–7) FNY-i szöveg ESZKÖZ → CNY-i szöveg HÁTTÉR és KIDOLGOZÁS
NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		1		eltérő mondat/tagmondat szerkezetből fakad: FNY-i szöveg M(15a,b) → 1964-es CNY-i szöveg M (15.1), M (15.2) + 1 mondat kapcsolódási propozíciók áthelyeződése: M(15a)-M(15b) → M(15.1)-M (15.2) FNY-i szöveg ÖSSZEKAPCSOLÁS → 1964-es CNY-i szöveg NEM KÍVÁNT EREDMÉNY
FELTÉTEL NÉLKÜLI			1	ld. első sor

A két nyelv közötti eltérésekből (jelen esetben eltérő mondat-/tagmondatszerkezetből) fakadó eltolódásokat egyrészt egy újonnan létrejövő mondat (FNY-i szöveg (15a,b) mondat → 1964-es CNY-i szöveg (15.1) és (15.2) mondatok, ld. 4. táblázat, 1. és 2. diagram), másrészt egy tagmondattá alakított („elveszett”) mondat (FNY-i szöveg 1 és 2 mondatok → 2015-ös CNY-i szöveg 1–2 mondat, ld. 4. táblázat, 1. és 3. diagram) eredményezik. A nem nyelvi rendszerbeli különbségen alapuló eltolódásokat pedig az egyes relációk között fennálló logikai kapcsolat feltehetően eltérő értelmezése – a FNY-i szöveg 1ab mondatában szereplő, háttérinformációt rejtő kontinuitás helyett a 2015-ös CNY-i szöveg 1c mondata függetlenségi viszonyt fejez ki (ld. 4. táblázat, 1. és 3. diagram) – okozza, mint arra az *and* kötőszó

pedig kötőszóra módosulása is utal. A két fordítás e tekintetben élesen elkülöníthető: a 2015-ös újrafordítás esetében az eltolódást a nyelvi különbségek, ezzel szemben az 1964-es fordításnál az eltérő értelmezés okozza. A retorikai struktúrárt illetően ezen az egy ponton érhető tetten olyan eredmény, amely az újrafordítási hipotézis helyességére engedne következtetni.

Összességében ugyanakkor elmondható, hogy a kapcsolódási proposíciók mennyiségi eloszlásának különbsége olyan minimálisnak bizonyult a vizsgált korpuszban, hogy ezen az alapon a FNY-i és CNY-i szövegek retorikai szerkezetének jelentős eltérése, valamint ebből fakadó bárminemű jelentésbeli változás nem állapítható meg. Ahhoz azonban, hogy a jelentős eltérés kérdésében állást foglalhasunk, további, kvalitatív vizsgálatokra volt szükség.

4.2.2. A minőségi elemzés eredményei a három szövegben

Az eredeti szövegben és a fordításokban megegyező kapcsolódási proposíciók gyakorisága a FNY-i szöveg és a fordítások retorikai szerkezeti azonosságainak felmérését teszi lehetővé (Károly 2014a: 222). A továbbiakban, megvizsgálva a szövegekben megegyező és különböző relációkat azt láttuk, hogy a szövegpáronként (FNY-i szöveg és az 1964-es, illetve FNY-i szöveg és 2015-ös CNY-i szöveg) megtalálható összesen 58 kapcsolódási proposícióból 56 megegyezik. Ezt mutatja be a 7. táblázat. Az eredmények 96,55%-os egyezést mutatnak mindkét fordítás esetében, amelyek a mennyiségi vizsgálat következtetéseit erősítik, ugyanis nem-hogy jelentős, de semmilyen eltérés nem látszik.

7. táblázat: A FNY-i szöveg és a fordítások retorikai szerkezetének egyezése

Fordítások	Azonos KP-k FNYSz + CNYSz	Összes KP FNYSz + CNYSz	Egyezés %-ban (azonos vs. összes KP)	Retorikai szerkezeti eltolódás
1964-es magyar fordítás	28 + 28 = 56	29 + 29 = 58	96,55%	+
2015-ös újrafordítás	28 + 28 = 56	29 + 29 = 58	96,55%	+

A retorikastruktúra-elemzés alapján tehát a három vizsgált szövegrészlet makroszerkezeti mintázata szinte azonos képet mutat.

4.2.3. A kapcsolódási proposíciók nyelvi jelölése

Elemzésünk végső állomásaként kiegészítésül megnéztük azt is, hogy a két fordítás között van-e különbség a kapcsolódási proposíciók nyelvi jelöltsége tekintetében. Ez azért érdekes kérdés, mert a kontrasztív retorikai kutatások tanúsága sze-

rint a különböző nyelvek eltérő mértékben jelölik explicit módon a logikai relációkat (Károly 2014a). A 8. táblázat foglalja össze a forrásnyelvi szövegben és a két fordításban a relációk jelölésére használt kötőszók számát. A fekete színnel jelölt kapcsolódási proposíciók az érintett szövegrészletben nem találhatók meg.

8. táblázat: *Nyelvileg jelölt kapcsolódási proposíciók
a forrás- és a célnyelvi szövegrészletekben*

Kapcsolódási proposíciók (KP)	FNY-i szöveg	CNY-i szöveg 1964.	CNY-i szöveg 2015.
1. KIDOLGOZÁS	1	1	1
2. ÖSSZEKAPCSOLÁS	0	1	0
3. HÁTTÉR	2	0	1
4. ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	0	0	0
5. ÉRTELMEZÉS	0	0	1
6. ESZKÖZ	0		0
7. ELLENTÉT	0	0	0
8. KÍVÁNT EREDMÉNY	0	0	0
9. NEM KÍVÁNT OK	0	0	0
10. FELTÉTEL	1	1	1
11. MOTIVÁCIÓ	1	1	1
12. KÖRÜLMÉNY	1	1	1
13. INDOKLÁS	1	1	1
14. NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		0	
15. FELTÉTEL NÉLKÜLI			0
Összesen:	7	6	7

A FNY-i szöveg összesen 29 relációja közül csupán 7 jelölt (= 24,13%), az 1964-es magyar fordításban ez az arány még alacsonyabb (29 relációból 6 jelölt, = 20,68%), míg a 2015-ös újrafordítás esetében változatlan (az eddigi eredmények tükrében meglepő lett volna, ha jelentősebb eltérést találunk). Az ugyanis, hogy a jelölt és jeletlen relációk aránya között sincs eltérés, szintén a jelentősebb retorikai szerkezeti különbségek hiányára enged következtetni.

4.3. A feltárt szövegszintű fordítói stratégiák

Az általunk alkalmazott vizsgálati módszerek tekintetében a Károly-féle (2014a: 249) komplex fordítási szövegelemző modell az alábbi, szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását teszi lehetővé:

- (1) Az ismétlésszerkezeten keresztül a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz betoldása; kihagyása; helyettesítése; konkretizálása.
- (2) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási proposíció betoldása; kihagyása; helyettesítése; gyakoriságának megváltoztatása.

A szövegszintű stratégiák feltárása azért fontos, mert a koherenciaeltolódások révén ezek eredményezhetnek kisebb-nagyobb jelentésbeli eltolódást a fordításban (Károly 2014a: 249).

Az ismétlésszerkezet esetében az eredeti szövegrészletben szereplő lexikai ismétléskötélékek változásait vizsgáltuk meg a stratégiák azonosításához. A 9. táblázat mutatja ennek eredményét.

9. táblázat: *Az eredeti szöveg lexikaiismétlés-kapcsolatok változásai*

mondat	<i>The Catcher in the Rye</i>	mondat	<i>Zabhegyező</i>	mondat	<i>Rozsban a fogó</i>	
1_10	egyszerű parafrázis	1_9–10	egyszerű parafrázis	1_10	egyszerű parafrázis	
	egyszerű parafrázis		egyszerű parafrázis		egyszerű parafrázis	
1_15	egyszerű ismétlés	1–2_15.1	egyszerű ismétlés	1_15	nem lexikai kötelék	
			egyszerű parafrázis			
	egyszerű parafrázis	1–2_15.2				nem lexikai kötelék
	egyszerű parafrázis		nem lexikai kötelék		nem lexikai kötelék	
	egyszerű parafrázis		nem lexikai kötelék		nem lexikai kötelék	
2_15	egyszerű ismétlés		egyszerű ismétlés	2_15	egyszerű ismétlés	

4_10	egyszerű ismétlés	4_9–10	egyszerű parafrázis	4_10	egyszerű parafrázis
5_8	egyszerű parafrázis	5_8	egyszerű ismétlés	5_8	egyszerű ismétlés
7_8	egyszerű parafrázis	7_8		7_8	komplex parafrázis
8_15	egyszerű ismétlés	8_15	egyszerű ismétlés	8_15	egyszerű ismétlés
10_11	komplex ismétlés	9–10_11	komplex ismétlés	10_11	komplex ismétlés
10_15	egyszerű parafrázis	9–10_15.2	nem lexikai kötelék	10_15	nem lexikai kötelék

10. táblázat: *Betoldott lexikaiismétlés-kapcsolatok*

1_6	tudod - tudod (egyszerű ismétlés)		
3_4	nyomor hely - diliház (egyszerű parafrázis)		
4_5	kocsi - Jaguár (egyszerű parafrázis)		
4_6	kocsi - tragacs (egyszerű parafrázis)		
5_6	Jaguar - tragacs (egyszerű parafrázis)	5_6	Jaguar - verda (egyszerű parafrázis)
8_9-10	most - azelőtt (komplex parafrázis)	8_9	most - régebben (komplex parafrázis)
8_9-10	most - mikor még (komplex parafrázis)	8_10	most - régebben (komplex parafrázis)
		2_16	Hollywood - mozi (komplex parafrázis)
		2_17	Hollywood - filmek (komplex parafrázis)
		9_10	régebben - régebben (egyszerű ismétlés)

Az ismétléskötélékek azonosítása során megállapítottuk, hogy az eredeti műben egyetlen helyen, az (1) és a (15) mondat között valósul meg tisztán lexikai kötelék (azaz min. három lexikaiismétlés-kapcsolat; ld. 9. táblázat). Ez a lexikai kötelék a *Zabhegyező*-ben található meg, ám itt is a kötelék csupán az eltérő mondat szerkezet miatt jön létre: itt ugyanis az egy egységnek vett (1–2) mondatához adódik hozzá az egyszerű ismétlés, amely az eredetiben és a *Rozsban a fogóban* már külön, a (2) mondatban szerepel.

A táblázatból kiderül, hogy a kohéziós eszköz kihagyására csak a *Zabhegyező*-ben látunk két példát, míg a lexikai ismétléseket az 1964-es fordításban háromszor, a 2015-ös fordításban ötször helyettesítették nem lexikai ismétlés által. Elmondható, hogy az eredeti lexikai kötelékek csaknem fele mindkét fordítás esetében változatlan maradt. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy mindkét fordító 7 esetben további betoldást alkalmazott (ld. 10. táblázat). Érdemes megjegyezni, hogy három esetben a fordítók, egymástól függetlenül, más-más lexikai egységeket választva teszik meg a betoldást. A betoldásoknál két esetben (*most – azelőtt* / *most – mikor még* vö. *most – régebben*) feltételezhető, hogy az elbeszélésben lévő idősíkváltást kívánják explicittebbé tenni a fordítók. Nem jelentésbeli eltolódást érzékelünk, hanem explicitációt, amely ebben az esetben alátámaszthatja az explicitációs hipotézist. Emellett szól a lexikai ismétléskapcsolatok száma is (ld. 3. táblázat), hiszen az eredeti műben ebből mindössze 11-et találunk, az 1964-es fordításban 21-et, a 2015-ös fordításban pedig 22-t.

A retorikaistruktúra-elemzés ezzel szemben mind a mennyiségi, mind a minőségi elemzés esetében is csak igen minimális eltérést tárt fel az eredeti szöveg és a két fordítás (újrafordítás) viszonylatában (ld. 6. és 7. táblázat), így a szöveg-szintű stratégiák azonosíthatósága jóval korlátozottabb volt. A 2015-ös újrafordítás kapcsolódási propozíció helyettesítésére egyetlen szemléletes példát tartalmaz:

I mean that's all I told D.B. about,
and [lit.: és] he's my brother and all.

(FNY-i szöveg, 1. mondat)

Mondjuk, a Débének se mondtam el
mást, **pedig** ő a bátyám meg ilyenek.

(CNY-i szöveg 2015., 1. mondat)

Emellett a kapcsolódási propozíciók gyakoriságának megváltoztatását is tetten értük, de hasonlóan elhanyagolható mértékben (ld. 1., 2., 3. diagramok és 5. táblázat). A kapcsolódási propozíció betoldása, kihagyása a vizsgált korpuszban nem fordult elő, tekintettel arra, hogy a mindhárom szövegben azonos mennyiségű és minőségű kapcsolódási propozíció fordult elő. Függetlenül attól, hogy a Károly-féle (2014a: 248) elméleti keretben a stratégia alatt tudatos vagy automatikus választást értünk, jelen vizsgálatban egyértelműen a retorikai struktúra (kapcsolódási propozíciók) – ezen keresztül pedig az eredeti jelentés – megtartása volt megfigyelhető. Mindez a vizsgálati tárgyak közül pedig egyedül az újrafordítási hipotézis (közéltetés) részbeni alátámasztására lehetne alkalmas, az explicitációs és az ismétlés-kerülési hipotézis helyességére ugyanakkor nem utal.

5. Összegzés

Esettanulmányunkkal a makrostruktúra célnyelvi újratерemtésének elemzésére vállalkoztunk, a választott irodalmi mű egy részlete fordításának és újrafordításának vizsgálatával. Ehhez a Károly (2014a) által kidolgozott, komplex, fordítási szempontú szövegelemző modell részvizsgálati módszereinek alkalmazásával azonosítottuk és írtuk le a fordítás és újrafordítás során keletkező koherenciaeltolódásokat, valamint térképeztük fel ezek szövegstruktúrára és jelentésre gyakorolt hatásait. Emellett fontos feladat volt a kutatásunknak a vizsgálati tárgy szempontjából releváns, fordítási univerzálénak tartott jelenségek (explicitáció, ismétléske­rülés) és az újrafordítási hipotézis vizsgálata is.

A korpusz kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján elmondható, hogy kimutathatók lexikai és nem lexikai ismétlése­ltolódások mindkét célnyelvi szövegben, az eltolódások mennyisége és minősége tekintetében egyaránt. Az eredeti szövegtől a fordításon keresztül az újrafordításig haladva a lexikai ismétlések száma és minőségi változatossága egyértelműen és jelentősen növekszik (mindkét célnyelvi szövegben szinte kétszer annyi egyszerű ismétlés és komplex parafrázis található, mint a forrásszövegben). Ezért az ismétlések gyakorisága e tekintetben igazolni látszik az explicitációs hipotézist. A vizsgálat szempontjából releváns másik fordítási univerzálé, az ismétléske­rülés vonatkozásában is azt láthatjuk, hogy a fordításokban nemhogy csökkent, hanem duplájára nőtt az egyszerű ismétlések száma. Annak ellenére van ez így, hogy az ismétléske­rülési hipotézis szerint a fordításokban elvileg kevesebb az egyszerű ismétlés, mint az eredeti szövegekben. Károly (2014a: 178) e körben egyébként hasonló eredményre jutott a hírszövegek magyar–angol fordításainak elemzése során, ugyanakkor az explicitációs hipotézis tekintetében nem talált statisztikailag szignifikáns bizonyítékot. Az újrafordítási hipotézist illetően az ismétléskötelékek száma és az általuk alkotott hálók alapján (ld. 1., 2. és 3. ábra) arra következtethetünk, hogy a 2015-ös újrafordítás jobban hasonlít (közelebb áll) az eredeti szöveghez, tehát az adatok ebből a szempontból igazolhatják ezt a feltételezést.

A retorikaistruktúra-elemzés eredményei ettől még árnyaltabb képet mutatnak: sem a fordításban, sem az újrafordításban nem azonosítottunk számottevő kapcsolódási propozicionális eltolódásokat, amelyek módosítanák a CNY-i szövegek retorikai szerkezetét, illetve ezen keresztül a fordítások jelentését. Az eredeti szöveg retorikai szerkezetét a fordítók majdhogynem teljesen megtartották. A feltárt csekély mennyiségű (négy darab) kapcsolódási propozicionális eltolódás jellemzően a KP-k minősége és előfordulási helye, nem pedig azok mennyisége tekintetében volt kimutatható. Károly (2014a: 228) a sajtószövegeken végzett kutatása során ugyanerre az eredményre jutott. Eredményeink a feltárt szövegszintű stratégiák alapján így sem a fordítás, sem az újrafordítás esetében nem igazolják a vizsgált hipotézist.

Az eredmények alapján, a koherencia célnyelvi újratерemtése vonatkozásában, a Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) által megfogalmazott hipotézisek to-

vább bővíthetők a makroszerkezeti szövegváltozók körére is. Következésképp az esettanulmányok alapján a következő hipotézisek megfogalmazására van lehetőség a mű egészére és e regényműfajra vonatkozóan:

- (1) szövegszintű szerkezeti eltolódások keletkeznek az $a \rightarrow m$ fordításban;
- (2) a korpuszon az explicitációs hipotézis részben igazolható;
- (3) az ismétlés-kerülési hipotézis nem igazolható;
- (4) az újrafordítási hipotézis részben igazolható.

A jövő kutatásainak feladata az elemzés alapján megfogalmazott következtetések reprezentatív mintán történő korpuszalapú vizsgálata, hogy megállapítható legyen ezek mennyire érvényesíthetők más szövegműfajokra, illetve esetleg általánosan. Szintén hasznos adatokkal egészítené ki a szövegek „objektív” elemzését a befogadóknak a célnyelvi szövegek közelségéről (vagy távolságáról) alkotott szubjektív/intuitív megítélésének a vizsgálata (pl. interjúk segítségével).

Esettanulmányunk azonban – korlátai ellenére is – hét különböző területen gyarapíthatja tudásunkat: a szöveg tudományán belül a diskurzuselemzés és műfajkutatás területén, a fordítástudományon belül pedig a műfordítás, a célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás, az univerzálékutatás, a különböző fordítói stratégiák, valamint az angol–magyar nyelvpárra irányuló kutatások terén. Az újrafordítási hipotézisnek pedig a szövegszerűség szempontjai felől történő megközelítése az az új dimenzió, amely ismereteink szerint még egyedülálló és a kapott eredmények tükrében további tudományos vizsgálódásra érdemes.

Irodalom

- Albert S. 1996. Some Aspects of the Philosophy of Literary Translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (eds) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 53–59.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250. <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Baker, M. 1996. Corpus-based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 175–186. <https://doi.org/10.1075/btl.18.17bak>
- de Beaugrande, R., Dressler, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- de Beaugrande, R., Dressler, W. U. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina. A szerzők 1981-es könyvét fordította: Siptár Péter.
- Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction, *Palimpsestes* Vol. 13. No. 4. 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>

- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–35. <https://doi.org/10.3138/cmlr.46.3.570>
- Chesterman, A. 2000. A Causal Model for Translation Studies. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural faultlines: Research Models in Translation Studies I: Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome. 15–27.
- Chesterman, A. 2004. Hypotheses about Translation Universals. In: Hansen, G., Malmkjaer, K., Gile, D. (eds) *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 1–14. <https://doi.org/10.1075/btl.50>
- Connor, U. 1996. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enkvist, N. E. 1990. Seven Problems in the Study of Coherence and Interpretability. In: Connor, U., Johns, A. M. (eds) *Coherence in Writing: Research and Pedagogical Perspectives*. Washington DC: TESOL. 9–28.
- Faludi A. 2015. Lexikai kohéziós vizsgálat CAT-tel fordított szövegeken: A doménreláció mint a lexikai kohézió eszköze. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *A fordítás titkos ösvényein: Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 27–44.
- Gayor H. R. 2008. *Rhetorical Structure Theory in Translation Analysis*. MA thesis. School of English and American Studies, Budapest: Eötvös Loránd University.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language and Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London and Boston: Edward Arnold.
- Hatch, E. 1992. *Discourse and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 46–62.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmes, J. S. 1988. Translation Theory, Translation Theories, Translation Studies, and the Translator. In: Holmes, J. S. (ed.) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 93–98.
- Kaplan, R. B. 1966. Cultural Thought Patterns in Intercultural Education. *Language Learning* Vol. 16. 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1966.tb00804.x>
- Károly K. 2002. *Lexical Repetition in Text*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2010. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétlés-eltolódások a magyar–angol fordításban. *Magyar Nyelv* 106. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly K. 2014a. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K. 2014b. Referential cohesion and news content. A case study of shifts of reference in Hungarian-English news translation. *Target* Vol. 26. No. 3. 406–431. <https://doi.org/10.1075/target.26.3.04kar>
- Károly K., Karádi G., Olgyay-Fekete J., Sulyok K. (2022, megjelenés alatt). A szövegkohézió újrateremtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 5–40.
- Kirszner, L. G., Mandell, S. R. 2004. *Patterns for College Writing: A Rhetorical Reader and Guide*. 9th edition. Boston: Bedford and St. Martin Press.

- Klaudy K. 2006a. Hipotézisalkotás a fordítástudományban. In: Heltai P. et al. (szerk.) *A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs–Gödöllő: MANYE-Szent István Egyetem. 173–179.
- Klaudy K. 2006b. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass L. (szerk.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGYTF Kiadó. 204–210. 204–211.
- Klaudy K., Károly K. 2000. The Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Translation In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Approaches*. Manchester: St. Jerome Publishing. 143–161.
- Klenk M. 2019. Lexikai kohéziós eszközök változása egy sajtószöveg fordítása és lektorálása során. *Fordítástudomány* 21. évf. 2. szám. 32–45. <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.3>
- Konšalová, P. 2007. Explicitation as a Universal in Sintactic De/condensation. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 16–31. <https://doi.org/10.1556/ACR.8.2007.1.2>
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation*. London: Routledge. 288–291.
- Levý, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In: Italiaander, R. (ed.) *Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*. Frankfurt-am-Main: Athenäum. 77–82.
- Mann, W. C. 2005. *RST – Rhetorical Structure Theory*. (www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html) [Letöltve: 2022. 09. 29.]
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9. No. 1. 37–55.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1987. *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. California: Information Sciences Institute, University of Southern California.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No. 3. 243–281.
- McCarthy, M. 1991. *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neubert, A., Shreve, G. M. 1992. *Translation as Text*. Kent: The Kent State University Press.
- Newmark, P. 1981/1988. *Approaches to Translation*. Hemel Hempstead: Prentice Hall.
- Popovič, A. 1976. *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton: Department of Comparative Literature, The University of Alberta.
- Sidiropoulou, M. 1995. Causal shifts in news reporting: English vs. Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 3. No. 1. 83–92.
- Snell-Hornby, M. 1991. Translation studies – Art, science or utopia? In: van Leuven-Zwart, K. M., Naaijken, T. (eds) *Translation Studies: The State of the Art. Proceedings of the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 13–23.
- Tahir-Gürçaglar, Ş. 2020. Retranslation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge encyclopedia of translation studies*. 3rd edition. London and New York: Routledge. 484–489. <https://doi.org/10.4324/9781315678627>
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Toury, G. 1984. Translation, literary translation and pseudotranslation. In: Shaffer, E. S. (ed.) *Comparative Criticism 6*. Cambridge: Cambridge University Press. 73–85.
- Tyler, A. 1995. Patterns of Lexis. How much can repetition tell us about discourse coherence? *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics*. Georgetown: Georgetown University Press. 268–280.
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map*. Manchester: St Jerome.

Internetes hivatkozások

- Elekes D. 2020. „Tökéletes fordítás nincsen” – Interjú M. Nagy Miklóssal. *Kortárs Online*. (<https://www.kortaronline.hu/aktual/m-nagy-miklos.html?fbclid=IwAR243gF0VH6rClbPrrGzW4AqmsFfeDxplf7HbGpP6sDXggewc8sOqZyIaBg>) [Letöltve: 2022. 06. 14.]

A korpuszt alkotó szövegek forrásai

- Salinger, J. D. 1991. *The Catcher in the Rye*. Boston: Little, Brown and Company.
- Salinger, J. D. 2000. *Zabhegyező*. (Eredeti cím: *The Catcher in the Rye*; fordította: Gyepes Judit.) Budapest: Európa Kiadó.
- Salinger, J. D. 2021. *Rozsban a fogó*. (Eredeti cím: *The Catcher in the Rye*; fordította: Barna Imre.) Budapest: Európa Kiadó.

Jegyzetek

- ¹ Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 116–119) szemantikai alapon három szintet különböztet meg a szövegösszetartó erőiben: a mikro-, a mezo- és a makroszintet, melyek között a határ nem éles, ezért inkább kontinuumként foghatók fel (a három szint fő jellemzőit az 1. táblázat foglalja össze). A mikroszint két elemi egység kapcsolata, amit nagyfokú grammatikalizáció jellemez, a mezoszint összetett (pl. mondat szintű) egységek kapcsolata, míg a makroszint az egész szövegre kiterjedő kapcsolatok rendszere.
- ² Részletesen ld. 2.4. rész.
- ³ Károly (2007: 11) fordítási szövegnek „a fordítás eredményeképpen keletkezett célnyelvi szöveget” nevezi.
- ⁴ Popovičnál ez a terminus az egész fordítástudományt felöleli.
- ⁵ A szövegszerűség de Beaugrande és Dressler (2000) által azonosított hét ismérve közül a koherencia a második (a kohézió, a szándékoltság, az elfogadhatóság, a hírérték, a helyzetszerűség, az intertextualitás mellett).
- ⁶ Halliday és Hasan (1976) a szövegkohézió öt típusát különíti el az angol nyelvben: referencia, szubsztitúció, ellipszis, kötőszók, lexikai kohézió.
- ⁷ Hoey (1991: 84–90) az ismétléskapcsolatokat és -kötelékeket mátrix formájában is megjeleníti (ld. az 1., 2., 3. ábrát a jelen tanulmányban).
- ⁸ Enkvist (1990: 14) meghatározása szerint a koherencia a szövegnek azon minősége, amely lehetővé teszi azt, hogy a szöveg egy konzisztens világképnek megfeleljen, s ezáltal összefoglalhatóvá és értelmezhetővé váljon (ford.: K.K.).

- ⁹ Ez alól kivételt képez Faludi Andrea (2015) kismintás, lexikai kohéziós vizsgálata CAT-tel fordított szövegeken, amelynek eredményei alátámasztják az ismétléskerülési hipotézist.
- ¹⁰ Az azonos korpusz miatt jelen tanulmányban csak annak a legfontosabb tulajdonságait mutatjuk be, a részletes leírása és tartalmi sajátosságai Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) cikkében olvasható.
- ¹¹ Mivel az alapegységekre bontás módja nyelvfüggő, Károly (2014a) olyan címkézési rendszert dolgozott ki a tagmondatok és a mondatok jelölésére, amelynek segítségével a forrás- és a célnyelvi szöveg (és esetünkben a két célnyelvi szöveg) összevethető még abban az esetben is, ha a mondat/tagmondathatárok bennük különböznek. Ilyen többször is előfordul a korpuszban. Károly (2014a: 203–204) arra mutatott rá, hogy ha „a forrás- és a célnyelvi szöveg minimális egységeit egymástól függetlenül, folyamatosan számozzuk, az elemzés nyomán keletkező fastruktúrák nem hasonlíthatók össze, mivel a számok nem feltétlenül ugyanazokra a mondatokra/tagmondatokra (nem azonos pozicionális tartalmat közvetítő szövegrészekre) utalnak. Ezért a mondatokat számok jelölik (pl. 1, 2, 3) és a számokhoz betűk kapcsolódnak (ábécé rendben: pl. a, b, c) amennyiben a mondat tagmondatokra bomlik (pl. egy három tagmondatból álló mondat esetében: 1a, 1b, 1c). Ha a minimális egységet megszakítja egy másik, akkor a címkét „/1” és „/2” jelzés egészíti ki, mutatva a két, elválasztott részét az egységnek.

Az önkéntes fordítás jelene és jövője: a magyar TED-fordítók profilja

Malaczkov Szilvia

E-mail: szilvia.malaczkov@uni.bge.hu

Kivonat: A technológiai fejlődés lehetővé tette a 21. században az önkéntes fordítók megjelenését az online térben, mivel ki tudták használni a cégek által nyújtott crowdsourcing modellre épülő fordítási lehetőségeket. A fordítástudomány is felfigyelt a nem hivatásos fordítók tevékenységére, és kutatni kezdték ezen fordítók motivációját, a közösség összetételét, a fordítás folyamatát és eredményét is. A szociológiai kutatások a fordítástudományban (Chesterman 2009, 2013) ráirányították a figyelmet az egész fordítási eseményre, amelynek szerves részét képezi a fordítói profilalkotás. Ez a tanulmány az online közösségi közreműködésen alapuló (translation crowdsourcing, Jiménez-Crespo 2017a) magyar TED fordítói közösség profilját mutatja be. Az eredmények rávilágítanak a csoport vegyes összetételére, azaz hivatásos és nem hivatásos, tapasztalt és kezdő fordítók is a csoport tagjai, akiket azonban közös irányelvek és célok vezérlelnek. A fordítást intellektuális kihívásként élék meg, amely során gyakorolhatják az idegen nyelvüket és az anyanyelvüket is. Összevetve az eredményeket az önkéntes fordítók és a filmfordítók között végzett hasonló kutatásokkal, számos hasonlóságot találunk. Összességében elmondható, hogy az önkéntes fordítási platformok használata a fordítóképzésben elősegítheti a fordítási folyamat egészének megismerését (pl. kapcsolattartás a fordítási projektben résztvevőkkel, egyeztetés a lektorokkal) és lehetőséget nyújt a kezdő hivatásos fordítók számára a tapasztalatszerzésre, illetve fordítási portfólió összeállítására.

Kulcsszavak: önkéntes fordítók, feliratozás, TED Talks, motiváció, minőség

0. Bevezetés

A nem hivatásos vagy önkéntes fordítás és tolmácsolás számos formája alakult ki és van jelen ma életünkben. Ezek megjelenése olyan világméretűnek nevezhető jelenségekhez köthető többek között mint a globalizáció és a digitalizáció (Orrego-

Carmona és Lee 2017, Cronin 2010) valamint a bevándorlás és az aktivizmus (Antonini et al. 2017, Baker 2018).

Az önkéntes fordítással és tolmácsolással foglalkozó kutatások számos területet ölelnek fel: az önkéntesek motivációja, a fordított és a tolmácsolt szövegek minősége, az önkéntes fordítók láthatósága vagy láthatatlansága, a technológia nyújtotta lehetőségek vagy éppen a fizetség nélkül vállalt munka etikai megközelítése (Jiménez-Crespo 2017a). Kezdetben az önkéntes fordítást és tolmácsolást a hivatásos fordítókat tömörítő szakmai szervezetek nem nézték jó szemmel, hiszen attól tartottak, hogy a cégek majd azokat alkalmazzák, akik fizetség nélkül is elvégzik a feladatokat, amelyeket korábban csak a hivatásos fordítók és tolmácsok végeztek munkadíj ellenében (Kelly 2009, FIT 2016, Flanagan 2016). Mára már elfogadottnak tekinthető az önkéntes fordítók és tolmácsok jelenléte mind az online fordítói feladatoknál, mind a személyes jelenléte igénylő megbízásoknál, de jelenlétük nem versengő, inkább együttélő, azaz a hivatásos és az önkéntes fordítók nem ugyanazért a „szeletért” versengenek egymással a fordítói piacon, hanem a különböző „szeletek”, amelyeket birtokolnak, le tudják fedni a teljes piaci igényt. Amíg mindkét fordítási és tolmácsolási formára igény és szükség van adott kontextusban, addig ez az együttélés fennmaradhat.

A fordítástudomány is – követve a piaci trendet – kiszélesítette határait, hogy a hivatalos fordító- vagy tolmácsképesítéssel nem rendelkező, de fordítási vagy tolmácsolási feladatot végző személyek – legyenek akár gyermekek vagy felnőttek – munkáját is kutatásai közé felvegye. A nem hivatásos fordítók és tolmácsok munkájának (non-professional interpreting and translation, NPIT) tanulmányozásán belül az egyik kutatási irány a közösségi közreműködésen alapuló fordítások (translation crowdsourcing) vizsgálata lett.

Ez a tanulmány egy közösségi közreműködésen alapuló, önkéntes fordítással foglalkozó csoport bemutatását tűzte ki célul: az online is elérhető, ismeretterjesztő TED-előadások magyar feliratozói csoportját. A tanulmány egy online kérdőív segítségével feltérképezi a csoport tagjainak általános összetételét, fordítási előképzettségüket és fordítási tapasztalatukat, a fordítási munkájukat motiváló tényezőket, valamint véleményüket a fordítások minőségét biztosító tényezőkről. Az eredményeket korábbi, hasonló területen végzett kutatások eredményeivel összehasonlítva, a tanulmány feltárja a fordítói csoportok összetételének hasonlóságait és különbségeit.

McDonough Dolmaya (2019) a közösségi közreműködésen alapuló fordításról (crowdsourced translation) szóló szócikkében a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* harmadik kiadásában is további kutatásokat sürget ezen a területen. Fontosnak tartja, hogy az önkéntes fordítók motivációját mind a nonprofit (pl. TED, Wikipédia), mind a profitorientált (pl. Facebook) szervezeteknél megvizsgáljuk. Mivel az önkéntes fordítók között lehetnek hivatásos és nem hivatásos fordítók is, százalékos megoszlásuk az egyes fordítói közösségekben, illetve a hasonló vagy eltérő motivációs mintájuk segítene feltárni ezeknek a közösségeknek a belső felépítését, illetve a fordítók céljait. Érdemes azt is vizsgálni McDonough

Dolmaya szerint, hogy befolyásolja-e a motivációs tényezőt maga a nyelv, amelyről vagy amelyre fordítanak. A kutatási módszerek közül a kvantitatív kutatásokat részesíti előnyben, hogy az adatok objektív módon összehasonlíthatóak legyenek más kutatási eredményekkel. Ebben a tanulmányban – McDonough Dolmaya (2019) alapján – egy kvantitatív adatokat szolgáltatató kérdőív segítségével a non-profit TED szervezet számára magyar nyelvre fordító önkéntes feliratozó közösség profilját tárom fel.

Az önkéntes online feliratozás természeténél fogva lehetőséget adhat a még nem végzett, tehát nem hivatásos fordítóhallgatóknak, hogy az adott fordítási módban a technológia adta lehetőségeket és a közösségi segítséget kihasználva „éles helyzetben” is fordítási tapasztalatra tegyenek szert. A jelen kutatás ezért kiter arra is, hogy a kérdőíves kérdések alapján feltárja, vajon a hivatásos és a nem hivatásos fordítók használják-e gyakorlásra vagy tapasztalatszerzésre az adott platformot. Ennek alapján beigazolódhat a közösségi közreműködésen alapuló fordítás haszna a fordítóképzésben is.

1. Az önkéntes online fordítók jelentősége

Az internet nyújtotta lehetőségek megnyitották az utat az önkéntes fordítók megjelenéséhez az online térben is. A Web 2.0 megjelenése elősegítette az online közösségek és fórumok kialakulását, megkönnyítette az együttműködést és a közös munkát, valamint olyan technológiai újítások jelentek meg, melyek lehetővé tették, illetve megkönnyítették az anyagok online fordítását, feliratozását és a fordított anyagok megosztását.

Ezt a lehetőséget kezdetben az alulról szerveződő rajongói közösségek használták ki, akik saját maguk és a közösség más tagjai számára készítettek fordításokat az 1990-es évektől (Dwyer 2019). Később azonban a cégek is kihasználták a tömegekben rejlő lehetőségeket, mint a kreativitás, a gyorsaság, a közös gondolkodás és talán a költségcsökkentés is. A második ezredfordulótól kezdve mind a nonprofit, mind a profitorientált cégek fordítási munkákat is kiszerveztek a tömegek részére a Howe (2006) által elnevezett *crowdsourcing* formát kihasználva.

A Wikipédia 2001-es indulása óta lehetővé tette a tömegek számára, hogy bármilyen nyelven szócikkeket írjanak az online enciklopédiába, és ezeket a szócikkeket akárki le is fordíthatta. Tíz éven belül a Wikipédia-oldalak már 279 nyelven léteztek. A Facebook angol nyelvű weboldalait 2008-tól lehetett az önkénteseknek más nyelvekre is lefordítani, és 2013-ra már 104 nyelven volt elérhető. A TED önkéntes fordítási projektje 2009-ben indult, és 2015-re már 100 nyelven volt elérhető 42 000 lefordított előadás.

A fordítástudományban ebben az időszakban indul útjára a szociológiai fordulat (Chesterman 2006, 2007). A fordítás kontextusának szociológiai megközelítése a fordítási folyamatban szereplő összes szereplőt és a közöttük lévő kapcsolatot a fordítástudományi kutatás tárgyává teszi. Ezek a kutatások teljesebb képet

adhatnak a fordítás teljes folyamatáról, azaz a fordítási eseményről, illetve rávilághatnak a fordítás folyamatában megjelenő ok-okozati összefüggésekre.

A szociológiai fordulathoz kapcsolódva a fordításban részt vevő önkéntes fordítók kutatása is 2012-re hivatalos formát öltött, amikor először került megrendezésre a nem hivatásos fordítókat és tolmácsokat középpontba állító NPIT konferencia. Az önkéntes fordítók bevonása a fordítástudományi kutatásokba kiszélesítette a fordítástudomány addigi határait, hiszen a fordítási szakma kutatásának egyik alaptétele volt, hogy csak a hivatásos fordítók által végzett munka a kutatás tárgya. Azonban a fordítástudomány úgy látta, hogy minden létező fordítási jelenség lehet kutatás tárgya. Amennyiben a fordítástudomány nem veszi figyelembe a fordítási piacon megjelenő új irányokat, úgy nem tudja feltárni azokat a lehetőségeket és kihívásokat, amelyeket az újítás magával hoz (Grbić és Kujamäki 2019).

Az önkéntes fordítók megjelenése fontos mérföldkő volt a fordítástudomány mellett számos piaci szereplő számára, így a munkájukra reagált az üzleti világ, a hivatásos fordítói közösség és a politikai döntéshozó intézmények is.

A cégek hamar meglátták a lehetőséget a közösségi fordításban, és különböző keretrendszereket felállítva megadták a lehetőséget az önkéntes fordítók számára olyan tartalmak lefordítására, melyek fordítása máskülönben nem lett volna kifizetődő. A cégek számára kihívást jelentett ennek az új fordítási lehetőségnek a kihasználása, de idővel kialakultak azok a projektmenedzseri folyamatok, amelyek mind a cégek, mind a fordítók számára megfelelők voltak (DePalma és Kelly 2011, Ray és Kelly 2011).

A hivatásos fordítókat tömörítő szakmai szervezetek is kiadták saját állásfoglalásukat az önkéntes fordítók céges foglalkoztatásáról. Természetesen kezdetben a hivatásos fordítók az önkéntes fordítás egyre széleskörűbb elterjedését a fordítói szakma elleni támadásként értékelték, de idővel ez a veszélyérzet enyhült. A Fordítók Nemzetközi Közössége (FIT) is fontosnak tartotta, hogy állásfoglalást adjon ki a nem hivatásos fordítók munkájáról. A FIT először 2015-ben publikálta állásfoglalását, majd 2016-ban a módosított verziót (FIT 2016). Ebben már egyértelműsítették és elfogadták, hogy a hivatásos és az amatőr fordítás a jövőben egymás mellett lesz jelen a piacon. A FIT állásfoglalása egyrészt felhívta a cégek figyelmét arra, hogy hosszú távon kifizetődőbb lehet számukra hivatásos fordítókat alkalmazni, mivel a rossz minőségű fordítások kijavítása sokkal több időbe és pénzbe kerülhet, mintha az elejétől hivatásos fordítókat alkalmaznának. Ha mégis közösségi fordításban gondolkodnának a cégek, akkor a hivatásos fordítók szerepe a kiválasztás és a minőségellenőrzés során fontos lehet.

A fordítási munkafolyamat fejlesztése szempontjából is fontos az önkéntes fordítók munkája. Az önkéntes fordítók egyrészt olyan anyagok fordítását vállalták fel, amelyek a pénzügyi háttér hiánya miatt máshogy nem jelennének meg fordításban. Ezáltal hozzájárulnak mind a nyelvi korlátok ledöntéséhez, mind pedig a globális információmegosztáshoz. Másrészt az önkéntes fordítók által lefordított anyagok a gépi fordítás fejlesztését is elősegítik, hiszen ezek a párhuzamos forrás-

és célnyelvi szövegek felhasználhatók a fordítóprogramok tanulási folyamatában (Cámara de la Fuente 2015: 212).

Az Európai Bizottság (EB) is fontosnak tartotta, hogy állásfoglalást adjon ki az Európai Unió országaiban tevékenykedő nem hivatásos fordítók munkájáról, hiszen az újfajta fordítási folyamat rendszerszintű változást hozott (European Commission 2012). Az EB is felismerte, hogy a közösségi közreműködésen alapuló fordítás nem átmeneti jellegű, hanem az (intézményi) fordítási környezetben bekövetkezett új és valós jelenség, amelynek megismerése feltárhatja a benne rejlő lehetőségeket. Az EB Fordítási Főigazgatósága számára ez az új munkaszervezés megmutathatja, hogy a saját munkafolyamatában hogyan tudná hatékonyabbá tenni az együttműködést, fejleszteni az információmegosztást és jobban bevonni a fordítókat. Ezenkívül konkrét projektekben is hasznos eszköz lehet, például kezdeményezték a filmek közösségi fordítását, így terjesztve az európai filmek népszerűségét.

A fordítói szakma, valamint a piaci és az intézményi szereplők tehát idővel elismerték az önkéntes fordítás permanens jelenlétét a fordítás világában, amely a kihívások mellett lehetőségeket is rejt magában. A cél ennek az új típusú fordítási munkafolyamatnak a megismerése lett, annak érdekében, hogy a fordítási folyamatot eredményesebbé tevő megoldásokat be tudják építeni a jelenlegi folyamatokba, ugyanakkor fel tudják hívni a figyelmet a közösségi fordításban esetleg rejlő veszélyekre, és ezáltal a kockázatot minimalizálhassák.

2. Az önkéntes online fordítás a fordítástudományban

2.1. Az önkéntes fordítás és a fordítás szociológiája

Az önkéntes online fordítás illetve a *crowdsourcing* (Howe 2006) fogalmának térnyerése a 2000-es évek elején történt, szinte egyidőben a Chesterman (2006, 2007, 2009, 2013) által is képviselt szociológiai fordulattal a fordítástudományban. A fordítástudomány határai szükségszerűen kiszélesedtek, és a kutatások új tárgya, az önkéntes fordítás mellett a kutatások új megközelítése, a fordítási folyamat szociológiai szempontú vizsgálata is megjelent. Habár Snell-Hornby (2006) is hangsúlyozza a fordítástudományi fordulatok kapcsán, hogy a fordítás szociológiai szemléletű megközelítése egy új alternatívát jelent az eddigi kutatási irányokhoz képest, ő is utal rá, hogy nem egy teljesen új megközelítésről van szó.

Chesterman (2006, 2013) kibővítette a fordítás kontextusát a fordítás szociológiai szempontú megközelítésével, hiszen nem csak az adott fordítási cselekményt (*translation act*) tekinti a fordítástudományi kutatások tárgyának, hanem az egész fordítási eseményt (*translation event*) is. A fordítási cselekmény, azaz amikor a fordító adott fordítási megbízáson dolgozik, kognitív folyamatokon alapul, míg a fordítási esemény, amely már tágabb fordítási kontextust ad, hiszen a megbízástól a fordítás fogadtatásáig követi végig a fordítás folyamatát, már szociológiai megkö-

zelítésű, hiszen az egyes résztvevők szerepét is vizsgálja a fordítási folyamatban. A fordítási események sokaságát pedig Chesterman (2013) már a fordítási gyakorlat (*translation practice*) halmazába helyezi, hiszen ez már felöleli a történelmi és a kulturális folyamatokat is, illetve az azokban bekövetkező változásokat. Ilyen hosszú távú történelmi trendként a 2000-es évek első évtizedeiben a deprofesszionizációt és a dehumanizációt jelöli meg, azaz a tömegeknek kiszervezett fordítást (*crowdsourcing*) és a technológia által a gépi fordítás egyre elterjedtebb használatát.

A tágabb kontextust felölelő szociológiai megközelítés célja, hogy az adatok rávilágítsanak a fordítások ok-okozati összefüggéseire (*translation causality*), a fordítási normákra, a fordítások minőségére és a fordítások fogadtatására is. Chesterman (2006) is utal arra, hogy a vizsgálatok kezdődhetnek a hivatásos és az amatőr vagy gyakorló fordítók hálózatának megismerésével és összehasonlításával.

Chesterman (2009) javasolja a „fordítótudomány” (*translator studies*) fogalom bevezetését, mely a fordítók kutatására összpontosít. Ebbe a kutatási területbe tartoznak a fordítói hálózatok, a fordítók attitűdje a munkához, vagy az önkéntes és aktivista fordítói közösségek vizsgálata. Ezáltal nem csak a *skopos* vizsgálata kap hangsúlyt, azaz a fordított szöveg hatása az olvasókra, hanem a *telos* is, azaz a fordítók személyes motivációja. Az önkéntes és az aktivista fordítók esetén ezek a motivációk (*teloi*) azért fontosak, mert magyarázatot adhatnak arra is, mit és hogyan fordítanak.

A fordítástudomány szociológiai megközelítése számos empirikus résztvevőorientált és kontextusorientált kutatást indított el (Jiménez-Crespo 2017a: 216). Ezekben a kutatásokban a főbb kérdések közé tartozik, hogy mi motiválja a fordítókat, hogyan szerveződnek és milyen fordítói profil rajzolódik ki.

A profilalkotás az audiovizuális fordításban mára már elterjedtnek és elfogadottnak tekinthető főként az önkéntes fordítói közösségek esetén, és ezt az egyes nyelvi közösségek, valamint az újonnan megjelenő fordítástípusok vizsgálata folyamatosan szükségessé is teszi. A kutatók mindemellett a hivatásos audiovizuális fordítók körében is végeznek profilalkotást. Pavesi és Perego 2006-ban végeztek felmérést az olasz audiovizuális fordítók körében. A vizsgálatukba olyan filmfordítókat vontak be, akik már több száz film olasz szinkronfordítását készítették el. Az interjúk során kiderült, hogy a fordítók nem tartották szükségesnek a hivatásos audiovizuális fordítói végzettséget ehhez a munkához – igaz, akkor még nem is léteztek ilyen képzések. Meghatározónak tartották viszont a munkatapasztalatot, a fordítói készségeket, valamint a művészi és a technikai kompetenciát. Ha valaki rendelkezik veleszületett művészi vénával, akkor a fordításhoz szükséges technikai háttérrel már meg tudja szerezni. A fordítói készségek közé tartozik a célnyelv ki-váló ismerete, az íráskészség, a kulturális háttértudás és a technikai hozzáértés.

Szarkowska 2016-ban végzett nemzetközi online felmérést a hivatásos feliratozók körében, melyben a fordítók profilja mellett a fordítás minőségére, azon belül az olvasási sebességre – azaz a feliratok képernyőn való megjelenésének időtartamára – és a feliratok szegmentálására – azaz a sortörésre – vonatkozó kérdéseket is feltett. A válaszadók között voltak tapasztalt és kezdő feliratozók is,

valamint voltak főként hagyományosan feliratozó, vagy éppenséggel inkább a szinkronizálást vagy hangalámondást képviselő országokból is. A többségük hazai cégeknek dolgozott, és kisebb részük vállalt nemzetközi megbízásokat is. A kutatásból kiderült, hogy az országok között eltérés van a feliratsorokként engedélyezett karakterszámban, azaz az olvasási sebesség is eltérő. A feliratok megjelenési idejének hosszát néhol karakter per másodpercben, máshol karakter per percben vagy akár szó per percben adják meg. A karakter per másodpercben (cps) megadott megjelenési idő pedig 9–17 cps között változik. Minél több karakter engedélyezett egy másodperces megjelenési időre, annál kevesebb szükség van a kondenzációs technikák alkalmazására a feliratozás során.

A fordítási folyamat szereplőinek megismerése (képzettségük, tapasztalatuk, motivációjuk), azaz a fordítási esemény mint kontextus ismerete fontos része a fordítástudományi kutatásoknak. A szociológiai háttér mint kontextus befolyásolja a fordítási cselekményt, azaz magának az adott fordítási feladatnak az elvégzését, így feltárhatja a fordítói döntések mögötti ok-okozati összefüggést.

2.2. Az önkéntes online fordítói közösségek kutatása

Az önkéntes fordítói közösségek tagjainak profilalkotási célú kutatása azért indult el, mivel egyrészt megjelentek a fordítói piacon, másrészt pedig kihívásként tekintett rájuk a hivatásos fordítói világ (sőt, még a gépi fordítással foglalkozók is). Mivel nem csak hivatásos fordítók tartoztak az önkéntes online fordítók közé, hanem képzettség nélküli fordítók is, felmerült a kérdés, hogy egyrészt mi motiválja őket, másrészt pedig milyen minőségű fordításokat készítenek (Anastasiou és Gupta 2011).

Az önkéntes online fordítói közösségek feltérképezésével – legyen az rajongói fordítói csoport vagy céges kezdeményezésre létrejött fordítói közösség – 2010 óta több kutatás is foglalkozott, de mindegyik más-más elméleti kiindulópontot használt, különböző kutatási módszereket tartalmazott és eltérő volt a válaszadók létszáma is. Jelen kutatás három korábbi kutatáshoz kapcsolódik szorosabban, amelyek a közösségi közreműködésen alapuló fordítói közösségeket vizsgálták (9. táblázat). A nonprofit kezdeményezésű fordítási megbízások közül McDonough Dolmaya (2012) a Wikipédia szócikkeinek fordítói körében végzett kérdőíves vizsgálatot, míg Cámara de la Fuente (2015) a TED-előadások feliratozói körében. A profitorientált Facebook cég lengyel honlapfordítói körében pedig Dombek (2014) végzett átfogó kutatást.

1. táblázat: *Jelen összehasonlító kutatáshoz felhasznált korábbi empirikus kutatások*

Kutató	Közösség	Elmélet	Módszer	Résztvevők
McDonough Dolmaya (2012)	Wikipédia (nemzetközi)	szociológiai kutatás	online kérdőív	75 válaszadó; 37%-os visszaküldési válaszarány; a közösség tagjainak száma nem ismert
Dombek (2014)	Facebook (lengyel)	motivációs elméletek; technológiai kutatás	online kérdőív, netnográfiai kutatás	19-20 válaszadó a közösség tagjainak kb. 33%-a?
Cámara de la Fuente (2015)	TED (nemzetközi)	önkéntesség	online kérdőív, interjúk	177 válaszadó; a közösség tagjainak 1%-a

McDonough Dolmaya (2012) kutatásában az angol nyelvű Wikipédia fordítói közül 75 fő vett részt. Több különböző listából, mely összesen 1866 nevet tartalmazott, a megadott szempontoknak megfelelő 204 főnek küldték el a kérdőívet. A visszaküldési arány így 37%-os. A Wikipédia angol nyelvű fordítói közössége a legnagyobb a Wikipédia fordítók között, de a pontos létszámukat nem ismerjük.

McDonough Dolmaya a fordítástudomány szociológiai megközelítését vette alapul, azaz a fordítói profilalkotás célja az, hogy rávilágítson, mennyiben befolyásolja a fordítási folyamat szereplőinek háttere és hozzáállása a fordításhoz a fordított szöveget mint eredményt. A fő kutatási kérdés az volt, hogyan viszonyulnak az önkéntes fordítók, és azon belül a hivatásos és a nem hivatásos fordítók a fordításhoz. Ezáltal arra is kereste a kutatás a választ, hogy fenyegetik-e az önkéntes fordítók a hivatásos fordítók munkáját. A 18 kérdést tartalmazó online kérdőív, melyet nem csatoltak a cikkhez, rákérdezett a fordítók hátterére, motivációjára és más önkéntes fordítói közösségbeli tagságra. Arra is kíváncsiak voltak, hogy lehet-e fordításoktatásban felhasználni ezt a fordítási platformot.

A kutatási eredmények alapján a fordítók 84%-a férfi, és 76%-a fiatalabb 35 évesnél. Kevés hivatásos fordító van közöttük, mivel csak 8%-nak van ilyen irányú végzettsége. Viszont 30% mondja azt, hogy van valamiféle formális képzése fordításból. A végzettséggel rendelkezőknek tehát csak kis száma fordít Wikipédiát, így ennek a fordításnak feltehetően alacsonyabb a státusza a hivatásos fordítók között. A szerző megállapítása szerint a hivatásos fordítók inkább a nagyobb értéket képviselő önkéntes fordításokban vesznek részt, mint pl. a híres kutatók TED-előadásainak fordítása. A válaszadók még csak nem is dolgoznak fordítással kapcsolatos munkahelyen, mivel csak 12% állította, hogy nyelvi területen dolgozik (fordító, tolmács, lokalizációs szakember). 37% közülük iskolás, többségük egyetemi hallgató, de nem

nyelvi területen. 15% pedig az informatikai szektorban dolgozik. A Wikipédia mellett van, aki TED-előadásokat fordít, mások pedig Facebook-weboldalakát. Ennek alapján tehát a megbízó cégek profitorientációja nem játszik szerepet az önkéntes fordítás kiválasztásában, viszont ezt a területet szerinte még tovább kell kutatni. A fordítók többsége végülis mindegyik közösségi közreműködésen alapuló fordítási formát értékesnek tartja, a kezdeményezés céljától függetlenül. A Wikipédia-fordításon belül azonban a végzettséggel rendelkező fordítók inkább a lektori és a projektmenedzseri funkciókat preferálják, azaz a végzettséggel nem rendelkező fordítók munkájának ellenőrzését és a munka irányítását.

A válaszadók egy előre megadott motivációs listából választhatták ki azokat, amelyek őket a leginkább motiválják, valamint egyéb motivációs tényezőkkel is bővíthették az eredeti listát. A négy legfontosabb motivációs tényezőt rangsorolniuk is kellett. Az összesítő eredménytáblázat külön vizsgálja a jelenleg is fordítókat, a korábbi fordítókat és a nem hivatásos fordítókat, a motivációs tényezőket pedig külső és belső csoportokra osztja. Mindhárom fordítói csoport ugyanazokat a belső motivációs tényezőket jelölte meg: (1) információ- és tudásmegosztás a más nyelvet beszélők számára, (2) intellektuálisan ösztönző feladat, (3) a kezdeményező cég céljainak támogatása. A nyelvgyakorlás szintén megjelenik mint motiváló tényező, de nem tartják a legfontosabbnak. A belső motiváció közül így az altruisztikus, emberbarát hozzáállás a legfontosabb, a (nyelvi) egyenlőtlenség megszüntetése az információmegosztásban, azaz a nyelvi akadálymentesítés.

A külső motivációknál minden fordítói csoportban azonos, hogy több fordítási tapasztalatot szeretnének így szerezni, azaz valójában egy gyakorlási környezetet biztosít számukra a Wikipédia fordítása, azonban csak a hivatásos fordítók mondták, hogy a fordításokkal a céljuk az ügyfélkör szélesítése és a fordítói hírnevük növelése is.

A Wikipédia-fordítást így más-más céllal és eltérő arányban ugyan, de mind a hivatásos mind a nem hivatásos fordítók az életük és/vagy a karrierjük szempontjából fontosnak tartják. Mivel még kevés fordításhallgató használja ezt a fordítási felületet, a szerző javasolja, hogy az egyetemi fordításoktatásba is be kellene építeni.

Dombok (2014) nemzetközi kitekintés helyett a hazai önkéntes fordítók motivációjára volt kíváncsi, valamint az általuk használt technológiai háttérrel is vizsgálta. A különböző motivációs elméletek alapján létrehozott online kérdőívet két körben 19-en, majd 20-an töltötték ki. Nehéz pontosan megmondani, hogy ez a közösség hány százalékát teszi ki, mivel a kérdőív készítésekor 65 tagja volt a lengyel Facebook-fordítói közösségnek, de kb. csak 20 felhasználó-fordító volt ténylegesen aktív a csoportkommunikációban. Ráadásul nem minden lengyel Facebook-fordító volt tagja a vizsgált fordítói csoportnak. Így ez a kis létszám az összes fordító egy harmada vagy akár száz százaléka is lehetett. A fő kutatási kérdése az volt, hogy a profitorientált cégek, mint a Facebook, önkéntes fordítói vajon hasonló motivációs tényezőkkel rendelkeznek-e, mint a nonprofit szektor, pl. a Wikipédia, önkéntes fordítói.

A hét fő részből és számos alkérdésből álló kérdőív, amelyet csatol is a diszsertációjához, rákérdez a fordítók szociodemográfiai háttérére, a Facebook-fordításban való részvételükre, a motivációjukra és a fordítástudományi képzettségükre is. Az eredmények alapján a Facebook-fordításban főként fiatal férfiak vesznek részt, akik a tízes éveik végén, a húszas éveik elején járnak. Rövid ideig fordítanak, általában egy évig, és három évnél tovább szinte senki.

A motivációs elméletek alapján a kutatás megállapítása az volt, hogy a fő motivációs tényezők a kompetencia, az autonómia és a hovatartozás. A kompetencia azt jelenti, hogy olyan feladatot vállalnak, amit ismernek és amihez értenek. A céljuk, hogy minőségileg javítsák a Facebook-fordításokat. Közben tovább fejleszthetik a nyelvi és a fordítási készségüket. Az autonómia azt jelenti, hogy a feladatokat ők maguk választják ki, és csak olyan munkát vállalnak el, amelyhez kedvük van. A hovatartozás pedig azt jelenti, hogy fontosnak tartják a közösséghez tartozást, és értéknek tartják a közösségalapú fordítási tevékenységet. Ezenkívül a fordítás számukra örömteli foglalkozás, amely során az egyén és a közösség számára is hasznos munkát végeznek. További kutatási területként jelöli meg, hogy a motivációs tényezőket rangsorolni kellene, amit az ő kutatása nem tartalmaz.

Összehasonlítva a motivációs tényezőket a nonprofit szektor önkéntes fordítóinak motivációival, jelentős különbségeket nem talált. Érdekes viszont, hogy hivatásos fordítók, már csak a korosztály miatt is, nem voltak a csoportban. Új eredmény volt a technológiai vizsgálat során, hogy a nem megfelelő (fordítás)technológiai háttér használata és a visszajelzés hiánya negatívan hat a motivációra.

Cámara de la Fuente (2015) a TED önkéntes fordítóinak háttérére és motivációjára volt kíváncsi nemzetközi szinten. Az online kérdőívet 177-en küldték vissza, amely kb. a TED-fordítók 1%-a lehet (4 kontinensen, 35 nyelvre kb. 12 000 fordító fordított a kutatás időpontjában). A kutatás elméleti háttérét az önkéntesség adja, és az önkéntesen vállalt (nem csak fordítási) munka motivációs tényezői. Célja a kulcsfontosságú motivációs tényezők feltárása.

Habár az egész kérdőívet nem csatolja, az első rész a szociodemográfiai háttérre kérdez rá, a második rész pedig a motivációs tényezőkre. A válaszadók között a férfiak–nők aránya azonos, és a felnőtt korosztály (18–65 évesek) képviselteti magát. A feliratozók 16%-a fordító, 17%-a pedig tanuló (nincs konkretizálva a szak), kb. 10% pedig tanár, tudós, kutató, mérnök vagy IT-szakember. Tehát az egyetlen közös kategória a közös érdeklődés (*shared interest*). Nem tesz egyértelműen különbséget hivatásos és nem hivatásos fordítók között, mivel a végzettségre nem kérdez rá, csak a fordítói tapasztalatra. Valamilyen speciális fordítással kapcsolatos tanulmányokat vagy kurzust a válaszadók 33%-a végzett, amelyet a szerző formális képzésnek hív. A válaszolók 70%-ának van fordítási tapasztalata, viszont 76% még nem feliratozott előtte. Tehát elmondásuk alapján csak a feliratozási tapasztalatuk hiányzik.

A közösség számára a fő motivációs tényezők a (1) tudásmegosztás, amely egyrészt azonosulást jelent a TED küldetésével, másrészt társadalmi segítségnyújtás is, (2) a szabadidő örömteli és konstruktív eltöltése, (3) az informális tanulási

környezet kihasználása, beleértve a fordítási készségek fejlesztését, a fordítási tapasztalatszerzést és az előadások mélyebb tartalmi megismerését. A kutatás főbb következtetései közé tartozik, hogy a TED önkéntes fordítás informális tanulási környezetet biztosít: mind a receptív, mind a produktív nyelvi készségek fejleszthetők általa, ezenkívül az audiovizuális fordítás, azon belül pedig a feliratozás gyakorlására is kiválóan használható. Emellett a TED-fordítás az interkulturális kompetencia fejlesztésére is alkalmas, hiszen a különböző nyelvű, nemzetiségű, vallású, kultúrájú emberek véleményének lefordítása természeténél fogva is fejleszti az interkulturális kompetenciát.

Az önkéntes online fordítás szerint több szempontból is hasznos. Egyrészt a nyelvészet szempontjából a gépi fordítás tanításában játszanak szerepet ezek a fordított szövegek, hiszen nagy mennyiségű, több nyelvre lefordított szövegekről van szó. Ilyen szempontból csak annyira fenyegeti a hivatásos fordítók munkáját, mint maga a gépi fordítás. Másrészt társadalmi szempontból a nyelvi akadálymentesítés egyik fő eszköze, hiszen ledönti a nyelvi korlátokat, és az információt és tudást mindenki számára elérhetővé teszi.

Ahogy Jiménez-Crespo (2017a: 224) is megjegyzi, a különböző céges kezdeményezésű önkéntes fordítások különböző profilú fordítói csoportokat vonzanak. Ezekben a fordítástípusokban más-más a hivatásos és nem hivatásos fordítók aránya, más-más fordítási készség fejleszthető általuk, de mindegyiküknek van közös célja: a maguk és a közösség számára – megfelelő minőségben – elérhetővé tenni más nyelveken, kultúrákon átívelően az információ- és tudásanyagot. A fenti kutatások alapján az önkéntes fordítói csoportok motivációja is jellemezhető a Pink (2011) által az üzleti világ számára feltárt motivációs tényezőkkel: céltudatosság, önállóság, szakmai igényesség. A cél, ami értelmet ad az önkéntes fordítói munkának, a tudásmegosztás, azaz segítség egy másik közösség számára. Az önállóság azt jelenti, hogy a fordítandó anyagot nem másoktól kapják, hanem saját maguk választják ki. A szakmai igényesség pedig a minőséggel áll kapcsolatban, hiszen a fordítók mint felhasználók a saját maguk elvárásainak és a célközönség elvárásainak is meg akarnak felelni.

A következő rész a magyar TED fordítói csoportjának profilalkotásával arra keresi a választ, hogy milyen arányban vesznek részt hivatásos és nem hivatásos fordítók ebben a munkafolyamatban, mi motiválja őket és mit jelent számukra a minőségi fordítás.

3. Az empirikus kutatás bemutatása

3.1. Résztvevők

Jelenleg a magyar TED-fordítói csoport 197 tagból áll, ha elfogadjuk, hogy minden TED-fordító a *Magyar TED-fordítók* Facebook-közösség tagja, és mindannyian aktívan részt vesznek a fordításokban. Azonban a közösség létszáma folyamatosan

változik, hiszen 2017-ben még kb. 300 taggal rendelkezett. Azt is figyelembe kell venni, hogy a régebbi belépők közül már nem mindenki aktív fordító, de még a Facebook-csoport tagjai maradtak. Anastasiou és Gupta (2011: 64, idézi Hebenstreit 2018: 8) szerint néha a csoportokon belül 90% csak megfigyel, 9% valamilyenre hozzájárul a feladatokhoz és 1% végzi az összes feladatot.

A kérdőív háromszor került kiküldésre a *Magyar TED-fordítók* Facebook csoportba 2021 március-április folyamán, és végül 26 fő válaszolta meg az összes kérdést. A bejegyzésemet a három alkalommal 115, 98 és 94 tag nézte meg. Ez durván számolva 25%-os kitöltést eredményez. Mivel a csoportban jelenleg 197 tag van, és 2017-ben kb. 300 tag volt, jóval magasabb kitöltési arányra számítottam.

Ha összevetjük a kitöltők létszámát a korábbi kutatások résztvevőszámával, akkor ez a 25%-os arány azonban jó eredménynek nevezhető. Az angol nyelvű nemzetközi Wikipédia csoportból, mely a legnagyobb közösségnek tekinthető adott fordítási megbízáson belül, egy korábbi kutatásban 75 fő vett részt, és az ugyancsak nemzetközi szintű korábbi TED fordítói felmérésben a tagok kb. 1%-a képviseltette magát. A nem nemzetközi, hanem csak a hazai viszonyokat felmérő lengyel Facebook-közösség tagjai közül pedig 19-20-an töltötték ki a kérdőívet, akik maguk feltehetően a teljes közösség.

Habár ez a szűk populáció és így a válaszadók kis száma a kutatás egyik korlátjának tekinthető, a hasonló kutatások fényében a válaszadói létszám elfogadhatónak tekinthető.

3.2. Kutatási kérdések

A TED fordítói közösséget feltérképező kérdőíves kutatás fő megválaszolandó kérdései a következők voltak a korábbi kutatások és egy jövőbeli szövegnyelvészeti kutatás fényében.

1. Milyen a magyar TED-fordítók közösségének összetétele?
 - 1.1. Milyen arányban szerepelnek hivatásos és nem hivatásos fordítók?
 - 1.2. Milyen arányban szerepelnek tapasztalt és kevésbé tapasztalt fordítók?
2. Mi motiválja a magyar TED-fordítókat az önkéntes fordítási munka elvégzésére?
 - 2.1. Kimutathatók-e motivációs különbségek a hivatásos és a nem hivatásos fordítók között?
3. Mi határozza meg számukra a minőségi fordítást?
 - 3.1. Kimutathatók-e különbségek a kezdő és a tapasztalt fordítók között a minőséget meghatározó tényezők megítélésében?
4. Milyen hasonlóságokat és különbségeket találunk a korábbi kutatásokkal?
5. Hogyan használható fel az önkéntes online fordítás a fordítóképzésben?

3.3. Módszertan

Az önkéntes online fordítói közösségek profilalkotásához az egyik leggyakrabban használt módszer az online kérdőív (Jiménez-Crespo 2017b: 200). Ezt a módszert használta a profilalkotáshoz a korábban említett kutatásokban McDonough Dolmaya (2012), Dombek (2014) és Cámara de la Fuente (2015) is. Az online kutatási módszerek (*online research methods*, *ORMs*) folyamatosan változnak és fejlődnek, pl. a mobil- és okoseszközök egyre elterjedtebb használata már szükségessé teszi, hogy a kérdőívek okostelefonnal is könnyen olvashatók és kitölthetők legyenek (Fielding et al. 2017).

A kutatáshoz használt kérdőív felhasználja a korábbi kérdőívek tartalmi részeit, de teljes egészében nem veszi át őket, mivel (1) a kérdőíveket több esetben a korábbi tanulmányok nem tartalmzták, csak utaltak rá vagy csak egy-egy részét tartalmzták, (2) a technológia fejlődésével az online kérdőívek formátumát is változtatni érdemes és (3) a jelen kérdőív több területet is átfogott.

A kérdőív módszertani, fordítástudományi és felhasználói szűrőn is keresztülment a készítés során. A módszertani szakértővel történt konzultáció után a korábbi kutatásokhoz használt elemek részben módosításra kerültek, amely főként egyszerűsítést és egyértelműsítést jelent. A fordítástudományi szempontú konzultáció után a nyelvészeti megoldásokra vonatkozó kérdések kikerültek a kérdőívből, mivel gyakorlatiasabb módszertani megoldás szükséges a nyelvészeti szakszavak túlzott használatának elkerülése miatt. Ezután az egyik legtapasztaltabb TED-fordítónak véleményezésre és tesztelésre kiküldött kérdőív a visszaérkezése után még módosításra került a visszajelzésnek megfelelően: kikerült a kérdőívből a jövőbeni motiváló tényezőkre vonatkozó rész, mivel ez félrevezető lenne a közösség tagjai körében. A véglegesített kérdőív főbb részeit a 10. táblázat, míg a teljes kérdőívet a *Függelék* tartalmazza.

A véglegesített kérdőívet három alkalommal küldtem ki: 2021 március-április között a *Magyar TED-fordítók* zárt Facebook-csoportjába. A harmadik megosztásnál a kitöltési kedvet növelendő kisebb játékot is indítottam: a leggyorsabb új kitöltők között nagy tábla csokoládényeremény került kisorsolásra.

2. táblázat: A kérdőív tartalmi felépítése

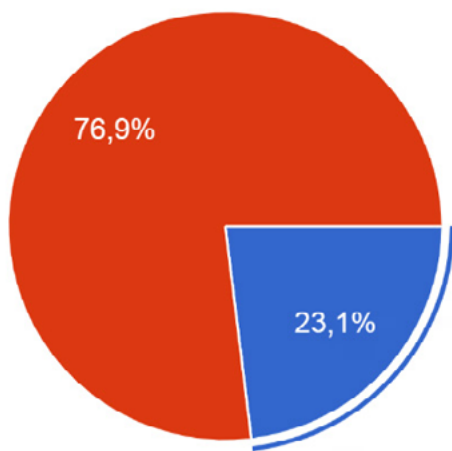
	A KÉRDŐÍV RÉSZEI	A KÉRDÉSEK SZÁMA	A KÉRDÉSEK TÍPUSA
1	Fordítói képzettség	9 kérdés	egyszeres választás
2	TED-fordítói profil	6 kérdés	egy- vagy többszörös választás
3	Motiváció	15 állítás	Likert-skála
4	Fordítás minősége	12 állítás	Likert-skála
5	Szociodemográfiai adatok	7 kérdés	egy- vagy többszörös választás

A beérkezett adatok kiilemzése SPSS szoftver segítségével történt. A kérdőív fel-
dolgozott adataiból nyert eredményeket a következő rész tartalmazza.

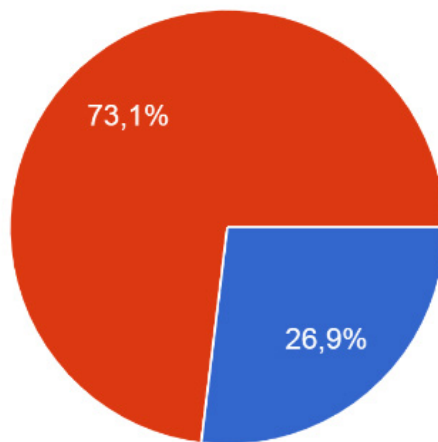
4. A kutatás eredményei

A kérdőív első része a fordítói képzettséget mérte fel, azaz arra kereste a választ, hogy van-e a TED önkéntes fordítói között hivatásos, azaz hivatalos diplomával rendelkező fordító is. A válaszadók majdnem negyede (23,1%) azt állította, hogy van fordító- vagy tolmácsvégzettsége (1. ábra). Ezenkívül a válaszadók kicsivel több, mint negyede (26,9%) az adatok alapján jelenleg is hivatásos tolmácsként vagy fordítóként dolgozik (2. ábra). Ennek alapján úgy tűnik, hogy hivatásos, azaz fizetett munkát vállalnak olyanok is, akik nem rendelkeznek erre jogosító képesít-
tővizsgával.

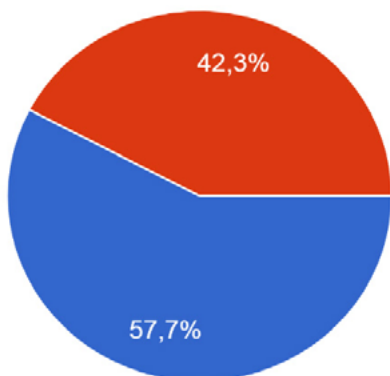
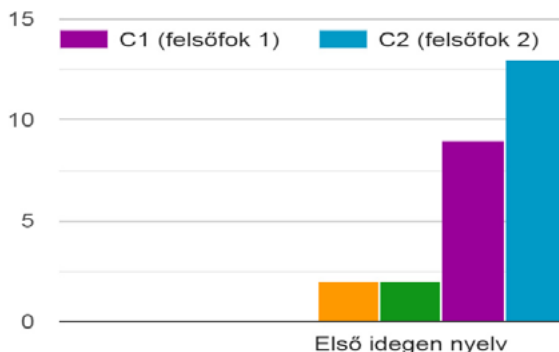
1. ábra: Fordítói végzettség

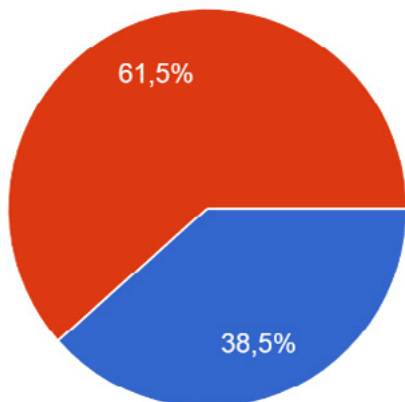
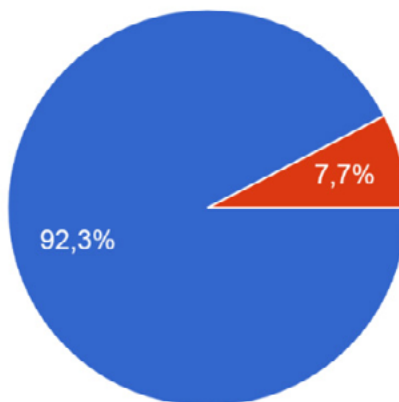
2. ábra: Hivatásos munkavégzés

A kérdőív rákérdezett a fordítók nyelvtudására, illetve az adott kultúra ismeretére is. Az adott nyelvterület ismeretét mutatja, hogy a válaszadók több, mint fele (57,7%) nyelvszakos felsőfokú végzettséggel rendelkezik (3. ábra). Ezenkívül saját bevallásuk alapján a nyelvtudásuk szintje felsőfokú az első idegen nyelvükből, hiszen a válaszadók 85%-a C1 vagy C2 szintű nyelvtudást adott meg (4. ábra).

3. ábra: *Nyelvszakos felsőfokú képzés*4. ábra: *Nyelvtudás*

Fordítással kapcsolatos képzésen a TED-fordítók kb. 40%-a vett részt (5. ábra), és szinte mindenki szeretne a jövőben ilyen képzés(ek)en részt venni (6. ábra). Feltételezhetjük, hogy a nyelvszakos végzettségűek közül többen vettek részt valamilyen formában fordítással kapcsolatos képzésen még akkor is, ha szakterületspecifikus diplomát nem szereztek belőle.

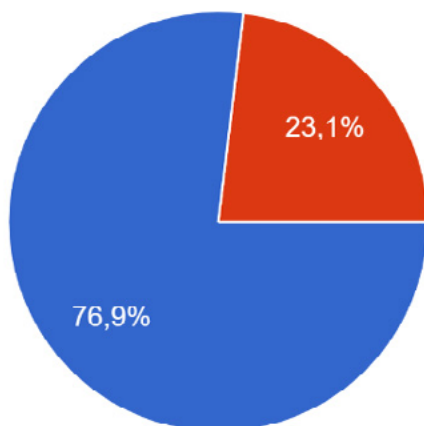
5. ábra: *Fordítással kapcsolatos képzés*6. ábra: *Jövőbeni részvétel fordítással kapcsolatos képzésen*

A kérdőív arra is rákérdezett, hogy a TED-fordításokat megelőzően is volt-e már fordítási tapasztalatuk vagy éppen a TED-előadások fordítása volt a gyakorlási terület. A válaszadók háromnegyede az állította, hogy már a TED előtt is foglalkozott fordítással (7. ábra). A fordított szövegtípusok többsége hagyományos, azaz nem audiovizuális szöveg volt (34,6%), amely mellett a legtöbben honlapfordítással

(11,5%) és audiovizuális szövegek fordításával (7,7%) foglalkoztak. Alacsony százalékban megjelent még a műszaki szövegfordítás, a gépi fordítások utószerkesztése és a tolmácsolás is.

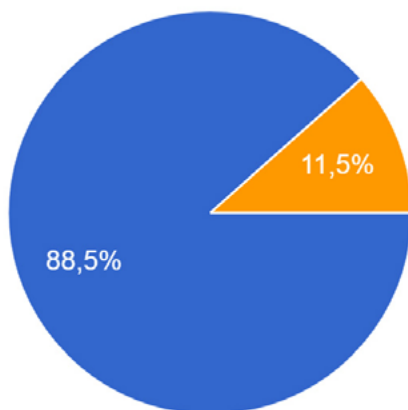
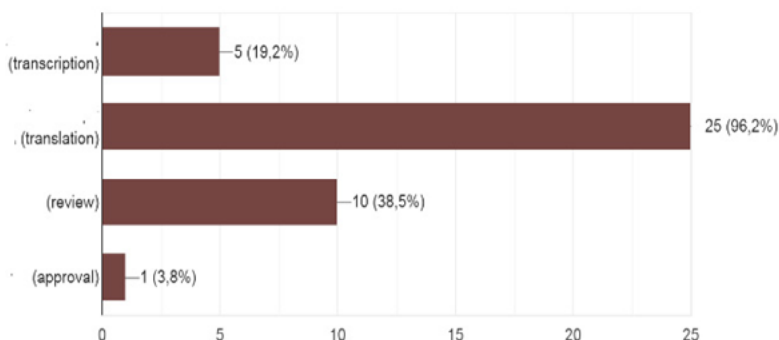
Viszont a válaszadóknak majdnem fele kevesebb, mint egy éves fordítási tapasztalattal rendelkezik (42,3%). 1–5 év közötti tapasztalattal a válaszadók 26,8%-a, 6–10 éves tapasztalattal 19,2%-a, és 20–50 év tapasztalattal 11,4%-a rendelkezik. Tehát a válaszadók több, mint fele (57,4%) kevesebb, mint 5 év tapasztalattal bír.

7. ábra: Fordítási tapasztalat a TED-feliratozás előtt

A kérdőív második része specifikusan a TED-fordításokban való részvételt vizsgálta. A nagy többség (80,7%) TED-szövegeket 5 évnél kevesebb ideje fordít, sőt 46,2%-uk csak 1 éve. Úgy tűnik, hogy a többség nem szán folyamatosan több évet a TED-fordításokra, hanem a tapasztalat megszerzésére használja pár évig. 6–12 év között a válaszolók csak 19,1%-a fordít. Mivel a TED 2009-től engedélyezte a fordításokat, ennél hosszabb időtartam nem is lehetséges.

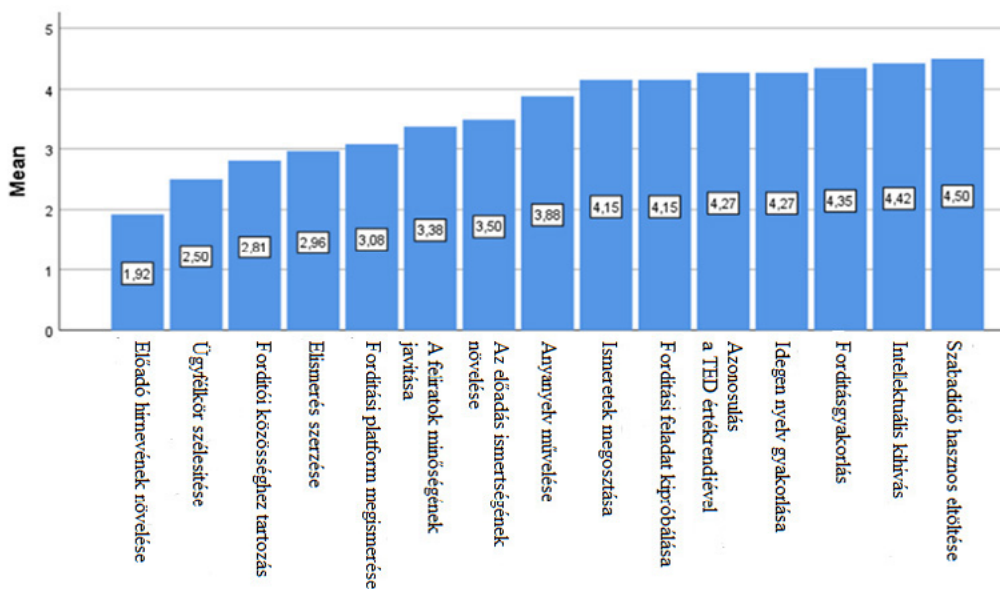
A nyelvi irány tekintetében mindenki fordít az anyanyelvére, azaz magyarra, valamint 11,5% idegen nyelvre is (8. ábra). Az idegen nyelvek közül legtöbbször angolra fordítanak, és elvétve találunk francia, spanyol, olasz, román, orosz, héber fordításokat is. Érdekes, hogy a német nyelvre fordítást senki nem jelölte meg. A TED-előadások fordításának munkafolyamatában a nyelvi koordinátoron kívül mindenki végez interlingvális fordítást. Ezenkívül a feliratok intralingvális átíratásában a fordítók kb. egy ötöde (19,2%) vesz részt, míg a lektorálásban egy harmada (38,5%). Nyelvi koordinátor adott nyelvi csoportban az előírások alapján mindig csak egy fő lehet, így természetesen a kérdőív alapján is egy fő látja el ezt a feladatot (9. ábra).

8. ábra: *A fordítás iránya*9. ábra: *A fordítási feladat típusa*

A TED-fordítási tapasztalat szempontjából fontos, hogy hány előadás fordítását végezték már el. A fordítók fele (57,5%) maximum 10 előadást fordított magyarra, viszont a másik részük 100 előadás fordítását is elvégezte már (11–100 előadás között: 15,2%, 101–500 előadás között: 26,6%). Magyarról idegen nyelvre jelentősen kevesebb előadást fordítottak, hiszen a fordítók kb. 70%-a egyáltalán nem fordított idegen nyelvre (69,2%). Akik mégis bevállaltak idegen nyelvre fordítást, ők maximum 10 előadást fordítottak (23%), és csak a válaszadók 7,6%-a fordított 11–50 előadás között idegen nyelvre.

A kérdőív harmadik része a fordítók motivációjára kérdezett rá. A Cámara de la Fuente (2015) által meghatározott motivációs tényezők alapján, de azokat a korábban említett különböző szempontoknak megfelelően módosítva, a megkérdezett TED-fordítóknak már rangsorolniuk is kellett a motivációs tényezőket. Ez alapján egy motivációs rangsort lehetett felállítani (10. ábra).

10. ábra: Motivációs rangsor

A motivációs rangsort a szellemi kihívás vezeti, melyet munka mellett végeznek, tehát a fordítással töltött idő attól függ, hogy mennyi szabadidő áll rendelkezésükre. A másik fontos tényezőcsoport a fordításgyakorlás és az idegennyelv-gyakorlás. A kérdőív nem kérdezett rá külön a feliratozásgyakorlásra. A harmadik fő motivációs csoport a TED célkitűzéseivel való azonosulás, azaz a tudásmegosztás volt.

A motiváció és az életkor közötti korreláció vizsgálata ($p=0,010$) szignifikáns kapcsolatot mutatott ki két motivációs tényező esetén. A negatív előjelű fordított kapcsolat alapján az életkor előrehaladtával a következő motivációs tényezők csökkennek: fordításgyakorlás, ügyfélkör szélesítése, fordítási platform megismerése.

11. ábra: Korreláció az életkor és a motiváció között

	Fordítás gyakorlása	Ügyfélkör szélesítése (portfólió készítése)	Fordítási platform megismerése
Age: Pearson Correlation ®	-,495*	-,419*	-,399*
Sig. (2-tailed) (p érték)	0,010	0,033	0,043
N	26	26	26

A motiváció és a TED-fordításbeli tapasztalat közötti korreláció ugyancsak szignifikáns és fordított kapcsolatot mutatott ki a két vizsgált kategória egyes elemei között (12. ábra). Ennek alapján a tapasztalat növekedésével csökkennek a következő motivációs tényezők: fordításgyakorlás, fordítási feladat kipróbálása.

12. ábra: Korreláció a TED-feliratozási tapasztalat és a motiváció között

		Fordítási feladat kipróbálása	Fordítás gyakorlása
TED subtitling experience (in years)	Pearson Correlation	-,435*	-,472*
	Sig. (2-tailed)	0,026	0,015
	N	26	26

A motiváció és a fordítói végzettség varianciaanalízis-vizsgálata kimutatta, hogy két motivációs tényező megítélése különbözik attól függően, hogy az adott TED-fordító rendelkezik-e fordítói végzettséggel vagy sem. Ez a két motivációs tényező az ügyfélkör szélesítése (Anova $p=,004$, homogenitás $p=,558$) és az előadó hírnevének növelése (Anova $p=,021$, homogenitás $p=,963$). Tehát a fordítói végzettséggel rendelkezők a TED-fordítást az ügyfélkör növelésére is használják.

Hasonló eredményt kapunk akkor is, ha összevetjük azoknak a motivációját, akik jelenleg is hivatásos fordítóként dolgoznak, azokéval, akik nem. Ebben az esetben csak egy helyen találunk szignifikáns kapcsolatot, mégpedig az ügyfélkör növelésében mint motivációs tényezőben (Anova $p=0,004$, homogenitás $p=0,597$).

A faktorelemzés megmutatta, hogy a 15 motivációs tényező közül melyek összetartozók azáltal, hogy hasonló válaszadási sémát mutatnak. (A KMO-mutató: 0,509 és 0,5 fölött elfogadható.) Ennek alapján 5 faktort sikerült beazonosítani (13. ábra).

13. ábra: A motivációs tényezők faktorelemzése

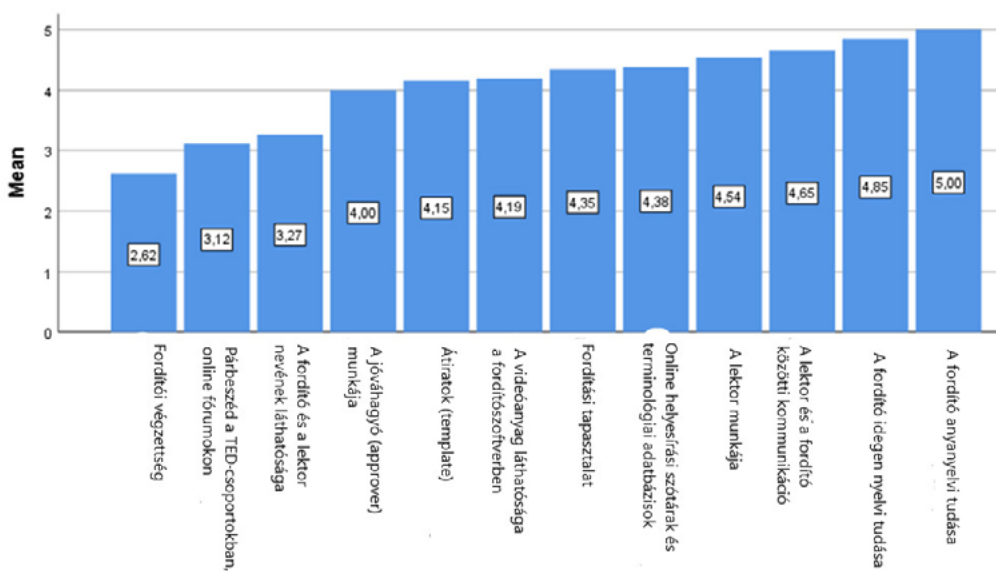
Szellemi munka	Szabadidő hasznos eltöltése	0,946	0,065	0,031	-0,036	-0,033
	Anyanyelv művelése	0,804	0,098	-0,230	0,038	-0,106
	Intellektuális kihívás	0,799	0,098	0,322	0,093	0,061
	Idegen nyelv gyakorlása	0,760	0,063	0,220	0,423	-0,022
Becsvágy	Fordítói közösséghez tartozás	0,031	0,848	0,265	0,230	0,009
	Elismerés szerzése	0,073	0,780	0,166	0,435	-0,008
	Feliratok minőségének javítása	0,329	0,716	0,051	-0,427	-0,022
	Előadó hírnevének növelése	0,059	0,667	0,570	0,031	0,207
Szakmai élet	Ügyfélkör szélesítése fordítóként (portfólió készítése)	-0,021	0,207	0,913	0,104	0,027
	Fordítási platform megismerése	0,210	0,252	0,826	0,104	0,151

Gyakorlás	Fordítási feladat kipróbálása	0,068	0,099	0,118	0,881	0,035
	Fordításgyakorlás	0,469	0,224	0,251	0,672	-0,251
Ismeret-terjesztés	Előadás ismertségének növelése	-0,251	-0,051	0,088	-0,013	0,859
	Ismeretek megosztása	0,076	0,058	0,193	-0,098	0,837
	Azonosulás a TED értékrendjével	0,098	0,123	-0,173	0,466	0,534

Az öt motivációs faktor és az életkor közötti kapcsolat vizsgálata megerősítette a motiváció és az életkor korrelációs vizsgálatánál kapott eredményt. Az életkor a *Gyakorlás* faktorról mutat szignifikáns és negatív kapcsolatot, azaz a fordításgyakorlás és a fordítási feladat kipróbálása mint motivációs tényezők az életkor előrehaladtával csökkennek.

A kérdőív negyedik része arra kérdezett rá, hogy a TED-fordítók szerint mi határozza meg a fordított szövegek minőségét. Ezeket a minőséget befolyásoló tényezőket rangsorolni kellett fontosság szempontjából (14. ábra). Hasonló rangsort a korábbi kutatások nem tartalmaztak, viszont új elemként bekerült a kérdőívbe, hiszen az önkéntes fordítók munkájával kapcsolatosan a legtöbb kihívás és kutatás a motiváció mellett a minőséget érinti.

14. ábra: *A fordítás minőségét befolyásoló tényezők rangsora*

A legfontosabb, minőséget befolyásoló tényezők közé tartozik egyrészt a nyelvtudás, azaz mind az idegen nyelv, mind pedig az anyanyelv megfelelő ismerete, másrészt pedig a lektori ellenőrzés és a lektor és a fordító közötti kommunikáció.

Ha a minőséget meghatározó tényezők és a fordítási tapasztalat közötti korrelációt vizsgáljuk, akkor az eredmények alapján minél több fordítási tapasztalata van az adott önkéntes fordítónak, annál fontosabbnak tartja a minőséget meghatározó tényezők közül a fordítási végzettséget (15. ábra).

15. ábra: *Korreláció a minőséget befolyásoló tényezők és a fordítási tapasztalat között*

		A fordító anyanyelvi tudása	A fordító idegen nyelvi tudása	Fordítási végzettség	A lektor munkája	Párbeszéd a TED-csoportokban, online fórumokon
Hány éves fordítói tapasztalata volt a TED előtt?	Pearson Correlation	-0,033	-0,008	,418*	-0,068	0,119
	Sig. (2-tailed)	0,873	0,970	0,034	0,740	0,563
	N	26	26	26	26	26

Ha megvizsgáljuk, hogy a fordítások minőségét ellenőrző és a fordítások minőségéért felelős lektorok mely tényezőket tartják a legfontosabbnak, akkor ez egyrészt természetesen a lektor munkája, másrészt viszont megjelenik a videóanyag láthatósága is (5%-os szignifikanciaszint mellett). Ugyancsak fontosnak tartják emellett az anyanyelvi és az idegen nyelvi tudást is (10%-os szignifikanciaszint mellett) (16. ábra).

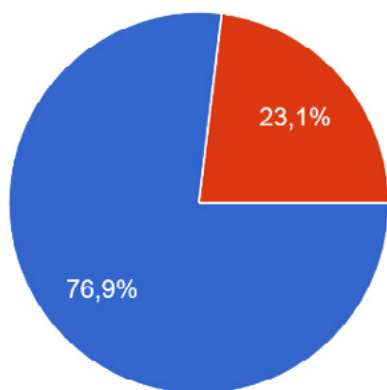
16. ábra: *A minőséget befolyásoló tényezők a lektorok szerint*

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
A fordító anyanyelvi tudása	Between Groups	2,600	1	2,600	3,216	0,086
	Within Groups	19,400	24	0,808		
	Total	22,000	25			

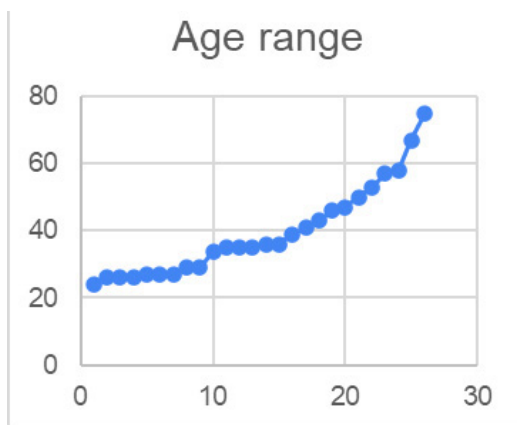
A fordító idegen nyelvi tudása	Between Groups	3,235	1	3,235	3,215	0,086
	Within Groups	24,150	24	1,006		
	Total	27,385	25			
A lektor munkája	Between Groups	6,624	1	6,624	5,711	0,025
	Within Groups	27,838	24	1,160		
	Total	34,462	25			
A videóanyag láthatósága a fordítószoftverben	Between Groups	10,201	1	10,201	5,341	0,030
	Within Groups	45,838	24	1,910		
	Total	56,038	25			

A kérdőív utolsó része a szociodemográfiai adatokra kérdezett rá. A nemek szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a válaszadók háromnegyede női fordító (17. ábra). A korosztályi megoszlás alapján pedig látható, hogy a többség a 20–50 éves korosztályba tartozik (18. ábra).

17. ábra: Nem szerinti megoszlás

18. ábra: Kor szerinti megoszlás

Születési hely szerint a többség Magyarországon vagy a környező országok magyarlakta területein született (Magyarország, Románia, Szerbia: 92,3%, ebből Magyarország: 80,8%). 1-1 fő Izraelben illetve az Egyesült Királyságban született.

Mindenkinek legalább az egyik anyanyelve magyar, emellett 1-1 válaszadónak román, illetve angol is az anyanyelve. Jelenlegi lakhelyüket tekintve kb. háromnegyedük él a fővárosban, más nagyvárosban vagy megyei jogú városban (73,1%), a többiek kívárosban vagy faluban, községben (26,9%).

Tanulói jogviszonnyal csak a válaszadók kb. 20%-a rendelkezik. A fennmaradó 80% főként az informatika (23,1%) vagy a nyelvészet (fordító, tolmács) (23,1%) területén dolgozik, vagy éppen álláskereső/háztartásbeli/nyugdíjas státuszban vannak (19,2%), de sokan dolgoznak az oktatási szektorban is (oktató, tanár, pedagógus) (11,5%). A többi fordító szakterületei: műszaki (mérnök), egészségügy (orvos), marketing/PR, kultúra/média (újságíró).

A következő rész összefoglalja, hogy a jelen kutatás eredményeinek alapján milyen következtetéseket vonhatunk le a magyar TED fordítói közösség profilját illetően, valamint a kutatás eredményei hogyan viszonyulnak a korábbi kutatási eredményekhez. A következő rész felhívja a figyelmet a kutatás korlátaira, valamint a lehetséges jövőbeni kutatási irányokat is kijelöli.

5. Következtetések

A kutatás eredményei választ adtak a kiindulási kutatási kérdésekre. A kutatás korlátai között azonban meg kell említenünk a válaszadók kis létszámát, mely alapján inkább iránymutató trendekről beszélhetünk. Az eredmények alapján elmondható, hogy a magyar TED-fordítók között nagyobb számban találhatók hivatásos fordítók (23,1%), mint a korábbi kutatások alapján más önkéntes online fordítói csoportokban. A nyelvszakos végzettséggel rendelkezők aránya szintén magasabb (57,7%), mint a többi vizsgált csoportban. A TED-fordítás tehát vonzó a fordítási képzettséggel rendelkezők, valamint a magas szintű nyelvi készségekkel rendelkezők számára is. A meglévő szaktudás és készségek pedig befolyásolják a fordítások minőségét.

A TED-fordítók számára a belső motivációs tényezők a meghatározók, így a szellemi munka kihívása, a fordítás- és az idegennyelv-gyakorlás lehetősége, valamint a tudásmegosztás értéke. A hivatásos fordítók megélhetését a TED-fordítók nem veszélyeztetik, mivel szabadidejükben vállalnak csak fordítási feladatokat, és azokat az előadásokat feliratozzák, amelyeket a maguk számára is értékesnek tartanak. Ez az autonóm döntéshozatal az egyik fő motiváló tényező. A TED-fordítás a szaktudás elmélyítését is lehetővé teszi, mely lehet az idegen nyelv ismeretének bővítése vagy fordítási tapasztalat szerzése. A kérdőív külön nem kérdezett rá a fordításon belül a feliratozás gyakorlására, de természetesen az adott fordítási szoftver segítségével erre is lehetőség van. Ez a szakmaiság iránti elköteleződés a másik fő motiváló tényező. Végül a TED-fordítás célja a tudás elérhetővé tétele az adott idegen nyelvet nem beszélők számára is. Ez az altruisztikus cél, a tudásmegosztás a kérdőív alapján a harmadik fő motiváló tényező. Így a TED-fordítók számára az önállóság, a szakmai igényesség és a céltudatosság a legfontosabb moti-

vációs tényezők, azaz azok a tényezők, melyeket Dan Pink (2011) a 21. századi munka világának is alapvető motivációs eszközeiként jellemez (*autonomy, mastery, purpose*).

Ezek a magyar TED fordítói közösséget jellemző motivációs tényezők nem mutatnak lényeges eltérést a nemzetközi szintű, nonprofit szektorból érkező önkéntes fordítási kezdeményezéseket vizsgáló kutatásoktól. Mivel a Wikipédia fordításnál a hivatásos fordítók kevés száma és alacsony státusza miatt McDonough Dolmaya (2012) még kérdésként tette fel a Wikipédia-fordítás fordításoktatásban való felhasználását, addig a TED-fordítást Cámara de la Fuente (2015) már a feliratozási készségek fejlesztésére egyértelműen javasolja.

Ami a nyelvi fordítási irányt illeti, a magyar TED-fordítók közül mindenki fordít magyar nyelvre, míg az idegen nyelvre történő fordítások száma ehhez képest elenyésző. Az idegen nyelvű fordítások zöme angol nyelvre történik, a többi nyelv szinte alig jelenik meg. A kétirányú nyelvészeti kutatásoknál így az idegen nyelvre történt fordítások száma meghatározza a felépíthető korpusz nagyságát.

A kutatás kimutatta, hogy a hivatásos fordítók motivációja részben eltér a nem hivatásos fordítókétól, mivel megjelent még a motivációs faktorok között a szakmai élet is, azon belül pedig az ügyfélkör szélesítése. Érdekes módon a kevés hivatásos fordítót számláló Wikipédia-kutatás jutott még hasonló eredményre. Amennyiben a cél a jövőbeni ügyfelek meggyőzésére portfólió összeállítása, úgy feltételezhetjük, hogy a hivatásos fordítók a fizetségért vállalt fordításokkal azonos minőségű munkát adnak ki a kezük közül.

A minőség tekintetében a TED-fordítók a legfontosabbnak a rangsor alapján a nyelvtudást tartják, mely mind az anyanyelvre, mind az idegen nyelvre vonatkozik. Ezek után a lektori munka és a lektor-fordító kommunikáció biztosítja a fordítások minőségi szintjét. Maguk a lektorok a minőséget befolyásoló tényezők közül szintén a lektori munkát tartják a legmeghatározóbbnak, de emellett ugyanolyan fontosnak tekintik a videóanyag láthatóságát is. Ez azt jelenti, hogy a lektorok tisztában vannak a multimodalitás fordításra gyakorolt hatásával, és az összes jelentést hordozó csatornát figyelembe veszik a fordítások készítésénél.

Érdekes módon a fordítói végzettséget a TED fordítói közösség nem tartja fontosnak a minőséget befolyásoló tényezők között, de ha csak a tapasztalt TED-fordítók véleményét nézzük, akkor már más eredményre jutunk. A már több fordítást elvégző TED-fordítók egyre fontosabbnak tartják a fordítói végzettséget, hiszen feltehetően ahogy egyre több fordítási kihívással találkoztak, egyre nagyobb szükségét látták a fordítási stratégiák deklaratív ismeretének. Perego és Pavesi (2006) kutatásában is a legnevesebb olasz filmfordítók a fordítási tapasztalat fontosságát említették a fordítási végzettség helyett, de akkor még valószínűleg audiovizuális fordításoktatás nem is volt könnyen elérhető.

A fordítók motivációjára és a fordítás minőségére is kihathat az alkalmazott fordítási technológia. Erre már Dombek (2014) is felhívta a figyelmet, és jelenleg is zajlanak hasonló kutatások az *actor-network* elméletet felhasználva (Kung 2021). A kérdőív magának a TED-fordításoknál használt Amara fordítószoftvernek

a használatát nem vizsgálta, de az áttérés 2021 nyarán a CaptionHub felhőalapú fordítószoftver használatára befolyásolhatja a jövőben a fordításban való részvételt.

A TED-fordításban való részvétel számos hivatásos és nem hivatásos fordítót motivál, mivel lehetőséget teremt a fordítás és a feliratozás gyakorlására, az idegen nyelvi és az anyanyelvi készségek fejlesztésére, valamint a fordítási kompetencia felmutatására. Ennek alapján a fordításoktatásban is használható, mivel egyszerre alkalmas a receptív és a produktív nyelvi készségek fejlesztésére, valamint a feliratozás oktatására. A feliratozás során a fordítóhallgatók gyakorolhatják az intra-lingvális és az interlingvális feliratozást, valamint a lektorálás folyamatába is bepillanthatnak. Ugyancsak adott a lehetőség a kétirányú fordítás gyakorlására, azaz mind az anyanyelvre, mind pedig az adott idegen nyelvre.

6. Összegzés

A cikk bemutatta az önkéntes online fordítók megjelenésének okait a 21. század elején és jelentőségüket a fordítási piacon. A digitalizáció lehetővé tette olyan fordítók számára is a fordítási feladatok elérését, akik nem végeztek fordítóképzést, de egy adott cél érdekében bekapcsolódtak a fordítások készítésébe. A cikk azt is bemutatta, hogyan változott meg a hivatásos fordítók véleménye és a fordítástudomány hozzáállása az önkéntes fordítókhoz. Bebizonyosodott, hogy nem fenyegetik a hivatásos fordítók megélhetését és a fordítástudomány számára is új kutatási lehetőséget teremtettek.

A cikk rámutatott a fordítói profilalkotás szerepére a Chesterman-féle fordításshociológiai vizsgálatokban, és összegezte a korábbi profilalkotási kutatások eredményét mind az önkéntes online fordításban, mind a hivatásos audiovizuális fordításban. A profilalkotás célja a fordítási esemény megismerése, mely tágabb kontextusba helyezi magát a kognitív fordítási cselekményt és ok-okozati viszonyokat tárhat fel.

Az online kérdőíves kutatás beazonosította a magyar TED-fordítók fő motivációs tényezőit, melyek az önállóság, a szakmai igényesség és a céltudatosság. A hivatásos fordítók motivációi között ezenkívül megjelent az ügyfélkör szélesítése is. A magyar és a nemzetközi önkéntes online fordítói csoportok között lényeges eltérés nem volt kimutatható, de árnyalta a képet a hivatásos és a tapasztalt fordítók véleményének feltárásával. Ez néhol eltért az általános véleménytől, mint pl. a fordítói végzettség szükségességének megítélésében.

Várható lett volna, hogy a nemzetközi kutatásokhoz képest a magyar nyelvű önkéntes fordítás vizsgálata eltérő eredményt hoz, mivel a magyar mint kis nyelv esetén motivációs tényező lehetett volna a nyelv digitális megjelenésének erősítése (Sosoni 2017). Azonban az anyanyelv művelése nem mint motivációs tényező, hanem mint a minőséget befolyásoló tényező volt fontos a válaszadók számára.

A magyar TED-fordítók számára a minőséget leginkább befolyásoló tényezők a nyelvismeret és a lektori munka. A lektorok számára viszont a multimodalitást

figyelembe vevő fordítási megoldásokhoz a videóanyag ugyanolyan fontosságú. A fordítói végzettség pedig a már tapasztalt, azaz feltehetően számos kihívással szembesülő fordítók számára volt jelentős.

A cikk rávilágított arra is, hogy a TED-fordítás a fordítóképzésben számos szempontból felhasználható: anyanyelvi és idegennyelvi fejlesztés, intralingvális és interlingvális fordítás gyakorlása, feliratozásoktatás, a lektorálási folyamat megismerése. Emellett az önkéntes TED-fordítókat irányító motivációs tényezők – önállóság, szakmai igényesség, céltudatosság – a fordításhallgatókra is kihathatnak.

A nyelvészeti kutatások számára a TED-fordításokról a definíció alapján elmondható, hogy a feliratok célja nem a TED-előadások aktivista célú átírása, és nem is az etikai normák megsértése illegális fordítások készítésével, mivel a TED-fordítók céges kezdeményezésre és szövegűen próbálják meg visszaadni az előadók szavait. A munkafolyamat pedig a többlépcsős, minőségbiztosítási célú lektori ellenőrzéssel a fordítások egységes minőségét próbálja meg biztosítani a felhasználók számára.

Míg a hivatásos fordítóknak főként külső motivációra (fizetés) számos fordítási szituációban meg kell állniuk a helyüket, addig az önkéntes fordítók főként belső motivációktól indítatva, általában egy adott szakterületen, egy adott fordítási módban és/vagy egy adott fordítási platformon nyújtják a legjobbat.

Irodalom

- Anastasiou, D., Gupta, R. 2011. Crowdsourcing as Human-Machine Translation (HMT). *Journal of Information Science* Vol. 20. No. 10. 1–26.
- Antonini, R., Cirillo, L., Rossato, L., Torresi, I. (eds) 2017. *Non-professional Interpreting and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Baker, M. 2018. Audiovisual translation and activism. In: Pérez González, L. (eds) *The Routledge Handbook of Audiovisual Translation*. London/New York: Routledge. 453–467.
- Cámara de la Fuente, L. 2015. Motivation to collaboration in TED Open Translation Project. *International Journal of Web Based Communities* Vol. 11. No. 2. 210–229.
- Chesterman, A. 2006. Questions in the Sociology of Translation. In: Ferreira Duarte, J., Assis Rosa, A., Seruya, T. (eds) *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 9–27. Reprinted in Chesterman, A. 2014. *Reflections on translation theory. Selected papers 1993–2014*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 307–321.
- Chesterman, A. 2007. Bridge concepts in translation sociology In: Wolf, M., Fukari, A. (eds) *Constructing a Sociology of Translation*. 171–183.
- Chesterman, A. 2009. The Name and Nature of Translator Studies. *HERMES - Journal of Language and Communication in Business*, Vol. 22 No. 42., 13–22. Reprinted in Chesterman, A. 2014. *Reflections on translation theory. Selected papers 1993 – 2014*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 323–329.
- Chesterman, A. 2013. Models of what processes. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 8. No. 2. 155–168. Reprinted in Chesterman, A. 2014. *Reflections on translation theory. Selected papers 1993 – 2014*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 331–343.

- Cronin, M. 2010. The Translation Crowd. *Revista tradumática* 8.
- DePalma, D. A., Kelly, N. 2011. Project management for crowdsourced translation. How user-translated content projects work in real life. In: Dunne, K. J., Dunne, E. S. (eds) *Translation and Localization Project Management*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Dombek, M. 2014. *A Study into the Motivations of Internet Users Contributing to Translation Crowdsourcing: The Case of Polish Facebook User-Translators*. Unpublished Doctoral Thesis. Dublin City University.
- Dwyer, T. 2019. Audiovisual translation and fandom. In: Pérez González, L. (ed.) *The Routledge Handbook of Audiovisual Translation*. London/New York: Routledge. 436–452.
- European Commission. 2012. *Studies on translation and multilingualism: Crowdsourcing Translation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fielding, N. G., Lee, R. M., Blank, G. (eds) 2017. *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. 2nd edition. London: SAGE Publications Ltd.
- FIT (Fédération Internationale des Traducteurs) 2016. *FIT Position Paper on Crowdsourcing of Translation Services*. 2nd version. <https://www.fit-ift.org/fit-position-paper-on-crowdsourcing-of-translation-services/> [Letöltve: 2020. 08. 20.]
- Flanagan, M. 2016. Cause for concern? Attitudes towards translation crowdsourcing in professional translators' blogs. *The Journal of Specialised Translation*. Issue 25. 149–173.
- Grbić, N., Kujamäki, P. 2019. Professional vs non-professional? How boundary work shapes research agendas in translation and interpreting studies. In: Dam, H. V., Nisbeth Brøgger, M., Korning Zethsen, K. (eds) *Moving Boundaries in Translation Studies*. New York: Routledge. 113–131.
- Hebenstreit, G. 2019. Coming to terms with social translation: A terminological approach. *Translation Studies* Special issue. Vol. 12. Issue 2. 139–155.
- Howe, J. 2006. The Rise of Crowdsourcing. *Wired*. Issue 14.06. <https://www.wired.com/2006/06/crowds/> [Letöltve: 2020. 08. 20.]
- Jiménez-Crespo, M. A. 2017a. *Crowdsourcing and Online Collaborative Translations: Expanding the Limits of Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.131>
- Jiménez-Crespo, M. A. 2017b. Translation Crowdsourcing: Research Trends and Perspectives. In: Cordingley, A., Frigau Manning, C. (eds) *Collaborative Translation: From the Renaissance to the Digital Age*. Bloomsbury Advances in Translation Series. Series editor: Jeremy Munday. London: Bloomsbury Publishing.
- Kelly, N. 2009. *Freelance translators clash with LinkedIn over crowdsourced translators*. Accessed 21 April 2017. <https://wilson0603.wordpress.com/2009/06/24/freelance-translators-clash-with-linkedin-over-crowdsourced-translation/>
- Kung, S-W. 2021. Critical theory of technology and actor-network theory in the examination of techno-empowered online collaborative translation practice. TED Talks on the Amara subtitle platform as a case study. *Babel* Vol. 67. No. 1. 75–98. <https://doi.org/10.1075/babel.00206.kun>
- McDonough Dolmaya, J. 2012. Analyzing the Crowdsourcing Model and Its Impact on Public Perceptions of Translation. *The Translator* Vol. 18 No. 2. 167–191 DOI: [10.1080/13556509.2012.10799507](https://doi.org/10.1080/13556509.2012.10799507)
- McDonough Dolmaya, J. 2019. Crowdsourced Translation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 3rd edition. London and New York: Routledge. 124–129.

- Orrego-Carmona, D., Lee, Y. (eds) 2017. *Non-Professional Subtitling*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Pavesi, M., Perego, E. 2006. Profiling Film Translators in Italy: A Preliminary Analysis. *The Journal of Specialised Translation*. Issue 6.
- Pink, D. H. 2011. *Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us*. Riverhead Books.
- Ray, R., Kelly, N. 2011. *Crowdsourced Translation. Best Practices for Implementation*. Lowell, Massachusetts: Common Sense Advisory.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sosoni, V. 2017. Casting some light on experts' experience with translation crowdsourcing. *The Journal of Specialised Translation*. Issue 28.
- Szarkowska, A. 2016. *Report on the results of an online survey on subtitle presentation times and line breaks in interlingual subtitling*. Part 1: Subtitlers. London. Letölthető: http://avt.ils.uw.edu.pl/files/2016/10/SURE_Report_Survey1.pdf [Letöltve: 2020. 02. 21.]

FÜGGELÉK

Függelék 1: A TED magyar önkéntes fordítóinak felmérése

Kedves feliratozók!

Jelen kérdőív az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjában folyó kutatásom része. Szeretném a segítségüket kérni, hogy a kérdőív kitöltésével járuljanak hozzá a magyar TED önkéntes fordítók és munkájuk jobb megismeréséhez. A kérdőív kitér az önkéntes fordítást végzők fordítási tapasztalatára, az önkéntes fordítók motivációjára és a fordítási minőség kérdésére. Számos nemzetközi fordítástudományi kutatás jelent meg az elmúlt időszakban az önkéntes fordítók fontos szerepéről a fordítási folyamatban, így ez a felmérés ezekhez a kutatásokhoz járul hozzá új adatokkal.

Az eredményeket csak az önkéntes feliratozói közösség munkájáról szóló kutatásomban használom fel. Az anonim kérdőív kitöltése kb. 15 percet vesz igénybe. A kitöltés teljesen önkéntes és az adatokat csak összesítve használom majd.

Nagyon megköszönöm mindenkinek a részvételét a felmérésben. A Magyar TED-fordítók csoportjában kb. 200 tag van, és az eredményes felméréshez kb. 100 válaszadó segítségére van szükségem. Publikálás után az eredményeket szívesen megosztom a közösség tagjaival.

Köszönöm előre is a közösség segítségét!

Malaczkov Szilvia

Fordítástudományi Doktori Program, ELTE

Témavezető: dr. Klaudy Kinga

E-mail: malaczkov.szilvia@uni-bge.hu

Fordítói képzettség és fordítási tapasztalat

Kérem, segítse munkánkat a következő fordítási képzettségre vonatkozó adatok megadásával!

1. Ön rendelkezik fordítói- vagy tolmácsvégzettséggel?
 - ☐ igen
 - ☐ nem
2. Ön hivatásos fordítóként és/vagy tolmásként (is) dolgozik?
 - ☐ igen
 - ☐ nem
3. Részt vesz vagy részt vett nyelvszakos felsőfokú képzésben?
 - ☐ igen
 - ☐ nem

4. Ön milyen szintűnek tartja idegen nyelvi tudását?
A KER (Közös Európai Referenciakeret) besorolás alapján

	A1 (alapfok 1)	A2 (alapfok 2)	B1 (középfok 1)	B2 (középfok 2)	C1 (felsőfok 1)	C2 (felsőfok 2)	nincs második idegen nyelvem
Első idegen nyelv							
Második idegen nyelv							

5. Részt vesz vagy részt vett fordítással/feliratozással kapcsolatos egyéb képzéseken? (online webinárium, műhelybeszélgetés, workshop, stb.)
 - ☐ igen
 - ☐ nem
6. Szívesen részt venne fordítással/feliratozással kapcsolatos képzéseken? (online webinárium, műhelybeszélgetés, workshop, stb.)
 - ☐ igen
 - ☐ nem
7. Fordított szövegeket mielőtt TED-fordító lett?
 - ☐ igen
 - ☐ nem

8. Milyen típusú szövegeket fordított korábban?
- ☐ hagyományos szövegek
 - ☐ audiovizuális szövegek
 - ☐ honlapfordítás
 - ☐ gépi fordítás / utószerkesztés
 - ☐ videójáték-lokalizáció
 - ☐ egyéb:
9. Hány éves fordítói tapasztalata volt a TED előtt?
(Kérem, egész számmal adja meg választát!)
- ☐ egyéb:

Ted fordítói profil

Kérem, adjon rövid válaszokat az Ön fordítási és fordítói tapasztalatáról a TED OTP-ben!

10. Hány éve feliratoz TED-előadásokat?
(Kérem, egész számmal adja meg választát!)
- ☐ egyéb:
11. Melyik állítás igaz Önre?
- ☐ Inkább az anyanyelvemre feliratozom.
 - ☐ Inkább idegen nyelvre feliratozom.
 - ☐ Mindkettő igaz.
12. Mely tevékenységeket szokta általában végezni a TED-előadásokon?
(Több választ is megadhat!)
- ☐ az előadással azonos nyelvű átírat készítése (*transcription*)
 - ☐ feliratfordítás készítése egyik nyelvről a másikra (*translation*)
 - ☐ lektorálás (*review*)
 - ☐ jóváhagyás (*approval*)
13. Mely célnyelvekre fordít TED-előadásokat? (Több választ is megadhat!)
- ☐ magyar
 - ☐ angol
 - ☐ német
 - ☐ francia
 - ☐ orosz
 - ☐ spanyol
 - ☐ olasz
 - ☐ egyéb:

14. Hány TED-előadást fordított eddig magyar nyelvre?

(Kérem, egész számmal adja meg válaszát!)

○

15. Hány TED-előadást fordított eddig idegen nyelvre?

(Kérem, egész számmal adja meg válaszát!)

○

Motiváció

Kérem, segítse munkámat az Ön TED-fordítói motivációjára vonatkozó adatok megadásával!

16. Mennyire motiválják Önt az alábbi tényezők a TED-előadások fordítása során?

Jelölje 1-től 5-ig. 1: egyáltalán nem, 5: nagy mértékben.

		1	2	3	4	5	Nem tudom
1	azonosulás a TED értékrendjével						
2	ismeretek megosztása						
3	intellektuális kihívás						
4	szabadidő hasznos eltöltése						
5	idegen nyelv gyakorlása						
6	anyanyelv művelése						
7	fordítási feladat kipróbálása						
8	fordításgyakorlás						
9	ügyfélkör szélesítése fordítóként (portfólió készítése)						
10	fordítási platform megismerése						
11	elismerés szerzése						
12	fordítói közösséghez tartozás						
13	a feliratok minőségének javítása						
14	az előadó hírnevének növelése						
15	az előadás ismertségének növelése						

A fordítás minősége

Kérem jelölje be, hogy a TED-feliratok minőségét Ön szerint mi biztosítja!

17. Mennyiben járulnak hozzá a következő tényezők a fordítás minőségéhez?
Jelölje 1-től 5-ig. 1: egyáltalán nem, 5: nagy mértékben.

		1	2	3	4	5	Nem tudom
1	a fordító és a lektor (reviewer) nevének láthatósága a fordított videóban						
2	a fordító anyanyelvi tudása (nyelv-helyesség, helyesírás, stílus stb.)						
3	a fordító idegen nyelvi tudása						
4	a fordító fordítási tapasztalata						
5	a fordító fordítási végzettsége						
6	a lektor (reviewer) munkája						
7	a lektor (reviewer) és a fordító közötti párbeszéd						
8	a jóváhagyó (approver) munkája						
9	az átiratok (template) megléte						
10	a videóanyag láthatósága a fordító-szoftverben						
11	a TED-csoportokban, online fórumokon zajló párbeszéd						
12	a meglévő online helyesírási szótárak és terminológiai adatbázisok						

Szociodemográfiai adatok

Kérem, segítse munkámat a következő szociodemográfiai adatok megadásával!

18. Az Ön neme:
- ☐ nő
 - ☐ férfi
 - ☐ nem kívánok válaszolni

19. Az Ön életkora (év):

(Kérem, egész számmal adja meg az életkorát.)

☐

20. Az Ön születési helye

☐ Magyarország

☐ Románia

☐ Ukrajna

☐ Szlovákia

☐ Ausztria

☐ Szlovénia

☐ Horvátország

☐ Szerbia

☐ egyéb:

21. Az Ön lakhelye:

☐ főváros

☐ nagyváros, megyei jogú város

☐ kisváros

☐ falu, község

☐ egyéb:

22. Az Ön anyanyelve:

Több válasz is megadható!

☐ magyar

☐ román

☐ ukrán

☐ szlovák

☐ német

☐ szlovén

☐ horvát

☐ szerb

☐ egyéb:

23. Ön jelenleg tanulói jogviszonyban van?

(középsiskolai tanuló, felsőoktatási hallgató, felnőttképzésben résztvevő)

☐ igen

☐ nem

24. Ön milyen területen dolgozik?

Több válasz is megadható!

☐ műszaki (mérnök stb.)

☐ informatikai (programozó stb.)

- természettudományi (matematikus, meteorológus stb.)
- egészségügyi (orvos, gyógyszerész, állatorvos)
- szociális (szociális munkás stb.)
- oktatási (oktató, tanár, pedagógus)
- pénzügyi
- marketing, PR
- szerveztirányítás, HR
- jogi (jogász, bíró, ügyvéd)
- társadalomtudományi (történész, statisztikus stb.)
- nyelvész, fordító, tolmács
- művészeti (képzőművész, színész etc.)
- kultúra, média (újságíró, könyvtáros)
- sport (edző, sportszervező)
- álláskereső, háztartásbeli, nyugdíjas
- egyéb:

Interjú a fordítási nehézségekről

Kérem jelölje be, hogy a feliratozás során milyen fordítási nehézségekbe (legyen az nyelvi, kulturális, technikai vagy a munkamenettel kapcsolatos) szokott ütközni!

25. Kérem, amennyiben részt venne a jelen kérdőíves kutatáshoz kapcsolódó (online vagy személyes) interjúkutatásban is a közeljövőben, adja meg e-mail-címét! Az interjúk célja annak feltérképezése, hogy a TED önkéntes fordítói számára mely területek jelentenek kihívást a fordítási folyamatban. Ezek lehetnek nyelvi és kulturális kihívások, valamint kapcsolódhatnak a feliratozás technikai hátteréhez illetve a munkafolyamathoz is. További segítségét előre is nagyon szépen köszönöm!

(Az e-mail-cím megadása természetesen nem kötelező. A kérdőív minden esetben anonim marad, mert az adatalemzésnek nem képezi részét.)

-

Mire (nem) jók a párhuzamos szövegek?

Horváth Péter Iván

E-mail: poliglott76@gmail.com

Kivonat: A párhuzamos szövegek a nyelvi közvetítésnek nélkülözhetetlen, de a magyar nyelvű fordítástudományban csak elvétve tárgyalt segédeszközei. A tanulmány először is rámutat, hogy a terminusnak két jelentése van. A szűkebb meghatározás szerint a párhuzamos szöveg nem fordítás, a tágabb szerint viszont fordítás is lehet. A párhuzamos szöveg Genette transztextualitási modelljében (1982) a hiper- és az intertextualitás egyik válfaja, Heltai szerint (2020a) pedig felfogható plágiumként is. Nord (1997) azzal indokolja a párhuzamos szövegek szükségességét, hogy a fordítóknak egyelőre nem állnak összehasonlító szövegtipológiai tankönyvek a rendelkezésükre. Nordnál a párhuzamos szöveg csak egyike az ún. segédszövegeknek, amelyek közé a minta-, az összehasonlítható és a referenciaszövegek tartoznak. A fordító kényelemből és időnyerés céljából használ párhuzamos szövegeket, hiszen a kommunikatív helyzetekben sok az ismétlődés, így sosem kell nulláról kezdeni. Ugyanakkor a párhuzamos szöveg segít megtalálni a természetes ekvivalenciát (Pym 2007), azaz a fordítástól független, az adott helyzetre jellemző célnyelvi kifejezésmodot. A tanulmány számos példával szemlélteti, hogy a párhuzamos szövegek vizsgálatával a fordító hogyan kerülheti el az elavult vagy a szaknyelvbe nem illő köznyelvi szavak és szerkezetek használatát. Végül egy rövid esettanulmány bemutatja a magyar és a spanyol büntető törvénykönyvnek mint párhuzamos szövegeknek azokat a jegyeit, amelyek megkönnyítik a stílusos spanyol és magyar fordítás elkészítését.

Kulcsszavak: párhuzamos szöveg, természetes ekvivalens, irányfüggő ekvivalens, OFFI, hiteles fordítás, büntető törvénykönyv

1. Bevezetés

A párhuzamos szövegek a mai nyelvi közvetítők mindennapos segédeszközei, ezért szerves részei a fordító- és tolmácsképzés tananyagának is. A témát azonban a magyar fordításkutatók eddig – a *Fordítástudomány* esetében egyetlen kivétellel (Joó 2005) – csupán érintették, nem vizsgálták önállóan. Joó említett cikke (job-

bára német) kutatástörténeti, fordításpedagógiai és összességében elméleti (kontasztív szövegnyelvészeti) szempontból tárgyalja a párhuzamos szövegeket. Ugyanakkor kevés példát közöl, és nem mutatja be a párhuzamos szövegeknek a fordító számára előnyös és hátrányos tulajdonságait. E tanulmány célja pótolni a tapasztalati megközelítés hiányát, valamint beszámolni egy kétrészes magyar–spanyol és spanyol–magyar fordítási esettanulmány eredményeiről.

2. A párhuzamos szöveg fogalma

A párhuzamos szöveg fogalmát kétféleképpen szokás értelmezni. A szűkebb meghatározás szerint (Neubert 1981, Thiel 1985, Snell-Hornby 1988, Nord 1997, 2010, 2019, Rádai-Kovács 2004, Heltai 2020b) a párhuzamos szöveg olyan, a forrásnyelvi szöveghez tartalmilag és/vagy formailag hasonló célnyelvi szöveg, amely nem fordítás. A tágabb meghatározás (Wilss 1996, Sinclair 1992, Baker 1993, Klaudy 2007, fordit.hu) kiterjed a fordított célnyelvi szövegekre is.

Amint Nord (2010: 13) megjegyzi, a *párhuzamos szöveg* terminus zavart okozhat, mert annak jelentése Coseriu nyelvészeti iskolájában és a korpuszalapú fordítástudományban is az eredeti szöveg és a fordítása, míg egy nem fordított szövegekből álló korpusz, amelyet egy fordított szövegekből álló korpuszal hasonlítanak össze, az *összehasonlítható korpusz*. Nord azzal érvel a szűkebb értelmezés mellett, hogy a korpuszalapú fordítástudomány előtt az volt a jellemző nemcsak a fordításpedagógiára, hanem az összehasonlító szövegnyelvészetre is. Ezenkívül a fordított szövegeket sem fordítóként, sem kutatóként nem tartja megbízható forrásnak a célnyelv szokásszerű és valódi használatára nézve.

Jóllehet Nord gondolatmenetében van igazság, egy szakszó jelentésbővülése legfeljebb akkor okoz félreértést, ha a szerző nem tisztázza már a műve elején, hogy a két értelem közül melyikre gondol. Ami pedig a megbízhatóságot illeti, egy nem fordított szöveg önmagában nem feltétlenül mérvadó, akár a szerző hozzáértésének hiánya, a gyatra stílus, a helyesírási és nyelvtani hibák stb. miatt, akár a Stetting (1989) által *transzeditálás*nak elkeresztelt jelenség, vagyis az egynyelvű fogalmazásba beépülő lefordított szövegrészek folytán.

Másrészről maga Nord (1997) is leszögezi, hogy nincs minden műfajnak, stílusnak és szövegtípusnak célnyelvi párhuzama, ez esetben pedig egy fordítás is jobb a semminél. Nem véletlen, hogy az európai uniós szövegek magyar változatának elkészítése kapcsán Klaudy (2007: 257) is „a már magyarra fordított hasonló témájú” szövegeket nevezi párhuzamosnak. Sok minden fordítással honosodik meg a célnyelvben (pl. a magyarban az itáliai szonett, a japán haiku, az ógörög dráma vagy a skót ballada), és bár később létrejönnek eleve célnyelvű utánzatok, a fordítók akkor is sokáig vagy akár – mint a *Biblia* esetében – mindig a korábbi fordításokat veszik alapul. Károly (2007: 214) szerint ilyenkor a fordító vagy műfajátvitelt, vagy műfaj-behelyettesítést végez, azaz a célnyelvnek valamely másik, ugyancsak megfelelő, párhuzamos műfaját követi.

3. A párhuzamos szövegek szövegnyelvészeti besorolása

Több, egymással összefüggő megnyilatkozás csak a mindenkori célnyelvi változathoz képest értelmezhető párhuzamos szöveggént, nem önmagában, ezért felmerülhet a kérdés, hogy ezt a kapcsolatot hogyan lehet megragadni szövegnyelvészeti eszközökkel.

Genette transztextualitási modelljében (1982) egy párhuzamos szöveg felhasználása nyilván a hipertextualitás egyik válfaja lenne: a fordítás részben közvetett transzformációval, egy célnyelvű szöveg utánzásával jön létre. Mivel Genette kijelenti, hogy a transztextualitás típusai között sok az átfedés, a párhuzamos szöveg egyes elemeinek beépítését fel lehet fogni az intertextualitás egyik eseteként, mégpedig plágiumként is. Ezt a véleményt Heltai (2020a: 39) képviseli, aki szerint a párhuzamos szövegek alkalmazása (főként A–B nyelvirányban) plágium, bár ez „nem elítélendő, hanem dicséretes dolog: azokat a szavakat és kifejezéseket, sőt teljes mondatokat kell használnunk, amelyeket mások (a B nyelv anyanyelvi beszélői) is használnak”. Heltai hasonlata szellemes, de nagyon sántít. A fordítónak lehet olyan érzése, hogy forrásmegjelölés híján eltulajdonítja másnak a szellemi termékét, de ez a világ egyetlen bíróságán sem minősülne a szerzői jogok megsértésének. Ez pusztán a bevett kifejezésmód megtanulása, nem lopás, ahogy egy szótári tétel használata vagy egy hivatkozás nélküli utalás sem az.

Nord (1997: 115) úgy fogalmaz, hogy a fordításhoz nem is szótárakra, kontrasztív nyelvtanokra és enciklopédiákra, hanem két kulturális közösség beszédmódjának és az általuk használt szövegtípusoknak a stilisztikai és fogalmazási egybevetésére van szükség, mégpedig hatalmas korpuszok alapján. Mivel azonban egy reménybeli összehasonlító szövegtipológiai tankönyv megírása évtizedekbe is beletelhet, a fordító egyelőre kénytelen segédszövegekkel (*textos auxiliares*) beérni. Ezeket Nord másutt (2019: 114–115, 280) négyfelé bontja:

- (1) Párhuzamos szöveg (*texto paralelo*): a célnyelvi kultúrában keletkezett, az adott műfajhoz tartozó, lehetőleg azonos vagy hasonló témáról szóló eredeti (nem fordított) szöveg, amelyből a fordító megismerheti a műfaj sajátosságait, a jellegzetes mondatokat, megfogalmazásokat, frazeológiát, szókapcsolatokat, terminológiát stb.
- (2) Mintaszöveg (*texto modelo*): olyan párhuzamos szöveg, amely annyira közel áll a célszöveg jellegéhez, hogy mintaként használható a fordításhoz, főleg a nagyon sztenderdizált műfajok esetében (időjárás-jelentés, ételrecept, betegájékoztató)
- (3) Összehasonlítható szöveg (*texto comparable*): a célnyelvi kultúra hasonló műfajú autentikus szövege, amely pontosan az alapszöveg (*texto base*) témájáról szól (pl. recept), és a témával kapcsolatos, de vannak benne műfajhoz nem kötött szavak, szókapcsolatok, idiómák, frazeológiai és általános szövegtulajdonságok, valamint kontrasztként használható a célnyelvi szöveg jellemző műfaji jegyeinek felismeréséhez

- (4) Referenciaszöveg (*texto de referencia*): egy témáról enciklopédikus alapismereteket kínáló szöveg, pl. tankönyvek, az adott szakterület bevezető művei, cégek belső kiadványai

Nord osztályozása első ránézésre meggyőző, de alaposabban átgondolva felveti azt a problémát, hogy a négy szövegtípus között a valóságban aligha fedezhető fel ilyen egyértelmű eltérés. A mintaszöveg itt a párhuzamos szövegek egyik változata, és csak azért alkot külön csoportot, mert „közel áll a célszöveg jellegéhez”; bizonyára „közelebb”, mint a párhuzamos szöveg, de mit jelent a „közel(ebb)””? Az *összehasonlítható szöveg* nem szerencsés terminus, mert az *összehasonlítható korpusz*-ra emlékeztet, amely Baker (1993) nyomán a számítógéppel feldolgozható párhuzamos szövegek tárát jelöli. Ez a kategória csupán azon alapul, hogy az érintett szövegek műfaja más, mint a leendő fordításé, de tudvalevő, hogy a műfajok határai nem vonhatók meg élesen. Másrészt ugyanilyen okoskodással akár el lehetne különíteni a hasonló stílusba, regiszterbe vagy nyelvváltozatba tartozó szövegeket is, ez azonban nem könnyítené meg sem a fordító, sem az elméleti szakember munkáját. Nord tipológiájában még leginkább a referenciaszövegnek van létjogosultsága, természetesen a párhuzamos szöveggel szembeállítva, bár átmenetek itt is lehetségesek.

4. A párhuzamos szövegek használata

Nord (1997: 115) szerint a fordító azért használ fel létező szövegeket mintaként a kívánt kommunikatív funkciókat betöltő fordítások készítéséhez, mert a kommunikációban „nincs új a nap alatt”. A célnyelvi szöveg ebben az értelemben már létezik, vagy legalábbis vannak a megalkotásához felhasználható „előre gyártott” elemei. Merőben új szövegek nincsenek is: a kommunikáció mindig azonos helyzetekben zajlik, ezért azt olyan szövegek és nyelvi elemek alkalmazásával szokás elősegíteni, amelyek régebb óta meglévő mintákon alapulnak. Az ugyan vitatható, hogy két közléshelyzet teljesen megegyezne egymással, Nord megállapítása mégis lényegében helytálló.

Hogy egy párhuzamos szöveg mennyire hasonlít a forrásnyelvi szöveghez, az számos változótól függ (Nord 1997: 116). Ilyen a téma, a szövegműfaj vagy szövegtípus, a címzett, valamint a történelmi, a területi és a társadalmi körülmények. Az utóbbi azt jelenti, hogy egy kommentár más egy argentin, és más egy spanyol napilapban. Egy mérnök által mérnököknek írt szöveg eltér egy szakács által szakácsoknak írt szövegtől. Minél nagyobb a szövegen kívüli állandó tényezők száma, annál könnyebb összefüggésbe hozni egy szövegen kívüli változót az adott szöveg nyelvi jegyeivel. – A „jó” párhuzamos szöveg példaként az angol *Highway Code* mint forrásnyelvi szöveg esetén – Neubert (1981: 135) nyomán – a francia *code de*

la route és a német *Strassenverkehrsordnung* említhető. Ide tartozik a magyar *KRESZ* is.

A fordítók nemcsak kényelemből és időnyerés céljából tanulmányoznak párhuzamos szövegeket, hanem azért is, hogy megtalálják a természetes ekvivalenciát. Ezt Pym (2007: 278) olyan kölcsönös megfelelésként határozza meg, amely az adott fordítás elkészítése előtt és attól függetlenül is létezett. Az ezzel ellentétes *irányfüggő ekvivalencia* mindig a nyelvi közvetítésben jön létre, ezért csak a mindenkorai célnyelvi szövegre érvényes, visszafordítás esetén már nem. A két típus különbségét Vinay és Darbelnet nagy hatású művének bevezetője (1958: 19) szemlélteti, amely szerint a kanadai országúton az angol *SLOW* ‘lassan’ feliratot a francia *LENTEMENT* ‘ua.’ követi irányfüggő ekvivalensként, szemben a Franciaországban szokásos *RALENTIR* ‘lassítani’ szóval, amely független minden nyelvéstől, fordítótól és más nyelvtől, ezért természetes ekvivalens. Ilyen értelemben – Pym paradoxonját idézve (2007: 280) – „a legjobb fordítást akkor találjuk meg, ha nem fordítunk. Így gondolkodunk, amikor párhuzamos szövegeket vizsgálunk”.

Párhuzamos szövegeket a fordítókon kívül a lektorok és a tolmácsok is használnak. A lektor először is a célnyelvi szöveg kommunikatív céljának, terminológiájának és témájának vizsgálata mellett olvas párhuzamos szövegeket (Robin 2015: 42). Másodszor akkor dönthet így, ha a célnyelvi szöveg az érzése szerint vagy a megrendelő igényéhez képest „fordításízű”. Ez esetben a párhuzamos szöveg a javítást segíti elő és – a fordító ellenvéleménye esetén – támasztja alá. A fordítóhoz hasonlóan sokszor a tolmács is az interneten végzi a közvetítési esemény tartalmi és terminológiai előkészítését (Horváth 2015: 162), ennek során pedig az elektronikus szótárak és az adatbázisok mellett párhuzamos szövegekhez is folyamodik.

5. A párhuzamos szövegek haszna

Amint fentebb szóba került, a párhuzamos szövegek tanulmányozása leginkább abban segít, hogy a fordítás minél természetesebb legyen. Ez főleg a terminológia és a regiszterspecifikus kollokációk gyűjtését jelenti (Heltai 2020b: 64). Aki idegen nyelvű jogi és hivatalos szövegek fordítása céljából rendszeresen tanulmányoz magyar közigazgatási okiratokat, szerződéseket, törvényeket stb., annak idővel fel fog tűnni, hogy pl. a *kérvény* elavult, helyette a *kérelem* és az *igénylet* járja, a *megvesztegetés* és az *eltartási szerződés* pedig a szaknyelvben *vesztegetés* és *tartási szerződés*. Az *X és Y szerződést kötött* szókapcsolatot a magyar szakemberek úgy fejezik ki, hogy *X és Y között szerződés jött létre*. A jogszabályok meghozatalának évszámát és részeik sorszámát nem az *-s* képző, hanem az *évi* szó és pont követi, pl. nem az *1954-es törvény 6-os §-a*, hanem az *1954. évi törvény 6. §-a*.

Csak a párhuzamos szövegek ismeretében van rá esély, hogy az angol *hereby/herewith* vagy a német *hiermit* magyar szótári megfelelője 10 esetből 9-szer maradjon ki a fordításból. Az *ezzel* kizárólag az ünnepélyes stílusú, régies nyelve-

zetű okiratokban (pl. díszdoktori oklevelekben) fordul elő, egy társadalombiztosítási vagy nyugdíjfolyósítási igazolásban nem. Szintén a párhuzamos szövegek óvhatják meg a fordítót attól, hogy a középkori hagyományt őrző spanyol *Ilustre Colegio de Abogados* intézménynevet szó szerint *Hírneves/Jeles Ügyvédi Kamaraként* adja vissza a magyarban természetes *Ügyvédi Kamara* helyett. Tény, hogy egy intézmény vagy egy állam nevét, amely az önazonosságának fontos része, kockázatos, sőt többnyire tilos lerövidíteni (pl. a *Kongói Népi Demokratikus Köztársaság* nem lehet *Kongói Népköztársaság*), de az *ilustre* más. Akárminek felelteti meg a magyar fordító egy hitelesítési tanúsítványban, a stílusa vagy fennkölt, vagy nevetséges lesz, csak hivatalos nem.

A párhuzamos szövegekből nemcsak stiláris, hanem gyakorisági sajátosságokat is meg lehet tanulni. Például azt, hogy egy magyarra fordított ajánlólevélben az illetőt elég egyszer, az elején megnevezni, mert a két-három mondatonként történő ismétlés „szájbarágósnak” hat. És amennyire angolul szokványos egy nyomtatvány kitöltési útmutatójában minden utasítást a *Please* szóval kezdeni, magyarul annyira modoros az *1. Kérem, írja be a születési helyét. 2. Kérem, közölje az utazás célját. 3. Kérem, nevezze meg adóstársait* stb.

A párhuzamos szövegek nyelvtani jegyei fölött könnyű elsiklani, pedig azok szintén fontosak a természetes ekvivalencia szempontjából. A spanyol iskolalátogatási igazolásokat kiállító titkárok egyes szám harmadik személyben fogalmaznak (pl. *Ana Luisa Hernández, Secretaria del IES Andrés Bello, certifica que...*). Ez a fordításban a hasonló magyar okiratok alapján csak egyes szám első személyben, az *alulírott* szóval bevezetve helyénvaló: *Alulírott Ana Luisa Hernández, az Andrés Bello Gimnázium titkára, igazolom, hogy...*

Mivel a magyar szakfordítók jellemzően idegen nyelvre is dolgoznak, a párhuzamos szövegeknek ebben is nagy hasznát vehetik, például a különféle pragmatikai átváltások terén. *A biztosított kötelezettségei* egy általános szerződési feltételek angol változatában *Obligations of the policyholder*, de a biztosítótársaságnak az ügyfelet tájékoztató levelében már *What do I need to do?*, azaz *Mit kell tennem?*, vagy *What you need to do*, azaz *Amit Önnek tennie kell*. Nem biztos, hogy a levél összes alpontját ugyanígy át lehet fogalmazni, ezért ez nem kötelező művelet, ám a párhuzamos szövegek tudatosíthatják a fordítóban, hogy itt más út is járható a szó szerinti megfeleltetésen kívül.

6. Esettanulmány: a magyar és a spanyol büntető törvénykönyv fordítói összehasonlítása

A fentebb idézett kutatók szerint egy párhuzamos szöveg annál hasznosabb a fordító számára, minél több feltételnek felel meg a következők közül: (1) anyanyelvű szerző írta, (2) a témához értő szerző írta, (3) a témája azonos a forrásnyelvi szövegével, (4) műfajában és stílusában azonos a forrásnyelvi szöveggel, (5) nem fordítás. Mindezek alapján a 2012. évi *C. törvény a Büntető Törvénykönyvről* és a *Ley*

Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal eszményi párhuzamos szövegek a spanyol–magyar és magyar–spanyol fordításban. A magyar és a spanyol Btk.-nak az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) gyakorlatában mindennapos fordítása csak részleges. A két törvényszövegből a nyomozás megszüntetéséről vagy felfüggesztéséről szóló rendőrségi határozatok, elfogatóparancsok, vádiratok, ítéletek, jogsegélykérelmek, kiadatási kérelmek, törvénybizonyítványok, kitoloncolási vagy jogegységi határozatok stb. csak egy-egy szakaszt tartalmaznak. A két kódex teljes lefordítása tudatosabb stratégiát, terminológiai előkészítést, gépi támogatást és csapatmunkát (többszörös nyelvi és szakmai lektorálást) igényelne.

6.1. A magyar Btk. mint párhuzamos szöveg nyelvi jegyei

A spanyol Btk. kapcsán már a címfordítás több kérdést is felvet. A *Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal* szó szerint 1995. november 23-i 10. sarkalatos törvény a Büntető Törvénykönyvről. Ez érthető, de nem felel meg a magyar Btk. és általában a magyar jogszabályok címének. Az OFFI fordítói az ennél szakszerűbb 10/1995. (XI. 23.) sarkalatos törvény a Büntető Törvénykönyvről formával élnek, noha ennek is vannak gyengéi. Az egyik az, hogy ez a címformátum Magyarországon a rendeletek sajátja (pl. 32/2003. (VIII. 22.) IM rendelet), nem a törvényeké, ráadásul a zárójeles keltezés nem az elfogadás idejére, hanem a Magyar Közlönyben való kihirdetésre utal. A másik probléma az, hogy a *sarkalatos törvény* hiába felel meg a *ley orgánica* kifejezésnek, címben sosem szerepel. A fenti fordítás harmadik hiányossága az, hogy a magyar törvények arab helyett római sorszámot viselnek. Mindezek tudatában a lehető legmagyarosabb az 1995. évi X. törvény a Büntető Törvénykönyvről lenne. Ez azonban – a XI. 23. és a *sarkalatos* kihagyása miatt – túlzott adaptálás, amely nem illik egy hiteles fordításhoz.

A magyar Btk. a következő három szerkezeti elemből áll: *rész*, *fejezet* és *§* (az utóbbi mindig így, még sorszám hiányában sem a betűvel kiírt *szakasz* formában). A spanyol Btk. öt egységre tagolódik (*libro*, *título*, *capítulo*, *sección*, *artículo*), amelyek közül a magyar Btk. háromnak tartalmazza a rögtön azonosítható megfelelőjét (*libro* = *könyv*; *capítulo* = *fejezet*; *artículo* = *§*). A maradék két terminushoz egy másik párhuzamos szöveg szükséges, mégpedig a jogszabályszerkesztésről szóló 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet. Ennek 36. § (2) bekezdése szerint a *título* magyarul *rész* (nem a szótárakban rögzített *cím!*), a *sección* pedig *alcím*.

A párhuzamos szövegek leggyakrabban emlegetett előnye az, hogy lehetővé teszi a terminusok pontos használatát. Például a *libertad condicional* láttán könnyű elhamarkodottan leírni a *feltételes szabadság* kifejezést, pedig az a magyar Btk. szerint *feltételes szabadságra bocsátás*. Ugyanakkor minél inkább a természetes ekvivalencia a cél, annál fontosabb a szűk értelemben vett szakkifejezéseken kívül megvizsgálni más nyelvi egységeket – kötőszavakat, névmásokat, névutókat, szövegszervező elemeket stb. – is. Ez arra fogja sarkallni a fordítót, hogy az *en el caso de que* fordulatot az *amennyiben* helyett az egyszerű *ha* szóval adja vissza.

Az előbbi ugyanis hiába gyakori a jogi és hivatalos stílusban, a magyar Btk.-ban mindössze kétszer szerepel, az utóbbi viszont 601-szer. A szinonimák és alakváltozatok kölcsönös aránya ennél rendszerint kisebb, de azt a honosítás érdekében máskor is érdemes szem előtt tartani. Íme, néhány páros, zárójelben a tagok előfordulásának számával: *amíg* (10) ~ *ameddig* (1); *azért, hogy* (9) ~ *annak érdekében, hogy* (5); *bármely* (8) ~ *bármilyen* (1); *e* (161) ~ *ezen* (5); *kapcsolatban* (29) ~ *kapcsolatosan* (1); *lévő* (29) ~ *levő* (12). Ezekből elvben az következne, hogy pl. a spanyol *cualquier* szó megfelelője nyolcszor a *bármely*, egyszer pedig a *bármilyen* legyen. Ám ennek a számolgatása időpazarlás lenne, és nem is fokozná a célnyelvi változat felhasználhatóságát. Ennél életszerűbb lehetőleg mindig az első változatot alkalmazni, akár elenyésző különbség esetén is, pl. *való* (58) ~ *történő* (49). A döntés akkor a legkönnyebb, ha valami teljesen hiányzik a magyar Btk.-ból. Ahhoz azonban, hogy a fordításba ne a *bizonyos*, a *beleértve* és a *vonatkozólag* kerüljön, hanem az *egyes*, az *ideértve* és a *vonatkozóan*, fontos megvizsgálni a szóban forgó párhuzamos szöveget.

A hiány nehezebben tűnik fel, mint valaminek a megléte, de egy-egy terjedelmes rész fordítása közben arra sem árt odafigyelni, ami nincs meg a párhuzamos szövegben. A spanyol Btk.-ban 51-szer előforduló *en su caso* megfelelője a szótárak szerint és többek között európai uniós szövegekben is az *adott esetben*, de ez teljesen idegen a magyar Btk.-tól. E kifejezés következetes mellőzése növelheti a célnyelvi változat honosságának érzetét, de értelemzavaró lehet. Mivel ez a hiteles fordításban megengedhetetlen, az *adott esetben* néhol szükségszerűen beépül a magyar szövegbe.

6.2. A spanyol Btk. mint párhuzamos szöveg nyelvi jegyei

A magyar Btk. bármely részének lefordításakor elkerülhetetlen a *bűncselekmény*, a *bűntett* és a *vétség* megkülönböztetése. Ezek egyenértékesei a spanyol Btk.-ban az *infracción penal* ‘bűncselekmény’, a *delito grave* ‘súlyos bűncselekmény’ és a *delito menos grave* ‘kevésbé súlyos bűncselekmény’, valamint a *delito leve* ‘könnyű bűncselekmény’. A gondot láthatólag az okozza, hogy a *bűntett*nek két kifejezés is megfelel (*delito grave*, *delito menos grave*), és azok főnévi alaptagja (*delito*) még azonos is a *vétség* ekvivalensének (*delito leve*) a főnévi alaptagjával. Ezenkívül a spanyol Btk.-ban az *infracción penal* csak tízszer jelenik meg, míg a *delito* 796-szor, ebből a *delito grave* hatszor, a *delito leve* kétszer, a *delito menos grave* pedig csupán egyszer. A spanyol Btk. a 13. § (1), (2) és (3) bekezdésében csak nevesíti a három kategóriát, és bár külön büntetéseket rendel hozzájuk (*pena grave*, *pena menos grave*, *pena leve*), azokat már nem határozza meg. Mivel a spanyol Btk. ebben nem segít, a fordítónak érdemes elolvasnia más párhuzamos szövegeket is, leginkább egyéb spanyol nyelvű országok büntető törvénykönyvét. Az összehasonlítás eredményét az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: *A bűncselekmény, a büntett és a vétség megfelelői tíz spanyol nyelvű ország büntető törvénykönyvében*

Ország	Jogszabályhely	Bűncselekmény	Büntett	Vétség
Spanyol-ország	13. §	<i>infracción penal</i>	<i>delito grave</i> <i>delito menos grave</i>	<i>delito leve</i>
Chile	3. §	<i>delito</i>	<i>crimen</i> <i>simple delito</i>	<i>falta</i>
Ecuador	19. §	<i>infracción penal</i>	<i>delito</i>	<i>contravención</i>
Kolumbia	19. §	<i>conducta punible</i>	<i>delito</i>	<i>contravención</i>
Mexikó	(nincs külön §)	<i>acción penal</i> <i>infracción</i>	<i>delito</i>	<i>delito</i>
Nicaragua	21. §	<i>infracción penal</i>	<i>delito</i>	<i>falta</i>
Paraguay	13. §	<i>hecho punible</i>	<i>crimen</i>	<i>delito</i>
Peru	11. §	<i>hecho punible</i>	<i>delito</i>	<i>falta</i>
Uruguay	2. §	<i>delito</i>	<i>crimen</i> <i>delito</i>	<i>falta</i>
Venezuela	1. §	<i>hecho punible</i>	<i>delito</i>	<i>falta</i>

Az 1. táblázat tanúsága szerint a *büntett* megfelelője szinte mindenhol a *delito*, a *vétség* pedig többnyire *falta*, míg a *bűncselekmény* Spanyolországon kívül további két helyen *infracción penal*. Az OFFI fordítói és lektorai tehát történetesen a nicaraguai felosztást alkalmazzák, hogy érzékeltessék a három terminusnak a magyar Btk.-ban tükröződő megkülönböztetését. Ez jó példa arra, hogy egy fordítás nyelvezete néha a több párhuzamos szöveg felhasználása miatt nem lesz egységes (itt: tisztán európai spanyol), de ez kisebb baj, mint a forrásnyelvi szöveg terminológiai rendszerének szétzilálása.

A spanyol Btk. a magyarhoz hasonlóan nemkevés szakszóhasználati ingadozást mutat, pl. *büntetendő* = *castigado* (465) ~ *punible* (12) ~ *sancionado* (4); *büntetőjogi felelősség* = *responsabilidad penal* (23) ~ *responsabilidad criminal* (17); *emberölés* = *homicidio* (14) ~ *asesinato* (4); *sértett* = *víctima* (106) ~ *persona agraviada* (16) ~ *persona ofendida* (7). Ez a terminusok körén kívül is tapasztalható: *aki* = *el que* (279) ~ *quien* (69); *alapján vagy szerint* = *conforme a* (59) ~ *con arreglo a* (24) ~ *de conformidad con* (12) ~ *en virtud de* (8); *kell* = *deberá* (19) ~ *habrá de* (4). Az egyenlenség még a nyelvtant is érinti, mivel a tényállások szinte mindig kötőmódú állítmánya ötféle igeidőben van ragozva:

1. jövő idő: *amenazare* ‘fenyeget’, *cooperare* ‘együttműködik’
2. jelen idő: *adquiera* ‘szerez’, *se apodere* ‘birtokba vesz’
3. folyamatos múlt, -*ra* jeles változat: *causara* ‘okoz’, *debiera* ‘köteles’
4. folyamatos múlt, -*se* jeles változat: *se negase* ‘megtagad’, *usase* ‘használ’
5. közelmúlt: *haya divulgado* ‘terjesztett’, *hayan promovido* ‘elősegítették’

E sokszínűség különösen megnehezíti a természetes ekvivalens használatát, mert az ígétövek különbségei miatt nem számszerűsíthető. Egy számítógépes korpuszvizsgálatból valószínűleg az derülne ki, hogy a jövő idő jóval gyakoribb a többi igealaknál. Ugyanakkor a 6.1. ponthoz hasonlóan kérdéses, hogy a fordító (és vele együtt a megrendelő) mit nyer azzal, ha a magyar Btk. érintett szakaszának összes ígéje spanyolul a kötőmód jövő idejében van ragozva.

A spanyol Btk. minden egyes részének címe – latin hagyományként – a *de* ‘-ről/-ről’ előjárószóval kezdődik. Ezért például a magyar Btk. VII. fejezetének címe (*A büntetések*) stílusos fordításban nem *Las penas* lesz, hanem a spanyol Btk. III. részének mintájára *De las penas*. Ez azt is jelenti, hogy az utóbbi spanyol–magyar nyelvirányban *A büntetések*, nem *A büntetésekről*.

A helyesírás köréből elsősorban a spanyol Btk. nagy kezdőbetűs köznevei említhetők: *Derecho* ‘jog’, *Fiscal* ‘ügyész’, *Hacienda Pública* ‘államháztartás’, *Juez* ‘bíró’, *Ley* ‘törvény’, *Seguridad Social* ‘társadalombiztosítás’, *Tribunal* ‘bíró-ság’. Bár következtetlenség itt is akad (pl. az *en este capítulo* ‘e fejezetben’ *capítulo* eleme a 200. §-ban kis, viszont a 201. §-ban nagy kezdőbetűs), a magyar Btk.-ban szereplő *jog, ügyész, bíró, államháztartás* stb. spanyolra fordítása a természetes ekvivalencia jegyében nagy kezdőbetűt igényel. A §-ok sorszámát címhelyzetben pont követi, ezért a magyar 60. § (nem a mondat belsejében!) csak *Artículo 60.* lehet. Mivel a bekezdések száma nincs zárójelezve, a magyar (2) *bekezdés* spanyolul pusztán *apartado 2.* A spanyol Btk.-ban egyetlen gondolatjel sincs. Eszerint ez az írásjel vesszővel pótlendő a magyar Btk. (pl. „A büntetések – az (5) és (6) bekezdésben foglalt kivételekkel – egymás mellett is kiszabhatóak.”) spanyol fordításában („Las penas, excepto lo provisto en los apartados 5 y 6, podrán...”).

Mivel fent csak rendszerszintű különbségekről esett szó, végezetül érdemes egyetlen szakaszon megvizsgálni, hogy a magyar Btk. fordítását mennyire segíthetik elő a spanyol Btk. szövegsajátosságai. A példaként kiválasztott rész a hazárulás büntetéről rendelkezik.

2. táblázat: *A spanyol Btk. mint párhuzamos szöveg haszná-
a hazaárulás büntetének példáján*

Magyar Btk.	Spanyol Btk.	Szó szerinti fordítás	Spanyol fordítás
258. § (1) Az a magyar állampolgár, aki Magyarország függetlenségének, területi épségének vagy alkotmányos rendjének megsértése céljából külföldi kormányral vagy külföldi szervezettel kapcsolatot vesz fel vagy tart fenn, büntett miatt öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.	Artículo 581. El español que indujere a una potencia extranjera a declarar la guerra a España o se concertare con ella para el mismo fin, será castigado con la pena de prisión de quince a veinte años.	581. § Az a spanyol, aki külföldi hatalmat rábír, hogy Spanyolországnak hadat üzenjen, vagy azzal az említett célból szövetkezik, tizenöt évtől húsz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.	Artículo 258.1. El húngaro que estableciere o mantuviere una relación con un gobierno extranjero o una organización extranjera con el fin de violar la independencia, la integridad territorial o el orden constitucional de Hungría, será castigado como reo del delito con la pena de prisión de cinco a quince años.

Ahogy a 3. oszlopban lévő magyar változat is mutatja, a spanyol Btk. 581. §-a kevésbé használható fel párhuzamos szöveggént. A tényállásból csak két szó (*extranjera* ‘külföldi’, *fin* ‘cél’) egyezik meg a magyar eredetivel, de azokat egy kezdő nyelvtanuló is ismeri. A jóval fontosabb *függetlenség*, *területi épség* és *alkotmányos rend* hiányzik. Az utóbbi megfelelője (*orden constitucional*) kétszer megjelenik ugyan a spanyol Btk.-ban, csak máshol (514. § (5) bekezdés és 573. §), az előbbi viszont egyáltalán nem. (Az *español* ‘spanyol’ és az *España* ‘Spanyolország’ helyett magyar–spanyol nyelvirányban természetesen az *húngaro* ‘magyar’ és az *Hungría* ‘Magyarország’ szükséges.) Érdekes a *büntett miatt*, amelynek az 581. §-ban nincs párhuzama, ám a spanyol Btk. 147. és 616. §-a is tartalmazza az ideillő *como reo del delito* ‘mint a bűncselekmény bűnöse’ kifejezést. A spanyol Btk. a magyar jogi szaknyelvvvel szemben az *español* ‘spanyol’ szót, nem a *magyar állampolgár* alapján várható *ciudadano español* ‘spanyol állampolgár’ szókapcsolatot használja. Mivel az utóbbi máshol sem fordul elő a spanyol Btk.-ban, a fordító hajlamos lehet elhagyni a *ciudadano* szót, ám az *állampolgár* lényeges elem: hazaárulást csak magyar állampolgár követhet el, nem akárci, aki magyarnak vallja magát.

A nagyfokú tartalmi különbségek ellenére ez a rövid párhuzamos szöveg is képes némi segítséget nyújtani. Először is azzal, hogy a fordítónak nem kell válogatnia az igeidők közül: a mondatot bevezető alárendelés mindkét ígéje (*indujere* ‘rábír’, *se concertare* ‘szövetkezik’) a kötőmód jövő idejében van elragozva. A leg egyszerűbb ezt megőrizni az *induce/induzca* és a *se concierta/se concierte* helyett, amelyek nyelvtanilag szintén helyesek, sőt a spanyol Btk. más részei szerint stílu-

sosak is lennének. A párhuzamos szövegben további támpont a *prisión*, láthatólag ‘szabadságvesztés’, nem ‘börtön mint büntetés-végrehajtási fokozat’ értelemben. Az előbbihez közelebb álló *privación de libertad* ‘a szabadságtól való megfosztás’ szintén megtalálható a spanyol Btk.-ban, de csak 27-szer, szemben a *prisión* 605 előfordulásával, ezért az 581. § ennek használatára ösztönözheti a magyar fordítót. Feltűnő, hogy a büntetés időtartamának alsó határát a spanyol Btk. mindig az *año* ‘év’ szó nélkül jelöli meg (*de quince a veinte años* ‘tizenötötől húsz évig’), a magyar viszont így: *öt évtől tizenöt évig*. Ezt tehát a fordító a szóismétlés mellőzésével visszaadhatja a *de cinco a quince años* formában.

7. Összefoglalás

A címben megfogalmazott két kérdésre a fenti elméleti fejtegetések és főleg az esettanulmány alapján a következő válaszokat lehet adni.

A párhuzamos szövegek elsősorban arra jók, hogy a fordító a mindenkori stílushoz, műfajhoz, nyelvváltozathoz és témához illő, azaz a helyzetnek megfelelő célnyelvi elemekkel élhessen. Ezzel megelőzhető számos olyan hiba, amely a bizonytalan eredménnyel kecsegtető szótározásból, szó szerinti átültetésből és internetes keresgélésből ered. Egy jól megválasztott párhuzamos szöveggel a fordító meg is takaríthatja az előbbi három tevékenységre szánt időt, a nyelvtudását pedig bevett fordulatokkal bővítheti.

Ahogy általában a nyelvi közvetítők segédeszközei (a szótáraktól az enciklopédiákon és a szakkönyveken át a terminológiai adatbázisokig és a fordítómemóriákig), úgy önmagában a párhuzamos szöveg sem csodaszer. Ha rosszul van megválasztva, menthetetlenül stílustalan célnyelvi változatot eredményez. Ha egy fontos kifejezés hiányzik belőle, és ezt a fordító nem ismeri fel elég gyorsan, értékes percek mehetnek veszendőbe. A párhuzamos szöveg nem old meg minden fordítói problémát: a 6. pontban a kölcsönös fordítás szempontjából eszményinek nevezett magyar és spanyol Btk. között a fenti mikroelemzés szerint jóval több a különbség, mint az azonosság. Van, ami a segítségül hívott törvényben nem a forrásnyelvi logika szerinti helyen lelhető fel, és olyan is van, amit a fordító hiába keres. Eszerint a párhuzamos szöveget néha teljesen el kell olvasni, vagy egybe kell vetni más párhuzamos szövegekkel, ez azonban lassítja a munkát. Végezetül, mivel a párhuzamos szöveg általában a természetes ekvivalencia azonosítását szolgálja, egy idegenítő vagy akár egy nem szakembernek szóló honosító fordítás mintaként szinte használhatatlan.

A természetesség fogalma meglehetősen szubjektív és intuitív, sőt a fent tárgyalt jogi szakszövegek esetében kockázatos. Azok ugyanis (Rogers 1998: 16–17) jobban kötődnek a forrásnyelvi kultúrához, mint egy gépkocsivontatási utasítás, ezért – több szerző szerint – nem egy másik jogrendszerre, hanem egy másik nyelvre kell őket átültetni. Ebben az értelemben az olvasónak éppen az idegenszerűség segít, nem a természetesség. – Nem tudni, hogy Rogers és az általa idézett

teoretikusok állítása csak megérzésen vagy hatásvizsgálaton alapul-e, de az utóbbit fontos lenne minél szélesebb körben elvégezni.

A témát főképpen mondat- és szövegtani eszközökkel kellene kutatni, hogy kiderüljön, mennyire nyilvánulnak meg a fordításban a párhuzamos szövegek szintaktikai sajátosságai, egyebek közt az igeidők, az aktuális mondattagolás vagy az alaptag-bővítmény sorrend terén. A spanyol Btk.-ban számos olyan, a mondatba beékelte megjegyzés és hosszabb bővítmény fedezhető fel, amely megelőzi, nem pedig követi az alaptagot. Ez rácsfol arra a régi szabályra, hogy az ilyesmit a magyarról indoeurópai nyelvekre történő fordításban (mindig) jobbra kell helyezni. Lehet, hogy a bővítésnek nem ez a jellemző iránya, de ezt csak a korpusznyelvészet tudná megállapítani.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies — Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognin-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233–250.
- fordit.hu. 2010. Fogalommeghatározások. https://www.fordit.hu/cikkek/fogalommeghatározások/?gclid=CjwKCAiAh9qdBhAOEiwAvxIokwr8dZkoqJrrOWWtC5UX5lnkAIEoTjbCYzyxCikWuGWvCNwPI_CtIRoCIIEQAvD_BwE
- Genette, G. 1982. *Palimpsestes : La littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil.
- Heltai P. 2020a. Fordítási normák és fordítási eljárások magyar–angol szakfordításban. *Fordítástudomány* 22. évf. 1. szám. 27–45.
- Heltai P. 2020b. Távközlésre alkalmas fordítási gyakorlatok magyarról angolra. In: Dróth J. (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távközlésben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem. L'Harmattan Kiadó. 63–88. DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.3>
- Horváth I. 2015. Információs és kommunikációs technológiák a tolmácsolásban és gépi tolmácsolás. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 161–169.
- Joó E. 2005. A párhuzamos szövegek alkalmazási lehetőségei a fordításban és a fordításoktatásban. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. szám. 55–65.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2007. Az EU-szakszövegek fordításának oktatása. In: *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 255–266.
- Neubert, A. 1981. Translation, interpreting and text linguistics. In: Sigurd, B. and Svartvik, J. (eds) *AILA81 Proceedings: Lectures*. Studia Linguistica Vol. 35. 130–145.
- Nord, Ch. 1997. El texto buscado. Los textos auxiliares en la enseñanza de traducción. *Trad Term* Vol. 4. No. 1. 101–124. <https://www.studocu.com/it/document/universita-degli-studi-di-torino/diritto-costituzionale-ii/11-lectura-no-obligatoria-christiane-nord-el-texto-buscado/27670583>
- Nord, Ch. 2010. La intertextualidad como herramienta en el proceso de traducción. *Puentes* No. 9, marzo 2010. 9–18. <http://wpd.ugr.es/~greti/revista-puentes/pub9/03-Christiane-Nord.pdf>

- Nord, Ch. 2019. *Traducir funciones. Manual de enseñanza y autoaprendizaje de la traducción*. Santiago: Ediciones Universidad Católica de Chile.
- Pym, A. 2007. Natural and directional equivalence in theories of translation. *Target* Vol. 19. No. 2. 271–294.
- Rádai-Kovács É. 2004. A szakma alapfogalmai. In: Környei Tibor et al. (szerk.) *Fordítói ABC. Hogyan kezdjem? Útmutató fordítóknak és tolmácsoknak*. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete.
- Robin E. 2015. A fordító mint lektor. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. 35–46.
- Rogers, M. 1998. Naturalness and translation. *SYNAPS. Fagsprak, Kommunikasjon, Kulturkunnskap* Vol 2. No. 99. 9–31.
https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2394654/Rogers_1999_%20Naturalness%20and%20Translation.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Sinclair, J. 1992. The automatic analysis of corpora. In: Svartvik, J. (ed.) *Directions in Corpus Linguistics. Proceedings of Nobel Symposium 82*. Berlin: Mouton de Gruyter 379–397.
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Stetting, K. 1989. Transediting – A new term for coping with the grey area between editing and translating. In: Caie, G., Haastrup, K., Jakobsen, A. L. et al. (eds) *Proceedings from the Fourth Nordic Conference for English Studies*. Copenhagen: University of Copenhagen. 371–382.
- Thiel, G. 1985. Parallel text production: An alternative in pragmatically-oriented foreign language courses. In: Titford, C., Hieke, A. E. (eds) *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Narr. 117–133.
- Vinay, J-P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. London – Toronto – Paris: Didier.
- Wilss, W. 1996. *Knowledge and Skills in Translator Behaviour*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Források

- Argentína büntető törvénykönyve
<http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm#3>
- Bolívia büntető törvénykönyve
https://www.oas.org/juridico/spanish/gapeco_sp_docs_boll.pdf
- Chile büntető törvénykönyve
<https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=1984&idVersion=2022-04-09&idParte>
- Kolumbia büntető törvénykönyve
https://www.oas.org/dil/esp/codigo_penal_colombia.pdf
- Magyarország büntető törvénykönyve
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>

Mexikó büntető törvénykönyve

<https://www.oas.org/dil/esp/C%C3%B3digo%20Penal%20Federal%20Mexico.pdf>

Nicaragua büntető törvénykönyve

https://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic3_nic_codigo_penal.pdf

Paraguay büntető törvénykönyve

https://www.oas.org/dil/esp/codigo_penal_paraguay.pdf

Peru büntető törvénykönyve

<https://lpderecho.pe/codigo-penal-peruano-actualizado/>

Spanyolország büntető törvénykönyve

<https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444>

Uruguay büntető törvénykönyve

<https://www.impo.com.uy/bases/codigo-penal/9155-1933>

Venezuela büntető törvénykönyve

https://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic3_ven_anexo6.pdf

61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900061.irm>

Köszönetnyilvánítás

¹ Köszönöm dr. Kasza Dávidnak és dr. Vadlövő Juditnak a jogi véleményezést, továbbá Lanstyák Istvánnak és Nagy Levente Péternek a szakmai és nyelvi lektorálást.

A mangafordítás szemiotikai kérdései és Mona Baker új ekvivalenciaelmélete

Cseh Lilla Zsófia

E-mail: l.zsofia.cseh@gmail.com

Kivonat: A cikk a szemiotikai ekvivalencia kérdését járja körül a korlátozott fordítás szemszögéből. Kiindulópontként Mona Baker *In Other Words* kötetének az első (és legtöbbet hivatkozott, 1992-es) és a legújabb, harmadik (2018-as) kiadása közötti fő különbséget vizsgálja. A különbség egy új fejezet: *Szemiotikai ekvivalencia*. Ennek alapján a cikk a korlátozott fordítás területeit mutatja be: az audiovizuális fordítást és a képregények fordítását. A szemiotikai ekvivalencia mindkettő esetében rendkívül fontos. Ezt követően megismerjük, hogy Baker hogyan határozza meg a szemiotikai ekvivalenciát, és milyen kérdéseket vet fel, valamint milyen lehetséges megoldásokat javasol az *In Other Words* 2018-as kiadásában. Hogy bemutassa a szemiotika fontosságát a fordításban, a cikk a manapság igen népszerű japán képregények, a mangák szemiotikai jellegzetességeit is leírja, valamint hogy ezek hogyan érintik a fordítást. Végül néhány mangából vett képpel illusztrál egy-egy szemiotikai jelenséget.

Kulcsszavak: Mona Baker, szemiotika, korlátozott fordítás, audiovizuális fordítás, képregény, manga

1. Bevezetés

Mona Baker 1992-ben megjelent *In Other Words – A Coursebook on Translation* című kötete a fordítástudomány egyik megkerülhetetlen klasszikusa: a szakterülettel foglalkozó diákok és tudósok kötelező olvasmánya. Az 1992-es, első kiadás után majdnem két évtizeddel, 2011-ben jelent meg az átdolgozott második kiadás, amelyről Andrew Chesterman írt kiváló recenziót 2012-ben (Chesterman 2012). A recenzióban különös figyelmet szentelt az új hozzáadott fejezetnek, amely a fordítás etikai kérdéseiről szólt – ez az első kiadásban nem szerepelt, ott mind a hat fő fejezet az ekvivalencia különböző típusaival foglalkozott.

Hét évvel később, 2018-ban, már a kötet harmadik, ismételten kiegészített kiadása jelent meg. A fordítástudomány kutatói máig főleg az 1992-es kiadást használják munkájukban, a cikkek, a könyvek, a disszertációk nagy része erre a kiadásra hivatkozik, ha szerepel a források között. Kétségtelen, hogy három évtizeddel a megjelenése után is alapmunka, a megállapítások ma is helytállóak, és a fordítástudomány legnevesebb kutatóinak munkáira is felhívja a figyelmet, ismeretve elméleteiket, gondolataikat.

Három évtized alatt azonban rengeteget változott a világ! Az 1992-es kiadás hat ekvivalencia-típust sorol fel: ekvivalencia a szó szintjén, a szó szintje fölött, grammatikai és szövegi ekvivalencia, kohézió és koherencia. A kilencvenes évek elején íródott kötetben minden nyelvi példa, alkalmazási lehetőség kizárólag irodalmi és szakmai szövegekre korlátozódik, és ami még fontosabb: írott szövegekre, kizárólag a szöveget véve alapul. Már a 2011-es kiadásban is megjelentek a fordítás új területei, de csak 2018-ban egészült ki az *In Other Words* a nyolcadik fejezettel, amely a *szemiotikai ekvivalencia* témáját járja körül.

Cikkemben röviden bemutatom, hogy az *In Other Words* 1992-es első megjelenése óta az audiovizuális fordítás és a korlátozott fordítás kutatása mennyit fejlődött és haladt előre. Mivel ezek a kutatások szemiotikai kérdéseket is felvetnek, Baker 2018-as új fejezetében kifejtett ekvivalencia-elméleteivel igyekszem megoldást kínálni a felmerülő problémákra. Végül röviden rátérek doktori disszertációm témájának egyik oldalára. Disszertációm címe: *Linguistic and cultural issues in translating manga*. A felhasznált újlatin (olasz) és germán (angol) célnyelvektől most eltekintve, kizárólag a manga szemiotikai jellemzőire és fordítás esetén az ezekhez kapcsolódó nehézségekre hívom fel a figyelmet, ismét utalva Bakerre. A könnyebb megértést elősegítendő a 2022-ben elvégzett pilot kutatásomban feltárt szemiotikai problémákat is tartalmazó képeket is bemutatok.

2. Korlátozott fordítás

A „korlátozott fordítás” (*constrained translation*) kifejezés 1989-ben született (Mayoral, Kelly és Gallardo 1989), de széles körben csak a 90-es évek vége felé terjedt el. Baker 1992-ben még egyáltalán nem említ médiaspecifikus korlátokat (Pedersen 2005: 14), egyedül a nyelvek eltérő rendszeréből adódókat (Baker 1992: 61, 166). A „korlátozott fordítás” azonban azóta már mást jelent: olyan eseteket, amikor a fordítás időben, térben vagy mindkét szempontból korlátok közé szorul. A filmfordítás (szinkron, feliratozás, hangalámondás) (Juhász-Koch 2019) és a képregények fordítása (Viljainen-Belkassah és Metsäjäntti 2014; Zanettin 2008) tartozik ide. A „film” szót általánosan fogom alkalmazni, filmek és televíziós műsorok jelölésére is. 1992-ben sem a film, sem a képregény – ahogy a fordításuk sem – számított új területnek, de a kutatásuk biztos, hogy még gyerekcipőben járt – az első átfogó tanulmányra a képregények fordításáról 1999-ig kellett várni (Kaindl 1999). Éppen ezért az *In Other Words* első kiadásában szó sem esik szinkronról,

feliratozásról, vagy képregényekről. Ellenben nagyon fontos, hogy 2018-ban már Baker is foglalkozik mindhárommal: ugyanis az írott szöveggel ellentétben ezek a szövegek multiszemiotikusak: nyelvi és vizuális jelek együttese, ahol egyik sem létezhet a másik nélkül, és kölcsönösen függenek egymástól (Snell-Hornby 2006, idézi Sell 2016: 272).

2.1. Audiovizuális fordítás

A fordítás időben és térben is lehet korlátozott. Elsőként természetesen a filmek, televíziós műsorok juthatnak erről eszünkbe; esetükben három fordítási megoldás jöhet szóba: szinkron, feliratozás és hangalámondás (az utóbbit kutatták eddig a legkevesebbet) (Juhász-Koch 2019: 38–39). Mielőtt rátérnénk a három megoldástípusra, felvetődhet a kérdés, hogy a filmek, televíziós műsorok fordítását hogyan nevezhetjük? A szerzők számos megoldást javasolnak: „Filmek fordítása”? „Fordítás képernyőre”? „Audiovizuális fordítás”? A teljes jelenséget legjobban a „multidimenzionális fordítás” fedi le (Assis-Rosa 2016: 194), mivel a kép, a hang és a felirat dimenziójára is utal. A szakirodalomban azonban máig az „audiovizuális fordítás” a legelterjedtebb és a leginkább használt, ezért én is ehhez a kifejezéshez folyamodom.

2.1.1. Szinkron

A korlátozott audiovizuális fordítás első típusa a szinkron, amely hangbeli fordításnak számít (Díaz-Cintas 2004: 26). Szinkronizáláskor fontos a képet és a hangot interszemiotikus és interkulturális explicitáció útján integrálni, ugyanakkor, mivel audiovizuális műfajról van szó, a hanghordozás és főleg a kép, a mozgás miatt sokszor nincsen szükség beszúrt magyarázatra (amelynek időbeli korlátai vannak) vagy feliratozott kifejtésre (amely elvonhatja a figyelmet a képről és a hangzó szövegről). A szinkront a kép sokkal erősebben befolyásolja, mint a korlátozott fordítás többi típusát: kell igazodnia a beszélő szájmozgásához, mozdulataihoz, és a hangzó beszéd eredeti időtartamához (Pavesi 2020: 157).

2.1.2. Feliratozás

Az audiovizuális fordításon belül a feliratozás időben és térben is korlátozott, ellentétben a szinkronnal, amely csak időben az. Mivel az audiovizuális termékek három elemből épülnek fel – képből, hangból és szövegből –, a feliratok alapfeltétele, hogy ne legyenek túl hosszúak, semmiképpen se fedjenek el túl sokat a fő vizuális elemből (a képből) (Kapsaskis 2020: 555). Emellett olvashatónak is kell lenniük, követve a dialógus ritmusát és az átlagolvasó olvasási sebességét: nem tarthatnak rövidebb ideig egy másodpercnél, és több ideig hétnél (ez nem köbe vésett szabály, de általánosságban elmondható, hogy a feliratozók be szokták tartani). Ezenkívül a folyékony olvasást és a kép láthatóságát elősegítendő két sornál nem ajánlatos hosszabb feliratot alkalmazni, és a felső sor a lehetőségekhez és

nyelvhelyességhez mérten ideális esetben rövidebb (Robert és Remael 2016: 584). Ahogy a hangzó szöveg felirattá alakítása is interszemiotikus (jelrendszerek közötti művelet), úgy az audiovizuális fordítás egy másik ága, a vakok és gyengénlátók számára készített hangleírás is az (Perez-González 2020: 30).

2.1.3. Hangalámondás

A hangalámondást „félszinkronnak” is lehet nevezni, viszont sokkal kevesebb korláttal kell számolnia, mint a „rendes” szinkronnak. Nem kötelező a szájmozgást követni, és sokkal kevesebb „színészkedést” is igényel, ugyanakkor az eredeti szöveget teljes egészében le lehet fordítani, minden, korlátozott fordításra általában jellemző művelet (kihagyás, kifejtés stb.) mellőzésével (Perez-González 2020: 32; Juhász-Koch 2019: 25–26).

2.2. A képregények fordítása

A képregények ellenállása bármilyen, eredetük elrejtésére irányuló drasztikus adaptációval szemben megerősíti, hogy lehetséges, sőt szükséges a fordítást az eltérő kultúrák elismeréseként és megbecsüléseként felfogni, nem pedig azok beépítéseként egyetlen egységes világképbe (Rota 2008: 96)¹.

Bár Rota idézete a képregényekben fellelhető kulturális elemekre hívja fel a figyelmet, a műfaj fordítása számos egyéb, váratlan akadályt állíthat a fordító elé.

Mindenekelőtt viszont érdemes megvizsgálni, a szó hogyan hangzik különböző nyelveken, és milyen jellegzetességekre utal.

- Magyar: *képregény* – képek, amelyek egy történetet mondanak el;
- Angol: *comics* – a *comic strip* rövidítése, mivel a legelső képregények humoros történetek voltak, és csak néhány képkockából álltak (Lacassin 1971: 24);
- Olasz: *fumetto* – a szó a műfajon kívül annak leginkább jellemző elemét, a szövegbuborékot is jelenti (Treccani Online);
- Francia: *bande dessinée (BD)* – „rajzolt sáv”, a rajzokra és elrendezésükre utal (Perret 2021; Larousse Online);
- Finn: *sarjakuva* – „képsorozat”, szintén a rajzok elrendezésére utal, a rajtuk keresztül elmesélt történetre.

A felsoroltakon kívül több nyelv az angol kifejezés egy részét vette át, mint a német (*comic*), a horvát (*strip*), vagy a spanyol (*comic*). Tanulmányom fő témája a japán mangák, azaz képregények fordítása. A *manga* szó japánul: 漫画, szó szerint „hóbortos képek”.

A képregények fordítása az audiovizuális fordítási stratégiákkal ellentétben csak térben korlátozott, időben nem. Azonban, amíg a – térben szintén korlátozott – feliratozás esetében a képhez hozzáadott szöveg szinte mindig ugyanott jelenik

meg, a kép alján (Kapsaskis 2020: 555–556), és a hossz a képarány miatt általában nem változik, a képregényekben a szöveget sokkal nehezebb fordításban elhelyezni, ugyanis az alakban és elhelyezkedésben a legkülönbözőbb változatokban megjelenő szövegbuborékoktól függ, mennyi és milyen jellegű fordított anyag fér el és főleg, hova.

Még ha nem mélyedünk is bele túlságosan a kulturális különbségek korlátozott térben végezhető áthidalhatóságába, a képregények fordítása nem különösebben távoli kultúrák között is nem várt akadályokba ütközik. 2013 és 2014 között jelent meg az Olaszország egyes területeinek kultúráját képregény formájában bemutató *Nelle terre dei GAL – le avventure dell’impavido Almoró fra storia e cultura* finn fordítása a turkui egyetem olasz tanszéke gondozásában. Habár a nyelvi rendszer teljesen eltérő, a finn és az olasz azonos ábécét használ és a kulturális háttér sem tér el olyan mértékben, mint például a távol-keleti országokétól. Ennek ellenére az elsőre nem túl bonyolultnak tűnő fordítási munka komoly nehézségekbe ütközött. Természetesen jelen voltak a reáliák és a kultúraspecifikus elemek is, főleg olasz ételek és helyek esetében. Még nagyobb gond volt viszont a szavak hossza: a finn toldalékoló nyelv, de az alapszavak is általában jóval hosszabbak, mint az olasz megfelelőik. A szövegbuborékok méretét azonban az olasz nyelvhez igazították, így a finn fordítónak sokszor rövidítésekhez, vagy átiratokhoz kellett folyamodnia. Egyik példa a képregény időben való elhelyezkedését, később történő fordítását is befolyásolja: az olaszban szerepelt a „ma”, *oggi* kifejezés, jelölve, hogy mikor játszódik a történet. Finnül a szó *tänään*, az apró szövegbuborékokban viszont ez semmi esetre sem fért volna el, tehát a fordító az évszámhoz folyamodott, és 2014 került az *oggi* helyére. 2022-ben vagy később olvasva a finn fordítást így viszont már elavultnak tűnhet a történet (Viljanen-Belkassah és Metsäjäntti 2014: 122–126).

3. Szemiotikai ekvivalencia Baker (2018) szerint

Baker az *In Other Words* 2018-as kiadásában a szemiotikai ekvivalenciát a következő Munday-idézetrel vezeti be „A vizuális grammatikában csakúgy, mint a lexicálisban, ügyelni kell arra, hogy fordításban ne téves üzenetet közvetítsünk” (Munday 2004: 212)².

A szemiotikai ekvivalenciával kapcsolatos első példát is szövegi példával vezeti be, mégpedig az arab nyelv karakterformáinak jelentőségével Muhammad Afifi Matar egyik versében. Természetesen fordításban a betűk alakjából eredő mögöttes jelentés elvesz – tehát a szemiotikai ekvivalencia eltérő írásrendszerű nyelveknél nem mindig kivitelezhető. Ezenkívül a jelrendszerek társadalmankénti eltérése miatt különböző szociokulturális helyzetben ugyanaz a szemiotikai egység jelenthet teljesen mást is. Ugyanakkor vannak univerzális jelek, mint az arckifejezések, amelyeket egyetlen szótárban sem találunk meg. Ellenben mi a helyzet a nem írott szövegekkel, az audiovizuális vagy vizuális tartalmak esetében? Milyen jelrendszerek jelenhetnek meg a nyelvi jeleken kívül, és a fordítást ezek mi-

lyen mértékben befolyásolják? Baker Van Leeuwenre (2005) hivatkozik, amikor „jel” helyett inkább a „szemiotikai forrás” kifejezést használja.

A szemiotikai források a kommunikációs célokra használt cselekedetek, anyagok és készítmények, amelyeket akár testileg teremtünk meg – például a hangképző szerveinkkel, az arckifejezésünket vagy gesztusainkat irányító izmokkal – vagy technikailag – például toll és tinta, vagy számítógépes hardver és szoftver használatával – minden módszerrel együtt, amellyel ezeket a forrásokat rendszerezni lehet.³ (Van Leeuwen 2005: 285)

A „jel” szó ugyanis egyenes összefüggést sugall a jel és a jelölt tárgy vagy fogalom között, pedig ez egyáltalán nincs így. Ugyanaz a jel üzenhet teljesen más használati módtól vagy kultúrától függően. Például Kínában a fehér a gyász színe, ezért ünnepi alkalmakkor fehérbe öltözött alakokat mutatni ellentmondást, félreértést eredményezhet külföldi alkotások esetében.

Tolmácsolás esetén a nyelvi jelek kell előtérbe kerüljenek, a tolmácsok (főleg a szinkrontolmácsok) a lehető legkevesebbet változtathatnak a forrásnyelvi jeleken, akkor is, ha a célnyelv másképp fogalmaz. A jelnyelvi tolmácsolásnál pedig a tolmács soha nem öltözhet túl feltűnően, a személye „láthatatlan” kell legyen. Fordítás esetében a szemiotikai rendszerek kerülnek előtérbe: a példaképek (akikről feltételezzük, hogy helyesen végzik a munkájukat), a szakértelem, amellyel a példaképek rendelkeznek, a személyes hatalom (amely megszabja, hogy mit lehet, és mit nem lehet használni), végül pedig a személytelen hatalom, azaz a kódok és a hagyomány. Egyértelműen utóbbi a leginkább lényeges és meghatározó: amit sokszor ugyanúgy oldanak meg, hagyománnyá válik, és végül határozott kód is lesz belőle. Baker megemlíti a jelek szavak nélkül is érthető használatát, amely nem teljesen tartozik ugyan a fordítás témakörébe, de szemiotikailag kétségtelenül érdekes. Példaként Banksy műveit említi, amelyek szöveg nélkül is átadják a jelentést.

Más akadályok merülhetnek fel viszont, amikor szemiotikailag komplex vagy multiszemiotikus anyagok fordításáról van szó. Az audiovizuális anyagok három csatornát használnak: hang, kép és szöveg, a képregények pedig kettőt, képet és szöveget. Hogy a csatornák megfelelően működjenek együtt fordításban is, a fordító lehet kreatív, akár új kifejezések kitalálásával is. Egyes esetekben előfordulhat, hogy egyik csatorna felülírja a másikat, például a vakok és gyengénlátók számára készült hangleírásokor, amikor képanyagot is hangzó szöveggel adunk át. Máskor viszont szorosan összefügg a két vagy három csatorna. Főleg akkor ütközik akadályokba a fordítás, amikor ugyanaz a nem nyelvi jel, például gesztus, a célnyelvi kultúrában más jelent. Kézenfekvő példa a bólogatás és fejrázás: a görög és a bolgár kultúrában előbbi a tagadás, utóbbi az egyetértés jele. Ha egy audiovizuális anyagban vagy képregényben a mozdulat egyértelműen látható, a fordító a kulturális ellentmondás elkerülése végett fordulhat a feltett kérdés átfogalmazásához, vagy állításra cseréléséhez, amely esetben görög vagy bolgár nyelvterületen nem

lesz ellentmondás a gesztus és a hangzó szöveg vagy felirat között. Ugyanakkor a korlátozott fordítás sajnos a lehetséges kreativitás elé is korlátokat állít, ha nincsen elég hely vagy idő a fordított szöveg megfelelő elhelyezésére.

A képre utaló szójátékok még több problémát okozhatnak. Ebben az esetben még nagyobb a hangsúly a kreativitáson: keresni kell egy vizuális jelet, amelynek verbálisan több jelentése is lehet – gyakran nem éppen ugyanazt, amely az eredeti képi-verbális szójáték alapját képezte. Baker egyik példája a *Micimackó* rajzfilmsorozatból származik: Tigris az egyik jelenetben ugrik, és a *spring* kettős jelentésével („ugrás” és „tavasz”) utal a tavaszi nagytakarításra. Az olasz fordításban ezt úgy oldották meg, hogy a *fa un salto da...* szó szerint „átugrik hozzá” szókapcsolatot – jelentése: „meglátogatja” – használták a képi-verbális szóvicc alapjaként. Baker a fejezetet a kontextus fontosságának kiemelésével zárja, amely a szemiotikai források értelmezésekor, átvitelekor a fordítás alapja. Ezután hat elgondolkodtató, rövid gyakorlatot javasol az olvasónak, hogy a felsorolt stratégiák alkalmazását jobban át tudja gondolni (Baker 2018: 279–304).

4. Szemiotikai korlátok egy távoli kulturális termék fordításában: a manga

Baker tanulmányából világosan kitűnik, hogy fordítás esetén nem kizárólag a nyelvi jeleket kell figyelembe venni. A szemiotika azért is fontos része az audiovizuális fordításnak és a képregények fordításának, mert ahogy a nyelv, úgy a mozdulatok, gesztusok is kultúraspecifikusak (Wehn 2001: 66). Nemcsak nyelvi, hanem kulturális átvitelre is szükség van esetükben. Márpedig minél nagyobb a távolság két kultúra között, annál nehezebb az átvitel (Tomaszkiewicz 2001: 237).

4.1. Kultúraspecifikus elemek fordítása

Mi számít kultúraspecifikus elemnek?

Kultúraspecifikusnak tekinthetjük azokat a nyelvi elemeket, szerkezeteket, nyelvhasználati módokat, amelyek a referenciális és a konnotatív jelentések, a kifejezéshez kapcsolódó enciklopédikus ismeretek vagy a nyelvhasználati módok tekintetében az adott kultúrával kapcsolatba hozhatók, azzal magyarázhatók, ugyanakkor az összehasonlításban szereplő más nyelvkultúrákban nem találhatók meg vagy jelentősen eltérnek. (Heltai 2013: 49)

Ha kulturális elemekről van szó, leggyakrabban reáliákra, azaz tárgyi, kézzelfogható elemekre asszociálunk. Ezek azonban csak részei a kultúraspecifikus elemeknek, amelyeket fordításkor figyelembe kell vennünk.

Hidasi (2008: 13–25) szerint az interkulturális kommunikációs szituációkban a *kultúra* látható és láthatatlan elemekre osztható. Láthatók a Heltai (2013) által

*reáliák*nak nevezett tárgyasult elemek. A láthatatlan kategóriába sokkal több elem tartozik: hitek, értékek, normák, törvények, érzelmek, elvárások, szimbólumok, metaforák, közmondások és mondák.

A meghatározás alapján a vizuális műfajok szemiotikájának témakörébe elsősorban a tárgyasult elemek, a normák és a szimbólumok tartoznak. Ezek ugyanis megjelennek a gesztusokban és az általános jelrendszerben. Ahogy korábban említettem, minél távolabbi a kultúra, annál nehezebb a kulturális elemek átvitele, főleg korlátozott fordítás esetében, ezért egy távoli kulturális termék, a manga fordításának tükrében fogok néhány szemiotikai kérdést felvázolni.

4.1.1. Kultúraspecifikus elemek átvitele korlátozott fordítás esetén

Véleményem szerint a leginkább átfogó és részletes cikket a témában Jan Pedersen írta, a *MuTra* konferencián elhangzott előadása transzkripciójában (Pedersen 2005). Pedersen filmeket (egészen pontosan angol nyelvről skandináv nyelvekre fordított filmeket) vett alapul a kutatásához, de eredményei a képregényekre is teljes mértékben vonatkoztathatóak.

Pedersen a következő stratégiákat sorolja fel:

1. Hivatalos ekvivalens használata. Azaz „standard fordítás”, ha már létezik a kifejezés a célnyelven;
2. Megtartás, amely lehet jelöletlen vagy jelölt, pl. dőlt betűvel vagy idézőjellel, és az írásmód változhat, alkalmazkodva a célnyelvhez, pl. *kimonó*;
3. Részletezés. Történhet magyarázattal vagy hozzáadással;
4. Közvetlen, amely gyakori hivatalos szervek, cégek, technikai eszközök, stb. esetében;
5. Általánosítás, ahol egy konkrét nevet (például egy, a forrásnyelvi kultúrában ismert hely nevét) hiperonimával helyettesítenek (pl. „kávézó” a név helyett);
6. Behelyettesítés, amikor a célnyelvi kultúra eleme veszi át a forrásnyelvi kulturális elem helyét;
7. Kihagyás (Pedersen 2005: 3–9).

Pedersen a 7. stratégiát, a kihagyást tartja a legrosszabb, egyenesen „lusta” megoldásnak. Klaudy ellentmond ennek a megállapításnak: ha az adott kultúraspecifikus elemnek nincsen komoly szerepe a történetben, a kihagyás pragmatikai okokból is történhet, mivel a forrásnyelvi és a célnyelvi célközönség háttértudása eltérhet (Klaudy 2009: 84–89). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy habár audiovizuális fordítással foglalkozik, Pedersen is erősen a nyelvi tényezőkre koncentrál. Ha viszont a képi jelekre is figyelünk a nyelvek mellett, könnyen lehet, hogy a megjelenített jelrendszer teljes kihagyás mellett érthetlenné válik, túl sok magyarázat pedig – főleg feliratozásban – gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Ezért mindenképpen érdemes a témát tovább kutatni.

4.2. A képregény szemiotikája

A képregény szemiotikai szempontból komplex, a képek és a szöveg között szoros összefüggés van, egyik sem működhet a másik nélkül. McCloud (1993) rámutat, hogy a képregények képi jelként történő értelmezése a képkockák közötti egyenes kapcsolat segítségével történik meg. Azonban a jelenetek közötti átváltás nem mindig egyszerű, ezért a következő hat kategóriát különbözteti meg:

1. Pillanatról pillanatra – amikor rövid idő telik el két képkocka között;
2. Cselekvésről cselekvésre – amikor egy teljes cselekvést mutatnak be;
3. Alanyról alanyra – amikor a teljes jelenet egyik szereplője után a másik jelenik meg;
4. Jelenetről jelenetre – amikor helyszínt (és néha időpontot is) váltunk;
5. Szempontról szempontra – amikor a közös tér bizonyos részleteit látjuk, de az idő nem telik;
6. Nem következetes – nem egyértelmű a kapcsolat a két képkocka között (vagy csak első olvasatra nem az) (McCloud 1993: 70–72, idézi Cohn 2008: 10).

A nyugati, főleg amerikai képregényekben leggyakrabban cselekvésről cselekvésre, alanyról alanyra és jelenetről jelenetre történő váltások jelennek meg (Cohn 2008: 11–12). A mangánál más a helyzet – de erről a következő fejezetben.

Ahogy a korábban idézett Rota (2008), Kaindl (2014) is komoly hangsúlyt fektet a képregényekben található kulturális elemek lehetséges átültetésére:

Fordítási szempontból a képregények fordítása úgy határozható meg, mint a szöveg és szövegi elemek az eredeti kultúrából a célkultúrába történő átültetéséhez nyelvi, szövegbeli és tipográfiai szinteken végzett cselekvések összessége⁴ (Kaindl 2014: 87).

A Kaindl által említett három szint mind-mind értelmezhető és elemezhető szemiotikai szempontból is, ahol a kulturális különbségek is komoly szerepet játszanak. A kultúraspecifikus elemek fordításáról már szó volt fentebb, de a képregények fordításának szemiotikai kérdései sem elhanyagolhatóak. A fordító ez esetben egyenesen „szemiotikai nyomozóvá” lép elő: képregények esetében a képek és szöveg közötti szoros összefüggés miatt nem elég ugyanis a szöveget lefordítani. Képregényekben nemcsak a szövegbuborékokban jelennek meg nyelvi elemek, hanem összesen négy helyen:

- a) Szövegbuborékok, melyek a beszélt nyelvet jelölik;
- b) Feliratok, az irodalmi narráció, ahol a helyet, időt, háttértörténetet jelölik meg;
- c) Címek, amelyeket nem mindig fordítanak le;
- d) Nyelvi paratextus, a szövegbuborékon kívül, a képen megjelenő felirat, mint a hangutánzó szavak, táblák, háttérfeliratok, intézmények nevei stb.

A d) csoportba tartozó szövegekre szokták a legkülönbözőbb fordítási stratégiákat alkalmazni, mivel gyakran a vizuális jel, a kép részéről van szó. Leggyakrabban meghagyják eredeti nyelven vagy, ha nem lényeges, kitörlik. Ebben az esetben is a képi jel értelmezése szempontjából, rendkívül fontos, hogy mennyire befolyásolja a történet egészét az adott nyelvi jel. A szöveg multimodalitása miatt a fordító a képek egységét, a nyelvi jelek és a képi jelek kapcsolatát is figyelembe kell vegye. A kép és a szöveg közötti kapcsolat többféle lehet: a szöveg kiegészítheti a képi információt, vagy lehet vele „egyenrangú” is, amikor a vizuális és a szöveges információ mintegy „párbeszédet folytatnak” egymással. Fordításnál a két modalitás összekeverése, téves értelmezése félrefordítást vagy akár érthetetlen történetet is eredményezhet (Celotti 2008: 33–42).

4.3. A manga szemiotikája

Oszamu Tezuka, „a modern manga atyja” (Gaumer 2004: 62–64) szavaival vezetem be a manga szemiotikájának témáját. Tezuka egy interjúbán így írja le a mangát mint vizuális nyelvet: „valójában nem rajzoknak tekintem őket... nem rajzolok, hanem egyedi jelekkel írok egy történetet.”⁵ A manga vizuális nyelve japán vizuális nyelv (*Japanese Visual Language – JVL*). Elsőre talán nem egyértelmű, hogy miben és mennyiben térhet el akár az európai/nyugati, akár más országok vizuális nyelvétől (Cohn 2008: 2–3).

Kaindl a 4.2. fejezetben idézett mondata kiemeli a tipográfia fontosságát a képregények jelrendszerén belül. Példaként az *Astérix*et említi, ahol a különböző nemzetiségű szereplők szövegét más betűtípussal írják (Kaindl 1999: 274). A japán vizuális nyelvben ez az írásrendszer egyik különlegességében mutatkozik meg, amely a négy különböző ábécé használata. A *hiragana* és a *katakana* szótag-, a *kandzsi* pedig képírás. Ritkán, főleg kiemelésre, a latin ábécét is használják, bár az idegen szavak írására a *katakana* az általános. Amennyiben japán szavakat írnak latin betűkkel, a *rōmadzsi* kifejezést használják – de ez a legritkább, irodalomban és mangában is. Mindhárom ábécének megvan a maga szerepe, alakjuk is különböző konnotációkat sejtet, egyáltalán nem véletlenszerűen használják őket (ahogy elsőre tűnhet a nyugati olvasónak), lásd 1. táblázat.

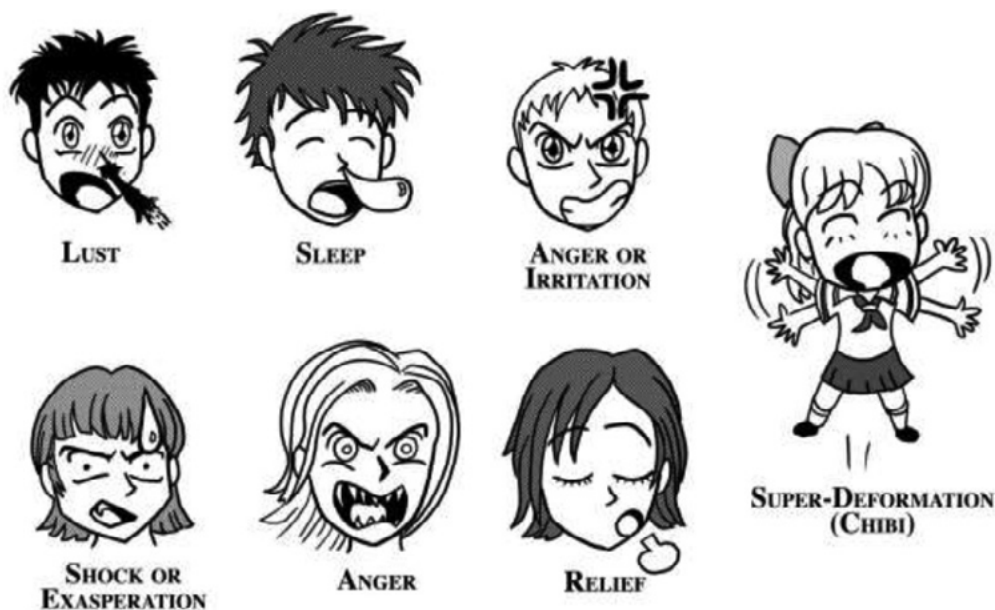
1. táblázat: *A különböző japán ábécékhez fűződő konnotációk*
(Robertson 2016: 164–166. alapján)

Hiragana	Katakana	Kandzsi	Rōmadzsi
Nőies, lány, gyermeki – egyszerű japán	Férfias, kemény, újszerű, feltűnő – idegen szavak	Formális, intellektuális, bonyolult	Tekintélyes, globális, kiemelkedő, díszes, igényes

Mindez a mangában is megmutatkozik: más ábécé használata gyakran kiemelés-ként funkcionál, míg a nőies, „aranyos” szereplők beszéde több hiraganát is tartalmazhat. Nyugati olvasónak a japán szöveg láttán ez elsőre nem feltűnő, és fordításban gyakran elvész.

Ugyanígy a képi szemiotikai elemek legfontosabb kategóriája az érzelmek kifejezése: főleg arckifejezések és gesztusok által tűnnek fel. Azonkívül, hogy a japán gesztusok nagy része ismeretlen Nyugaton (Hoang 2014), a manga egyik különlegessége az érzelmek jelölésének széles skálája. Az 1. ábrán ezeket mutatom be (Cohn 2008: 8).

1. ábra: Az érzelmek kifejezésének ábrázolása a mangában

Amíg a haragos vagy bosszús arckifejezések Nyugaton is érthetőek (akkor is, ha a rajzstílus eltér), a többi meglehetősen szokatlan. Különösen a kéjvágyat kifejező első arc: ilyen esetben a mangákban a szereplőnek vérzik az orra. A megkönnyebbülést pedig egy jellegzetesen gomba alakú kifűjt „sóhaj” jeleníti meg – nyugati olvasó számára nem feltétlenül világos, mit ábrázol a jel. Végül pedig gyakori az eltúlzott, deformált vagy „kicsi” (*chibi*) stílus is, főleg komikus vagy érzelmileg túlfűtött jeleneteknél (Cohn 2008: 8–10; Botts s.a.: 13–14).

Ami az érzelmek metaforikus megjelenését illeti, nem ritka a háttérrel odaillő szimbólumokkal megtölteni: virágok, csillogás, vagy robbanások (Cohn 2008: 7–8.; Moreno Acosta 2016: 39). A képkockák közötti váltások típusa is nagyban eltér a nyugati képregényekben megszokott, főleg alany, cselekedet és jelenet közötti váltásoktól. A mangák leginkább jellemző váltástípusa a szempontváltás: akár

egy egész, több tucat oldalas fejezet játszódhat egy térben, egy időben, viszont képkockánként nem csak a beszélő vagy csak megjelenő személyek változnak, hanem a tér különböző részleteit is megfigyelhetjük (Cohn 2007: 64; Cohn 2008: 11–12).

A másik különbség, hogy egy-egy jelenetben mit látunk. A nyugati képregényekben sokszor látunk teljes jeleneteket, több szereplővel egyszerre (*makro* jelenetek), míg a mangákban lényegesen gyakoribb az egy-egy szereplőt (*mono* jelenetek) vagy akár az alany egy-egy részletét (pl. a szemét) megjelenítő képkocka (*mikro* jelenetek) (Cohn 2005, idézi Cohn 2008: 13–15; Lee és Armour 2016: 191–192).

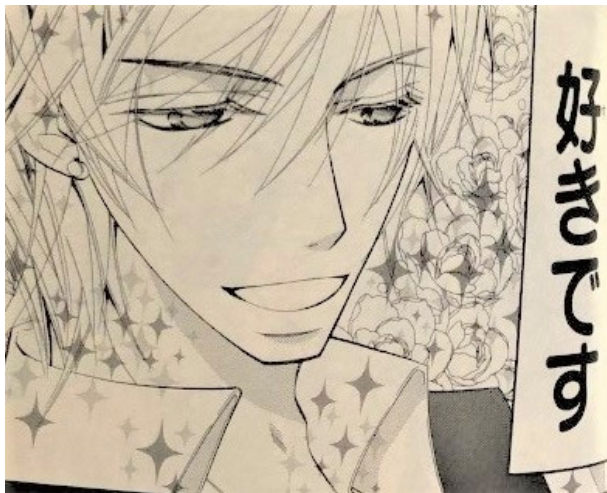
Formai jellegzetesség továbbá, hogy a mangákat jobbról balra kell olvasni. A modern kiadásokban ez meg is marad, és a kötetek európai szemmel nézve „fordítva” vannak bekötve. Az első mangák fordításánál viszont még nem így történt: gyakran tükrözték az oldalakat vagy invazív beavatkozással a szövegbuborékokat is áthelyezték, jelentősen rontva a minőségen (Iglesia 2016). Ugyanakkor ma a rajongók már egyenesen elvárják, hogy a mangák eredeti formátumban jelenjenek meg, és a kultúraspecifikus elemek is maradjanak meg – ha ehhez lábjegyzet vagy kötet végi magyarázat szükséges is. Egyszóval míg régen a honosító, ma már az idegenítő fordítás élvez előnyt (Jüngst 2008: 74).

Épp ezért a manga jelek, szimbólumok összessége, éppúgy, mint a többi képregény (Zanettin 2008: 5–13). A jelrendszerek tanulmányozásának tudománya pedig a szemiotika.

4.3.1. Képi példák

Az alábbi 3 jelenet (2–4. ábra) közvetlenül egymás után következik a vizsgált mangában.

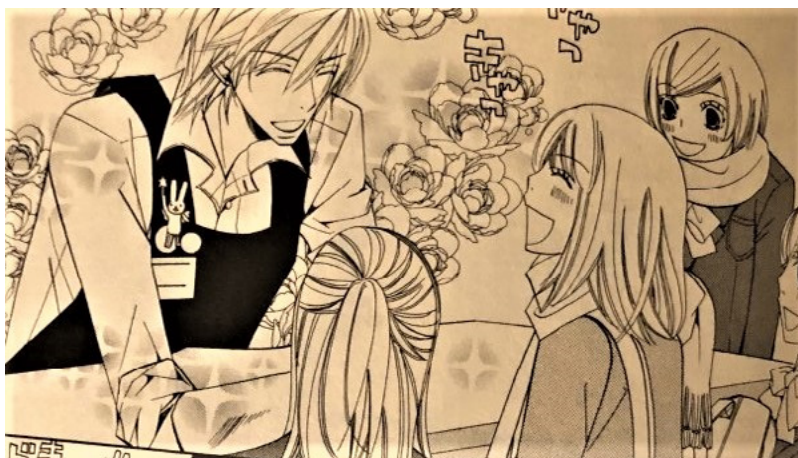
2. ábra: „Mono” kategória

3. ábra: „Mikro” kategória

4. ábra: „Makro” kategória

A három ábra kiváló példát szolgáltat a közelítés-távolításra, a jelenetváltás jellegzetességeire és a nem konvencionális vizuális jelek használatára is. Először is a 2. ábra „mono” képnek számít, mivel csak egyetlen szereplő látható rajta. A 3. ábrán szereplőt váltunk, de „mono” helyett már a „mikro” kategóriáról van szó, ugyanis az illető szemét látjuk csak, nem a teljes arcát (mindenesetre a képekből egyértelmű, hogy nem az előző rajzon megjelenő személyre közelítettünk rá). A 4. ábra viszont már „makro” kép, egyszerre több szereplő jelenik meg rajta.

A három jelenet egy időben, azonos térben játszódik, és McCloud kategorizálása szerint az első kettő a harmadik, alany és alany közti váltást tartalmazza, a második és a harmadik pedig az ötödik, szempont és szempont közti váltást. Ugyanakkor az azonos idő és tér miatt mindhárom váltást szempont és szempont közöttiként is lehet értelmezni. Az első két kép két főbb szereplőt mutat, de csak a harmadikban derül ki, hogy milyen környezetben játszódik a jelenet, illetve hogy

a korábban mutatott két személy egymással beszél-e vagy csak távolabbi kapcsolatban vannak. Mivel a majdnem a teljes jelenetet mutató 3. ábrán csak egyikük szerepel más személyek társaságában, kiderül, hogy az utóbbiról van szó.

Végül a 2. és a 4. ábra nem konvencionális vizuális jelként virágokat jelenít meg a háttérben. Ez a jel a nyugati olvasó számára is érthető: szépséget, illetve a megjelenített szereplők közötti romantikus kapcsolatot sejtet (Cohn 2008: 7–14).

5. ábra: Tipográfiai jelek megjelenése

Az 5. ábra a tipográfiai jelek használatára szolgáltat példát. Az „OK” kifejezést japán karakterekkel, egészen pontosan katakana használatával is le lehet írni (オケイ – *okei*), de mivel a kontextus szerint fontos volt kiemelni, hogy „minden rendben van”, a szerző rōmadzsihoz folyamodott, így a szó különösen feltűnő az egyébként hiraganával és kandzsival kitöltött szövegbuborékban. A kiemelés természetesen bármilyen latin betűs fordításban elvész, legfeljebb félkövér vagy aláhúzott betűkkel lehet az „OK”-t hangsúlyozni. Az általam vizsgált két fordítás, az olasz és az angol, egyik megoldást sem választotta, sőt az olasz ki is hagyta az „OK” kifejezést, a köznyelvibb „rendben van” (*va bene*) javára. Az „OK” latin betűkkel történő írása ugyanakkor a japánok által kedvelt, esztétikai célra használt angol kifejezések miatt is történhetett (Baker 2018: 287).

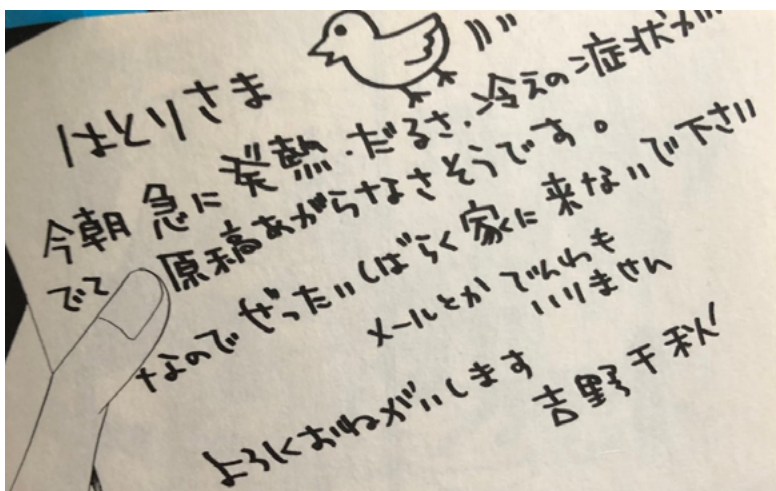
6. ábra: *Testbeszéd*

A 6. ábra egyszerre példa a Nyugaton ismeretlen gesztusra és a deformált stílus használatára. Az erősen eltúlzott arckifejezés az intenzíven megélt érzelmekre utal, a fej mögé helyezett kéz pedig Japánban a feszengés, szégyenkezés jele (Hoang 2014). A szituáció a kontextusból érthető, viszont a testbeszéd nem japán olvasó számára nem teljesen világos. Sőt, a fej mögé helyezett kéz Nyugaton leginkább nyugalomra, pihenésre utal.

7. ábra: *Névjegykártya átnyújtása*

A 7. ábra egy tipikusan keleti gesztust mutat be: a névjegykártya két kézzel történő, figyelmes átnyújtását. Míg Nyugaton a névjegykártyát általában gyorsan adják át és ugyanolyan gyorsan zsebre is teszik, a keleti országokban – nem csak Japánban – a kártya az adott személyt képviseli, ezért átvételkor is két kézzel kell nyúlni érte, és eltétel előtt illik figyelmesen elolvasni (Polleri 2017: 23). A képen látható gesztus a nyugati olvasó számára azonban egyenesen mesterkéltnek tűnhet.

8. ábra: Rajzos utalás a levél címzettjére

A 8. ábrán egy, a japán jelrendszerrel és képi világgal kapcsolatos érdekesség figyelhető meg. Egyáltalán nincsen hatással a történetre, de a japán nyelvet ismerők számára érdekes, új jelentéssel bír a levél felül látható madár rajza. Látszólag csak egy vicces, aranyos rajzról van szó – ám valójában rejtett jelentése van. A levél címzettjének neve ugyanis Hatori, kandzsival 羽鳥: a név második kandzsija, a 鳥 jelentése pedig „madár”, és a kontextus szerint ez a szereplő beceneve is.

Ugyan csak hét képet mutattam be a pilot kutatásomból, de már ennyiből is látszik a manga szemiotikájának több jellegzetessége, amely nem nyelvi szempontból érdekes a fordító és a nyelvészeti kutató számára.

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a szemiotika szerepe a fordításban még számos további kutatásra érdemes területet rejt magában, amelyek messze túlmutatnak a nyelvi jelek értelmezésén. Főleg az új műfajok – audiovizuális anyagok, képregények, digitális művek – fordítása esetén merülnek fel érdekes kérdések. Az igény világosan megmutatkozik Baker 1992-es alapművének 2018-as, bővített kiadásában, ahol külön, új fejezetet szentel a szemiotikai ekvivalenciának, és kitér audiovizuális anyagokra, képregényekre, videójátékokra is: az első és a második kiadásban kizárólag szövegi példákat használt és hozzájuk kapcsolódó kérdéseket vetett fel.

Fordítási szempontból rendkívül fontos, hogy vizuális műfajok esetén nemcsak a nyelvi, hanem a szemiotikai ekvivalenciát is figyelembe kell venni. A diszsertációm témája a mangák európai nyelvekre – olaszra és angolra (magyar csak rendkívül korlátozottan áll rendelkezésre) – történő fordítása során felmerülő kérdések. A távoli kultúra a képregények itt felvázolt általános fordítási nehézségein

túl szemiotikai akadályokat is állít a fordító elé. Éppen ezért a témát nem kizárólag nyelvi szempontból fontos vizsgálni, hanem szükséges a képi világ megjelenítésének a nyugatitól eltérő módjának szemiotikai összefüggéseit is feltárni vagy kutatni, amelyek szorosan kapcsolódnak a fordításhoz. Annak ellenére, hogy itt csak néhány példát mutattam be és korlátozottan fejtettem ki a témát, a manga és fordításai tükrében véleményem szerint azonnal feltűnik, hogy mennyire fontos szemiotikai szempontból is elemezni a vizuális műfajokat. Egy távoli kulturális termék, amely ma egyre népszerűbb – vajon milyen kihívásokat rejt a nyelvieken túl? Ha szemiotikai ekvivalenciára törekszünk, mit szükséges figyelembe venni?

Baker alapkönyvének 2018-as, frissített kiadása pedig kiváló támpontokat és elgondolkodtató feladatokat nyújt e kérdések megválaszolására.

Irodalom

- Assis-Rosa, A. 2016. Descriptive translation studies of audiovisual translation. *Target* Vol. 28. No. 2. 192–205.
- Baker, M. 1992. *In other words: A coursebook on translation*. New York: Routledge.
- Baker, M. 2018. *In other words: A coursebook on translation*. New York: Routledge.
- Baker, M., Saldanha, G. (eds) 2020. *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York: Routledge.
- Botts, S. s.a.: *Semiotics of Anime and Manga*. <https://studylib.net/doc/8542667/semiotics-of-anime-and-manga> [Letöltve: 2022. 10. 28.]
- Celotti, N. 2008. The Translator of Comics as a Semiotic Investigator. In: Zanettin, F. (ed.) *Comics in Translation*. London, New York: Routledge. 33–49.
- Chesterman, A. 2012. Mona Baker. In *Other Words. A Coursebook on Translation*. *Target* Vol. 24. No. 1. 191–193. DOI: <https://doi.org/10.1075/target.24.1.19che>
- Cohn, N. 2005. Un-Defining „Comics”. *International Journal of Comic Art* Vol. 7. No. 2.
- Cohn, N. 2007. A Visual Lexicon. *Public Journal of Semiotics* Vol. 1. No 1. 53–84.
- Cohn, N. 2008. Japanese Visual Language – The Structure of Manga In: Johnson-Woods, T. (ed.) *Manga: An Anthology of Global and Cultural Perspectives*. London: Bloomsbury Publishing 187–203.
- Díaz-Cintas, J. 2004. In search of a theoretical framework for the study of audiovisual translation. In: Orero, P. (ed.) *Topics in audiovisual translation*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 21–34. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.56.06dia>
- Gaumer, P. 2004. *Larousse de la BD*. Paris : Larousse.
- Heltai P. 2013. Kultúraspecifikus elemek és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám 32–54.
- Hidasi J. 2008. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- Hoang, V. 2014. *Japanese Body Language and Gestures*. <https://www.tofugu.com/japan/japanese-body-language/>
<https://studylib.net/doc/8542667/semiotics-of-anime-and-manga> [Letöltve: 2022. 10. 28.]
- Igareda, P. 2017. Approach to the translation of *sound* in comic books. *Babel* Vol. 63. No. 3. 343–363.
- Iglesia, M. de la, 2016. The Task of Manga Translation: Akira in the West. *The Comics Grid: Journal of Comics Scholarship* Vol. 6. No. 1. Doi: <https://doi.org/10.16995/cg.59>

- Juhász-Koch M. 2019. A normalizáció mint fordítási stratégia a hangalámondás fordításában. *Fordítástudomány* 21. évf. 1. szám 24–42.
- Jüngst, H. E. 2008. Translating Manga. In: Zanettin, F. (ed.), *Comics in Translation*. London, New York: Routledge. 50–78.
- Kaindl, K. 1999. Thump, Whizz, Poom: A Framework for the Study of Comics under Translation. *Target* Vol. 11. No. 2. 263–288.
- Kaindl, K. 2014. *Übersetzungswissenschaft im interdisziplinären Dialog: Am Beispiel der Comicübersetzung*. Tübingen: Stauffenburg.
- Kapsaskis, D. 2020. Subtitling, interlingual. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York: Routledge. 554–56.
- Klaudy, K. 2009. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Lacassin, F. 1971. *Pour un neuvième art: la bande dessinée*. Paris: Union générale d'éditions.
- Larousse Online: <https://www.larousse.fr/>
- Lee, J. F., Armour, W.S. 2016. Factors Influencing Non-Native Readers' Sequencing of Japanese Manga Panels. In: Pasfield-Neofitou, S., Sell, C. (eds) *Manga Vision*. Monash: Monash University. 178–193.
- Mayoral, K., Kelly, D., Gallardo, N. 1988. Concept of Constrained Translation. Non-Linguistic Perspectives of Translation. *Meta* Vol. 33. No. 3. 356–367.
<https://doi.org/10.7202/002533ar>
- McCloud, S. 1993. *Understanding Comics: The Invisible Art*. New York: Harper Collins
- Moreno Acosta, A. 2016. Beyond 'Japaneseness': Representative Possibilities of Original English Language Manga in Svetlana Chmakova's *Dramacon*. In: Pasfield-Neofitou, S., Sell, C. (eds) *Manga Vision*. Monash: Monash University. 35–51.
- Munday, J. 2004. Advertising: Some Challenges to Translation Theory. In: Adab, B., Valdés, C. (eds) Key Debates in the Translation of Advertising Material. *The Translator* Vol. 10. No. 2. Special Issue, 199–219.
- Pavesi, M. 2020. *Dubbing*. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York: Routledge. 156–162.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? In: Nauert, S. (ed.) *MuTra 2005 – Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings*.
- Perez-González, L. 2020. Audiovisual translation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York: Routledge. 30–33.
- Perret, A. 2021. *Histoire de la Bande Dessinée*. <https://www.histoire-pour-tous.fr/dossiers/5016-histoire-de-la-bande-dessinee.html> [Letöltve: 2022. 10. 28.]
- Polleri, M. 2017. Exchanging Business Cards in Japan. *Anthropology Today* Vol. 33. No. 3. 23–24.
- Robert, I., Remael, A. 2016. Quality Control in the Subtitling Industry: An Exploratory Survey Study. *Meta* Vol. 6. No. 3. 578–605.
- Robertson, W. 2016. Writing Another's Tongue. In: Pasfield-Neofitou S., Sell, C. (eds) *Manga Vision*. Monash: Monash University Publishing. 161–177.
- Rota, V. (2008). Aspects of Adaptation. The Translation of Comics Formats. In: Zanettin, F. (ed.) *Comics in Translation*. London, New York: Routledge. 79–98.
- Sell, C. 2016. Manga Spectacles. Manga as a Multimodal Research Tool. In: Pasfield-Neofitou, S., Sell, C. (eds) *Manga Vision*. Monash: Monash University. 271–280.

- Snell-Hornby, M. 2006. *The turns of translation studies: New paradigms or shifting view-points?* Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Treccani Online: <https://www.treccani.it/>
- Tomaszkiewicz, T. 2001. Transfert des références culturelles dans les sous-titres filmiques. In: Gambier, Y., Gottlieb, H. (eds) *(Multi)Media Translation*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 237–248.
- Van Leeuwen, T. 2005. *Introducing Social Semiotics*. London, New York: Routledge.
- Viljanen-Belkassah, P., Metsäjätti, M. 2014. Nelle terre dei GAL: Dall'Italia alla Finlandia attraverso il fumetto. *Settentrione* No. 26. 122–129.
- Wehn, K. 2001. About Remakes, Dubbing and Morphing: Some Comments on Visual Transformation Processes and their Relevance for Translation Theory. In: Gambier, Y., Gottlieb, H. (eds) *(Multi)Media Translation*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 65–72.
- Zanettin, F. 2008. Comics in Translation: An Overview. In: Zanettin, F. (ed.) *Comics in Translation*. London, New York: Routledge. 1–32.

Felhasznált manga

Nakamura, S. 世界一初恋, Vol. 3. Tokyo: Kadokawa Shoten.⁶

Jegyzetek

- ¹ The resistance offered by comics to drastic adaptations aimed at hiding their origin underline how it is possible, and even necessary, to conceive of translation as the recognition and respect for other cultures, rather than their assimilation into a standardized image.
- ² In visual grammar, as in lexicogrammar, care has to be taken to avoid sending the wrong message in translation.
- ³ Idézi: Baker 2018: 283. Semiotic resources are the actions, materials and artefacts we use for communicative purposes, whether produced physiologically – for example, without vocal apparatus, the muscles we use to make facial expressions and gestures – or technologically – for example, with pen and ink, or computer hardware and software – together with the ways in which these resources could be organised.
- ⁴ Idézi Igareda (2017: 344). From a translational point of view, the translation of comics can be defined as the sum of all the actions that are carried out in the linguistic, textual and typographical levels in order to transfer the text and text elements from an original culture into a target culture.
- ⁵ Saját fordítás Cohn 2008: 2 angol fordításából. I don't consider them pictures... in reality I'm not drawing, I'm writing a story with a unique type of symbol.

Tulajdonnevek fordítása a gyakorlatban – nyelvi és kulturális megfontolások

Szilágyi-Kósa Anikó

E-mail: kosa.aniko@kre.hu

Kivonat: A tulajdonnevek „speciális” nyelvi jelek, amelyek fordíthatósága, ill. fordításuk gyakorlata a szakirodalomban különböző megítélés alá esik. Ez a tulajdonnevek (állítólagos) „jelentésnélküliségével” vagy azok korlátozott jelentésével (vö. Hansack 2004: 52), illetve összetett jelentésszerkezetével áll összefüggésben. Jelen tanulmány célja az, hogy a kérdéskört empirikus vizsgálat segítségével mutassa be magyar–német nyelvpárban. Ebből a célból online felmérést végeztünk gyakorló szakfordítók körében, amely egyrészt a tulajdonnevek közvetítésével kapcsolatos fordítói attitűdökre, másrészt konkrét fordítási feladatok megoldására kérdezett rá. A felmérés tanulságai szerint a tulajdonnevek közvetítése nyelvészeti, kulturális és gyakorlati megfontolások szövevényében jön létre.

Kulcsszavak: tulajdonnevek, névjelentés, névközvetítés, fordítói attitűdök, kulturális meghatározottság

1. Bevezetés

A különböző, tulajdonneveket tartalmazó nyomtatott és online forrásokban egyes nevek számos idegen nyelvi megfelelőjét lehet megtalálni. A magyarországi Alföld ekvivalenseként pl. német nyelvű forrásokban a következőkre lehet bukkanni: *Ungarische Tiefebene*, *Große Ungarische Tiefebene*, *Großes Ungarisches Tiefland*, *Puszta/Puŝta* (vö. Glosbe szótár). Az angol nyelvű megfelelők köre nem kevésbé színes: *The Puszta*, *Great Alföld*, *Great Hungarian Plain(s)*, *Great Plain(s)*, *Great Plains of Hungary*, *Hungarian Great Plain*, *Hungarian Plain*, *Plain of Hungary* (Gercsák 2007: 103). Ez a névtani sokféleség arra enged következtetni, hogy a (fordítandó) tulajdonneveknek több alternatív ekvivalense lehetséges, amelyekből a fordítók saját ízlésük és megítélésük szerint válogathatnak, ill. a kommunikációs célnak megfelelően választanak.

A tulajdonnevek fordításának kérdése csak részben fordítástechnikai jellegű: miközben a fordító többé-kevésbé tudatos döntéseket hoz ezzel kapcsolatban, nyelvfilozófiai kérdésekkel találja szemben magát, hiszen valójában a tulajdonnevek jelentésével és/vagy azonosító szerepével kapcsolatban kell állást foglalnia. A tulajdonnevek összességében nyitottak az idegen nyelvek iránt (Werner 1995: 478): sok közülük fonológiai korlátozások nélkül „mozog” a különböző nyelvek között (pl. or. *Чайковский* – magy. *Csajkovszkij* – ném. *Tschaikowski* – ang. *Tchaikovsky* – ol. *Ciajkovskij* – fr. *Tchaïkovski*) – természetesen ejtésbeli eltérésekkel.

2. A tulajdonnév-fordítás elméletéről

A tulajdonnevek fordíthatóságával kapcsolatban a névtani és a fordítástudományi szakirodalomban különböző vélemények léteznek. A magyar szakirodalmi eredményeket ld. Farkas (2007, 2009) és Slíz (2019) tanulmányaiban. Slíz (2019: 13f.) a fordítás terminust (a tulajdonnevekkel kapcsolatban) a szó lehető legtágabb értelmében használja, beleértve a tulajdonnevek változatlan átvételét is, vagyis értelmezésében minden név fordítható. Más megítélések szerint a nevek nem, vagy csak korlátozottan fordíthatók. Egyértelműen így foglal állást Nübling et al. (2012: 42): „A nevek alapvetően fordíthatatlanok, még a szemantikailag áttetszőek is.”¹

A fordíthatatlanság gyakran szerepel kritériumként a köznevek és tulajdonnevek elhatárolásánál (vö. Méhes 2001), miszerint a tulajdonneveknek nincs jelentésük, csak azonosító szerepük, ezért nem is fordíthatóak. A tulajdonnevek egy részére valóban igaz az, hogy a név azonosító szerepe az eredeti hangsorhoz kötődik, ezért annak bármilyen megváltoztatása teljes felismerhetetlenséget eredményezne, vö. *Casanova* ≠ *Neuhaus* ≠ *Újház* (vö. Debus 2012: 51).

Más nevek esetében azonban lehetséges a fordítás, bár az sokszor más szabályok szerint történik, mint a köznevek esetében. Gyakorlati tapasztalataink szerint a tulajdonneveket sokszor „lefordítjuk”, a kérdés sokkal inkább úgy tevődik fel: mikor választunk ehhez egy már létező ekvivalenst a célnyelvi szókincsből, és mikor kell azt nekünk megteremtünk.

A fenti probléma megoldására Otto Back (2002³) tett kísérletet, amikor bevezette az interlingvális allonóm (ill. allonímia), vagyis a „többnevűség” fogalmát. Ezáltal a tulajdonképpen (szándékol) névfordítást elkülönítette a természetes úton kialakult többnevűség (célnyelvi megfelelők) jelenségétől. Az interlingvális allonómkok az egyes nyelvekre jellemző ekvivalensek: ném. *Deutschland* – ang. *Germany* – fr. *Allemagne* – magy. *Németország* – finn *Saksa*. Back ezzel kapcsolatos fogalmai a német szakirodalomban már régen elfogadottnak számítanak (vö. Nübling et al. 2012).

A tulajdonnevek abszolút fordíthatatlanságával szemben többen is érvelnek: „A modern fordítástudomány számára a lexikográfiai ekvivalens kiválasztása és használata feltétlenül fordításnak számít.” (Bauer 1998: 38)² J. Soltész Katalin – a névtudomány felől közelítve – ugyancsak használja a névtani homonímia és szí-

nonímia fogalmát (J. Soltész 1979, 1989), és minden olyan eljárást „névfordításnak” nevez, amely az adott tulajdonnév másik nyelvi megfelelőjét eredményezi: „Tágabb értelemben azonban a tulajdonnév lefordításáról beszélhetünk mindazokban az esetekben, amikor a tulajdonnév más nyelvi megfelelőjét, a névviselő más nyelvi megjelölését használjuk” (1979: 119). A fordítástudomány szemszögéből a tulajdonnevek javarészt kultúraspecifikus kifejezések (reáliák), amelyek a forrásnyelvi kultúrában gyökereznek, és csak bizonyos megszorításokkal közvetíthetők a célnyelvbe. Koller (1992: 232) a neveket egyértelműen a reáliák közé sorolja: „[...] különböző politikai, intézményi, szociokulturális, földrajzi jellegű tények megnevezései, amelyek az adott országra jellemzőek”.³ Más szerzők a tulajdonnevek és a reáliák közötti funkcionális hasonlóságot hangsúlyozzák: „Egyrészt a nevek fordításához szociokulturális beágyazottságuk révén korántsem elegendő a nyelvi kompetencia, hanem a reáliákhoz hasonlóan kulturális és egyéb (pl. szaktudományos) ismeretek is különösképpen szükségeltetnek” (Slíz 2019: 16).

A fordítói megoldások az idegenítési és honosítási stratégiák széles skáláján mozognak. A két végpont között számos megoldás elképzelhető: az eredeti tulajdonnév változatlan átvétele, (részleges vagy teljes) ekvivalens keresése, tükörfordítás, általánosító vagy magyarázó fordítás, a tulajdonnév kihagyása. Jelen tanulmányomban a *közvetítés* alatt mindenféle fordítói eljárást értek, míg a *fordítás* terminust szűkebb értelemben használom. (Ugyanakkor nem teszek különbséget a fordítás és tolmácsolás különböző fajtái között, ezeket egységesen nyelvi közvetítésnek tekintem.) Debus (2012:52) a közvetítés négy különböző lépcsőjét különbözteti meg: (szó szerinti) fordítás („Übersetzung”), közvetítés („Übertragung”), behelyettesítés („Substitution”), illetve transliterálás („Transliteration/Transkription”).

Vermes Albert (2005) rendszerezése ugyancsak négy lehetőséget különböztet meg: átvitel, behelyettesítés, szűkebb értelemben vett fordítás és modifikáció. A tulajdonnevek közvetítése tehát ezek szerint graduális jelenség.

A szakirodalomban a fordítást befolyásoló több tényezőt szoktak figyelembe venni. Ezek közül a tulajdonnevek fordítását gyakran névtani, illetve nyelven kívüli kritériumok segítségével próbáljuk megfoghatóvá tenni. Farkas (2009) első sorban a különböző névfajtáknál alkalmazott eltérő stratégiákkal magyarázza a jelenség sokszínűségét, ugyanakkor hangsúlyozza a különböző tényezők egymásra hatását is.

Gyakran az adott tulajdonnevek nyelvi megformálásától, vagyis köznévi jellegüktől, szemantikai „áttetszőségüktől” függ a fordíthatóság mértéke. A köznévi elemek jelentése általánosságban szó szerint fordítható, Slíz (2019:14) terminológiája szerint ilyenkor „jelentésbeli” fordítás történik. A köznévi jelentéssel (is) bíró névlexémák gyakran (a szónak szűkebb értelmében véve) fordíthatóak: *Lánchíd* – *Kettenbrücke*, de abban az esetben nem, ha a köznévi tag jelentése már nincs összhangban a valósággal (vagyis elveszett): *Düssseldorf* (dorf: ’falú’), ill. *Ham-burg* (burg: ’vár’). A szemantikailag nem transzparens nevek (ném. *München* – magy. *München* – baj. *Minga* – ang. *Munich*, ill. ném. *Rhein* – magy. *Rajna* – fr. *Rhin* – hol. *Rijn*) a szó szűkebb értelmében nem fordíthatóak, hanem – nyelvpá-

ronként eltérő módon – változatlan formában kerülnek át a célnyelvi szövegekbe, vagy ún. interlingvális allonómjuk jelenik meg a célnyelvi szövegekben. A tulajdonnevek bizonyos csoportjainak (pl. sok utónévnek is) létezik ugyanis más nyelvi megfelelője, amelyek ekvivalensként működnek: ném. *Johannes* – magy. *János* – fr. *Jean* – ol. *Giovanni* – sp. *Juan* – szl. *Jan* stb.

Általában azonban elsősorban nem nyelvi, hanem nyelven kívüli tényezőktől függ a tulajdonnevek közvetítése: Farkas (2007) szerint a denotátumok (vagyis a névviselek) osztályai határozzák meg a fordítói műveleteket (amelyek kapcsolatban állnak a tulajdonnévi jelentéssel is), Várnai (2005: 79) ugyancsak a kulturális ismeretek szerepét hangsúlyozza a formális szabályokkal szemben.

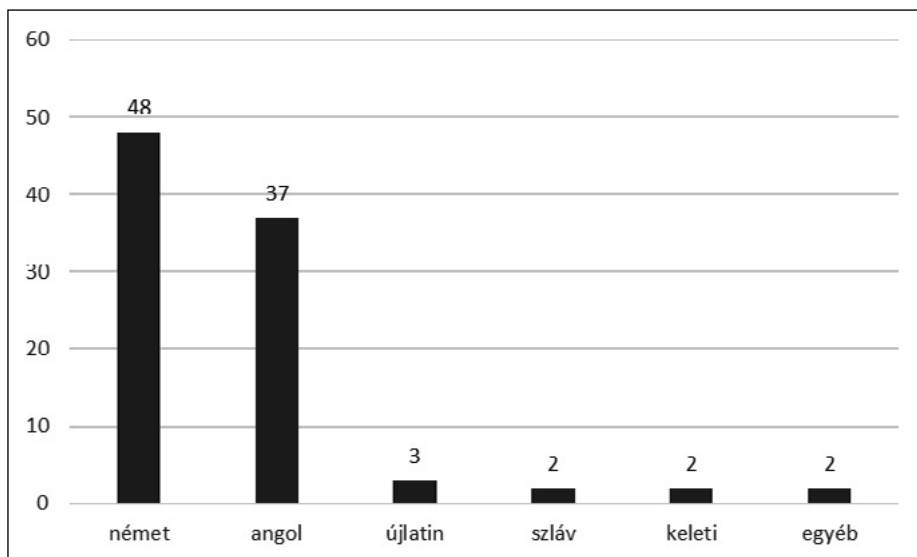
A tulajdonnevek közvetítése nyilvánvalóan azok prototipikus jellegével van összefüggésben (Slíz 2019: 27–29). A nevek ugyanis prototipikusan szerveződő kategóriát alkotnak: a kategória középpontjában álló elemek (*Áder János, Johann Sebastian Bach, Nürnberg*) másként viselkednek a nyelvi közvetítés során, mint a periférián található elemek (*Magyar Nemzeti Galéria, Román táncok*, ill. *Christlich-Demokratische Union, Humboldt-Universität*). Emellett a kérdéskörnek vannak történetileg keletkezett kivételei (*München – München*, de: *Dresden – Drezda, Leipzig – Lipcse*), illetve történeti alakulása. Ugyanakkor a közvetítés módja függhet a szövegtípustól, a névnek a szövegben betöltött szerepétől, a névviselek vagy a célközönség igényeitől is (vö. Vermes 2015).

3. A tulajdonnév-fordítás gyakorlatáról

3.1. Kérdőíves felmérés: attitűdök és általános gyakorlat

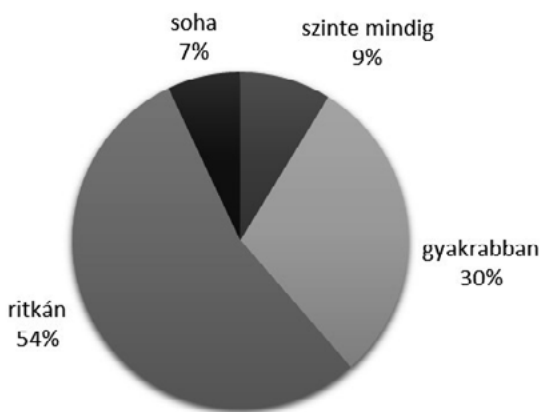
A fent vázolt kérdések megválaszolása céljából 2021 tavaszán (március–április) online felmérést végeztünk. A felmérésen való részvétel önkéntes és névtelen volt, az eredményekről visszajelzést küldtünk a résztvevőknek, amelyet ugyanazokon a csatornákon tettünk közzé, mint a felhívást. (A felmérésben különböző jellegű kérdések szerepeltek. Ahol a megkérdezettek csak egy választ tudtak megjelölni, ott az eredményeket %-os eloszlásban ismertetjük, azoknál a kérdéseknél azonban, ahol több választ is megjelölhettek, az adott kategória említéseinek számát adjuk meg a diagramokban.)

A kérdőívet 57 gyakorló szakfordító töltötte ki, akiket fordítói levelezőlistákon keresztül értünk el. Mintegy háromnegyedük (75,4%) nő, egynegyedük (25,6%) férfi. Az első néhány kérdés a fordítók tapasztalatára és munkavégzésére irányult. A válaszadók mintegy felének (52,6%) 1–2 éves fordítói tapasztalata, 19,3%-uknak pedig 10 évesnél hosszabb fordítói gyakorlata van.

1. ábra: *A megkérdezett fordítók munkanyelve(i)*

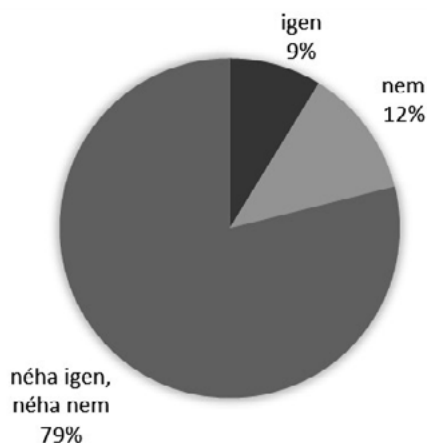
Bár szándékunk szerint a kérdőívet csak német nyelven dolgozó fordítóknak küldtük ki, más kollégák is kitöltötték és visszaküldték. A válaszadók többsége azonban (84%) német nyelvvel (is) dolgozik, 37 főnek angol (az egyik) munkanyelve, 3 fő jelölte meg az újlatin, 2-2 fő a szláv vagy keleti nyelvek egyikét (illetve az arabot). A válaszadók 77 %-a szabadúszó fordítóként dolgozik, 2%-uk fordítóirodában, 21% önállóan és irodában is dolgozott, ill. dolgozik.

A felmérés következő részében 6 kérdés keretében a fordítók tulajdonnév-fordítással kapcsolatos attitűdjeit térképeztük föl. Itt a következő eredmények születtek.

2. ábra: *„A tulajdonnevek fordítása ... problémát okoz.” (%)*

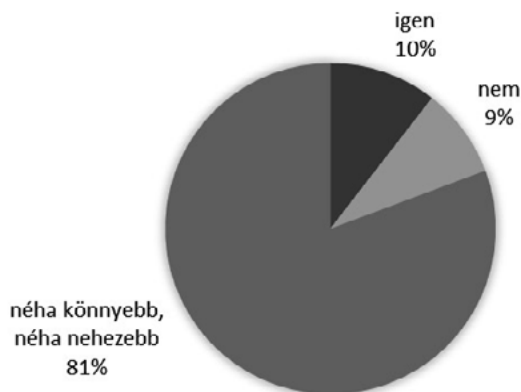
A válaszadók több, mint fele (61%) a tulajdonnevek közvetítését soha vagy csak ritkán tartja problematikusnak, de 39% számára a kérdés gyakrabban vagy szinte mindig gondot okoz. (A ritkább nyelvekkel – pl. arabbal vagy oroszral dolgozók – mindannyian problematikusnak jelölték a kérdést, ennek oka lehet a transliterációból adódó nehézség.)

3. ábra: „A tulajdonneveket mindig le kell fordítani.” (%)

A válaszadók 84%-a szerint a tulajdonnevek fordítása az adott fordítási feladat függvénye, vagyis nincs általános szabály a (kötelező) fordításukra. Kb. a válaszok 10-10%-a foglalt állást a tulajdonnevek általános (minden esetre érvényes) közvetítése, illetve az eredeti (forrásnyelvi) nevek megtartása mellett.

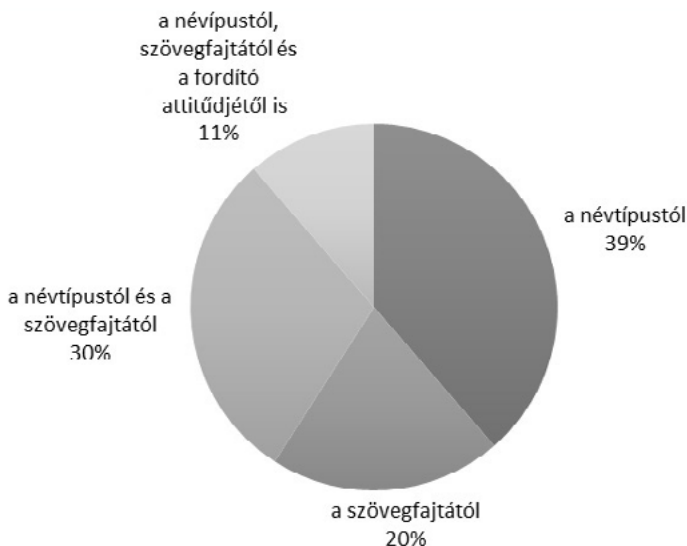
4. ábra: „A tulajdonneveket mindig le lehet fordítani.” (%)

A tulajdonnevek általános fordíthatóságára vonatkozó kérdés hasonló eredményt hozott. A megkérdezett fordítók több mint 80%-a szerint a tulajdonnevek fordítása nem minden esetben oldható meg egyforma stratégiákkal. Mindössze 10% sze-

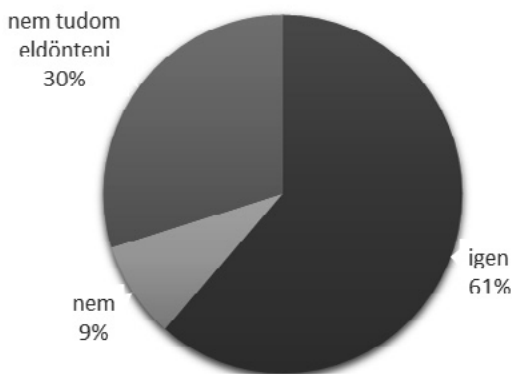
rint lehetséges minden esetben a tulajdonnevek fordítása, kicsit kevesebb válaszadó véli úgy, hogy ez nem minden esetben megoldható.

5. ábra: „A tulajdonnevek fordítása alapvetően függ...”

A tulajdonnevek fordítását befolyásoló tényezők között a névtípus (pl. személy-, földrajzi vagy intézménynév), a szövegfajta (turisztikai ismertető, cégkivonat, tudományos cikk stb.) hatására, ill. a fordító habitusára, fordítói „ízlésére” kérdeztünk rá. A legtöbb válaszadó (39%) a névtípust jelölte meg befolyásoló tényezőként, jóval kevesebben (20%) a szövegfajta, további 30% szerint a névtípus és a szövegfajta egyaránt mérlegelendő, 11% pedig minden szempontot figyelembe véve hozza meg döntéseit, vagyis egyéni fordítói attitűdje is szerepet játszik a közvetítés mikéntjében.

6. ábra: „Egy-egy tulajdonnevet különböző nyelvekre különböző stratégiákkal kell/lehet közvetíteni.” (%)

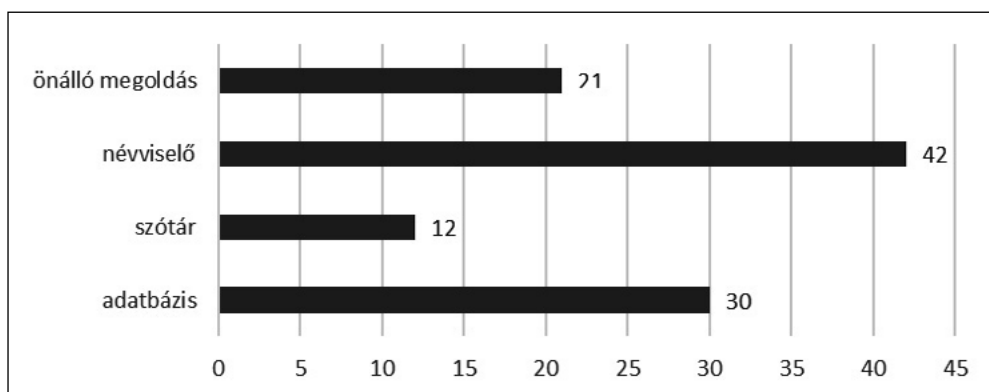

A megkérdezettek közel kétharmada (61%) úgy véli, hogy az egyes nyelvpárokban a tulajdonnevek közvetítésének különböző szabályai (és hagyományai) érvényesülnek, 9% szerint ezek a szabályok nyelvpároktól függetlenek, vagyis univerzálisak, 30% nem tudott erre a kérdésre válaszolni.

A fordítói attitűdökre vonatkozó utolsó kérdéssel arra kívántunk fényt deríteni, hogy a fordítók szerint egy adott nyelvpárban egy (vagyis mindig ugyanaz) egy adott tulajdonnév ekvivalense. Erre a megkérdezettek 73%-a igenlő választ adott, közel egynegyedük szerint azonban egy-egy névnek (egyazon célnyelven) több ekvivalense is lehet.

A felmérés következő kérdései a fordítók gyakorlati munkájáról, döntéseiről kívántak képet kapni.

7. ábra: A tulajdonnevek fordításakor használt segédeszközök (említések száma)

A legtöbb fordító (42 említés) a tulajdonnevek fordítása előtt megpróbál konzultálni a névviselővel (illetve a megbízóval), és figyelembe veszi annak elvárásait (közülük 16-an csak arra hagyatkoznak). 30 fordító elsősorban vagy kizárólagosan adatbázisokban keresi a név ekvivalensét, csak 12-en jelölték meg a szótárt mint névforrást, illetve 21 fordító szokott önálló, kreatív megoldásra törekedni. A kérdésnek nyilvánvalóan jogi relevanciája is van: például bizonyos intézmények (akár létrejöttükkor) meghatározzák idegen nyelvű megnevezéseiket, ezekben az esetekben ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni: (magy.) *Károli Gáspár Református Egyetem*, (ném.) *Károli Gáspár Universiät der Reformierten Kirche in Ungarn*, (ang.) *Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary*, (fr.) *Université Károli Gáspár de l'Église Réformée de Hongrie*, (lat.) *Universitas Ecclesiae Reformatae in Hungaria de Casparo Károli Nominata*. Tapasztalataink szerint azonban gyakran nincs, vagy nem található meg a célnyelvi névforma, ill. ha van, az kizárólag angol nyelvű, így sok fordítónak kell adatbázisokban mások megoldásai után kutatnia, vagy önálló megoldást találnia, ami tkp. a névadás aktusával azonos.

Magyar–indoeurópai nyelvpárban a személynevek elemeinek sorrendje is fordítói döntést igényel.

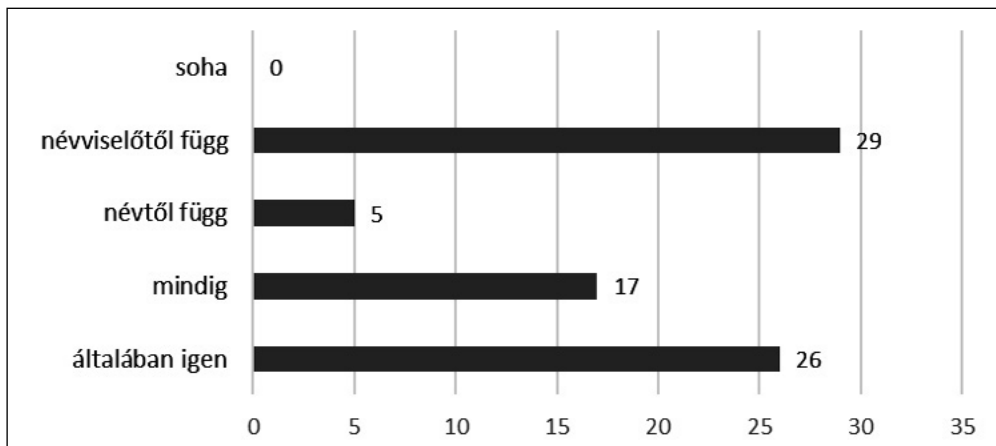
8. ábra: Magyar személynevek névsorrendjének felcserélése

Magyar–német nyelvpárban a két nyelvirányban két különböző fordítói gyakorlat uralkodik (és ez vélhetően más nyelvpárokra is igaz). Magyar nevek fordított szövegekben gyakran megfordított névsorrendben jelennek meg: *Zoltán Kodály*, *Viktor Orbán*, ugyanakkor a német nevek magyar szövegben megtartják az eredeti névsorrendet: *Albert Schweitzer*, *Olaf Scholz*. A megkérdezett fordítók nagy része követi ezt a gyakorlatot, mindössze egy fordító nyilatkozott úgy, hogy a magyar neveket német szövegekben változatlanul hagyja. A döntés itt sem teljesen független a szövegtípustól (13%), illetve a névviselőtől (6%).

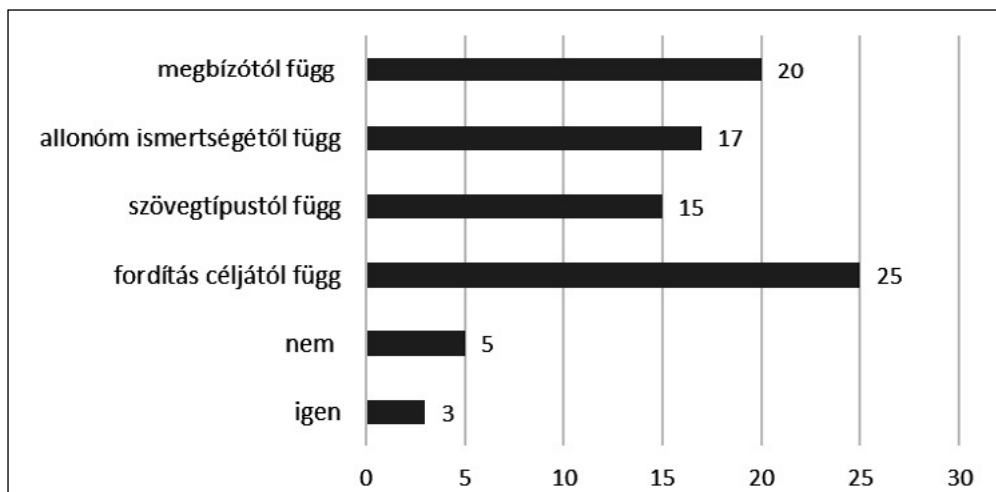
A fenti kérdéssel összefügg az utónevek kezelése a fordított szövegekben.

9. ábra: Magyar utónevek (változatlan) átvétele (említések)

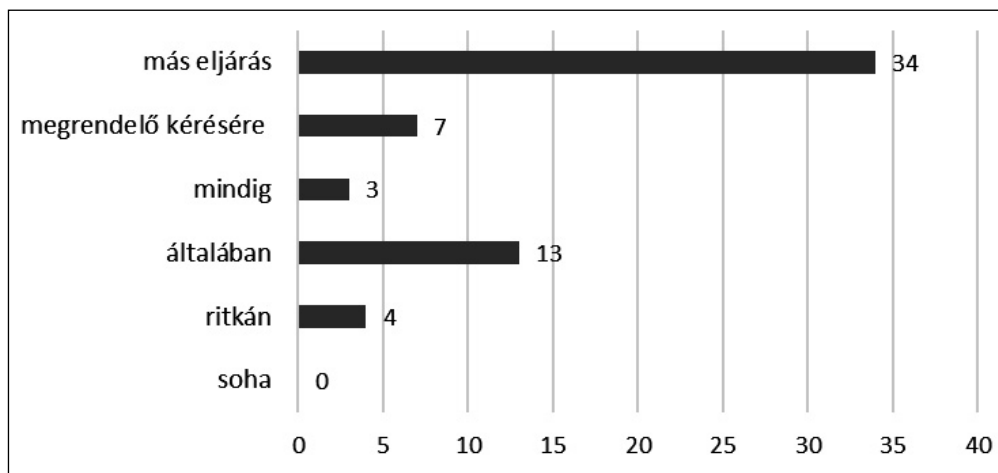
Az európai utónévanyag nagy része jellemzően keresztény eredetű, a bibliai és martirológiumi neveknek a különböző nyelvekben saját alakváltozatai (ún. allonómjai) jöttek létre, amelyek egymásnak megfeleltethetők. (Néhány esetben ez a megfeleltetés nem etimológiai összefüggésen, hanem valamiféle névtani hagyományon alapszik: pl. *Julius* – *Gyula*.) A jelenben egyre kevésbé elfogadott az utónevek „fordítása”, vagyis az interlingvális allonóмок használata, még akkor is, ha ez nyelvileg megoldható. Kivételt képeznek a szentek (*Barbara* – *Borbála*), az uralkodócsaládok tagjai (*Katalin* hercegnő), pápák nevei (*Benedek* pápa), néhány hagyományosan magyarosodott formában elterjedt név (pl. *Luther Márton*). Ugyanakkor van a névviselőknek egy csoportja, amelynél indokolt (lehet) az utónév megfeleltetése: *Franz Liszt* – *Liszt Ferenc*, *Auer Lipót* – *Leopold Auer*. A megkérdezett fordítók válaszai szerint 17-en mindig, 26-an rendszerint változatlanul hagyják az utóneveket, amennyiben nem, az sokkal gyakrabban (29) függ nyelven kívüli jellemzőktől (ti. a névviselőtől), mint az adott utónévtől (5).

10. ábra: Magyar földrajzi nevek idegen nyelvű allonómjainak használata (említések)

A több évszázados intenzív nyelvi-kulturális kapcsolatok (és részben a német közösségek magyarországi jelenléte) miatt számos magyarországi földrajzi névnek (helységnevek, tájnevek, folyónevek, hegynevek stb.) van német nyelvű megfelelője, ám ezek használata sem automatikus, amint az a válaszokból kiderül. Kevesen válaszoltak úgy, hogy alapvetően mindig (3) vagy soha (5) nem használják a (szótárakban fellelhető) német allonóмокokat. A kérdésben szereplő példák többé (*Balaton* – *Plattensee*) vagy talán kevésbé (*Sopron* – *Ödenburg*) ismertek a német nyelvhasználók számára, és ezek használata valóban a fordító döntésétől függ: mint láthatjuk, az allonóm ismertsége, a fordítás céljának, a szövegtípusnak vagy a megbízó elvárásainak függvényében.

11. ábra: Köznévi névelemek (szó szerinti) fordítása (említés)

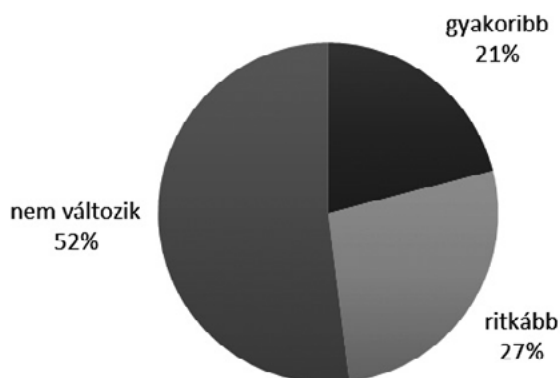

Mint a bevezetésben kifejtettük, a több tagból álló tulajdonnevek köznévi elemei általában lefordíthatóak, ugyanakkor csak 13-an fordítják le rendszerint ezeket a névelemeket, a legtöbben más eljárást választanak: a forrásnyelvi és a célnyelvi (lefordított) név egymás melletti feltüntetését. Ez a megoldás nyilvánvalóan redundánsabbá, egyben jobban hasznosíthatóvá teszi a szöveget. Természetesen itt is szerepet játszhatnak a megrendelő (névviselő) elvárásai: a *BRAMAC (Dachsysteme International) GmbH* már csak azért sem fordítható *Bramac Kft.*-vel, mert a két név két különböző vállalatot (jogi személyt) jelöl, bár a *GmbH* ekvivalense *Kft.* lehetne. A megkérdezetteket ebben az esetben válaszuk indoklására is megkértük. A válaszadók indoklásaikban feltüntették, hogy a transzprens jelentésű névelemek fordítása mellett szól, hogy

- ezek alapvetően fordíthatóak;
- általában fontosak, mert megjelölik az adott szervezet szerepét / tevékenységi körét, információban gazdagok (mintegy magyarázzák a tulajdonnévi elemeket);
- a fordítás a célnyelvi olvasók érdekeit szolgálja és
- a szöveg koherenciáját segíti;
- ill. gyakran a megbízó ezt el is várja.

Végül azt tudakolta a felmérés, hogy a fordítók megítélése szerint a tulajdonnevek fordítása terjedőben vagy inkább visszaszorulóban van-e. Hipotézisünket, mely szerint a tulajdonnevek fordítása – a globalizációnak és az idegen nyelvek mind gyakoribb jelenlétének köszönhetően – inkább csökken, a forrásnyelvi névalakok egyre gyakrabban jelennek meg változatlan formában különböző nyelvű szövegekben, a válaszok nem igazolták.

12. ábra: „A tulajdonnevek fordítása napjainkban ...” (%)

3.2. Kérdőíves felmérés: konkrét fordítói megoldások

A felmérés végén két gyakorlati névfordítási feladat megoldását kértük a résztvevőktől. Mindkét esetben (nyelvirányban) egy-egy internetes cikk címében szerepeltek tulajdonnevek, amelyek fordítását (és a fordítási megoldások indoklását) kértük:

- A Liget Budapest Projekt keretében épül a Magyar Zene Háza
- Auf dem Baumwipfelpfad den Bayerischen Wald aus einer anderen Perspektive erleben

1. táblázat: *Tulajdonnevek fordítása HU > DE*

Fordítási megoldás	Indoklás
Im Rahmen des <i>Liget Budapest Projektes</i> wird das <i>Haus der Ungarischen Musik</i> errichtet.	Célnyelvi szempontból a Budapest Projekt érthető, a Liget érthetőség szempontjából lényegtelen, a MZH lefordítása érthetőség és nyelvtani egyeztetés szempontjából fontos. Más kérdés, hogy célnyelven milyen asszociációkat kelt a hangzása (mondjuk, magyarul is rémes).
„ <i>Liget Budapest Projekt</i> ” „ <i>Magyar Zene Háza</i> ” (<i>Haus der ungarischen Musik</i>)	Idézőjellel hangsúlyoznám a tulajdonnév szavainak az összetartozását, hogy ne legyen zavaró a szöveg olvasása közben, de alapvetően változatlanul hagynám a neveket. A „Liget Budapest Projekt”-et véleményem szerint nem szükséges lefordítani, sok hozzáadott értéke nem lenne a fordításnak. A „Magyar Zene Háza”-t is változatlanul hagynám, zárójelben jelezném, hogy mire utal a magyar kifejezés.

<i>Liget Budapest Projekt Haus der Ungarischen Musik</i>	Ahogy a honlapon az angol fordításban is eljárnak: Liget Budapest Projekt – ezt meghagynám, a Magyar Zene Házát viszont lefordítanám. A Liget Budapest Projekt már nagyon emblemikus kifejezés lett, a Magyar Zene Háza viszont még friss, és csupa köznevekből áll össze, ráadásul olyanokból, amelyeket mindenhol és gyakran használunk köznévként.
Im Rahmen des (Mega-) Projekts „Liget Budapest” entsteht das Haus der ungarischen Musik	Német nyelvű cikk alapján. + Lábjegyzetben esetleg magyarázó fordítást használnék, attól függően, hogy a kifejezések mennyire fontosak a célnyelvi szövegben, ill. hogy a szöveg a későbbiekben részletezi-e ezt a projektet.
Im Rahmen des <i>Liget Budapest Projekts</i> wird das <i>Haus der Ungarischen Musik</i> errichtet	Kontextustól, szövegtípustól és céltól függ. Ha volt szó korábban bármelyikről, vagy pl. lesz még szó róluk, akkor annak fordítása elmaradhat. Már csak azért is, mert ha ez inkább cím vagy figyelemfelkeltő első mondat, akkor jó lenne megőrizni a tömörségét, könnyű feldolgozását. Javaslatom így a fenti három kritérium nélkül, címként vagy figyelemfelkeltő első mondatként. Egyéb esetben, pl. ha nincs több említés és pl. meg kell majd tudni találni az épületet: Im Rahmen des „Liget Budapest Projekt” (Projekt zur Erneuerung des Stadtwäldchens in Budapest) wird das „Magyar Zene Háza” (Haus der Ungarischen Musik) errichtet
Projekt für den Stadtpark „Liget Budapest” das Haus der Ungarischen Musik	Szerepeljen az eredeti név, hogy földrajzilag, navigációban kereshető legyen, szóróanyagokon megértsék. Nem szükséges megőrizni a liget jelentést. angolul így szerepel: House of Hungarian Music, emiatt :) De szívem szerint: das Konzerthaus und Kulturzentrum „Magyar Zene Háza“ (etwa: Haus der Ungarischen Musik).

A fordítások közül kiragadott példák igen egységes képet mutatnak. A *projekt* és a *Budapest* szavak nyilvánvalóan nem igényelnek fordítást, a *Liget* (a Városliget földrajzi név köznyelvi rövidüléseként) pedig nem könnyű feladvány a fordítók számára, ugyanakkor írásképe, kiejtése egyszerűnek tűnik a célnyelvi olvasók számára is. Bizonyára ezért is maradt szinte mindenütt ebben a formában, több helyen magyarázó betoldással: pl. *Mega-Projekt*, *Stadtentwicklungsprojekt*, *Projekt für den Stadtpark*. Helyenként megjelent azonban a *Városliget* korábbi szövegekből ismert fordítása (*die Erneuerung des berühmten Budapester Stadtwäldchens*) és a célnyelvben

különböző város hasonló létesítményeire használt *Stadtspark* is. (Egy esetben a fordító kétségbe vonta, hogy a *projekt* lexéma a tulajdonnév része lenne.)

A *Magyar Zene Háza* szinte minden fordítónál tükörfordításban szerepel, hol első, hol zárójeles második megoldásként. Indoklásként angol és német nyelvű minták is szerepelnek, illetve a tulajdonnév transzparens köznévi elemei. (Ehhez hozzájárulhat, hogy a nyelvújítás korából származó, 18. századi magyar *zene* szó nemzetközi használatra kevésbé alkalmas, kiejtése német nyelvű olvasók számára éppolyan problémás, mint stilisztikai variánsái: *muzsika*.) Egy fordítás-javaslat (*Haus der Musik Ungarns*, 'Magyarország zenéjének háza') kevésbé szerencsésnek tekinthető, hiszen az intézményben bizonyára a magyar zene határon túli dimenzióiról is szó lesz.

2. táblázat: *Tulajdonnevek fordítása DE > HU*

Fordítási megoldás	Indoklás
A <i>Baumwipfelpfad</i> -ról (lombkoronásétányról) a <i>Bajor Erdőt</i> új szemszögből ismerhetjük meg.	Meghagynám az eredeti nevét, hogy a helyszínen felismerje, de zárójelben odatenném a név fordítását, hogy legyen képi asszociációja.
	A <i>Baumwipfelpfad</i> esetén kontextusfüggő; utazási szövegben teljesen megfér, legfeljebb betoldom, hogy egy fák koronáján keresztül átvezető ösvényről van szó. A <i>Bayerischer Wald</i> -ot viszont teljesen felesleges németül említeni, sőt, még a <i>Bajor-erdőt</i> sem feltétlenül kell tulajdonnévvel illetni, át lehet variálni a mondaton belüli jobb hangzás érdekében, ha az megengedett.
A <i>Baumwipfelpfadon</i> (*kanyargósan a fák csúcsáig vezető útépítmény) a <i>Bajor-erdő</i> más perspektíváját élheted meg.	A <i>Bajor-erdő</i> a magyar nyelvben ismert földrajzi név, míg a <i>Baumwipfelpfad</i> -nak nincs magyar megfelelője.
A <i>Bajor-erdő ún. canopy-pályája</i> , azaz a fák lombkoronájának magasságában futó mesterséges gyalogos ösvény, egészen új perspektívából enged betekintést az erdőbe.	
	A forrásnyelven és zárójelben helyezném a magyar megfelelőt, mivel reáliaként értelmezem.
<i>Baumwipfelpfad</i> = <i>Facsúcs-ösvény</i>	Az érvelés ugyanaz, mint a <i>Magyar Zene Háza</i> esetén: A tulajdonnév fogalmat jelöl. Noha nem kutattam alaposan utána, lehetséges, hogy egyelőre csak egyetlen ilyen van.

lombkorona ösvény <i>Bajor-erdő (Bayerischer Wald)</i>	A Baumwipfelpfad tulajdonnévként tekinthető köznévnek szerintem; a Bajor-erdő pedig ismert földrajzi név Magyarországon, de nem baj, ha megadjuk forrásnyelven is.
Tapasztalja meg a <i>Bajor erdőt</i> egy másik szemszögből, a fák tetején.	
Élvezze a <i>Bajor-erdő</i> szépségeit más nézőpontból a <i>Lombkorona tanösvényről</i> .	Szintén megkérdezném a megrendelőt, hogy mennyire tartja szükségesnek a tulajdonnevek fordítását. Amennyiben a megrendelő, vagy a szöveggörnyezet megköveteli, így fordítanám.

Az ellenkező nyelvirányban a *Baumwipfelpfad* tulajdonként való értelmezése kérdéses lehet, ezt tükrözik a fordítói megoldások és a hozzájuk fűzött kommentárok is. (Hasonló elnevezéssel különböző erdei létesítmények is vannak Németországban.) A legtöbb fordító a kifejezés ekvivalenseként köznevet adott meg: *lombkoronaösvény*, *facsócsösvény*, *lomkoronasétány* stb.). Néhány esetben a német kifejezés maradt (tulajdonnévként): *Baumwipfelpfad* – célnyelven hozzáfűzött magyarázattal, egy-két esetben a fordító a helyesírással hangsúlyozta, hogy a magyar ekvivalenst is tulajdonnévként tekinti (*Lombkorona tanösvényről*, *Facsócs-ösvény*). Egy fordító kihagyta a főnévi kifejezést, hátravetett határozóként „pótolta” a jelentést: *a fák tetején*. (Gyors internetes kereséssel a Google keresője a *lombkorona-sétány* neologizmusra 36 000 találatot jelenít meg a 8 hasonló magyarországi látványossággal kapcsolatban.)

A *Bayerischer Wald* ekvivalense a megoldások többségében a *Bajor-erdő* lett, azzal az indoklással, hogy a magyar elnevezés (allonóm) általánosan ismert, és könnyűvé teszi a földrajzi azonosítást. Néhány esetben a fordító hozzáfűzte a *Nemzeti Park* kifejezést, amely tkp. egy másik, de az eredetihez nagyon közel álló tulajdonnév.

4. Összegzés

A felmérés eredményei nagyrészt igazolják a tulajdonnév-fordítással kapcsolatos szakirodalmi állításokat: a nevek a nyelvi közvetítés szempontjából sem alkotnak egynemű kategóriát, különböző fajtáik a különböző szövegtípusokban és a fordítás céljának függvényében is eltérő megoldásokat követelnek, illetve eredményeznek. A nevek közszói elemeinek gyakran van kereshető célnyelvi ekvivalense.

A fordítók döntéseikben követik a fordítói hagyományokat (pl. a névsorrend kérdésében), de – amennyiben lehetséges – gyakran konzultálnak a névviselővel, illetve a megrendelővel a tulajdonnév közvetítésének módjáról, illetve keresnek

létező mintákat hasonló nevek fordítására vagy más célnyelvi ekvivalensekre. Amennyiben a fordítónak kell megteremtenie egy új denotátum idegen nyelvű elnevezését, mérlegeli a lehetséges ekvivalensek ismertségét, idegenszerűségét, és a fordítási feladatokhoz fűzött megjegyzések tanúsága szerint szem előtt tartja a célnyelvi olvasó érdekeit.

Irodalomjegyzék

- Back, O. 2002. *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von intra-lingualer Allonymie und Exonymie*. Wien: Praesens.
- Bauer, G. 1998. *Deutsche Namenkunde*. Berlin: Weidler.
- Debus, F. 2012. *Namenkunde und Namengeschichte. Eine Einführung* (Grundlagen der Germanistik, 51). Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Farkas T. 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29. szám 167–188.
- Farkas T. 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? In: *Fordítástudomány* 11. évf. 2. szám. 22–35.
- Gercsák G. 2007. Magyar tájnevek angol fordítása. In: Fóris Á., Tóth Sz. (szerk.) *Ezerarcú lexikon. Terminologia et Corpora — Supplementum 2*. Szombathely. 100–110.
- Hansack, E. 2004. Das Wesen des Namens. In: Brendler, A., Brendler, S. (Hg.) *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hamburg. 51–65.
- Koller, W. 2002. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr Francke.
- Méhes M. 2001. Ist die Abgrenzung von Proprium und Appellativum unmöglich? Oder: Der Name als prototypische Kategorie im Deutschen. Canisius, P., Gerner Zs., Glauinger, M. (szerk.) *Sprache – Kultur – Identität. Festschrift für Katharina Wild zum 60. Geburtstag*. Pécs: Egyetemi Kiadó. 205–219.
- Nübling, D., Fahlbusch, F., Heuser, R. 2012. *Namen: Eine Einführung in die Onomastik*. 1. Auflage. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Slíz M. 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők. *Névtani Értesítő* 41. szám 13–39.
- J. Soltész K. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- J. Soltész K. 1989. Homonymie, Polysemie und Synonymie der Eigennamen. Debus, F., Seibicke, W. (Hg.) *Reader zur Namenkunde I. Namentheorie*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms. 213–223.
- Várnai J. Sz. 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Vermes A. P. 2005. Proper names in translation: a relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27. szám 311–314.
- Vermes A. P. 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnevek fordításában. *Névtani Értesítő* 37. szám 9–24.
- Werner, O. 1995. Pragmatik der Eigennamen (Überblick). In: Eichler, E. et al. (Hg.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik* (HSK 11.1.). Berlin/New York. 476–484.

Internetes hivatkozások

- GLOSBE szótár (<https://hu.glosbe.com/hu/de/Alf%C3%B6ld>) [Letöltve :2022. 10. 28.]
- „A Liget Budapest Projekt keretében épül a Magyar Zene Háza” (<https://ligetbudapest.hu>) [Letöltve :2022. 10. 28.]
- „Auf dem Baumwipfelpfad den Bayerischen Wald aus einer anderen Perspektive erleben“ (<https://www.baumwipfelpfade.de>) [Letöltve :2022. 10. 28.]

Jegyzetek

- ¹ „Namen sind prinzipiell unübersetzbar, selbst transparente.” (Nübling et al. 2012: 42).
- ² „Für die moderne Übersetzungswissenschaft gilt die Auswahl eines lexikographisch festen Äquivalents in der Zielsprache [...] jedenfalls durchaus als Übersetzung.” (Bauer 1998: 38).
- ³ Koller (1992: 232): „[...] Ausdrücke und Namen für Sachverhalte politischer, institutioneller, sozio-kultureller, geographischer Art, die spezifisch sind für bestimmte Länder”.

OFFI Akadémia

XXIV. Fordítástudományi Konferencia

(Online konferencia, 2022. március 25.)

Engel Izolda

E-mail: izoldaengel@hotmail.com

Huszonnégy éves hagyomány új köntösben: idén az Országos Fordító és Fordítás-hitelesítő Iroda (OFFI) és az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke (ELTE FTT) külön időpontokban rendezték meg a hagyományos tavaszi fordítástudományi konferenciájukat.

Az OFFI Akadémia rendezvénye ezúttal az *Okirátfordítás és jogi fordítás a 21. században* címet viselte és 2022. március 25-én zajlott, két héttel megelőzve az ELTE FTT TransELTE elnevezésű rendezvénysorozatát. Bár a szervezők szerették volna biztosítani a személyes találkozók lehetőségét, óvatosságból mégis úgy döntöttek, hogy az online térben tartják meg a konferenciát. A szakmai tartalmat úgy állították össze, hogy az mind elméleti, mind gyakorlati szempontból érdekes legyen a hallgatóság számára. A program a korábbi években kialakult gyakorlatnak megfelelően két fő részre tagolódott, a köszöntők után délelőtti plenáris előadásokat hallgathattak a résztvevők, majd délután workshopok keretében vitathatták meg a jogi szakfordítás legaktuálisabb kérdéseit.

Dr. Németh Gabriella az OFFI Zrt. vezérigazgatója, a Budapesti Metropolitan Egyetem főiskolai docense köszöntötte elsőként a résztvevőket. Amellett, hogy kiemelte a hagyományok megőrzésének fontosságát, az újítások bevezetésének létjogosultságáról is beszélt, megmagyarázva a szervezésbeli változtatásokat: a hagyományokhoz való ragaszkodást fejezte ki az, hogy a konferenciát március végén, a magyar fordítók és tolmácsok napjához igazodóan rendezték meg. Az újítás abban állt, hogy a két rendezvény különválasztásával egy konferenciafolyam kezdődhetett el: a közelgő TransELTE konferencia beharangozásával a korábbi konferenciaállomások és az idei rendezvények közötti folytonosság is hangsúlyt kapott. A köszöntő jóvoltából végül bepillanthattunk a konferenciaszervezés mindennapjaiba is: megtudhattuk milyen sokrétű feladat ez és milyen sok szakember lelkiismeretes és összehangolt munkájára van szükség a zökkenőmentes lebonyolításhoz.

Dr. Kántor Ákos vezérigazgatói projektkoordinációs tanácsadó először az OFFI működéséről, ezen belül az OFFI stratégiai küldetéséről, valamint a főbb célok eléréséhez kapcsolódó projektekről beszélt. Bemutatta a nemrég élesített OFFI Translab® koncepciót, amelynek lényege a fordításra beadott dokumentumok egyfajta digitalizált osztályozása és a különböző fejlesztési folyamatok eszerinti felosztása, majd ismertette az OFFI hosszú távú stratégiáját, érintve a konferencia témája szempontjából releváns kérdésköröket is, így pl. reflexió az e-közigazgatásra, a gépi fordítás térhódítása, a humán tényező átértékelése a hiteles fordításokban. Végül az OFFI honlapjának aktuális tartalmaira hívta fel a figyelmet.

A köszöntők után az első előadást Dr. Villányi Józseftől, az Európai Parlament Fordítási Főigazgatóságának osztályvezetőjétől hallhattuk, *A jogi fordítás jövőbeli kihívásai az Európai Parlamentben* címmel. Röviden beszélt az Európai Parlamenti-ről (EP) és bemutatta a Magyar Fordító Osztály felépítését, munkáját, munkaterhét. Nagyon szemléletes számadatokat tárt elénk: megtudhattuk, hogy az osztály munkatársai 2021-ben összesen 54 882 oldalt fordítottak le, a fordítók átlagos napi munkaterhe 8-9 oldal fordítás és 5 oldal lektorálás volt. Ezt követően áttért azokra a kihívásokra, amelyeket a mesterséges intelligencia és a gépi fordítás fokozottabb felhasználása jelent (pl. új fordítói készségek és hatáskörök, a közérthetőség és a szakmaiság megtartása). Érdekesség, hogy a feliratozásnak szintén jelentősége van az Európai Parlament munkája során: a LUX Dijas filmeket ugyanis a fordítói osztályok munkatársai feliratozzák. Figyelemreméltó, hogy a parlamenti munka során felismerték, hogy a közérthető fogalmazás szempontjából a fordítók visszacsatolása fontos segítség lehet a jogalkotó számára. A jogi fordítás jövőjében álláspontja szerint az emberi érzékenységet, szaktudást a gép soha nem fogja tudni behozni, a mélyebb ismeretek átadására és a célközönség megismerésére ugyanis a gépek képtelenek. Víziója szerint a jogi fordító a jövőben egyszerre lesz szolgáltató és partner is: segít majd az eredeti szakszöveg megalkotásában. Reményeit fejezte ki, hogy előadásával vigaszt tudott nyújtani a magasan képzett jogi fordítóknak, hiszen az ő munkájukra meglátása szerint mindig szükség lesz. Az előadás végén rendkívül hasznos információkat tartalmazó diákat láthattunk a külső fordító számára is hozzáférhető anyagokról (pl. intézményközi kiadványszerkesztési útmutató, intézményközi nyilvános terminológiai adatbázis). Végül egy kérdésre adott válaszból megtudhattuk azt is, hogy mit jelentenek az ILP (*international language professional*) és LLP (*legal language professional*) fordítói-profil-megnevezések, amelyeket az EP-en belül használnak.

A második plenáris előadást *Az aggályosnak tűnő okiratok fordításának szaknyelvi, teljesítési és hitelesítési kockázatai* címmel Dr. Németh Gabriella tartotta, aki már a köszöntőjében is utalt a téma fontosságára. Az előadás annak a fő kérdésnek a megválaszolásához igyekezett municiót biztosítani, hogy hogyan kezelje a fordító a jogilag aggályos iratokat. Bevezetőjében felhívta a figyelmet arra, hogy a sztenderdizált iratminták bizonyos veszélyeket hordoznak magukban, az okiratforgalom biztonsága pedig az igazságszolgáltatásba vetett bizalom egyik alkotórésze: az OFFI által lefordított dokumentumban bíznak az emberek/szakemberek.

Ezáltal nyilvánvaló a fordítót terhelő hatalmas etikai felelősség, amelynek viseléséhez elengedhetetlen a téma alapos ismerete. Az előadás érdemi részében a tiszteletes eljárásra vonatkozó rövid, de tartalmas közjogi kitekintés után az aggályos okiratok jogi szaknyelvi és hitelesítési kockázatairól hallhattunk. Először az okiratfordítás szabályozási környezetének hiányosságaival szembesülhettünk: az előadó álláspontja szerint abban a kérdésben, hogy mit nem szabad lefordítani, preventív célú OFFI-szabályzat szükséges, egyéb szabályozási szint hiányában. Ezt követően a hiteles fordítások szaknyelvi kérdéseit világította meg az előadó: beszélt arról, hogy egy aggályos irattal mi történjen (pl. okmányszakértő bevonása) és arról is, hogy hogyan kell ilyen esetekben kommunikálni. Végül az etikai kódexek, képzések jelentőségét hangsúlyozta. A tapasztalatok összegzésének, a tudás rendszerezésének, a tudásátadásnak fontossága a problémakör ismeretében immár a hallgatóság számára is nyilvánvalóvá vált.

A plenáris előadások sorát Farkas Ágnes Edit, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának osztályvezetője *eTranslation – az Európai Bizottság gépi fordítási eszköze és használata* című elődása zárta. Az előadó először bemutatta az *eTranslation* webfelületen történő használatát, beszélt arról, hogy kik, milyen feltételekkel jogosultak használni ezt a rendszert. Jó tudni, hogy – a civil szervezetek és egyetemek mellett – bizonyos esetekben kis- és középvállalkozások is ingyenesen jogosulttá válhatnak a használatra, amely kétlépcsős regisztrációt követően válik elérhetővé. A motor tanítása az EURAMIS adatbázison keresztül történik és a szolgáltatás jelenleg 32 nyelven érhető el. Ezt követően számos nyelvi példán keresztül azt is szemléltette, hogy az általános fordítómotorokhoz képest milyen eltérésekkel fordít a speciálisan, az uniós joganyagokon tanított fordítómotor. Lépésenként azt is bemutatta, hogyan, milyen formátumú dokumentumokat lehet feltölteni a rendszerbe. Többször hangsúlyozta a rendszer biztonságát, ugyanis a feltöltött szövegeket nem használják a motor tanítására, a szervereken nem tárolnak semmit. Az előadás második felében megismerhettük, hogy a Bizottság munkatársai hogyan és mire használják ezt a rendszert. Az előadó kiemelte, hogy a bizottsági munka során a minőség kulcsa továbbra is a humán fordító. Az *eTranslation* mellett további digitális nyelvi eszközökről is hallhattunk, mint pl. az ún. *multilingual tweet*, amely a több nyelven történő tweetelés megkönnyítésére hivatott. A gépi fordítómotorokkal kapcsolatos jövőbeni kihívások közül a folyamatos fejlesztésekre és új funkciókra (pl. anonimizálás) hívta fel a figyelmünket.

A kávészünet után Ludányi Zsófia, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Nyelvtudományi Kutatóközpont Nyelvhasználati és Nyelvi Tanácsadási Kutatócsoportjának vezetője *Nyelvhelyességi kérdések és jogi fordítások* című workshopján vehettünk részt. Az alapfogalmak (nyelvhelyesség, nyelvi helyénvalóság, illőség, adekvátság) tisztázását követően a nyelvi tanácsadás, nyelvi közönségszolgálat tevékenységébe nyerhettünk bepillantást, majd a közönségszolgálatához forduló társadalmi háttéréről és motivációiról ismerhettünk meg adatokat. Érdekességgént néhány közülük: leggyakrabban a negyvenes korosztály azon képviselői fordulnak tanácsért a szolgálathoz, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek és hivatássze-

rúen szövegírással foglalkoznak; a levélírók között akadnak korrektorok, doktoranduszok, egyetemi oktatók, grafikusok; az általuk jelzett problémákat jól ketté lehet választani: vagy helyesírási vagy nyelvhasználati kérdésekkel jelentkeznek; előtte gyakran többféle forrásból tájékozódnak. A workshop további részében a valós nyelvi gyakorlatból vett és a jogi szakszövegekhez kapcsolódó példákkal és megoldásokkal ismerkedhettünk meg, az előbb említett felosztásnak megfelelően először a helyesírási kérdések köréből, amelyek az eddigi tapasztalatok szerint az érkező kérdések 80-90%-át teszik ki. Néhány példa: *Dr* vagy *dr*; *fogvatartott* vagy *fogva tartott*; *licenc* vagy *licenz*. Hasznos tippet is kaptunk, hogy hol érdemes utánanézni a megoldásoknak, így pl. az évszámok írásmódját a helyesiras.mta.hu portálon, a dátumok eszköz segítségével ellenőrizhetjük, míg a vagylagos írásmód körében felmerülő kérdéseinket a Magyar Nemzeti Szövegtárban elvégzett keresés gyakorisági eredményével dönthetjük el. Néhány példa a nyelvhasználati kérdések köréből: *legalapvetőbb* (az alapvető fokozása); az *az* névelő használata; az *illetve* kötőszó jelentése; *panelokról* vagy *panelekről*. Az ismertetett példák azt igazolták, hogy a problémák megoldásában hasznos segédeszközök lehetnek a korpuszok, szótárak, akadémiai helyesírási szabályzat, nyelvhasználati kézikönyvek. A nyelvi közönségszolgálat munkatársai a hasonló kérdéseket a tanacs@nytud.hu e-mail-címre várják.

A következő workshopot Dihén Judit, az OFFI vezető lektora és Dr. Szoták Szilvia, az OFFI lektorátusvezetője tartották, *Az OFFI megújított Fordítási Szabályzata* címmel. A workshop egy elméleti és egy gyakorlati részre tagolódott, amelyet az előadók felosztottak egymás között. Az elméleti részben Dr. Szoták Szilviától egy kimerítő történeti áttekintésen keresztül mindenki számára nyilvánvalóvá vált a szabályzat jelentősége: a hiteles fordítás rendkívül szerteágazó, társadalmilag hasznos feladat, így a formai követelmények, egységes minőség kiemelten fontos szempontok. A workshop gyakorlati részében Dihén Judit ismertette a fordítási útmutató eredetét, az aktualizált változat szerkezetét. Beszélt a hiteles fordítások alaki követelményeiről (fájlok elnevezése, hiteles, nem hiteles sablonok, tilos formázási elemek, címek, kivonatos fordítás), a helyes fordítói gyakorlatról (beállítások elvégzése, önellenőrzés, lektorált fordítás letöltése), az okiratfordítás általános szabályairól (intézménynevek, cégnevek, helységnevek, személynévek, címek, aláírás és pecsét/bélyegzőlenyomat jelölése, olvashatatlan aláírás, olvasható aláírás, fejléc/lábléc, dátumok, összegek, kitöltetlen rovatok, hibák és tévedések a forrásnyelvi iratban), a személyállapoti okiratok speciális szabályairól, végül a lektorok feladatairól. Megtudhattuk, hogy a hiteles fordítások nem tükörképei az eredeti iratoknak, számos esetben formailag máshogyan kell kinézniük. Ezen szabályok megértése, betartása gyakran nem egyszerű feladat, az előadók azonban megkönnyítették a dolgunkat: nem pusztán a szabályok katalógusát ismertették velünk, hanem lehetővé tették számunkra, hogy a formai követelmények mögé lássunk. Minden szabályozásnak oka van ugyanis, ezek ismeretében a szabályokat is könnyebb megjegyezni.

Az utolsó workshopot *Digitális kompetencia a fordítói munkában* címmel Nagy Levente Péter, az OFFI lektora tartotta. Nagyon érdekes, a kezdő felhasználói szinten túlmutató, mégis könnyen érthető bemutató volt ez, ahol gyakorlati példákat láthattunk arra, hogyan fejleszthetjük digitális kompetenciánkat, meggyorsítva ezzel a mindennapos munkavégzést. Először a *Windows* rejtett trükkjei közül ismerhettünk meg néhányat: sok megnyitott ablak esetében élhetünk a képernyőmegosztás, több virtuális asztal használatának lehetőségével; több dokumentumot a keresés a desktopon funkcióval tudunk kulcsszavak szerint átfésülni (ez a keresési módszer ráadásul a találat szerinti példamondatokat is megjeleníti). Ezt követően az interneten és a számítógépünkön való keresésre mutatott be az előadó célzott eszközöket, így pl. azt, hogy a *sketch engine*-nel hogyan kereshetünk ingyenes korpuszokon kollokációkat. De láthattuk azt is, hogy miként lehet egyéni keresőmotort létrehozni, így kvázi saját kollokációs szótárt beállítani alapértelmezett keresőmotorként. Nagyon hasznos volt látni, hogyan tudjuk a keresést korlátozni az általunk kiválasztott, megbízhatónak ítélt oldalakra és ezen belül hogyan működik a bővített keresés funkció. A *Microsoft Word* néhány rejtett funkcióját is láthattuk és számos tippet kaptunk a használat meggyorsításához. Megtanulhattuk, hogy korrektúrázott szövegeken hogyan látjuk leggyorsabban a javításokat és számos praktikus tanácsot is kaptunk: korrektúra elfogadása/elvetése parancsok felvétele a gyorsparancsok közé; billentyűkombinációk az elvetésre/elfogadásra; egyéb billentyűkombinációk a munka gyorsítására (pl. ugrás egy hosszabb szövegben és táblázatok között, táblázatok sorainak mozgatása, legutóbbi művelet elérése). Végül a *Trados* használatának gyorsítására láthattunk példákat, arról, hogy az ún. *reg ex minták* (reguláris kifejezésekkel jelölt minták) és a *plug in* segítő sorainak együttes használata hogyan könnyítheti meg a munkánkat pl. jogszabályok neveinek felismerésével.

A gazdag konferenciaprogram abszolút teljesítette a szervezők célkitűzését: mind elméleti, mind gyakorlati szempontból igazán érdekes és értékes adalékkal szolgált a hallgatóság számára. Mindenképpen figyelemre méltó nyitánya volt ez a magyar fordítók és tolmácsok napja alkalmából megrendezett konferenciafolyamnak.

TransELTE 2022 Konferencia

**(Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék,
2022. április 7–8.)**

Karádi Gerda, Robin Edina

E-mail: karadigerda@gmail.com, robin.edina@btk.elte.hu

2022. április 7-én és 8-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvi Közvetítés Intézetének Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke immáron 24. alkalommal rendezte meg a TransELTE fordítástudományi konferenciát. A rendezvény címe – *A fordító és a tolmács szerepének új fogalmi keretei a digitális korban* – utal arra a sürgető kérdésre, amely a nyelvtechnológiai fejlődés nyomán foglalkoztatja jelenleg a fordítói szakmát és a fordítástudományt, és amelyet a TransELTE előadói igyekeztek minél jobban körüljárni. A 2022-es konferencia egyik újdonsága volt, hogy első ízben került sor a Szakmai RapidRandik alumni programra, melynek keretében az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén végzett szakemberek beszéltek a jogi szakfordítás, a műfordítás, az audiovizuális fordítás, a konferencia-tolmácsolás és a számítógéppel támogatott fordítás fortélyairól. A másik újdonságot az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságával közösen szervezett #Translating Europe Workshop jelentette, ahol két plenáris előadás mellett egy kerekasztal-beszélgetésen is részt vehettek a jelenlévők. A kétnapos konferenciát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Kari Tudományos Pályázata, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága, a Flamand Kormány Magyarországi Képviselte, a Francia Becsületrend és Nemzeti Érdemrend Magyar Tagjainak Szövetsége, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Alumni Központja támogatta. A járványhelyzetre való tekintettel a jelenléti előadások mellett online előadások is elhangzottak, az esemény bizonyos részeit a távollévők YouTube-on élőben követhették. A szekcióüléseket Klaudy Kinga, az ELTE FTT Fordítástudományi Doktori Programjának vezetője, Robin Edina, a Nyelvi Közvetítés Intézetének igazgatóhelyettese, valamint Eszenyi Réka és Seresi Márta, az FTT oktatói vezették; a RapidRandikat Sereg Judit és Benedek Enikő, az FTT oktatói szervezték. Összesen 13 angol és magyar nyelvű előadás hangzott el a két nap folyamán, a szinkrontolmácsolást a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék konfe-

renciatolmács szakirányú továbbképzésének hallgatói biztosították, Molnár Ágnes, az FTT oktatója vezetésével.

A konferenciát Bóna Judit, az ELTE BTK tudományos dékánhelyettese nyitotta meg. Ezután Seresi Márta és a Francia Becsületrend magyarországi díjazottjainak nevében Fáber András átadták a díjakat a francia prózaíró pályázat nyertesének. A díjátadót Prószéky Gábor és Klaudy Kinga plenáris előadása követte. Prószéky Gábor, a Nyelvtudományi Kutatóközpont igazgatója *Mitől jobb a fordítóprogramok mostanában, mint korábban?* című előadásában kifejtette, hogy a gépi fordítás rendkívüli mértékben fejlődött az elmúlt évtizedekben. 2010 óta egyre nagyobb sikernek örvendenek a neurálisháló-alapú megoldások: a folyamat során a gép emberi közreműködés nélkül sajátítja el a tudást és a mintákat. Az előadó szemléletes példákkal demonstrálta, hogy akár egy egyszerű mondatban is mennyi akadállyal kellett szembenéznie a számítógépes nyelvésznek, főként ami a szavak többértelműségét illeti (például a magyar *nem* szó az angol „no” és „gender” szónak is megfeleltethető kontextustól függően). Az egyértelműsítés után még a célnyelvi ekvivalenst is fel kellett kutatni, ez pedig értelemszerűen nem egyik napról a másikra történt – éppen ezért nem bizonyultak túl sikeresnek a korábbi, szabályalapú programok. A valódi változás akkor következett be, amikor a XX. század végén és a XXI. század elején elképesztő mennyiségű korpusz keletkezett, így a figyelem középpontja a statisztikák felé tolódott. E fordulat jelentős javulást hozott a szabályalapú gépi fordításhoz képest, ám még mindig jóformán használhatatlan volt a torzítások miatt, ráadásul bizonyos nyelvpárokkal nem is volt működőképes a nyelv jellege vagy a kisméretű korpusz miatt. A valódi paradigmaváltás a neurálishálók létrejöttével és fejlődésével jött el, az eredmények főleg azon nyelvpárok esetében voltak szembeszökők, amelyeknél a korábbi programok viszonylag „aluteltjesítettek” a többihez képest, ideértve a magyart vagy például a finnt is. Kijelenthető, hogy a gépi fordítás minősége sokat javult, a további fejlődéshez pedig remek minőségű korpuszok és emberi intuíció szükséges.

Az előadást Klaudy Kinga *A fordításkutatás dilemmái a 21. század elején* című prezentációja követte, amely szintén kötődött a nyelvtechnológiai fejlődéshez, leginkább kérdés–válasz formájában járva körbe a témát. Felvetődött az évtizedek óta újra és újra előkerülő kérdés: vajon önálló diszciplína-e a fordítástudomány, és mi lett volna, ha nem alakul ki e tudományág? Természetesen interdiszciplináris területként mindig is jelen volt, amióta csak léteznek fordítások, ám a közvetítéssel foglalkozó szakemberek igenis szükségét érezték, és érzik ma is, hogy e viszonylag gyorsan fejlődő és változó terület önálló diszciplínává váljon; ez azonban nem jelenti, hogy teljesen elszakadt az „anyatudományoktól”. A fordítástudomány mára önálló tudomány, saját terminológiával, saját kutatási kérdésekkel, folyóiratokkal, jelentős kutatásokkal, hatalmas szakirodalommal és olyan doktoranduszokkal, akik nem (kizárólag) más, kapcsolódó szakterületekről érkeznek. Természetesen rengeteg változáson is keresztülment az elmúlt évtizedekben, elsősorban a növekvő digitalizáció és a fordítói szakma professzionalizálódása nyomán, megváltozott többek között a kutatás tárgya, a fordítási folyamat szereplői, valamint a kutatási

eszközök tárháza is, új kihívások elé állítva a kutatókat és a diszciplinát. Az előadó a prezentáció végén felvetette a magyar fordítástudomány előtt álló legnagyobb dilemmát, hogy a humán tudományok vagy a természettudományok útján haladjunk-e tovább.

A plenáris előadásokat követően – a sokéves hagyománynak megfelelően – a doktori hallgatók következtek. Az első előadást Szilárd Szilárd tartotta *A neurális gépi fordítómotorok típusának és fejlődésének jelentősége az utószerkesztés kutatásában* címmel. Egy, a hallgatók körében elvégzett esettanulmányon keresztül vizsgálta a témát. Kísérlete alapján arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált gépi fordítómotorok közül egyik sem jobb a másiknál, ugyanis a különböző programok különböző hibatípusokat ejtenek, egyik sem hibátlan, a szövegtípus pedig erősen befolyásolja a hibák mennyiségét. Bár a folyamatos és gyors ütemű fejlődéssel csökken a tévesztések száma, a létrejövő szövegek továbbra is utószerkesztést igényelnek.

Horváth Andrea *Fordítói kompetencia a célkeresztben. Az országos szakfordító vizsga tapasztalatai* című előadása nagy érdeklődésre tartott számot a közösségi médiában is, főként a fordítók és a tolmácsok szakmai csoportjaiban. Az előadó egy kutatássorozat első részének az eredményeit részletezte, amelyet a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék hallgatóinak körében végeztek annak vizsgálatára, mennyiben segíti elő a digitális eszköz-használat a vizsga sikerét. Az országos szakfordítói vizsga egyik visszatérő kérdése ugyanis, hogy a vizsgán kizárólag nyomtatott szótárak és jegyzetek használhatók, internet és számítógép nem. A felmérés eredményeként kiderült, hogy a legfőbb nehézség a résztvevők számára nem az online szótárak hiánya, hanem a szűkös időkeret volt. Éppen ezért az internetes szótárak és párhuzamos szövegek használata nem igazán jelentett könnyebbséget, hiszen a keresés időigényes (elsősorban a megfelelő és hiteles forrásból származó terminus fellelése), és sokszor el is tereli a figyelmet más, szintén lényeges elemekről. Ugyanakkor a szakkifejezések fordítása során valóban hasznosnak bizonyult az internet. Összességében megállapítható, hogy a sikertelen vizsga leggyakoribb oka az értelmezésbeli és átváltási hibák, amelyek a nyelvi és a transzferkompetencia hiányára utalnak, és elkerülésükhöz nem nyújt segítséget az internet- és számítógéphasználat. Kijelenthető tehát, hogy az adott kutatásban kapott eredmények nem támasztják alá, hogy a digitális eszközök használata növelné a sikeres fordítótovizsgák számát. A kérdés beható megismerésének érdekében további vizsgálatokat és tudományos diskurzust folytatnak a kutatók.

Van Waarden Franciska *Jegyzetelésteknika a tolmácsképzésben. Pillanatkép 6 középfaladó hallgató esete alapján* című előadásában különböző nyelvpárokkal dolgozó, ám azonos tapasztalattal rendelkező hallgatók körében elvégzett esettanulmányán keresztül vizsgálta meg a jegyzetelésteknika oktatását. Felteszi a kérdést, vajon lehet-e egyáltalán oktatni a jegyzetelésteknikát, tekintettel annak szubjektív és egyénre szabott jellegére. Kiderült, hogy a hallgatók igencsak bizalmatlanok voltak a saját memóriájukkal szemben, sok jegyzetet használtak, kevés szimbólumot alkalmaztak, a jegyzetelés többnyire több nyelven történt – e jelenség

némileg természetesnek mondható, hiszen ez a legöszönösebb módszer, az évekkel és a tapasztalattal fejlődik a technika, és nem akarnak mindent sebtében rögzíteni. Fontos tényező, hogy megjelent a digitális eszközök használata a jegyzetelés során, és hogy a hallgatók a pandémia idején kezdtek el tolmácsolást tanulni – ez fontos változás, hiszen az oktatás 2020 novemberétől online folyt. Érdemes lenne nyelvtől független jegyzeteléstechikai kurzusokat tartani, valamint a poszt-tolmácsolási szakasz elmaradását célszerű lenne komolyabban ellenőrizni, azaz valamilyen módon biztosítani, hogy a hallgatók visszahallgassák az elhangzott tolmácsolásokat, ezáltal tanulva a hibáikból vagy a sikereikből.

Ungár Nóra *Jelnyelvi konferenciatolmácsolás az online térben* című előadásában kifejtette, melyek a különbségek és hasonlóságok a jelnyelvi és a konferenciatolmácsolás között online térben – e témának különös aktualitása van a Covid-19 megjelenése óta. A jelnyelvi tolmácsolással kapcsolatban számos technikai problémát kellett kiküszöbölni: elég csak a Zoom azon funkciójára gondolni, hogy a beszélő képernyője jelenik meg teljes képernyőn, a hallgatóké csupán egy kis ablakban látható, ez pedig jelnyelvi tolmácsolás esetén rendkívül zavaróan hathat. További nehézség, hogy bonyolultabbá vált többek között a kapcsolattartás a tolmácscsapat többi tagjával és az előadóval, valamint több tolmács esetén a váltási idők követése, a hozzászólások figyelemmel kísérése. Kijelenthető, hogy a problémamentes, minőségi jelnyelvi tolmácsolás érdekében a tolmácsnak igen komoly digitális apparátussal szükséges rendelkeznie, valamint hogy az utóbbi két évben a jelnyelvi tolmácsoknak (is) igen komoly változásokhoz kellett alkalmazkodniuk rendkívül rövid időn belül – e feladat talán még több adaptációs készséget igényel a jelnyelvi közvetítőtől, mint a konferenciatolmácsoktól.

A délelőtti szekció Nagy Levente Péter, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda lektorának a *Gépi fordítás és utószerkesztés az OFFI Zrt. gyakorlatában* című előadásával zárult. A technika fejlődésével az OFFI munkatársaiban is felvetődött a kérdés, vajon használható-e a gépi fordítás az általuk fordított – az esetek döntő többségében bizalmas, érzékeny információkat és adatokat tartalmazó – szövegekben. Egyelőre nem adható kategorikus válasz, hiszen a kutatást el kell végezni a legjellemzőbb szövegtípusokra vetítve, és egyesével kell meghatározni, hogy adott esetben használható-e gépi fordítómotor, vagy sem, megtérül-e az utószerkesztésbe fektetett munka, vagy hatékonyabb fordítókkal végeztetni a feladatot elejétől a végéig. Ehhez szükség lesz egy elő- és egy utószerkesztési útmutató összeállítására. Egyelőre nem áll rendelkezésre olyan gépi fordítórendszer, amely adaptív (azaz a javított verziót vissza lehet táplálni a tanulási folyamatba), és hatékonyan kezeli a glosszáriumot. Az optimális megoldás az lenne, ha az adott intézmény rendelkezne saját betanítású neurális gépi fordítómotorral, amelyet a saját céljai szerint tudna fejleszteni.

A délutáni szekció a *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába* című kötet bemutatójával kezdődött. Kivételes esemény volt, hiszen a #transpub rendezvények általában online zajlanak, ezúttal azonban a résztvevők élőben mutatták be a szóban forgó művet. A kötet három szerkesztője, Klaudy Kinga,

Robin Edina és Seidl-Péché Olívia, valamint a szerzők közül Eszenyi Réka, Láncos Petra, Seresi Márta és Kiszl Péter is részt vettek a beszélgetésben, Csátár Péter, a Debreceni Egyetem oktatójának vezetésével. A mű kifejezetten a fordítástudomány kutatómódszertanára fókuszál, éppen ezért leginkább a kutatókat, a doktoranduszokat és a mesterszakos hallgatókat célozza. A kötet összeállításának gondolata azon felismerésből fakadt, hogy a hallgatóknak eddig ajánlott módszertani könyvek útmutatásai kezdenek elavulni, hiányosak vagy nem relevánsak a fordítástudomány számára, ezért a szerkesztők elsősorban amolyan „tankönyvnek” szánják a hiánypótló művet. A szerzők egy hét pontból álló útmutató alapján dolgoztak, a cél egy kifejezetten gyakorlati tanácsokkal szolgáló útmutató megalkotása volt – Klaudy Kinga szavaival élve „receptkönyvet” szerettek volna létrehozni, amelyben a tanulmányok szerzői precízen és gyakorlatorientáltan, pontról pontra leírják a módszertani követelményeket és ajánlásokat. Seidl-Péché Olívia több olyan területet is kiemelt, amelyek kifejezetten nagy aktualitással és jelentőséggel bírnak a fordítástudományban, és amelyekkel a kötet behatóan foglalkozik: a szövegnyelvészet, a tolmácsoláskutatás, az interkulturális kutatások, az audiovizuális fordítás és a gépi fordítás vizsgálata. Olyan praktikus kérdések is előkerülnek a műben, mint a kérdőívek vagy interjúk összeállításának a módjai, a kutatások jogi háttere, a tudománymetria, valamint a kutatási adatkezelés aktuális problémái.

A konferencia első napjának délutánján az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke első ízben rendezte meg *RapidRandid a szakmával* című alumni programját az egyetem Alumni Központjának támogatásával. A rendezvényt az Alumni Központ igazgatója, Pataky Csilla nyitotta meg, aki maga is a tanszék elődjének öregdiákjaként köszöntötte a résztvevőket, és nem csupán a megjelent alumnusokat üdvözölte, hanem a jelenleg aktív és a jövőbeli hallgatók számára is hasznos karrierépítő programként emelte ki az eseményt. Az alumni találkozó meghívott vendégei a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék képzéseiben végzett szakemberek voltak: Bakó Balázs jogász és szakfordító, Berki Éva EU-akkreditált konferenciatolmács és műfordító, Bugár-Buday Orsolya EU-akkreditált szinkrontolmács és szakfordító, Gáspár Bence szinkron dramaturg és szakfordító, Nagy Evelin szabadúszó fordító és tartalomíró, Péterfalvi Tamás jogtanácsos és szakfordító, Quirin Márta jogász és szakfordító, Varga Eszter szabadúszó szinkrontolmács, fordító és korábbi EC DG GROW fordító-projektkoordinátor, Varga Tibor műszaki szakfordító és műfordító, valamint Zsinka Júlia szabadúszó fordító, aki egyben a Szabadúszó Fordítók és Tolmácsok Egyesületének (SZOFT) társelnöke is. A vendégek nemcsak a tanszék széles képzési palettáját képviselték, hanem a nyelvi közvetítés rendkívül színes szakmai világát is. A köszöntő után az összegyűlt érdeklődők négy tematikus teremben, forgóasztalszerű rendben, 20-20 perces kötetlen beszélgetések keretében ismerkedhettek meg a szakmájukban immár sikeres korábbi hallgatókkal, akik készséggel válaszoltak a feltett kérdésekre, és beszámoltak a jogi szakfordítás, a műfordítás, az audiovizuális fordítás és a konferenciatolmácsolás mellett a számítógépes fordítástámogatás rejtelseiről és a szabadúszó fordítók kihívásairól is, biztatást és iránymutatást

nyújtva. Az eseményt a konferencia többi programjához hasonlóan nagy érdeklődés övezte. A tanszék jelenlegi hallgatói mellett öregdiákok, doktoranduszok és oktatók is lelkesen látogatták a beszélgetéseket, majd az est végén állófogadás keretén belül folytatódott a kötetlen szakmai diskurzus.

A konferencia második napján a délelőtti szekcióban hangzottak el az angol nyelvű előadások, amelyekhez – ahogy korábban említettük – a szinkrontolmácsolást az ELTE FTT konferenciatolmács hallgatói biztosították. A szekciót Réthelyi Orsolya, az ELTE BTK nemzetközi dékánhelyettese, valamint Barta Péter, az ELTE NYKI igazgatója és az FTT vezetője nyitotta meg. A szekció plenáris előadását, amely a *Translators: allies of AI* címet viselte, Tom Vanallemeersch, a belga CrossLang képviselője tartotta. Témája a mesterséges intelligencia kialakulása és fejlődése volt a fordítóipar szempontjából. Az előadó kiemelte a mélytanulás térnyerésének köszönhető jelentős fejlődést, amely meghozta a valódi áttörést a korábbi gépi fordítási eszközökhöz képest. Hangsúlyozta, hogy a jelenleg Ukrajnában dúló háború szempontjából is fontos a haladás, hiszen elképesztő ütemben növekszik a kereslet a mesterséges intelligencián alapuló digitális megoldásokra – nemcsak fordítási és tolmácsolási szemszögből, hanem a mindennapi kommunikáció aspektusából is, hiszen néhány hét alatt sikerült elfogadható megoldásokat kidolgozni, hála a mélytanulásnak. Kiemelte, hogy dacára a gyors ütemű növekedésnek, a mesterséges intelligencia továbbra is megköveteli a humán beavatkozást és felügyeletet. Szintén előkerült a sokat emlegetett adatvédelem kérdése, hiszen a további állománynövelést jelentősen korlátozza a GDPR. Hangsúlyozta továbbá a gépi fordítás nyelvpárok szerint eltérő korlátait, a holland–angol nyelvpárban például továbbra sem konzisztens névmáshasználatot és terminológiát. Összességében kijelenthető, hogy a gépi fordítások iránti kereslet egyre növekszik, ugyanakkor a mélytanuláshoz a lehető legtöbb, jó minőségű adat szükséges. Éppen ezért rendkívül fontos a gépileg fordított szövegek folyamatos minőség-ellenőrzése, így a fordítók szerepe az utószerkesztéssel tovább bővül, és ezekben a helyzetekben többnyelvű szakértőként tevékenykednek. A mesterséges és az emberi intelligencia folyamatos interakcióban van egymással, hiszen a mesterséges intelligencia segíti az emberit, az emberi intelligencia pedig táplálja a mesterségest.

A plenáris előadást Bessenyei Gáboré, a Globalese munkatársáé követte *From pilot to crisis manager: the impacts of machine translation on the work of professional human translators* címmel. Megerősítette az előzőleg elhangzottakat: az új piacok megjelenésével, a pandémia kitörésével és egyes iparágak előtérbe kerülésével hatványozottan növekszik a kereslet a fordítóiparon. A gépi fordítások térnyerését a növekvő kereslet mellett az egyre rövidebb határidők is előidézik. Részletesen kifejtette, hogyan és miért változtak az utóbbi időben a fordítói szerepek és tevékenységek. A pilóták munkakörének változásával illusztrálta – és megerősíti –, hogy a gépesítés és a technológiai fejlesztések továbbra is megkívánják a humán közreműködést és a szükség szerinti esetleges közbelépést. E megállapítások kiemelkedően fontosak a jövő fordítóinak és tolmácsainak képzése szempontjából.

A délelőtti harmadik előadását az Innsbrucki Egyetemről érkező Bianca Prandi tartotta, *The current state of research on computer-assisted interpreting – methods, findings, open questions and implications* címmel. Az első napon már hallhattunk a jelnyelvi tolmácsolás körülményeinek a pandémia óta végbement változásairól, Bianca Prandi pedig az éppen felfutó ágban lévő gépi tolmácsolásról fejtette ki tapasztalatait és megfigyeléseit. Jelenleg is annak a felmérése zajlik, hogyan és milyen mértékben lehetne e kompetenciát a tolmácsképzésbe integrálni, hiszen erős külső nyomás helyezkedik az intézményekre, hogy minél gyorsabban átadják ezen ismereteket a hallgatóiknak a versenyképes és naprakész tudás érdekében.

Alessandra Riccardi, a Trieszti Egyetemről *Conference interpreting training and the challenges of the digital age* című előadásában szintén arról beszélt, hogyan szükséges képezni a konferenciatolmácsokat a digitális korban. Az előadó személyesen nem tudott megjelenni az eseményen, így a prezentációját videó formájában tartotta meg. Kifejtette, hogy a távtolmácsolás felkapottsága nem újkeletű, az egyes nemzetközi intézmények évtizedek óta próbálkoznak a bevezetésével és fejlesztésével, ugyanakkor tagadhatatlanul fárasztóbb a tolmácsok számára, a plusz tényezők és technikai nehézségek növelik a stressz mértékét, kívülállónak és magányosabbnak érzik magukat a feladat elvégzése közben, így a koncentrációs képességük és a motiváltságuk is csökken a korábban elvégzett felmérések szerint. A Covid–19 elterjedése óta a távtolmácsolás a kísérleti szakaszból a gyakorlati megvalósítás fázisába lépett. Két felmérést is említett, az első 2018-19-ben készült – itt még az új technológiák használata volt a fókuszban a tolmácsképzés szempontjából. A 2020-as felmérésben már – logikus okokból – az online órák és vizsgák kerültek a figyelem középpontjába. Részletesen taglalta továbbá a képzés változásait, a használt eszközöket, a bevált gyakorlatokat és az ezekhez fűződő tapasztalatokat. Beszélt a hátrányokról is, amelyeket a jövő oktatóinak és hallgatóinak kell majd kiküszöbölniük.

Branner Ágnes szabadúszó lokalizációs szakértő *Behind the text: meeting the challenges of visual localisation in the entertainment* című prezentációjában az audiovizuális fordítások piacáról és a lokalizációról beszélt, amely szintén aktuális téma a fordítói iparban. Megemlítette, mely területek igényelnek különös figyelmet a lokalizáció kapcsán – elég a híresebb reklámszövegekre gondolni, ám ennél sokkal összetettebb kérdésekre is kitért –, hiszen sok érzékeny vagy tabunak számító téma kerülhet előtérbe: többek között a vallás, a politika, a betegségek, a nemi kérdések, a szexuális orientáció vagy az etnikummal kapcsolatos ellentmondások.

Khetam Al Sharou, az Imperial College London kutatója *Training translators on open-source MT technology* című előadását szintén videó formájában tartotta meg. Beszélt többek között az új technológiáknak a fordítók képzésére gyakorolt hatásairól, és ő is feltette a kérdést, vajon átveheti-e a gépi fordítás vagy a mesterséges intelligencia a humán fordítók helyét a szakmában, és – akárcsak a többi előadó – egyben le is szögezte, hogy a gépi fordítás nem helyettesíti az emberi fordítást, csupán átalakítja a fordítói szerepet, és továbbra is vakfoltok tarkítják. Mindazonáltal a hagyományos fordítói feladatok mellett érdemes egyre nagyobb

hangsúlyt helyezni az utószerkesztésre a fordítóképzés során. Beszért továbbá egy nemrégiben, hallgatók körében elvégzett, a gépi fordításhoz fűződő kutatásról is. Koen Haverbeke, Flandria Közép-Európáért felelős képviselője zárta a délelőtti szekciót.

A délutáni szekció a #Translating Europe Workshop sorozatának keretében valósult meg. Az első plenáris előadást Oravecz Csaba, az Európai Bizottság számítógépes nyelvésze tartotta, *Adatközpontú mesterséges intelligencia a gépi fordításban* címmel. Szintén hangsúlyozta a nemrégiben elkezdődött paradigmaváltást, amelyet a gépi fordítómotorok tanulási folyamatának átalakulása okozott. Véleménye szerint a rendszer tanításához jó minőségű adatok szükségesek, és azt is elmondta, pontosan melyek a jó minőségű adat jellemzői: konzisztens; címkézési hibáktól mentes; nem zajos, azaz kerülendő az eleve gépi fordításból származó szövegek; reprezentatív, tehát a tanított adat tükrözi azokat a szövegeket, amelyekkel a rendszer a valóságban dolgozni fog; valamint nem tartalmaz felesleges adatot. Oravecz Csaba ezen állításait számos példával alá is támasztotta. Ahogy Nagy Levente Péter korábban is hangsúlyozta, számtalan fejlődési lehetőség van az adott felhasználóra (például valamely cégre vagy intézményre) vagy fordítási feladatra szabott fordítómotorok létrehozásában.

A második plenáris előadást Kóbor Márta, a Pécsi Tudományegyetem oktatója tartotta, *Neurális gépi fordítás és minőség* címmel. Ez is a Bizottság által használt fordítómotorok működéséhez, fejlődéséhez és korlátaival kapcsolódott. Elsősorban felhasználói oldalról közelítette meg a kérdést, és éveken át gyűjtött példákban keresztül demonstrálta, milyen jelentős változáson ment keresztül a program akár csak az elmúlt 2-3 évben is. Az előadó ugyancsak kiemelte, hogy a minőség egyrészt szemmel láthatóan javult, másrészt átalakult a fordító szerepköre, azaz a fordításról egyre inkább az utószerkesztés felé tolódik a hangsúly. Ezzel párhuzamosan változnak a fordítói munka keretei is, és felvetődik a gyakorlati kérdés: vajon hogyan honorálják az utószerkesztést? A fordítás vagy a lektorálás díjszáma érvényes-e rá, esetleg a kettő között? Hogyan hat mindez a fordítóképzésre? Képezze-e az utószerkesztés oktatása a képzés részét, és ha igen, milyen formában? Az előadó felhívta továbbá a figyelmet egy nagyon fontos jelenségre, nevezetesen, hogy a gépi fordítás eredményeként létrejövő mondat, noha első ránézésre korrekt, számos alkalommal tartalmaz értelemzavaró félrefordításokat – azaz a mondat nyelvtanilag helyes, csak hogy az ellenkezőjét mondja a forrásnyelvi mondatnak. Említenünk sem kell, milyen hatása lehet egy-egy ilyen félrefordításnak például a diplomáciában. Ennek kapcsán hangsúlyozza, bár a gépi fordítás valóban gyors ütemben fejlődik, igenis szükség van a humán intelligenciára, hogy e rejtett hibalehetőségeket kiszűrje.

A plenáris előadásokat kerekasztal-beszélgetés követte, amelynek résztvevői Benyovszky-Szücs Zsombor, szabadúszó fordító és jogász, Yang Zijian Győző, nyelvtechnológiai szakértő, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, valamint a nap folyamán korábban előadó Kóbor Márta, Oravecz Csaba és Tom Vanallemeersch voltak. Felvetődött, miért lehetnek a fordítóknak ellenérzéseik a gépi

fordítással kapcsolatban – szemben például a fordítóirodákkal és megbízókkal –, és vajon változik-e ez a trend a jövő generációjának piacra lépésével, hiszen ők sokkal bátrabban kezelik az utószerkesztés kérdését, mint a szakma régi motorosai. Az árazás és az adatvédelem kapcsán etikai kérdések is felvetődtek, például a fordító köteles-e közölni a megbízóval, hogy gépi fordítást használt? Benyovszky-Szűcs Zsombor egyértelműen leszögezte, hogy a fordító több szempontból is köteles – lenne – tájékoztatni a megrendelőt, hiszen egyrészt etikátlan teljes egészében saját szellemi terméként feltüntetni a géppel készített fordítást (egyébiránt kérdéses, hogy az utószerkesztett szöveg mennyiben saját szellemi termék), másrészt a szöveg tartalmazhat bizonyos érzékeny adatokat, amelyeket így akaratlanul is illetéktelen kezekbe juttathatunk – a szerzői jogokról és a hallgatói fordításokról nem is beszélve. Erre – és a gépi fordítást érintő sok más kérdésre – még nincs egyértelmű jogi szabályozás. Összességében magas színvonalú, többféle szakirány háttérismereteit ötvöző vita alakult ki a résztvevők között, rengeteg megválaszolt és egyelőre nyitottan hagyott kérdés felvetésével, tovább emelve az amúgy is rendkívül nívós szakmai esemény színvonalát. A konferenciát állófogadás zárta, amelyen a résztvevők folytathatták a szakmai diskurzust és a kapcsolatok építését.

*Az FTT tanári karának egy része a 2022-es TransELTE konferencián.
Balról jobbra: dr. Sereg, Judit, dr. Eszenyi Réka, dr. Robin Edina, dr. Klaudy Kinga,
dr. Seresi Márta és Benedek Enikő.*

LITHME 2. (Language in the Human-Machine Era)

(Jyväskyläi Egyetem, Finnország, 2022. június 30. – július 1.)

Benedek Enikő

E-mail: benedek.eniko@btk.elte.hu

Az Európai Tudományos és Technológiai Együttműködés (European Cooperation in Science and Technology, COST) kormányközi szervezet egyik célja, hogy a nyelvészeti és technológiai kutatásokat összefogja, és a két terület szakértőinek bevonásával felkészítse a tudományos közösséget az új technológiai fejlesztésekre. A technológiai vívmányok mindennapi életbe integrálásának időszakát a szervezet találóan „ember-gép korának” (Language in the Human-Machine Era, LITHME) nevezi. A 2020–2024-ig tartó LITHME program tagjai nyolc munkacsoportba szerveződnek (lásd [Munkacsoportok](#)), amelyekbe az érdeklődők a számukra releváns munkacsoport vezetőjénél kérhetik felvételüket. A munkacsoportokat kutatók, egyetemi oktatók vezetik, akik az affiliációjuk szerinti intézményekben szervezik a szervezet rendezvényeit. A 2022. évi nyári konferenciát Finnországban, a festői Päijänne-tó északi partján található Jyväskylä városában rendezték meg, az egyetemi könyvtár épületében, hibrid módban.

A konferenciát Dave Sayers, a Jyväskyläi Egyetem adjunktusa, a LITHME program elnöke és Svatlana Höhn, a program elnökhelyettese nyitotta meg. A két-napos program során munkacsoportokra lebontva, párhuzamos szekciókba rendezett előadásokon vehettek részt a munkacsoportok tagjai személyesen, az érdeklődő közönség pedig az interneten követhette az előadásokat. A *Számítógépes nyelvészeti* (Computational Linguistics) munkacsoport előadásaival párhuzamosan zajlott a *Nyelv és jog* (Language and Law) munkacsoport szekciója, amelynek keretén belül a Fordítástudományi Doktori Program jelenlegi és végzett hallgatói közül Lános Petra (PPKE) az e-kormányzati eszközök tervezésének nyelvészeti vonatkozásairól, Ugrin Zsuzsanna az Európai Tanács fordítói folyamatainak automatizálásáról és a szövegszintű nehézségekről, e beszámoló szerzője pedig Szlávik Szilárddal folytatott közös feltáró kutatásának kezdeti eredményeiről számolt be, amelyet hivatalos személyi dokumentumok fordítására optimalizált, e célra létre-

hozott neurális gépi fordítómotorral végzett kísérletük részeredményeként kaptak. A párhuzamos szekcióban eközben témák széles skálája került terítékre, a beszéd-szintetizációtól a Parkinson-kór fonetikai jellegzetességek alapján történő diagnosztizációjáig. Az első nap délutánján a *Nyelvi jogok* (Language Rights) munkacsoport hat előadását, valamint a *Nyelvi sokszínűség, a nyelvek túlélése és veszélyeztetettsége* (Language Diversity, Vitality and Endangerment) munkacsoport nyolc előadását hallgathatták meg a résztvevők. A témák délután is rendkívül változatosak voltak; az információ mindenki számára egyenlő hozzáférhetőségétől a Covid-19 és tolmácsolás témakörén át a kisebbségi nyelvek helyesírását ellenőrző szoftverek fejlesztéséig terjedtek. Az első napot a nemzetközi konferenciák hagyományos gyakorlatától eltérően délután fél 6-kor kezdődő plenáris előadás zárta, amely a gyakorlati számítástechnika a nyelv jövőjében betöltött szerepét tárgyalta.

Július 1-jén, a konferencia második napján a *Nyelvtanulás és -tanítás* (Language Learning and Teaching) munkacsoport, valamint az *Ideológiák, hitek és attitűdök* (Ideologies, Beliefs, Attitudes) munkacsoport mutatkozott be. A délelőtti párhuzamos szekciókban a nyelvelsajátítás digitális vonatkozásairól, a mobileszközökkel támogatott távtanulási környezetről, és a digitalizáció nyelvtanításra gyakorolt hatásáról esett szó. Terítékre került továbbá a közösségimédia-felületek ideológiaformáló hatásának nyelvészeti megközelítése, valamint aktuális világpolitikai témák, például az orosz diplomácia kommunikációs stratégiái is. A délelőtti szekciót lezáró panelbeszélgetés különösen lebilincselte a hallgatóságot, az egyetemi életet az iparág szereplőivel összekötni kívánó fórum keretében szó esett azon területekről, amelyekben még nagyobb együttműködésre volna szükség; főként a célzott képzések létrehozásában, kompetenciafejlesztésben rejlő lehetőségekről esett szó, amelyeket leginkább a szűkös finanszírozási lehetőségek akadályoznak.

A délutáni szekciót Mátyás Dániel, a Fordítástudományi Doktori Program végzett hallgatója, az SE adjunktusának előadása nyitotta meg a szaknyelvoktatásban alkalmazott informatikai eszközökről tartott bemutatójával. A *Nyelvi munka, nyelvi szakemberek* (Language Work, Language Professionals) munkacsoport előadása következett, amelyben Seresi Márta, az FTT adjunktusa ismertette a munkacsoport nyelvi szakértők gépi fordítóeszköz-használatát felmérő kutatásának eredményeit. E szekcióban szabadúszó jogi fordítókat érintő kérdéseket, a fordítói stílus és a gépi fordítás kapcsolatát, intralingvális feliratozást és közösségimédia-tartalom moderálását érintő kérdéseket tárgyalt a nyolc előadó.

A párhuzamosan zajló *Nyelvi változatok, interakciók, pragmatika* (Language Variation, Interaction, Pragmatics) munkacsoport négy előadása során pedig a mesterséges intelligenciát használó eszközök korpuszalapú dialógusperformancia-elemzésébe, az Amazon Alexa nevű hangalapú asszisztensének szintaxis- és prozódiaszemponturnak diskurzuselemzésébe, valamint a mesterséges intelligencia és általánosságban a hangvezérelt elektronikus asszisztensek emberekre gyakorolt hatásának újkeletű vizsgálatába nyerhettek bepillantást a konferencia résztvevői és hallgatói.

A konferencia két napja rendkívül színes témákat foglalt magába, amelyek célja – a szervezők bevallása szerint is – az volt, hogy minél több, az új évezred kihívásait szem előtt tartó, jelenleg már zajló vagy tervezett kutatásba nyerhesse- nek bepillantást a résztvevők. A kétnapos esemény során több alkalommal network- ing találkozókat tartottak a szünetekben, ezért az előadókkal könnyedén személyes kapcsolatot lehetett teremteni, megtervezni a jövőbeli potenciális együttműködé- seket.

A színvonalas program és a festői környezet mellett különleges élményt jelen- tettek a finn „fehér éjszakák”, mivel a nap június-júliusban már Finnország közép- ső részén sem nyugszik le.

A LITHME nemzetközi konferenciái mellett egyhetes ösztöndíjas továbbkép- zéseket is kínál, amelyeken e beszámoló szerzője két alkalommal is részt vehetett; 2021. őszén a spanyolországi Ávilában, 2022. tavaszán pedig Portóban. A pályá- zati felhívást a téli időszakban a weboldalon teszik közzé.

BME TFK Őszi Konferencia Translating Europe Workshop

*(Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ,
2022. szeptember 30.)*

Robin Edina, Eszenyi Réka

E-mail: robin.edina@btk.elte.hu, eszenyi.reka@btk.elte.hu

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának Idegen Nyelvi Központja 2022. szeptember 30-án rendezte meg hagyományos, őszi konferenciáját, amely ebben az évben pontosan egybeesett Szent Jeromos napjával, a fordítók védőszentjének ünnepével is. A konferencia témája a nyelvi közvetítői ipar, illetve a fordító- és tolmácsképző intézmények számára is aktuális és kiemelkedő jelentőségű volt, a részt vevő szakemberek a gépi fordítás és az utószerkesztés szerepét igyekeztek körüljárni az elmélet, a gyakorlat és az oktatás szempontjából. A jelenleg is zajló fordítástechnológiai forradalom olyan kihívások elé állítja a fordítóipart, a képzőintézményeket és magát a fordítástudományt is, amelyekre a nyelvi közvetítésben érdekelt szereplőknek közös erőfeszítéssel, tapasztalataikat és eredményeiket megosztva szükséges felkészülniük és válaszokat találniuk. A színvonalas szakmai rendezvény az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságával közös szervezésben, a *Translating Europe Workshop* sorozat keretein belül valósult meg. A program három plenáris előadás mellett két kerekasztal-beszélgetést foglalt magában, megalapozva a konstruktív párbeszédet a szakma és a tudomány képviselői között.

A konferencia a délutáni órákban vette kezdetét az egyetem látgymányosi campusán, jelenléti formában, ugyanakkor a szervezők lehetőséget biztosítottak az online csatlakozásra is, azok számára, akik nem tudtak személyesen részt venni az eseményen, sőt az interaktív technikai megoldásnak köszönhetően azok is feltehettek kérdéseket az előadóknak, akik az interneten kísérték figyelemmel az eseményeket. A rendezvényt Fischer Márta, a BME GTK Idegen Nyelvi Központjának igazgatója nyitotta meg, majd a konferencia programjának ismertetése után átadta a szót Mareks Graudinisnek. Az Európai Unió Fordítási Főigazgatósága

Hivatkozás: Robin E., Eszenyi E. 2022. BME TFK Őszi Konferencia. Translating Europe Workshop (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ, 2022. szeptember 30.) *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 184–191.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.10>

Magyar Nyelvi Osztályának vezetője köszöntötte a konferencia résztvevőit, magyarul szólítva meg az összegyűlteket. Kifejezte az örömét, hogy az eseményre a *Translating Europe Workshop* rendezványsorozat keretein belül kerülhetett sor, amelynek célja, hogy a nyelvi közvetítői szakma és a képzőintézmények képviselői párbeszédet folytassanak, reflektálva többek között a professzionális fordító szerepének átalakulására is.

Prószéky Gábor, a Nyelvtudományi Kutatóközpont igazgatója *Mit is csinál egy gépi fordítást végző program manapság?* címmel tartott plenáris előadást, amelyben részletesen áttekintette, milyen fejlődésen ment keresztül a gépi fordítás az elmúlt évtizedekben, ismertetve a különböző rendszerek működési elveit. Az 1950-es évektől az 1990-es évekig a számítógépes nyelvészek még szabályalapú megoldásokkal dolgoztak, majd az 1990-es évektől 2010-ig a statisztikai gépi fordítóprogramok nyertek egyre növekvő teret, egyre nagyobb adatbázisokat használva a pontosabb eredmények érdekében. A 2010-es évektől előtérbe került a mélytanulás, olyan algoritmusok, amelyek lehetővé teszik a szoftverek számára, hogy megtanítsák magukat különböző feladatok elvégzésére neurális hálók és a korábbinál nagyobb adathalmazok útján. Ennek nyomán megjelentek a neurális fordítómotorok, amelyek működése során az emberek által készített fordításokkal és emberi munkával betanított rendszer gépi tanulás során sajátítja el a fordításhoz szükséges tudást. A neurális hálók létrejöttével és fejlődésével bekövetkező legfrissebb paradigmaváltás eredményei főleg azon nyelvpárok esetében voltak különösen meggyőzők, amelyek esetében a korábbi rendszerek kudarcot vallottak. Az előadó kiemelte, hogy a gépi fordítómotorok továbbra is „futnak az ember után”, további fejlődésükhöz kiváló minőségű korpuszok és emberi intuíció, hozzájárulás szükséges, ezért a nyelvész szakemberek felelőssége, hogy minél több jó minőségű adat álljon rendelkezésre a rendszerek betanításához. A fordítómotorok és az utószerkesztést illetően a kutatások szerint (például Zouhar et al. 2021) a fordítók még mindig a fordítómémória használatát részesítik előnyben, és akkor alkalmazzák a gépi fordítás utószerkesztését, amikor számukra ismeretlen nyelvvel dolgoznak.

A konferencia második előadója, Horváth Péter Iván, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem adjunktusa, a fordítástudomány egyik legsürgetőbb kérdésére igyekezett választ adni *Az utószerkesztői kompetencia* című prezentációjában. Előadásában azt fejtegette, hogy a fordítóiparban egyre inkább bevett gyakorlattá vált utószerkesztés miben hozott újat az emberi fordítások lektorálásához képest, és vajon indokolt-e bevezetni az *utószerkesztői kompetencia* terminust a fordítástudományba. Először röviden kifejtette a lektorálás meghatározásának terminológiai problémáit, majd rátért a lektorálás sajátosságainak ismertetésére. A lektorálás emberi fordítás ellenőrzését és javítását jelenti, történhet leendő munkatárs próba-fordításának bírálata keretében, pályakezdő fordítók betanításakor, tapasztalt kollégák munkájának eseti és rendszeres értékelése során, valamint gépi fordítás „emberi színben” való feltüntetésekor is (színlelt emberi fordítás). A lektorálás sajátosságait jellemezhetjük továbbá az ellenőrizendő fordítás típusa (például csoportos fordítás, transzeditálás, adaptálás) és a feladatkör (szakértői vélemény, panaszke-

zelés) szerint. A lektorálás sajátos jellemzője a kollégák közötti „emberi játszmák” megvívása is, amely sokszor veszélyeztetheti az együttműködést. A lektorálás és az utószerkesztés ugyanakkor számos közös vonáson osztozik: mindkét tevékenység fordítás ellenőrzését foglalja magában, lehet teljes és részleges, egynyelvű vagy kétnyelvű, ugyanazon paraméterek alapján és műveletekkel történik, ugyanazon olvasás- és írástípusok jellemzik. Mindezek alapján feltételezhető, hogy azonos alkompetenciák szükségesek hozzájuk (Horváth 2009, Robin 2018), csak a lektorálás interperszonális tényezője hiányzik az utószerkesztésből.

A délután harmadik plenáris előadását Lesznayák Márta, Sermann Eszter és Bakti Mária (Szegei Tudományegyetem) közösen tartotta meg, bemutatva az SZTE Fordítói Kompetencia Kutatócsoportjának eredményeit, amelyek a fordítói kompetencia elemei (PACTE 2003) és egyéb változók (nyelvtudás, fordításra vonatkozó vélekedések, szakmai háttérismeretek, a forrásnyelvi szöveg jellemzői, a fordítói tapasztalatok, és a munkaforma (humán fordítás vagy gépi fordítás utószerkesztése) szerepét vizsgálták a fordítói teljesítmény tükrében. A kutatási kérdések a hallgatók B nyelvi kompetenciaszintjének és háttértudásának hatásait vizsgálták a fordítás minőségére. Összesen 36 fordítóhallgató BA fordítását és utószerkesztett szövegét hasonlították össze egy szerzői jogról szóló jogi szöveg fordítási feladatának keretében. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a résztvevők forrásnyelvi olvasási készsége kiemelten fontos a minőségi fordítás elkészítéséhez, a fordításkor is, de az utószerkesztés során még fokozottabb mértékben. A jogi háttérismeretek nem mutattak szignifikáns korrelációt a fordítások minőségével, bár a szerzők megjegyezték, hogy az eredmény módszertani problémáknak is tulajdonítható. További érdekes eredmény, hogy a fordítók önbevalláson alapuló időmérése alapján közel azonos időt töltöttek a fordítással és az utószerkesztéssel, tehát a gépi fordító használata a vizsgálat kevésbé tapasztalt fordítóinak esetében, a kutatók által választott feladat megoldásában nem juttatta előnyhöz a résztvevőket. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a fordítói kompetenciák hiányosságait nem pótolja univerzálisan a gépi fordítómotor bekapcsolása a munkafolyamatba, az utószerkesztést végző fordítónak magas szintű fordítói és gépi fordítás alkalmazása esetén feltételezhetően utószerkesztői kompetenciával is kell rendelkeznie egy magas minőségű fordítás létrehozásához.

A plenáris előadások utáni kávészünetben folyó szakmai és tudományos diskurzust a kerekasztal-beszélgetések követték: először a *Fordítók fóruma*, majd a *Tanár-tanár találkozó*. A fordítóipar szereplőit megszólaltató fórum résztvevői szabadúszó fordítók, fordítóirodák és szakmai szervezetek képviselői voltak: Zsinika Júlia (SZOFT), Palásthy György (MFTE), Varga Zsolt (memoQ), Nagy Levente (OFFI), Király Krisztián (Hunnect), Yang Zijian Győző (Nyelvtudományi Kutatóközpont), Jánossy Márton (EDIMART); a kerekasztalt a szervező egyetem képviselőjében Szabó Csilla moderálta. A szakmai fórum azt a kérdést igyekezett körüljárni, milyen új készségekre van szükség a piacon a gépi fordítások utószerkesztésének megjelenésével. A kerekasztal résztvevői úgy vélik, hogy a gépi fordítás utószerkesztése során a hibák randomitása jelenti a legnagyobb kihívást az

emberi fordítás lektorálásával szemben. A fordítómotorok egyre elfogadhatóbb teljesítményt érnek el, és az általuk létrehozott fordítások jó olvashatósága miatt nehezebb feltárni a rejtett hibákat, ugyanakkor a következtelen nyelvhasználat továbbra is problémát jelent, ahogyan a kontextus figyelmen kívül hagyása és a terminológia megfeleltetése is. Az utószerkesztőnek ismernie szükséges a fordítómotort, amellyel dolgozik, valamint az adott szövegtípus sajátosságait is. A szakemberek szerint ugyanakkor az utószerkesztő nem fog csodát tenni a szöveggel, és nem is ő gyakorolja a legnagyobb hatást rá. Kiemelték, hogy a megbízók minőségérzékenyek, és többnyire nem elégszenek meg a részleges utószerkesztéssel (*light post-editing*), hanem teljes ellenőrzést és javítást várnak (*full post-editing*), vagyis a gépi fordításnak el kell érnie az emberi fordítás minőségét. Éppen ezért bár a részleges utószerkesztés létező fogalom, kérdéses a szükségessége.

A fordítóipar képviselői szerint a gépi fordítások utószerkesztése fokozatosan átveszi a fordítás helyét a projektfolyamatban, amelynek ugyanakkor a minőségbiztosítás érdekében továbbra is lényeges eleme a lektorálás. Az utószerkesztést azonban nem teljesen különálló tevékenységként kell elképzelni. A gépi fordítómotor egyfajta fordítástámogató eszközként van jelen a folyamatban: a fordítómemória nélküli részekre előfordítást ajánl fel, és a nyelvi szakember szegmensenként hozza meg a döntést, hogy felhasználja-e a gépi fordítást, ahol pedig nem találja megfelelőnek, tényleges fordítást szükséges végeznie. Ezeket a feladatokat – fordítást, utószerkesztést és lektorálást – ugyanazok a nyelvi szakemberek végzik. Nem lehet szó tehát pusztán fordítási, utószerkesztési vagy lektorálási készségekről.

Szó esett továbbá a gépi fordítások automatikus minőségellenőrzéséről, például az MTQE (*Machine Translation Quality Estimation*), BLEU (*Bilingual Evaluation Understudy*) és a PTA (*Post Translation Analysis*) használatáról is. A meghívott szakemberek véleménye szerint az automatikus metrikák által generált számérték értelmezése problematikus, hiszen nincs megfelelő viszonyítási alap, így nem tudható, pontosan mit is jelent, ezért árnyalni szükséges. Rengeteg paramétert kell figyelembe venni, hogy az automatikus értékelő metrikák generálta mérőszám értelmezhető legyen. A fordítómotorok további fejlesztését illetően a hangsúly a jövőben is a kontextus figyelembevételére, a terminológia megfelelő kezelésére, az etikai aspektusokra és a valós idejű tanulásra helyeződik – mindehhez azonban egyelőre továbbra is emberi közreműködés szükséges.

A szakma képviselőinek fóruma után a *Tanár–tanár találkozó* keretében szervezett beszélgetés következett, amelyet Fischer Márta (BME GTK INYK) moderált. A beszélgetésben a magyarországi fordító- és tolmácképző intézmények oktatói vettek részt, a helyszínen: Besznyák Rita (BME), Németh Anikó (BME), Robin Edina (ELTE FTT), Szemők Ildikó (Kodolányi János Egyetem), Lesznyák Márta (SZTE), Sermann Eszter (SZTE), Fáy Tamás (Eszterházy Károly Egyetem), Eszenyi Réka (ELTE FTT), Seidl-Pécs Olivía (BME), Horváth Péter Iván (PPKE), Kóbor Márta (PTE) és Bugár-Buday Orsolya (BME). A beszélgetést online követte Kovács Tímea (KRE), Valentinyi Klára (MATE) és Klenk Márk (BME). A kerasztal a gépi fordítás és az utószerkesztés kérdéseit járta körül a fordítóképzés

szemszögéből, és egyik célja az volt, hogy ajánlásokat fogalmazzon meg a szélesebb szakmai közönség számára. Ezeket az ajánlásokat (lásd keretes írás) utólag véleményezte Tóth József (PE) és Csatár Péter (DE) is, tehát a magyarországi fordító- és tolmácsképző intézményeinek csaknem mindegyike részt vett a közös vélemény kialakításában.

A résztvevők először megvitatták, hogyan jelennek meg az új eszközök és fejlesztendő készségek a képzésben. A képviselt képzőintézmények gyakorlata változatos képet mutatott a gépi fordítás és az utószerkesztés oktatása szempontjából, egyértelműen illusztrálva, hogy még nincs szakmai konszenzus a kérdést illetően, ezért is bizonyult időszerűnek a kerekasztal keretében történő eszmecsere. Az intézmények beszámolóí alapján a gépi fordítás és az utószerkesztés bevonása a képzésbe jellemzően nem a kezdeti szakaszban történik, hanem miután a hallgatók már szereztek némi tapasztalatot a hagyományos, humán fordítás területén. A legtöbb intézmény a fordítástechnika órákba építve, félévente egy vagy néhány feladat erejéig építi be az utószerkesztést a képzésbe. Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke 2022 őszi félévétől mesterképzés specializációként és szakirányú továbbképzésként is meghirdette két féléves nyelvi mérnök képzését, amelynek célja olyan szakemberek kinevelése, akik a hagyományos szakfordítói kompetenciák mellett a napjainkban egyre nagyobb teret nyerő digitális-technológiai kompetenciákban is élen járnak a nyelvi szolgáltatások piacán. Ezen képzések keretében külön féléves gyakorlatot szentelnek az utószerkesztésnek, amelyet választott tárgyként a mesterképzés más specializációját választó hallgatók is felvehetnek.

A szakfordítóképzés egyik legnagyobb kihívása jelenleg, hogy a hallgatók „idő előtt” felfedezik és bevetik a gépi fordítás lehetőségét. Olyan esetekben is, amikor a feladat és a fő cél az lenne, hogy ők maguk értsék meg a teljes forrásnyelvi szöveg üzenetét, kutassák fel a releváns terminológiát, és gondolják ki mondatról mondatra a helyes fordítási megoldásokat. Az oktatók számára sok esetben kihívást jelent a gépi fordítás kísértése, hiszen az órán fordított szövegek kivételével nehéz kontrollálni, hogyan jut el a hallgató a megoldásig. Vannak olyan képzőhelyek, ahol egy ideig – jellemzően a képzés kezdetén – tilos a fordítómotor használata. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a gépi fordítómotorok használatát nem lehet a végtelenségig tiltani a képzés során, hanem meg kell találni a helyét a fordítói gyakorlatnak megfelelően.

Egyes esetekben kifejezések vagy mondatok fordításához mintegy „tanácsadóként” használják a hallgatók az ingyenesen elérhető gépi fordítómotorokat, míg máskor a teljes szöveget a gépre bízják. Az eredményről gyakran rögtön egyértelmű, hogyan készült a fordítás, ám mégsem minden esetben. A probléma könnyen orvosolható, ha a teljes mértékben humán fordításra szánt és a fordítási kompetencia fejlesztését célzó feladatokhoz olyan szövegeket válogat az oktató, amelyek műfaja nem eredményez jó minőségű gépi fordítást. Egy másik lehetséges megoldás, hogy az oktató a hallgatókkal egyeztet, mely fordítástámogató eszközöket szabad, illetve szükséges felhasználni egy adott feladathoz – akárcsak egy valódi fordítási megbízás esetében –, így a hallgatók professzionális magatartására ala-

pozva várja el a humán vagy a gépi fordítást. A már haladó szakfordító hallgatók esetében a képzés abszolválásakor készítendő zárófordítás vagy diplomafordítás munkamódszere is dilemmát okozhat, hiszen ezeknél a feladatoknál hagyományosan a humán fordítás az elvárás. A piaci megbízások esetében viszont, amelyeket ezek a feladatok imitálni hivatottak, egyre inkább a gépi fordítás bevonása és a professzionális utószerkesztés a norma, hiszen ezekkel az eszközökkel időt és pénzt spórolhat a megrendelő. Éppen ezért a képzőintézményeknek fontolóra kell venniük, miként építsék be a szakma fordítókkal szemben támasztott technológiai elvárásait a képzések kimeneti követelményei közé.

A BME INYK Tolmács- és Fordítóképző Központjának Őszi Konferenciáján a gépi fordításról és az utószerkesztés elméletéről, gyakorlatáról és oktatásról folyt a tanácskozás. A fentiek fényében és a képzőintézmények beszélgetése előtt a piac képviselőit megszólaltató beszélgetés tanulságai alapján egyértelmű, hogy a gépi fordítás működésének és használatának haladó ismerete, valamint az utószerkesztési kompetencia egyaránt elengedhetetlen részévé vált a 21. századi szakfordító mindennapi eszköztárának, és ezek fejlesztésének a jelenleginél jelentősebb és jobban kidolgozott szerepet kell játszania a fordítóképzésben. Ahogyan Nitzke és munkatársai (2019) a gépi fordításhoz köthető kockázatokról szóló tanulmányukban az utószerkesztői kompetenciamodelljük kapcsán leírják, a fordító kompetenciái között külön alkompetenciaként jelenik meg a gépi fordításhoz köthető és az utószerkesztési alkompetencia, a humán fordítói kompetenciákat kiegészítve. A kompetenciák fejlesztésének módszerét és sorrendjét az eddigi kutatások figyelembevételével érdemes új keretbe foglalni. Mivel a gépi fordítás és az utószerkesztés bevonása a fordítási munkafolyamatba a szakma dinamikusan változó területe, a nyelvi közvetítői képzések kereteit, céljait és a fejlesztendő kompetenciákat rendszeresen frissíteni szükséges, többek között a fordítóipar, a tudomány és a képzés ehhez hasonló szakmai fórumainak segítségével.

Irodalom

- Horváth P. I. 2009. *A lektori kompetencia*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE BTK.
- Nitzke, J., Hansen-Schirra, S., Canfora, C. 2019. Risk management and post-editing competence. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 31. 239–259.
- PACTE. 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: John Benjamins.
- Robin E. 2018. *Fordítási univerzálák és lektorálás*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Zouhar, V. Popel, M., Bojar, O., Tamchyna, A. 2021. Neural Machine Translation Quality and Post-Editing Performance. In: *Proceedings of the 2021 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Punta Cana, Dominican Republic: Association for Computational Linguistics. 204–214.

A gépi fordítás jelenléte a fordítási piacon ma már megkerülhetetlen tény, amelylyel a fordítókat képző intézményeknek is foglalkozniuk kell. A BME Őszi Konferencia (Translating Europe Workshop) Tanár–Tanár Találkozója az alábbi ajánlásokkal igyekszik segíteni az intézmények munkáját.

AJÁNLÁSOK

Felismerve azt, hogy

- a gépi fordítás és az utószerkesztés a fordítási piacon évek óta tömeges jelenség,
- az utószerkesztéshez külön készségek kellenek,
- a képzőintézmények feladata felkészült nyelvi szakemberek képzése, és
- elismerve azt, hogy a képzőintézmények gyakorlata eltérhet,

a BME Őszi Konferencia Tanár–Tanár Találkozója

a következő ajánlásokat fogalmazza meg:

- Az engedés *versus* tiltás kérdésében külön kell választani a képzések fejlesztési és minősítő értékelési szakaszát.
- A képzés fejlesztési szakaszában kifejezetten ajánlott a gépi fordítás beemelése a tananyagba – akár önálló tantárgyként, akár a képzés horizontális, több tantárgyon átívelő elemeként.
- A cél egyrészt az, hogy a hallgató megismerje a gépi fordítás – mint fordítási segédeszköz – előnyeit és hátrányait, a fordítómotorok közötti különbségeket, a különböző szövegfajták eltérő reagálását a gépi fordításra (tudásátadás). Másrészt fejlődjenek azon készségei, amelyek a gépi fordítások utószerkesztéséhez szükségesek (kompetenciafejlesztés).
- A képzés minősítő értékelési (záró) szakaszaiban – azaz minden olyan szakaszban, amelynek elsődleges célja a fordítási kompetencia mérése – a gépi fordítás használata nem ajánlott.
- Az oktatók és a hallgatók közötti együttműködés és felelősségmegosztás részeként egyértelműen meg lehet szabni, mikor nem lehet gépi fordítómotort használni. A hallgató ilyen típusú egyéni felelősségvállalása (azaz annak vállalása, hogy nem használ gépi fordítást) a fejlesztő értékelés koncepciójába is jól illeszkedik.
- A képzés csak akkor lehet sikeres, ha a képzők is megfelelően felkészültek, ezért értékes minden olyan kezdeményezés, amely a piaccal való kapcsolatok erősítésére, a piaci szereplők bevonására, összességében a képzők képzésére irányul.

- Az utószerkesztés mint kompetencia fejlesztése helyet kell, hogy kapjon a képzés fejlesztési szakaszában. Ajánlott a humán fordítások lektorálási kompetenciafejlesztéséből kiindulva fejleszteni az utószerkesztési kompetenciát, szem előtt tartva annak különféle fokozatait (light PE, full PE).
- A témában további empirikus kutatások indítására van szükség, amelyeknek eredményei beépülhetnek a képzőintézmények gyakorlatába.
- A téma újdonságára tekintettel a képzőintézmények folyamatos együttműködése elengedhetetlen, amely közös tananyagok, módszertani útmutatók fejlesztésében is megnyilvánulhat.
- A technológia folyamatos fejlődésére tekintettel ajánlott évente felülvizsgálni a képzések céljait és tartalmait.

Budapest, 2022. október

***translationale berlin 2022* – Műfordítói fesztivál polifón együttműködésben**

**(2. Collegium Hungaricum Berlin-rendezvénysorozat,
helyszíni és élőben online közvetített esemény,
2022. szeptember 30. – október 3.)**

Sárvári Kinga Fanni

E-mail: sarvarikingafanni@gmail.com

2021 ősze után¹ idén második alkalommal rendezték meg Berlin *translationale* névre hallgató első és máig egyetlen irodalmi fordítófesztiválját. A 2022. szeptember 30-tól október 3-ig tartó rendezvénysorozatnak ismét helyet adó Collegium Hungaricum Berlin² mellett ezúttal a Maxim Gorki Theater csatlakozásával az esemény térben is kitágult, itt került sor ugyanis a német egység napján a fesztivál ünnepi záróprogramjára. A csaknem négynapos rendezvény mottójának megfelelően („Translators on stage!”) a fesztivál fókuszába ismételten a fordítás mint művészet, illetve a műfordítók jellemzően háttérben zajló munkája került, ugyanakkor a figyelem egyértelműen utóbbinak a háborús és válságos időkben megmutatkozó fontosságára, sőt megkerülhetetlenségére és nélkülözhetetlenségére irányult. Ennek megfelelően Berlin mellett Budapest, Minszk és Kijev úgynevezett hármas polifóniája foglalta keretbe egy különleges térinstalláció³ formájában is az eseményt, melynek folyamán valamennyi előadás, pódiumbeszélgetés, workshop, regényből komponált koncertelőadás, játék-session és versfelolvasás kapcsolódott valamilyen módon a Donbasztól a Spreieig elterülő közép-kelet-európai régióhoz, illetve olyan további nyelvekhez és irodalmakhoz, amelyek aránylag kevesebb figyelmet kapnak mind a szakma, mind a nem szakmabeli érdeklődő közönség részéről. Így kaphattunk betekintést az indonéz, brazil és kenyai műfordítások világába, de szó esett a tévesen gyakran kihaltnak vélt jiddisről mint egyfajta műfordítói világnyelvről is. A fordítást intertextuális, interkulturális és intermediális aktusként értelmező tematikus sokszínűség megmutatkozott a tárgyalt műfajok tekintetében is: a versektől a regényen át a képregényalbumok (graphic novel) világához a résztvevők nem csupán hagyományosabb előadások útján, hanem interaktív, előzetes regisztrációt és esetenként fordítói ismereteket és/vagy előképzett-

Hivatkozás: Sárvári K.F. 2022. *translationale berlin 2022* – Műfordítói fesztivál polifón együttműködésben. (2. Collegium Hungaricum Berlin-rendezvénysorozat, helyszíni és élőben online közvetített esemény, 2022. szeptember 30. – október 3.) *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 192–194.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.11>

séget is igénylő kreatív műhelymunka jellegű foglalkozásokon keresztül is közelebb kerülhettek.

A „többszólamú” és sokszínű fesztivál komplex megvalósítása több mint 70 közreműködő személy és szervező közös erőfeszítésének eredménye: intézményi szinten a Német Fordítói Alap (Deutscher Übersetzerfonds e. V.) és a Neustart Kultur, a Peter Szondi Institut, a Freie Universität Berlin, a német szövetségi kormány kultúráért és médiáért felelős szervei, illetve a Weltlesebühne e. V. emelendő ki a már említett berlini helyszíneket biztosító Collegium Hungaricum és Maxim Gorki Theater mellett, ugyanakkor a fesztivál egy időben folyamatosan zajló, más programokkal megvalósuló nemzetközi együttműködés kiemelt néhány napjának is tekinthető, hiszen például az ukrán Translatoriummal és további szabadegyetemekkel karöltve már 2022. június 22-én kezdetét vette egy háromrészes online olvasóköri (Translating The War. Poetry Readings From Ukraine Online), melynek keretében összesen 14 ukrán költő mutathatja be az orosz invázió elmúlt hónapjaiban keletkezett lírai műveit online Harkivtól Berlinig, valamint Kínától az Egyesült Államokig, személyesen pedig a *translationale 2022* színpadán.

Szintén koprodukció eredménye a Német Szövetségi Külügyminisztérium támogatásával és a Literarisches Colloquium Berlinnel közösen létrehozott TOLDO program „Fordítók városai” („Cities of Translators”) című sorozata, melynek magyar vonatkozású részei a már említett, Budapestet Minszkkal és Kijevvel közös szöveg-, kép-, videó- és hangfelvétel-kollázssal a fordítás kontextusában összekapcsoló különleges térinstalláció, továbbá az október 1-jén Franz Fühmann, a magyar líra németországi népszerűsítéséhez nagyban hozzájáruló, idén száz éve született fordító munkásságáról és a kollektív versfordítás különböző módszereiről folytatott magyar–német pódiumbeszélgetés és az október 3-án kortárs alkotókkal (Csordás Gábor költő-műfordítóval és Rézműves Melinda néprajzkutatóval) megrendezett zenés moderált beszélgetés is.

A fesztivál újító jellege megmutatkozott a kortárs szerzők jelenléte mellett abban is, hogy mindeddig lefordítatlan belarusz, cseh és ukrán szövegek először itt, németül váltak elérhetővé külföldi irodalomfogyasztók számára, továbbá a zág-rábi születésű szerző, Ivana Sajko frissen megjelent (2022. szeptember 29-i kiadású) könyvét⁴ is itt mutatták be első alkalommal.

Az eseménysorozat befogadó jellege az Ukrajnával szemben kifejezett szolidaritás megnyilvánulásán túl a belépés ingyenességében is megmutatkozott. A délutáni, tágabb közönségekört megcélzó bemutatókra és beszélgetésekre regisztrálni sem kellett, az csak a délelőtti, elsősorban fordítóként működő résztvevőknek szóló workshopok és az október 1-jei Yours Translatefully játékos session esetében volt szükséges a tervezhetőség érdekében. Belépőt egyedül a Maxim Gorki Theater elgondolkodtató című zárórendezvényére (Tag der deutschen Dreiheit, azaz a német háromság napja – pont az ország egységét ünneplő október 3. estéjére időzítve) árultak, azt is rendkívül kedvező áron. A fesztivál nagy nyilvánosságnak címzett, 13 órától kezdődő programpontjait élő videóközvetítés formájában is követni lehetett, a felvételek pedig utólag is visszanezézhetőek maradtak. A szereplőknek lehető-

ségük volt az anyanyelvükön részt venni teljes szekciókon keresztül, de mivel a házigazda szempontjából munkanyelvnek a német minősült, a közönség számára valamennyi, más nyelven folyó programrész követhetőségét megoldották fülhallgatós szinkrontolmácsolás biztosításával (élőben, online és a felvételeken is).

Összességében a *translationale berlin 2022* magas szakmai színvonala megfelelt az előzetes várakozásoknak, sőt felülmúlta is sikerült azokat annak ellenére, hogy már a 2021-es fesztivál is kellően magasra tette a léceket rögtön az indulás pillanatában. Érthetetlen, hogy egy olyan sokszínű és multikulturális városban, mint Berlin, hogyhogy csak második éve kerül sor egy ilyen nagyszabású rendezvényre, a fordítás és az irodalom szerelmesei mindenestre örömmel üdvözölhetik a hagyományteremtő, friss hangokat és gondolatokat felvonultató, nem utolsósorban pedig a jelen kihívásaira is reflektáló nemzetközi műfordítóünnepet, melynek főszereplői ezúttal maguk a fordítók: „a nyelvi metamorfózis szakemberei, akik az idegent sajátjukként szólaltatják meg, és irodalmi szövegek finomságainak mélyére ásva magukat saját nyelvükben ragyogva villantják fel azokat”. A fesztivál hitvallása szerint pedig ezek a „megdicsőült féllények” (*glorious bastards, glorreiche Zwischenwesen*) igenis megérdemlik, hogy rejtőzködő, nyelvek és kultúrák közt vándorló, a hagyományozottat az újjal hibrid nyelvi produktummá keverő és saját költői erejükkel a háttérben irodalmat alkotó életmódjukból néhanapján előléphessenek a reflektorfénybe. Bízunk benne, hogy ez a fordítói színrelépés a *translationale berlin 2023* keretében megismétlődik majd.

Internetes hivatkozások

- ¹ https://www.translationale-berlin.net/wp-content/meddia/2021/09/Translationale_Falzyer_Web.pdf
- ² <https://culture.hu/hu/berlin/esemenyek/translationale-berlin>
- ³ <https://www.translationale-berlin.net/rauminstallation/>
- ⁴ https://www.voland-quist.de/wppb_works/jeder-aufbruch-ist-ein-kleiner-tod/
- ⁵ <https://www.translationale-berlin.net/festival/>

Gulyás Adrienn, Mudriczki Judit, Sepsi Enikő, Horváth Géza (szerk.)

Klasszikus művek újrafordítása

(Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
2021. 278 pp, ISBN 978-963-414-773-2)

Nagy Nóra

E-mail: nagynora95@gmail.com

A sokrétű és széles tematikájú kötet a Károli Gáspár Református Egyetemen 2018-ban és 2019-ben rendezett szakmai napok előadásainak és kerekasztal-beszélgetéseinek szerkesztett változatát adja közre. A kötet négy, egyenként négy vagy öt tanulmányt közlő részre tagolja az újrafordított műveket tárgyat kronológiai sorrendben tárgyaló írásokat: (1) a középkor és a reneszánsz, (2) a felvilágosodástól a 19. századig, (3) a 20. századi európai és amerikai próza, majd az utolsó (4) *A fordítás és az újrafordítás elmélete és gyakorlata napjainkban* című részben két kerekasztal-beszélgetés leírt változata mellé három különböző témájú dolgozat társul.

A Beowulf kapcsán (mely a legtöbbet fordított óangol mű, 1837 óta több mint negyven versfordítása és ennél is több prózafordítása létezik modern angol nyelven – Nagy Andrea az alliteráción alapuló verselés nehézségeit részletezi a Miklós Ágnes Katával közösen készített új magyar fordításban. Az egyetlen teljes magyar, szókincsében inkább honosító *Beowulf* fordítással (Szegő György 1994) ellentétben a fordítópáros a formahű, eredeti versformát őrző újrafordításban a szókincs és a nyelvezet terén is egyfajta középutat keresett: az idegen elemeket megtartotta a szavak szintjén, amit gördülékeny mondat szerkezetekkel igyekezett kompenzálni. Céljuk egy könnyen befogadható, de ünnepélyes, komor hangulatú szöveg megalkotása volt (p. 18).

Márton László rendkívül tanulságos, szemléletesen megírt munkája a határozott fordítói koncepció láncszemével kapcsolódik az előbbi íráshoz. Márton ebben látja az elődjei és az ő fordításai közötti lényeges különbséget (p. 27). Márton ismerteti a *Kohlhaas Mihály*, a *Faust*, *Walther von der Vogelweide összes versei* és végül *A Nibelung-ének* újrafordítása közben kialakított elképzelését az adott műről, valamint azt, hogyan folytat párbeszédet fordítóelődjével, *A Nibelung-ének* esetében Szász Károllyal (1868), többszörösen elismerve annak érdemeit. Mindezeket túl állást foglal és példákat hoz egyéb, pl. a stílushoz tartozó megbízható vagy megbízhatatlan szerző/narrátor és a metrika és a rímtechnika kérdésében.

A következő két tanulmány közös láncszeme a kihagyás (és a betoldás), bár a fordítás más-más szintjén. Gulyás Adrienn írásából megtudjuk, hogy az ő 2015-ös fordítását megelőző két meglévő (Kemény Katalin 1936 teljes és Benedek Marcell 1956 szemelvényes) magyar *Gargantua*-fordítást makroszinten jellemzi a kihagyás: a pajzán részek, az obszcén humor hiánya. A két korábbi fordító a kihagyás háromféle eszközével élt: az eufemizálás mellett a trágár részeket Kemény lábjegyzetbe írta franciául, illetve latin nyelven hagyott a szövegben egy-egy mondatot vagy versikét, és fordítást sem adott meg hozzá. Gulyás felszínre hozta a mű eddig elveszett rétegeit: a „művészien megkomponált spontaneitást” (p. 37), a komoly és humoros fejezetek váltakozásából adódó feszültséget (p. 39), a testi „fent és lent”-nek és a nyers, szókimondó nyelvezetnek az eredetihez illően durva regiszterű szóválasztásait, a szereplők nevére is vonatkozóan (pl. Phascalapus).

Nádasdy Ádám a betoldásra és kihagyásra vonatkozó sztereotípiák összefoglalása mellett (p. 49, p. 63) a Shakespeare-drámák fordításának mikroszintjén hoz szemléletesen magyarázott példákat a fordítói döntéseire. Az okokat alfejezetekben adja meg, betoldás például rímes poén, vicc, sima rím, retorika kedvéért, kihagyás például szótaghűség, telepakolt sorok, kézenfekvő határozók miatt. Színpadi előadásra készült drámafordításról lévén szó, követelmény volt a megszólalások szótagszámának egyezése a prózai részeknél is (p. 49), valamint a tágabb értelemben vett mondhatóság – ez utóbbi a szerkesztők kötetsszerező elvét dicsérve átvézet a következő nagy tömb első tanulmányához.

Fáber András *Két találkozását írja le Marivaux-val*: az 1989-es kaposvári Csiki Gergely színház bemutató előadásához modernizálta, illetve fordította újra a *Kolónia* címen játszott darabot a „mondhatóság” kedvéért. Később, a magyar Marivaux-drámakötet (2020) számára átdolgozott fordításba a 18. századi francia szerző külön jelzővel illetett nyelvezetét, a „marivózást” is érzékeltetve „beemelt egy kis csokonais, latinos magyar rokokó ízt” (p. 78). A korábbi szokással ellentétben a szereplők nevét nem magyarosította, és a görög helyesírást sem alkalmazta, hanem ragaszkodott a franciás írásmódhoz és kiejtéshez. (Arthenicia, Timagenész, Hermokratész helyett: Arthenice, Timagène, Hermocrate), „jelezve, hogy nem ókori görög, hanem 17. századi (rokokó stílusú) francia színdarabot” (p.78) lát a néző.

A saját fordításokról írott tanulmányok nyomvonalán haladva *Nietzsche szövegeinek (újra)fordításai kapcsán* Horváth Géza osztja meg műhelytitkait az elsősorban szóalkotást vagy szójáték megoldását igénylő nehézségei ismertetésével (pl. Ehebrechen–Ehebiegen, Einverleibung–Einverseelung, Einsamkeit–Vielsamkeit).

Szintén egyfajta műhelynaplóként olvashatjuk Kiss Kornélia gondolatait Camus *L'Étranger* című művének újrafordításáról. A szerző Ádám Péterrel közös, „négykezes” fordítói munkájába enged betekintést. Fordítói koncepciójuk merőben eltér az elődjükétől (Gyergyai Albert 1946). Felülstilizálás helyett azt vallják, hogy „ha egy szövegben káromkodás van, a fordításban is annak kell lennie, ha a szöveg lírai, a fordítás is legyen lírai...” (p. 167). Úgy tűnik, a mostani újrafordítások egyik célja az értőbb és érzékenyebb olvasás révén szerzett összkép, Camus esetében „az egyszerűségében is nagyszerű stílus” (p. 167) minél hívebb visszaadása.

Ugyancsak egy mára részben elavult fordítás (Gyepes Judit 1964) aktualizálásának vágya motiválta Barna Imrét a *Zabhegyező* újrafordításakor – innentől azonban már nem a fordítók saját vallomásai, hanem egy harmadik személy által írott tanulmányok következnek. Bollobás Enikő *Hol kapja el a legény a leányt: a Rye gázlójánál vagy egy rozsmezőben?* című írása az új fordítás címében rejlő, a magyar fordításban visszaadhatatlan kettősségre utal. Bollobás az új fordítás bravúrosságát annak tulajdonítja, hogy Barna Imre „a befogadó nyelv szempontjából értelmezi a szöveget, a magyar irányából átgondolva” (p. 176). Alapvetően honosító fordításában az 1950-es évek amerikai tinédzserei ugyanúgy beszélnek, ahogy a magyar kamaszok a 2010-es években (Bollobás szerint az 1964-es fordítás szlengje sem elavult, de Barna kifejezései erőteljesebbek p. 176). Bollobás a szöveg különös sajátosságának tartja, hogy bár több az obszcén kifejezés, a szöveg maga mégsem obszcénabb, hanem őszintébb és hangsúlyosabb. Egyik példa erre a „kurva” szó, „amely már nem denotációval, illetve referenciával bíró főnévként, hanem nyomatékosító mértékhatározóként használatos” (p. 179). Hasonló okból nem obszcén a „baszki” sem; „nyomatékot erősítő kötőszó” (uo).

A kötetben szereplő utolsó regény-újrafordításról Szabó Dávid (a szerkesztő) írt: Boris Vian *Ki érti a csajokat?* (Lőrinszky Ildikó 2014). Elődje, Barabás József (1992) „legfőbb jellemzője és hibája, hogy vianosabbra fordítja Viant Viannál” (p. 157). A hatás kedvéért mondatokat ír bele, az eredeti mondatokat pedig feldarabolja (p. 158). Külön problémát jelentett a cím, amelynek illeszkednie kellett nem kevesebb, mint hét előfordulási helyéhez a szövegben is. És hogy klasszikusnak számít-e a *Tajtékos napok* és talán a *Pekingi ősz* révén annak vélhető Vian: a szerkesztő szerint „aligha volt hiábavaló ezt a gyorsan odavetett, könnyed kis Vian-krimet újrafordítani” (p. 160).

Sohár Anikó az *En, a robot* című novelláskötet kapcsán fejtegeti az Asimov-fordítások fél évszázada tartó sikerének titkát a próza fordításról szóló utolsó írásban. Itt a tárgy tehát nem az újrafordítás, ami a konklúzió szerint „üdvös” lenne (p. 194).

Ruttkay Veronika *Átültetések, versmagok: Robert Burns és a 19. századi magyar líra* című, terjedelmes és tudományos munkának beillő tanulmánya képviseli a kötetben a versfordítást. A szerző körbejárja többek között a fordíthatatlanság kérdését és a népies költészeti hagyomány fordításának lehetőségeit a világirodalom és a helyi irodalom kapcsolódási pontjainak számbavételével.

A drámához visszakanyarodva: Csikai Zsuzsa Csehov *Sirály* című drámájának három író fordítását és színpadi adaptációját elemzi (1923, 1999 és 2016, e két utóbbi fordítás Michael West munkája). Meddig mehet el a fordító? – merül fel a kérdés. West korábbi *Sirály*-fordítása az eredeti orosz művet tartja szem előtt, a 2016-os azonban tele van 21. századi reáliákkal: autó, taxi, fejhallgató, laptop, sőt Joyce-ra is van utalás. A legnagyobb különbség azonban Konstantin átkeresztelése Constance-szá, miáltal „az eredeti szerelmi konfliktus [...] lesbikus háromszöggé alakul. Ez a nagyon új és radikálisnak tűnő motívum azonban a darab világában nem érződik radikálisnak, sőt deviánsnak vagy kirívónak sem” (p.132), hiszen az új

fordítás egy évvel azután keletkezett, hogy Írországbán népszavazással jelentős többséggel legalizálták az egyneműek házasságát.

A maga nemében egyedülálló a kötetben Adám Péter és Albert Sándor közös műfordító portréja Illés Endréről, a klasszikus francia próza nagyjainak fordítójáról. A szerzőpáros a *Vörös és feketéből* vett példákkal támasztja alá a korabeli méltatásokkal szembenálló, egyértelműen negatív véleményét.

Úgyszintén egyedülálló tanulmány Kappanyos András *Fordítás és recepció* című elméleti írása, melyben a *műfordító* szó eredeti használatából kiindulva (a magas regiszterbe tartozó művek fordítója volt a „népszerű, de mulékony munkák” (p. 205) „szimpla” fordítóival szemben) arra a megállapításra jut, hogy a magyar fordításirodalomban kialakult tendenciák „kifejezetten kedvezőtlenek a kulturális transzfer sikeressége céljából” (p. 212). A felsőbb regiszterekben a virtuozításra, az alsóbb regiszterekben a gördülékenységre törekvő fordítók egyaránt meg akarták nyerni az olvasót. Mára azonban a fordítók felismerték azt, hogy ezeket a technikákat csak kivételes esetekben indokolt használni, és Kappanyos szerint „ennek köszönhető a klasszikusok újrafordításának élénk igénye” (p. 213).

Két újabb aspektust hoz be a fordítás témakörébe a kötet utolsó két tanulmánya: Mudriczki Judit Szabó Lőrinc *Ahogy tetszik*-fordításának utóéletét mutatja be négy szinkronizált filmadaptációban (melyek közül a legutóbbi, 2006-os rendezés a 19. századi Japánba helyezte a történetet, és japán kulturális elemekkel tűzdelté tele). Domokos Johanna a fordítást mint *reenactment*-et vizsgálja, közelebbről azt, hogy a performansz mennyire hat termékenyítően az irodalmi fordításra, és megfordítva a dolgot: a fordítás is lehet az irodalom újrajátszása, mindenekelőtt az élő irodalom betagozódása a világirodalomba. Ennek egyik csatornáját, magyar versek német fordítását tartalmazó két antológiát (Kalász Orsolya munkái) részletesen is bemutat.

A kötetet két kerekasztal-beszélgetés teszi teljessé: az elsőben a résztvevők (Sepsi Enikő, Kozma András, Pacskovszky Zsolt, Rideg Zsófia) a színházak felkérésére végzett új drámafordítások tapasztalatait osztják meg egymással és az olvasóval. A másik kerekasztal-beszélgetés résztvevői (Sepsi Enikő, Jász Attila, Kúnos László, Pál Dániel Levente, Tönkö Vera) az *Új szerzők felfedezése* címet viseli, és azt a kérdést járja körül, hogy a kiadók mi alapján választják ki a fordítandó műveket. Úgy tűnik, ez a fordítást elsődlegesen befolyásoló aspektus több évtized alatt sem változott: belső mérce az érték felismerése, olyan, „mint a lakmuspapír, [...] az érték valamilyen módon olvasás közben manifesztálódik” (Kúnos p. 264). A kiadásra érdemes könyvek azonban még mindig szájhagyomány útján terjednek: barát vagy szakmabeli ismerős ajánlására.

Bakti Mária

Explicitáció és tolmácsolás

**(Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 2020. 86 pp,
ISBN: 978-615-5946-26-4¹)**

Szabó Csilla

E-mail: szabo.csilla@gtk.bme.hu

A fordítástudomány területén az explicitáció az egyik leggyakrabban kutatott fordítási univerzálé, s noha az elméleti háttér meglehetősen gazdag, a jelenség gyakorlati megítélése csak nagyon széles spektrumon írható le. Az explicitációról a tolmácsolás területén eddig viszonylag ritkábban olvashattunk; különösen a szinkrontolmácsolás kapcsán született kevés megfigyelés a számos korlátozó tényező (pl. befejezetlen forrásnyelvi input, telített memóriakapacitás, időkényszer stb.) miatt. Manapság azonban egyre több kutató fordul a téma felé, s az empirikus vizsgálódások eredményei alapján több újkeletű megközelítést is megismerhettünk.

A legfontosabb kérdés az, hogy mennyire tudatosan alkalmazzák a tolmácsok az explicitációt a különböző tolmácsolási munkamódokban. A kutatók egy csoportja azt feltételezi, hogy a tolmácsok egyfajta stratégiaként alkalmazzák az explicitáció eltérő formáit – még szinkron munkamódban is – többek között azért, hogy áthidalják az előadó és a célnyelvi hallgatóság közötti különbségeket. (Ezt az „áthidaló”, az információs különbségeket kiegyenlíteni próbáló szerepet hivatott megjeleníteni a kötet címlapján szereplő híd.) A kutatók egy másik csoportja (pl. Ewa Gumul lengyel kutató) vizsgálódásai során arra a következtetésre jutott, hogy ez a stratégia nem minden esetben tudatos: tolmácsokkal végzett retrospektív interjúkból ugyanis az derül ki, hogy a tolmácsok nem feltétlenül alkalmazzák tudatosan ezt a stratégiát (Gumul, 2006). Miriam Shlesinger kismintás vizsgálódása (1995) pedig arra világított rá, hogy az explicitáció a tolmácsolási folyamat természetes „velejárója”, hiszen a tolmács az üzenet elemzésekor, értelmezésekor óhatatlanul is explicitál, (parafrázál, magyaráz) bizonyos információkat, tehát Shlesinger szerint sem érdemes ezt a technikát tudatos stratégiaként aposztrofálni.

Hivatkozás: Szabó Cs. 2022. Bakti M. Explicitáció és tolmácsolás. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 199–203.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.13>

¹ A kötetről a szerzővel a MANYE Fordítástudományi Szakosztály #transpub eseményén beszélgetett Csatár Péter; az online beszélgetésről készült felvétel megtekinthető itt: [Aktuális témák a tolmácsoláskutatásban 20211118 1309 1 - YouTube](#)

A kötet felépítése jól szolgálja e rendkívül összetett téma vizsgálatát. Az első részben (1–4. fejezet) a téma vizsgálatának elméleti hátterét vázolja fel a szerző. Az *első fejezet* áttekinti a tolmácsoláshoz kapcsolódó alapfogalmakat, többek között a tolmácsolás típusait, különös tekintettel három tolmácsolás-munkamódra (szinkron, blatt és konszekutív), amelyekkel kapcsolatban más kutatók és saját empirikus vizsgálódásait részletezi majd a szerző a későbbi fejezetekben. A *második fejezet* az explicitáció definiálására tesz kísérletet, amelynek keretében először a fordításelmélet területéről hoz példákat: röviden bemutatja Chesterman (2011) megközelítését (forrás- és célnyelvi explicitáció); Blum-Kulka explicitációs hipotézisét (1986/2000), illetve idézi Klaudy Kinga explicitációs tipológiáját (1999). Kiemeli továbbá Englund Dimitrova megközelítését (2005), aki normavezérelt és stratégiai explicitációt különböztet meg; vázolja Robin Edina az utóbb említett két kutató tipológiája alapján bemutatott kategorizálását (2018), illetve kicsit részletesebben ír Ewa Gumul (2017) vizsgálódásairól, aki az explicitáció mögött meghúzódó okokat, motivációkat próbálta meg feltérképezni.

A kötet *harmadik fejezete* a tolmácsoláskutatás modelljeit mutatja be; azokat, amelyeket az explicitáció kutatása szempontjából a szerző relevánsnak ítélt. Az elemzett modellek között szerepel Seleskovitch (1978), Gile (1995), Seeber (2011), Setton (1999), illetve Gumul (2017) modellje. A *negyedik fejezetben* a kötet címe szerepel inverz formában (Tolmácsolás és explicitáció); itt a szerző a területen végzett empirikus kutatásokról számol be a három tolmácsolási munkamód (szinkron, blatt és konszekutív) vonatkozásában. E három folyamat eltér abban, hogy mennyi kognitív erőforrás áll a tolmács rendelkezésére a bejövő információ aktív elemzésére, mennyire szigorú az időkorlát, illetve mennyire komplex az adott folyamat, ezért az explicitációs műveletek viszonylag széles skáláját le tudta fedni a szerző e három munkamód bemutatásával.

A kötet második része (5–8. fejezet) a tolmácsolás és az explicitáció kapcsolatát vizsgáló empirikus kutatásokat mutatja be. Az *ötödik fejezet* röviden összefoglalja a tolmácsoláskutatás általános módszertani nehézségeit, majd ismerteti a 6–8. fejezeteiben részletezett, a szerző által végzett empirikus kutatások módszertani jellegzetességeit.

A *hatodik fejezetben* a szerző angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolts szövegek explicitációs mintázatát elemzi; a vizsgálatok eredményeit jól áttekinthető táblázatokban prezentálja. Bakti a fejezet elején két fontos hipotézist fogalmaz meg: az első szerint a kötetben korábban bemutatott korlátozó tényezők miatt az explicitációs műveletek gyakrabban fognak előfordulni a fordított célnyelvi szövegekben; a második pontban pedig – a korlátozó tényezőket, valamint Bakti korábbi, valamint Gumul 2006-os kutatásit is figyelembe véve – azt feltételezi, hogy a leggyakrabban előforduló explicitációs műveletek között észlelhetünk különbséget a fordított és a szinkrontolmácsolts célnyelvi szövegek között, és a szinkrontolmácsolts szövegeket inkább a logikai kapcsolatokat kihangsúlyozó kötőszavak hozzáadása fogja jellemezni. A kutatás érdekes eredményeket hozott. A számok azt mutatták, hogy fordított szövegekben az alanyok alapvetően négyféle

explicitációs műveletet végeztek: a legtöbb esetben a forrásnyelvi (FNY-i) elem értelmét több célnyelvi (CNY-i) elemmel adták vissza (25,6%), ezt követte a módosítószavak (pl. „olyan”) hozzáadása (15,1%). A harmadik leggyakoribb művelet a főneves szerkezetek igésítése volt (14%), míg a negyedik helyen a konkretizálás (konkrétabb nyelvi elem használata) állt (13,6%). A szinkrontolmácsolt szövegek esetén a leggyakoribb művelet a főneves szerkezetek igésítése volt (34,7%), ezt követte a fordítók által legtöbbször alkalmazott felbontás (FNY-i elem értelmének több CNY-i elemmel történő visszaadása, 12,3%). Itt harmadik helyen állt a módosítószavak betoldása (11,5%), ezt követte a rövidítések feloldása (10,8%). Az eredményekről összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a fordított szövegekben valóban több volt az explicitáció, tehát a szerző első hipotézise beigazolódtott, a második feltételezést azonban, hogy a tolmácsok több logikai kötőelemet fognak használni, nem sikerült alátámasztani. Meglepőnek azonban mégsem mondható az az eredmény, hogy a tolmácsok szimultán munka közben gyakran váltják át (az angolra amúgy is jellemző) nominális szerkezeteket igés szerkezetekre, hiszen könnyebb egy gondolatot úgy felgöngyölíteni, ha már rögzítették az alany-állítvány kapcsolatot.

A kötet *hetedik fejezetében* angolról magyarra blattolt szövegek vizsgálatáról számol be a szerző. Veresné Valentinyi korábbi kutatásaira támaszkodva (2006) Bakti itt is két hipotézist fogalmazott meg: az első szerint várhatóan előfordulhatnak különbségek a két tolmácsolási típust jellemző explicitációs mintázatban; a szinkrontolmácsolásra jellemző, főleg kohéziós eszközökből álló mintázattól eltérően a blattolás során olyan explicitációs műveletek is fellépnek majd, amelyek plusz információt adnak a forrásnyelvi szöveghez. A második hipotézisben a szerző Klaudy aszimmetriahipotézise (2001) alapján azt feltételezte, hogy a fordítókhoz hasonlóan a tolmácsok is előnyben részesítik az explicitációt az implicitációval szemben, lévén, hogy a blattolás átmenetet képez a fordítás és a tolmácsolás között.

Ebben a vizsgálatban is érdekes eredmények születtek: az derült ki, hogy a blattolt szövegekben a leggyakoribb explicitációs művelet szintén a főnévi szerkezetek igésítése volt, tehát nem igazolódtott be a Gumul kutatásai alapján vázolt hipotézis, hogy a logikai kapcsolóelemek lesznek túlsúlyban, ugyanakkor az eredmények komoly hasonlóságot mutatnak a saját, e kötet 6. fejezetében vázolt, a szinkrontolmácsolt szövegek mintázatára vonatkozó kutatással: a főneves szerkezetek igésítése és a módosítószók hozzáadása mind a két munkamódban jellemző volt. A második hipotézis, amely Klaudy aszimmetriahipotéziséből indult ki, szintén csak részben teljesült, hiszen a három esettanulmányból csak egyben igazolódtott be, hogy blattoláskor a tolmácsok előnyben részesítik az explicitációt az implicitációval szemben.

A kötet *nyolcadik fejezete* konszekutív módban tolmácsolt szövegeken vizsgálta az explicitációs jelenségeket. Ugyan ebben a munkamódban is sok változó befolyásolhatja a tolmácsolást, ám követő tolmácsolás esetén két fontos előnyt is említhetünk: egyrészt a tolmács befejezett input alapján dolgozik, másrészt nem köti az időkénszert a CNY-i megfogalmazás szakaszában. Bakti hipotézise a konszekutív

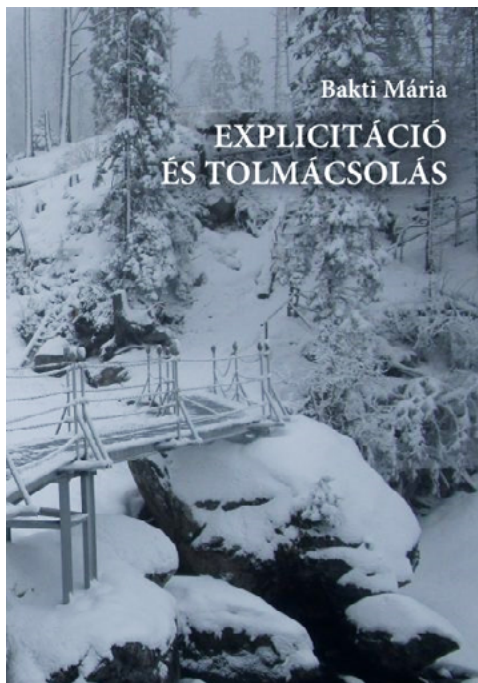
munkamódnál az volt, hogy gyakoribb és változatosabb lesz az explicitáció, hiszen a tolmácsnak több ideje és lehetősége van a szöveg értelmezésére, így könnyebben fel tudja mérni, hogy van-e szükség esetleges kiegészítésre, magyarázatra. Az eredmények itt is érdekesen alakultak: itt a leggyakoribb explicitációs művelet a kötőszavak hozzáadása volt, ezt követte a plusz magyarázatok, a diskurzusszervező elemek (panelek) beemelése.

A kötet összegzésében (*kilencedik fejezet*) Bakti leíró statisztikai szempontból is összehasonlítja a három munkamódot. Láthatjuk, hogy a 100 szóra jutó explicitációs műveletek száma a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben volt a legalacsonyabb (4,63); ezt követte a blattolt szövegekben rögzített műveletek száma (6,52), míg a legmagasabb arány a konsekutív módban tolmácsolt

CNY-i szövegeknél volt megfigyelhető (7,62), tehát ez utóbbi munkamódban fordultak elő a leggyakrabban az explicitációs műveletek. Bakti itt azt is aláhúzza, hogy az egyes explicitációs műveletek szempontjából összességében jelentős különbségeket lehetett tapasztalni a munkamódok között: a főneves szerkezetek igésítése leginkább a szinkron és a blatt munkamódot jellemezte, s mindkét módban hasonlóan gyakori volt a módosítószavak beemelése, illetve a jelentések felbontása is. A konsekutív szövegeket leginkább a kötőszavak hozzáadása jellemezte, de a plusz magyarázat nemcsak konsekutív, de blatt munkamódban is gyakori volt.

A szerző a kötet záró gondolataiban arra is felhívja a figyelmet, hogy az eredmények nagy egyéni különbségeket takarnak; ebben egyetért Gumullal (2017), aki szerint minden tolmácsnak egyéni, egyedi explicitációs stílusa van. Gyakorló tolmácsok ezzel minden bizonnyal egyetértenének, a kérdés csak az, hogy az egyéni különbségek, illetve a munkamódbeli eltérések miatt hogyan oktatható, tudatosítható az explicitáció, azaz milyen módszerekkel lehet ezt a szempontot beemelni a tolmácsképzésbe.

Bakti Mária *Explicitáció és tolmácsolás* című kötete nagyon érdekes olvasmány lehet mindazoknak, akik az explicitáció témájával akár fordítóként, tolmácsként vagy fordítástudománnyal foglalkozó elméleti szakemberként találkoznak. A szerző rendkívüli alaposággal, tömören, rutinos kutatói stílusban tárja az olvasók elé a témához szűkebben kapcsolható kutatási eredményeket. A borítón található híd pedig nemcsak a kutatási témát – magát az explicitációt – szimbolizálja,

hanem azt is, ahogy szerző ezt a komplex témát közérthető stílusban, rendkívüli eleganciával adja át a szakmai olvasóközönségnek.

Irodalom

- Blum-Kulka, S. 1986/2000. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London, New York: Routledge. 298–313.
- Chesterman, A. 2011. Translation universals. In: Dorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 175–179.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.7202/002162ar>
- Gumul, E. 2006. Explicitation in Simultaneous Interpreting: A Strategy or a By-product of Language Mediation? *Across Languages and Cultures* Vol 7. No. 2. 171–190.
- Gumul, E. 2017. *Explicitation in Simultaneous Interpreting. A Study into the Explicating Behaviour of Trainee Interpreters*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám. 5–22.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Robin E. 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seeber, K. 2011. Cognitive Load in Simultaneous Interpreting: Existing Theories – New Models. *Interpreting* Vol. 13. No. 2. 176–204. <https://doi.org/10.1075/intp.13.2.02see>
- Seleskovitch, D. 1978. Language and Cognition. In: Gerver, D., Sinaiko, W. (eds) *Language Interaction and Communication*. New York: Plenum Press. 333–341.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator* Vol 1. No. 2. 193–214. <https://doi.org/10.1080/13556509.1995.10798957>
- Veresné Valentinyi K. 2006. Az explicitációs hipotézis tesztelése blattolt szövegeknél. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 62–69.

Basil Hatim, Jeremy Munday (eds)

Translation. An Advanced Resource Book

(New York: Routledge. 2019. 394 pp, ISBN 9780415536141)

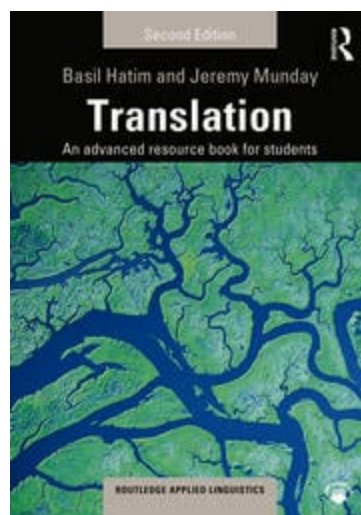
Laszlóczki László

E-mail: laszloczki.laszlo@gmail.com

A Routledge Applied Linguistics átfogó könyvsorozata hallgatók és kutatók tanulmányaihoz nyújt támogatást az angol nyelv és az alkalmazott nyelvészet fő területein. A sorozat minden egyes könyve három fő részen keresztül vezeti végig az olvasót, lehetővé téve számára, hogy felfedezze a tudományág főbb témáit, ezáltal fejlesztve saját magát is. A könyvben a témák újra és újra előkerülnek, kibővülnek és összefonódnak egymással. Az olvasó megértését izgalmas feladatok és folyamatosan felvetődő kérdések erősítik.

A könyvsorozat a 2004-ben kiadott, és 2019-ben újra kiadott *Translation. An Advanced Resource Book* című tagja a mai napig érvényes megállapításokat foglal össze: ez az örökzöld mű a fordítás elméletét és gyakorlatát vizsgálja különböző nyelvészeti és kulturális szempontból, beleértve a szemantikát, az ekvivalenciát, a funkcionális nyelvészetet, a korpusznyelvészetet, a kognitív nyelvészetet, a szöveg- és diskurzuselemzést, a gendertanulmányokat, továbbá a posztkolonializmust is. A nyelvek széles skálájára támaszkodik, beleértve a franciát, a spanyolt, a németet, az orosz és az arabot is. Különböző forrásokból – például az internetről, hirdetésekben – származó anyagokat, vallási szövegeket, irodalmi és műszaki szövegeket is vizsgál. A tudományág meghatározó képviselőinek, jelentős szakembereinek, köztük James S. Holmes, George Steiner, Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet, Eugene Nida, Werner Koller és Ernst-August Gutt írásait is nagyító alá helyezi.

A könyv alapvető forrásként szolgál az angol nyelv, az alkalmazott nyelvészet és a fordítástudomány hallgatói és kutatói számára. A könyv egyik szerzője az

iraki-brit származású fordító és tolmács Basil Hatim, az egyesült királysági Heriot Watt Egyetem fordító- és nyelvészprofesszora, valamint az egyesült arab emírségekbeli Sharjah-i Amerikai Egyetem angol nyelv és fordítástudományi professzora. A szerzőpáros másik tagja a brit származású nyelvész, Jeremy Munday, az egyesült királysági Surrey Egyetem Fordítástudományi Központ igazgatóhelyettese.

A könyvsorozat átfogó útmutatót nyújt a gazdag, sokszínű és alapvetően interdiszciplináris területként aposztrofálható alkalmazott nyelvészet számos kulcsfontosságú területéhez. A könyv szerkesztői az előszóban megfogalmazzák, hogy az alkalmazott nyelvészet ma, a 2000-es évek elején, (hozzátehetjük, hogy ma is) fontosabb, mint valaha, és azzal a szándékkal hozták létre művüket, hogy naprakész térképet adjanak az olvasók kezébe e folyamatosan változó terület felfedezéséhez.

A sorozat könyveit úgy tervezték, hogy bármelyik fejezetnél nyitja is ki az olvasó, betekintést kap a nyelvészet alapvető fontosságú területeibe. A könyvek felépítése biztosítja, hogy a kulcsfontosságú olvasmányok révén megismerhessük egy-egy kutatási terület fejlődését, miközben a mű kérdések és feladatok révén az adott téma interdiszciplináris szerkezetét mutatja be a legfontosabb fogalmak értelmezésével. Pedagógiai szempontból vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a mű azért kiemelkedő jelentőségű, mert az olvasók gondolkodásra, vitára, feladatmegoldásra, saját tapasztalataik felhasználására és reflexióra is lehetőséget kapnak. A könyv további kutatásra sarkallja őket amellet, hogy a jelentős művek kritikai újra olvasását hangsúlyozza.

A könyv a következő három nagy részből áll. Az „A” szekcióban – Bevezetés (Introduction) – a szerzők a legfontosabb fogalmakat és koncepciókat mutatják be, továbbá olyan feladatokat adnak az olvasónak, amelyek célja, hogy megalapozzák a legfontosabb fogalmak, a terminológiai ismeretek, továbbá az elemzési technikák ismeretének elmélyítését.

A „B” szekció – Kibővítés (Extension) – egy olyan rész, amelyben számos alapvető fontosságú olvasmányt mutatnak be (általában az eredeti könyvből, tanulmányból, cikkből, szó szerint idézve) megjegyzésekkel, néhol kommentárral együtt. Az olvasmányok bemutatása és a hozzájuk fűzött kommentárok arra jók, hogy további, újabb kutatási kérdéseket lehessen feltenni. Az itteni kiegészítő feladatok pedig azért jelentősek, mert a frissen szerzett vagy felelevenített elméleti ismereteket rögtön ki is lehet próbálni a gyakorlatban, lehetővé téve mind az elmélet, mind a gyakorlat teljesebb megértését.

A „C” szekcióban – Felfedezés (Exploration) – további példákat és szemléltetőanyagokat találunk. Az itteni feladatok nagyobb része inkább hallgatóbarát, nyitott végű kérdésekből áll. Céljuk az, hogy ily módon támogassák a hallgatókat és a kutatókat a számukra fontosabb kutatási projekteken. A feladatok csoportmunkára és egyéni munkavégzéshez egyaránt alkalmasak lehetnek.

A három szekció mindegyike ugyanazt a 14 fejezetet tartalmazza, és azokat különböző szempontok alapján elemzi: (1) Mi a fordítás?; (2) Fordítási stratégiák; (3) A fordítás egysége; (4) Fordítási eltolódások; (5) A jelentés elemzése; (6) A dinamikus ekvivalencia és az üzenet befogadója; (7) A szövegpragmatika és az ek-

vivalencia; (8) Fordítás és relevancia; (9) Szövegtípus a fordításban; (10) Szöveg-regiszter a fordításban; (11) Szöveg-, műfaji és diszkurzív váltások a fordításban; (12) A hatalom szereplői a fordításban; (13) Ideológia és fordítás; (14) Fordítás az információs technológia korában.

A könyv végén egy szójegyzéket és egy részletes, tematikusan elrendezett, ABC-sorrendbe állított útmutatót találunk a könyvben használt főbb fogalmakról, amely akár a további kutatásoknak jelenthet megfelelő kiindulási alapot. A további olvasmányokhoz jegyzetekkel ellátott útmutatókat és részletes bibliográfiákat is találunk.

A sorozat célközönsége elsősorban a felsőoktatásban és a posztgraduális képzésben részt vevő (alkalmazott) nyelvészeti, fordítási és kommunikációs tanulmányokat folytató hallgatók vagy azokban részt vevő oktatók és kutatók, valamint a szakmai továbbképzési és távoktatási programok hallgatói, oktatói és kutatói. Olyan szakemberek számára is nagyszerű forrásként szolgálhat a könyv, akik anyanyelvként vagy második nyelvként oktatják és/vagy tanulják az angol nyelvet. Emellett csoportos foglalkozásra is alkalmas lehet, továbbá különböző egyetemi kurzusok során felhasznált irodalomjegyzékbe is felvehető.

Hogyan is célszerű ezt a könyvet használni? Ez a könyv a fordítás gyakorlatát és elméletét egyaránt vizsgálja, közérthető és szisztematikus módon dolgozza fel az egymással kapcsolódó témaköröket. Valamennyi feladatot és szöveges példát számozással láttak el a kereszthivatkozások megkönnyítése érdekében.

A könyv feladatai úgy alakították ki, hogy az olvasóknak önálló gyakorlásra is legyen lehetőségük, viszont párokban vagy csoportokban, formálisabb tanulási helyzetekben is egyaránt használhatóak. Az „A” szekció feladatainak az a célja, hogy az olvasó elgondolkodjon a fordítástudomány alapfogalmain és alapkérdéseiben, és azon, hogy az itt megismert elméleti koncepciókat hogyan tudná a saját kutatási tapasztalataival összekötni.

A „B” szekció „Olvasás után” címet viselő feladatai alkalmasak lehetnek arra, hogy szóbeli előadást tartsunk belőlük a (kutató)csoportnak, majd megvitassuk. Emellett az ilyen típusú feladatok saját esszé megírására is alkalmasak lehetnek.

A „C” szekció feladataiban legérdekesebbek a „projektek”. Ezek egyes esetben nagyobb, teljes kutatási projekteké, sőt akár doktori értekezések témáivá is fejlődhetnek. Itt a könyv az adatok előre megadásával, továbbá módszertani ajánlások megfogalmazásával segíti a könyv használóját. A műnek ebben a szekciójában a szerzők megfogalmazzák, hogy a komplexebb projektek akkor működnek a legjobban, ha a tanuló új anyagok után is kutat, emellett lehetőséget kap arra, hogy gyakorló fordítókat figyeljen meg munka közben vagy interjút készítsen velük. A könyv felhívja a figyelmet arra, hogy egyes gyakorló szakemberek (pl. szakfordítók) meghívása a tanórára vendégelőadóként milyen pozitív hatással lehet a jövő nyelvi közvetítőire: a hallgatókra.

A könyv három nagy szekciójának egyenként 14 fejezetét kétféleképpen is tanulmányozhatjuk: vertikálisan és horizontálisan. Előbbi (gyakoribb) módszer azt jelenti, hogy az elejétől a végéig elolvassuk és feldolgozzuk az egész művet, míg

utóbbi (ritkább) módszer azt jelenti, hogy – ha lelki szemeink előtt egymás mellett elképzeljük az ugyanolyan felépítésű három nagy szekciót, akkor – az ugyanolyan címet viselő fejezeteket egymás után, különböző szempontok (a szekciók) alapján, tematikusan tudjuk megvizsgálni. Számos olvasó és oktató különösen hasznosnak találja az utóbbi módszert, mert a „C” szekcióban lehetőség nyílik kritikai szemmel vizsgálni az „A” és „B” szekciókban megfogalmazott állításokat, fogalmakat.

Jelen recenzált mű szerzői kifejtik, hogy a könyv ugyan számos elméleti kérdéssel foglalkozik, ezeket csak akkor lehet megfelelően elsajátítani és hasznosítani, ha az olvasó további olvasmányokat dolgoz fel és folyamatosan újabb kutatásokban vesz részt. A szerzőpáros által felsorolt szakkönyvek különösen hasznosnak bizonyulhatnak, főleg az egyes kutatások kezdeti szakaszában:

- Mona Baker (ed.) (1998) *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- David Crystal (2003) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell, 5th ed.
- Jeremy Munday (2001) *Introducing Translation Studies: Theories and applications*. London and New York: Routledge.
- Mark Shuttleworth and Moira Cowie (1997) *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St Jerome.
- Lawrence Venuti (ed.) (2000) *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge.

A szerzők számos hasznos tanáccsal látják el a hallgatókat és a kutatókat: először gyűjtsenek olyan forrásanyagokat és szövegmintákat, amelyek értékesek lehetnek a kutatási projektek során. Ezek közé például a forrásnyelvi mű (vagy annak részlete), valamint a kutató anyanyelvére fordított szövegek tartozhatnak. Érdemes ugyanannak a műnek több (célnyelvi) fordítását is megvizsgálni, párhuzamos szövegekkel dolgozni, továbbá azonos témájú, viszont különböző nyelvű szövegeket is figyelembe venni. Tanulságos lehet jó és rossz minőségű fordításokat (és lehetőség szerint a róluk írt kritikákat) is nagyító alá tenni. A fordítástudományban használt egyezményes rövidítések (pl. TL: célnyelv, SL: forrásnyelv, ST: forrásszöveg, TT: célszöveg stb.) bemutatása mellett a szerzők felhívják az olvasók figyelmét, hogy érdemes a Routledge folyamatosan megújuló weboldalát is meglátogatni, mert számos hasznos mintaszöveget, fordítást, újabb kutatási irányt, közösségi eseményt osztanak meg a fordítástudomány iránt érdeklődőkkel.

A könyv érdekessége a didaktikus felépítés. Szinte az idegennyelv-oktatáshoz hasonló szisztematikus módszereket alkalmaz a fordítástudomány oktatásában. Az egyszerűtől a bonyolultabb felé halad. Az első rész alapfogalmait a második rész olvasmányai magyarázzák, és a harmadik rész készíti elő a hallgatókat az önálló munkára. Ez a megközelítés szinte egyedülálló a fordítástudományi szakirodalomban.

Summaries in English

Lilla Zsófia CSEH

The Question of Semiotics in Manga Translation and a New Theory on Equivalence From Mona Baker.

Abstract: The paper treats the subject of semiotic equivalence from the point of view of constrained translation, particularly comics and manga. As a starting point, it explores the main difference between the first (and most used) edition of Mona Baker's *In Other Words* (1992) and the most recent, third edition (2018). This difference is the addition of a new chapter, *Semiotic Equivalence*. Based on this, the paper discusses the areas of constrained translation: audiovisual translation and the translation of comics. In both of them, semiotic equivalence is very important. Then, Baker's description of semiotic equivalence, the questions raised and the possible solutions offered by latest edition of *In Other Words* are discussed. To further illustrate the importance of understanding semiotics in translation, the paper discusses the semiotic properties of the emerging phenomenon of manga, Japanese comics, and the impact of these properties on translation. Then, a few images from a manga – all illustrating a particular semiotic phenomenon – are presented.

Keywords: Mona Baker, semiotics, constrained translation, audiovisual translation, comics, manga

Péter Iván HORVÁTH

What are Parallel Texts (not) Good for?

Abstract: Parallel texts are vital tools for language mediation but have seldom been discussed in the Hungarian TS literature. This paper starts by pointing out that the term has two meanings. A parallel text is not a translation in the narrow sense, whereas it may be one in the broad sense. A parallel text is a kind of hyper- and intertextuality in Genette's transtextuality model (1982) and may be viewed as plagiarism according to Heltai (2020a). Nord (1997) proposes that parallel texts are required because no comparative text typology books are available to translators yet. Nord describes parallel texts as one of four auxiliary texts, including model,

comparable and reference texts. Translators use parallel texts for convenience and to save time as they never need to start from scratch owing to the high amount of repetition in communicative situations. At the same time, parallel texts help find natural equivalence (Pym 2007), i.e. pre-existing target language expressions that are typical of the given situation. The paper offers a number of examples to show how parallel texts promote the avoidance of words and structures that are obsolete or colloquial and hence unfit for a technical text. Lastly, a short case study demonstrates some features of the Hungarian and Spanish Criminal Codes as parallel texts that may contribute to a stylistically appropriate Spanish and Hungarian translation respectively.

Keywords: parallel text, natural equivalence, directional equivalence, National Office for Translation and Attestation (OFFI), certified translation, Criminal Code

**Krisztina KÁROLY, Gerda KARÁDI, Judit OLGYAY-FEKETE,
Kamilla SULYOK**

Recreating Cohesion in Literary Translation: A Case Study on the Two Hungarian Translations of Salinger's *The Catcher in the Rye*

Abstract: This study explores the reconstruction of cohesion based on an in-depth text-linguistic analysis of two Hungarian translations of Salinger's *The Catcher in the Rye*, with a special focus on the reconstruction of structural and non-structural text cohesion in the target language. The relevance of the study comes from the following two factors: (1) the source text, unusual at its time, reflecting the spoken language – including slang – presents a major challenge for the translator and (2) research has shown that the translator's tasks and decisions relating to the target language's coherence may vary depending on several factors (e.g. the purpose and target audience of the translation, the type of text, the properties of language systems, features of previous translation(s)). Our descriptive, qualitative approach therefore examines the discourse level translation strategies accompanying the reconstruction of the two types of textual cohesion on the basis of a qualitative and quantitative analysis of (non-structural) cohesive structure and topical structure. In addition, the study explores the phenomena considered as translation universals relevant to the analysis, such as the explicitation hypothesis, repetition avoidance hypothesis and retranslation hypothesis. Our results show that during the target-language reconstruction of structural and non-structural cohesion (1) text-level structural shifts occur during English into Hungarian translation; (2) the explicitation hypothesis is partially supported, as some cohesive ties are made explicit by translators even though this leads to redundancy in some cases; (3) the repetition avoidance hypothesis is not proven; (4) the retranslation hypothesis is partially validated for non-structural cohesion and fully true for structural cohesion.

Keywords: cohesion, topical structure, repetition avoidance hypothesis, explicitation hypothesis, retranslation hypothesis, slang

Krisztina KÁROLY, Izolda ENGEL, Andrea CSIBORNÉ HORVÁTH, Franciska VAN WARDEN

Recreating Macrostructure in Literary Translation: A Case Study on the Two Hungarian Translations of Salinger's *The Catcher in the Rye*

Abstract: In the era of retranslations, there have been numerous studies exploring the linguistic aspects of why and how retranslations emerge. However, little is known about what translation strategies and (potentially) what kind of discourse level shifts accompany the recreation of discourse-level variables in the target language. According to Chesterman's (2000) retranslation hypothesis, the retranslation of a text is closer to the original text than a previous translation. This idea lead to Károly et al.'s (2022, in press) case study, which explores the translational "behaviour" of the cohesive structure (one of the text-level variables, Károly 2014a) in the corpus of the original text and the Hungarian translations of Salinger's *The Catcher in the Rye*, pointing out that only a portion of the cohesion variables support the hypothesis. The present exploratory, qualitative case study intends to contribute to this line of research by complementing the outcomes of research on linear cohesion by data on particular macrostructural variables, to be able to provide information concerning how the translations of the novel recreate certain macrostructural (macropropositional and relational propositional) aspects of the textual coherence of the original work, and to what extent they support the retranslation hypothesis. The results show that the data of the macropropositional corpus analysis based on Hoey's (1991) repetition model confirm the retranslation hypothesis. However, the relational propositions revealed by Mann and Thompson's (1986) rhetorical structure analysis show no significant difference in the rhetorical structure of the analysed texts. Our contradictory results raise further research questions both concerning retranslation in general and Chesterman's hypothesis specifically.

Keywords: coherence, macrostructure, repetition model, rhetorical structure theory, literary translation, retranslation, retranslation hypothesis

Szilvia MALACZKOV

Profiling the Hungarian Volunteer Translators of TED Talks: the Present and Future of Non-professional Translation

Abstract: Technological advances have enabled the appearance of volunteer translators even in the online space in the 21st century through translation crowdsourcing (Jiménez-Crespo 2017a). Translation studies, therefore, have also embarked upon investigating the activities of non-professional translators. The emerging sociological viewpoint in translation studies (Chesterman 2009, 2013) has drawn attention to the whole translation event putting the translator into the focus. This paper draws up the profile of the Hungarian volunteer TED translator community. The results highlight the mixed composition of the group, i.e. professional and non-professional, experienced and novice translators are all part of the com-

munity, but they are bound by a common goal and they follow common guidelines. They perceive translation as an intellectual challenge in which they can practise both their foreign language and their mother tongue. Comparing the results with those of other studies conducted among volunteer translators and film translators, we can find a number of similarities that the paper discusses. The use of volunteer online translation platforms in translator training can also help students get acquainted with the whole translation process and provide an opportunity for them to gain experience and build up a translation portfolio.

Keywords: non-professional translation, subtitling, TED Talks, motivation, quality

Anikó SZILÁGYI-KÓSA

Translation of Names in Practice – Linguistic and Cultural Considerations

Abstract: Proper names are regarded as “special” linguistic signs, whose translation possibility is judged very differently in the linguistic literature. This is related to the supposed “meaninglessness” or the limited meaning of proper names. This article aims to shed light on the translation practice regarding proper names by means of an empirical study in the language pair German–Hungarian. To this end, an online survey was conducted among Hungarian professional translators, asking about translational attitudes on the one hand, and practical translation solutions on the other. The rendering of names in translation thus consists of a mesh of linguistic, cultural and practical decisions.

Keywords: proper nouns, name meaning, name translation, attitudes of the translator, cultural embedding

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

ISSN 2732 1924 (online)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató szerzőinknek

A folyóirat célja

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmácsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

Szerkesztőbizottság

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** élén független szakértőkből álló Szerkesztőbizottság és Tanácsadó testület áll. A szerkesztők szakterületük elismert képviselői, és a fordítástudomány különböző területeit, valamint a különböző fordítóképző intézményeket képviselik. A Szerkesztőbizottság és a Tanácsadó testület tagjainak névsora a folyóirat honlapján megtalálható.

Kapcsolat

A szerkesztőség címe:

Klaudy Kinga, DSc. professzor emeritus, főszerkesztő

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 9–11.

Telefon: (+36 1) 411 6500/5894

Honlap: <http://www.languages.elte.hu>

A megjelenés ideje

A folyóirat évente kétszer júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15.

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek eredeti kutatást tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail-címére kérjük küldeni:

klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A kéziratok elbírálása

A beérkezett cikkeket először a Szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a kettős anonim szakmai bírálati folyamat, amelyben két szakmai bíráló kapja meg a szerző neve nélkül a kéziratot, akik elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval.

A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenzens saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, oldal- és ISBN szám. **Konferenciabeszámoló:** A konferenciabeszámoló címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata: a **Krónika** és a **Levelezés**.

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferenciabeszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz 150-200 szó hosszúságú absztraktot kérünk magyar és angol nyelven, valamint 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni.

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy kivastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötte egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük, szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetit közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az internetes hivatkozások linkjét ne írjuk bele a tanulmány szövegébe. Az internetes hivatkozásokat csak akkor soroljuk be az irodalomjegyzékbe, ha tudományos műről van szó. Mindig pontosan nézzünk utána a szerzőnek címnek és évszámnak és csak utána jöjjön a link. A nem tudományos hivatkozások pl. interjúk, újságcikkek, rendeletek, hivatalos dokumentumok szerepeljenek külön **Internetes hivatkozások** címszó alatt. Ha a link gömbölyű zárójelben van, a letöltés ideje legyen szögletes zárójelben. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már).

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója, azt is fel kell tüntetni.

- **Hivatkozás monográfiára**

Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781351189354>

- **Hivatkozás folyóiratcikkre**

(Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni)

Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. Translating Science. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>

Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

- **Hivatkozás tanulmánykötetre**

Dróth Júlia (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

- **Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra:**
(Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurziválni)
Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. <https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis>
- **Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra**
Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.
- **Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferencia-előadásra**
Klaudy K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1). https://www.researchgate.net/publication/277326602_The_Asymmetry_Hypothesis_Testing_the_Asymmetric_Relationship_between_Explicitations_and_Implicitations
- **Hivatkozás interneten elérhető tanulmányra**
ELTE BTK. 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%9Imeneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf [Letöltve: 2021. 09. 03.]

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában. Az 1999 és 2005 közötti számok a MEK-ben <https://epa.oszk.hu/04100/04125>, a továbbiak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat-szerkesztő rendszerében <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények és magánszemélyek számára az esetleg hiányzó példányokat díjmentesen pótolni tudjuk. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT. 1088 Bp. Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 3–4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu.

Etikai záradék

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a [Committee on Publication Ethics](https://publicationethics.org) (COPE) kiadókra vonatkozó magatartási kódexével <https://publicationethics.org>

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

2022. 24. évf. 2. szám

E számunk munkatársai:

Benedek Enikő	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Cseh Lilla Zsófia	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Csiborné Horváth Andrea	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Engel Izolda	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Eszenyi Réka	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Horváth Péter Iván	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Karádi Gerda	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Károly Krisztina	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Laszlóczki László	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Malaczkov Szilvia	Budapesti Gazdasági Egyetem
Nagy Nóra	Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Olgyay-Fekete Judit	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Robin Edina	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Sárvári Kinga Fanni	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Sulyok Kamilla	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szabó Csilla	BME Idegen Nyelvi Központ
Szilágyi-Kósa Anikó	Károli Gáspár Református Egyetem
Van Waarden Franciska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)